

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**LOZAN TARTIŞMALARININ
TBMM VE TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI
(1922-1923)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ergin KOPARAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU

2010

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**LOZAN TARTIŞMALARININ
TBMM VE TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI
(1922-1923)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ergin KOPARAN

2901070009

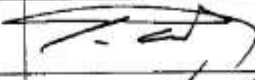
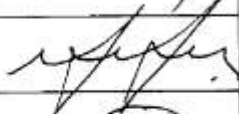


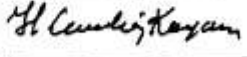
Tez Danışmanı

Doç. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU

2010

TEZ ONAY SAYFASI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında 2901070009 numaralı Halil Ergin KOPARAN'ın hazırladığı "Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınındaki Yansımaları 1922-1923" konulu YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, LİSANSÜSTÜ Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 23.08.2010 Pazartesi günü saat:10.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabulü*' ne OYBİRLİĞİ/~~ÖZGÖRLÜĞÜ~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANATI (2)	İMZA
Doç.Dr.İşıl ÇAKAN HACİBRAHİMOĞLU (Danışman)	<i>Kabul</i>	
Prof.Dr.Mustafa KAÇAR	<i>Kabulüm</i>	
Prof.Dr.Sabahattin ÖZEL	<i>Kabul</i>	
Doç.Dr.Mustafa AYDIN	<i>Kabul</i>	
Yrd.Doç.Dr.Cevahir KAYAM	<i>Kabul</i>	

İÜ Beyazıt Kampüsü Rektörlük Binası Kat:2

Tel: 0212 440 03 66- 0212 440 00 00/10056 Fax:0 212 440 03 45 / 10441

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “LOZAN TARTIŐMALARININ TBMM VE TÜRÖ BASININDAKİ YANSIMALARI (1922-1923)” adlı çalıŐmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűŐecek bir yardıma baŐvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gűsterilenlerden olduğuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmıŐ olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15 Temmuz 2010

Halil Ergin Koparan

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	380553
Yazar Adı / Soyadı	HALİL ERGİN KOPARAN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Lozan Tartışmalarının TBMM Ve Türk Basınındaki Yansımaları (1922-1923)
Tezin Tercümesi	The Echoes of Lausanne Negotiations In The Turkish National Assembly And The Turkish Press (1922-1923)
Konu Başlıkları	Türk İnkılap Tarihi
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2010
Sayfa	387
Tez Danışmanları	Doç. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu
Dizin Terimleri	Lozan Antlaşması=Lausanne Treaty TBMM Hükümeti=TBMM Government Türk basını=Turkish Press TBMM=Turkish Grand National Assembly Misak-ı Milli=National Pact
Önerilen Dizin Terimleri	
Yayımlama İzni	<input type="checkbox"/> Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum <input checked="" type="checkbox"/> Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **24.08.2013** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

25.08.2010

İmza:.....

ÖZET

LOZAN TARTIŞMALARININ TBMM VE TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI (1922-1923)

H. Ergin Koparan

Milli Mücadele’de kesin zaferin kazanılmasının ardından Müttefikler Türkiye’ye önce ateşkes, sonra da Barış Konferansı çağrısı yapmışlardır. Barış Konferansı, İsviçre’nin Lozan kentinde 20 Kasım 1922’de başlamıştır. Konferans’ta Türkiye’nin sınırları ve toprak meseleleri, Osmanlı Devlet Borçları, kapitülasyonlar, Türkiye’deki yabancıların durumu ele alınmıştır. Türkiye, Barış Konferansı’nda Milli Mücadeleyi kazandıktan sonra imzalanan Mudanya Ateşkesini temel alırken, Müttefikler I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkesi üzerinden müzakere etmek çabasında olmuşlardır.

Lozan Barış görüşmeleri, TBMM’de yakından izlenmiş, mebuslar Konferansın gidişi üzerine bilgi edinmek, görüşlerini bildirmek ve katılmadıkları noktaları eleştirmek üzere Meclis kürsüsünü sıklıkla kullanmışlardır. Lozan’a gidecek Heyet’in belirlenmesinden başlayarak Hükümet-Meclis yetki çekişmesi Lozan tartışmalarının bir unsuru olmuştur. Meclis’te var olan Birinci Grup-İkinci Grup ayrılığı, Lozan tartışmalarında iyice su yüzüne çıkmıştır. Ayrıca, Osmanlı’nın yeni sınırlar dışında kalan illerine mensup mebuslar da Batı Trakya ile Güney sınırlarındaki durumu kabullenemeyerek Hükümet’i ve Lozan Heyeti’ni eleştirmişlerdir.

Türk basını, Lozan görüşmelerini yakından izleyerek sayfalarına taşımıştır. Basın, Meclis görüşmelerini zabıtlardan aktarmak, yabancı basından iktibaslar yapmak, ilgililerden demeçler almak ve Lozan’a muhabir göndermek gibi yollarla konuyu en geniş biçimde vermeye çalışmıştır. Ayrıca, gazetelerin yazarları, görüşlerini makaleler yoluyla yazarak, kamuoyu yaratmak ve Meclis’i etkilemek çabasını sürdürmüşlerdir.

Lozan görüşmelerinin ikinci evresinde seçimler nedeniyle Meclis toplanmamış, seçimler sonrasında oluşan yeni Meclis imzalanan Antlaşmayı onaylamak için ele aldığı derinlemesine eleştirip incelemekten geri durmamıştır.

Lozan tartışmaları, bir yanı sıra Meclis içindeki görüş ayrılığını berraklaştırarak siyasi partilerin oluşumuna zemin hazırlamış, diğer yandan yine Lozan tartışmalarında yasama-yürütme ilişkisinin tıkanma eğilimi göstermesi yeni anayasal düzenlemede yasama karşısında başbakanı sorumlu kabine biçiminde bir yürütmeye geçilmesini teşvik etmiştir.

Anahtar kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Basını, İcra Vekilleri Heyeti, Misakı Milli

ABSTRACT

LOZAN TARTIŞMALARININ TBMM VE TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI (1922-1923)

H. Ergin Koparan

After the definitive victory of Turkey in the War of National Independence, Allies called for an Armistice and then for the Peace Conference. Peace Conference on Near Eastern Affairs has started in Lausanne, Switzerland on November 20, 1922. Such subjects as the borders of Turkey, Ottoman State Debts, capitulations, the condition of the foreigners in Turkey were dealt. While Turkey was taking the Mudanya Armistice signed after the War of Independence as a basis, Allies insisted on taking the Mudros Armistice into consideration.

Lausanne Peace Talks were closely observed by the Turkish Grand National Assembly. Deputies frequently took the floor to ask for further information, to express their point of views and to criticise. Starting from the settlement of the Lausanne Delegation a dispute between the Assembly and the Government became an element of the discussions at the Assembly. The disintegration between the two sects at the Parliament, so called The First Group and the Second Group, has been revealed during the discussions. Deputies from the provinces that will be likely disjoining as the Western Trace and the Southern borders of Turkey criticised the Government and the Lausanne Delegation.

Turkish press closely followed the Lausanne negotiations. The topic is fully covered in the newspapers by publishing the minutes of the Assembly, giving quotations from the foreign press, putting forth declarations of the official figures. Newspapers also sent resident correspondents to Lausanne. Moreover, the columnists expressed their point of views by means of articles and tried to create a public view.

Assembly was closed during the second phase of the Peace Conference due to the general elections. When the newly elected Parliament assembled to ratify The Peace Treaty did not abstain to examine carefully and criticise it.

Lozan discussions at the Parliament on one hand clarified the differences of opinion and on the other hand the conflict between the legislation and the executive organ let to new constitutional regulations on a new governmental system.

Key words: Lausanne Peace Conference, Grand National Assembly, Turkish Press, Committee of Executive Commissioners, National Pact.

İÇİNDEKİLER

Özet	v
İngilizce Özet	vi
İçindekiler	vii
Önsöz	xi
Ekler Listesi	xiv
Kısaltmalar	xvii
GİRİŞ	1
1 Araştırmanın Yöntemi Üzerine	1
2 Kurtuluş Savaşı'nda Zafere Doğru	9
3 Müttefiklerin Barış İstekleri ve Ateşkes	15
BÖLÜM I: BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİ	23
1.1 Barış Konferansı'na Çağrı, Konferans'ın Yeri ve İstanbul Hükümeti'nin Katılımı Sorunları	23
1.2 Konferans'a Gidecek Başdelege ve Delegelerin Saptanması	32
1.3 Lozan'a Hareket ve Varış	38
BÖLÜM II: LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN İLK EVRESİ	42
2.1 Barış Konferansı'nın Toplanmasının Gecikmesi	42
2.2 Barış Konferansı'nın Açılması	46
2.2.1 İçtüzük ve Komisyonların Belirlenmesi	50
2.3 Konferans'ın Komisyon ve Altkomisyonlarındaki Görüşmeler	54
2.3.1 Trakya Sınırı İle İlgili Görüşmeler	56
2.3.2 Asya Sınırları İle İlgili Görüşmeler	58

2.3.3	Ege Denizi'ndeki Adalar ile İlgili Görüşmeler	61
2.3.4	Müttefik Mezarları ile İlgili Görüşmeler	62
2.3.5	Diğer Toprak Sorunları	63
2.3.6	Boğazlar Rejimi İle İlgili Görüşmeler	65
2.3.7	Kapitülasyonlar ve Egemenliğe İlişkin Konular İle İlgili Görüşmeler	69
2.3.8	Azınlıklar Sorunu İle İlgili Görüşmeler	71
2.3.9	Patrikhanenin Durumu İle İlgili Görüşmeler	74
2.3.10	Savaş Esirleri ve Halkların Mübadelesi İle İlgili Görüşmeler	75
2.3.11	Dünyu Umumiye, Mali ve İktisadi Konular İle İlgili Görüşmeler	78
2.4	Lozan Görüşmeleri'nin TBMM'ne Yansıması	80
2.4.1	Birinci Meclis'in Yapısı ve Lozan Görüşmelerine Yansıması	80
2.4.2	Lozan Görüşmeleri'nin TBMM'nde Tartışılması	84
2.5	Lord Curzon'un Dayattığı Metni İmzaya Zorlaması	131
2.6	Barış Konferansı Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması	134
BÖLÜM III: LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN KESİNTİ DÖNEMİ		144
3.1	Yurda Zorlu Dönüş	144
3.2	Eskişehir Buluşması	149
3.3	TBMM Gizli Oturumlarındaki Lozan Tartışmaları	151
3.3.1	İsmet Paşa'nın Lozan Görüşmeleri ve Müttefik Tasarısı Üzerine TBMM'ne Açıklamaları	151
3.3.2	Barış Görüşmeleri'nde Hükümet'in ve Delege Heyeti'nin İzlediği Politikaya Eleştiriler	154
3.3.3	Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in Eleştirilere Hükümet Adına Cevabı	155
3.3.4	Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet'i Savunma Konuşması	158
3.3.5	Misakı Milli Üzerine Tartışma	160

3.3.6 Delege Heyeti'nin Müttefiklere Karşı Proje Verdiği İddiaları	161
3.3.7 Rıza Nur Bey'in Açıklamaları	162
3.3.8 Meclis-Hükümet Yetki Çelişkisi ve Toprak Konularındaki Eleştiriler	165
3.3.9 Usul Tartışmaları	171
3.3.10 Hükümet'e Yöneltilen Eleştirilere Cevaplar	175
3.3.11 Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan Oturumlarında İkinci Konuşması	177
3.3.12 TBMM'nin Hükümet'e Destek Kararı	180
3.4 TBMM Görüşmelerinin Basına Yansıması	182
3.5 Türk Karşı Projesi ve Diplomasi Savaşı	184
3.6 Tartışmalara Yol Açan Farklı Misakı Milli Metinleri	192
3.7 Ali Şükrü Bey Olayı	201
3.8 Chester Projesi	208
3.9 TBMM'nin I. Devresinin Sona Ermesi	210
3.10 Lozan'a İkinci Kez Gidiş	212
BÖLÜM IV: LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN İKİNCİ EVRESİ, ANTLAŞMANIN İMZALANMASI VE TBMM'NDE ONAYLANMASI	218
4.1 Müttefik Delegasyonlarında Değişiklikler ve Komitelerin Oluşturulması	218
4.2 Toprak Sorunları ve Müttefiklerin Kapitülasyonlarda Israrı	221
4.3 Barış Görüşmelerinde Şiddet Gölgesi	222
4.4 Konferansın Hızlanması ve Ele Alınan Sorunlar	227
4.4.1 Yunan Savaş Tazminatına Karşı Karaağaç	228
4.4.2 Osmanlı Borçlarının Faizleri	232
4.4.3 Adli Kapitülasyonlar	236
4.4.4 Müttefik Şirketlerine Ayrıcalık İstenmesi Sorunu	239
4.4.5 İstanbul'un ve İşgal Altındaki Toprakların Tahliyesi	241
4.5 Barış Antlaşması Üzerinde Uzlaşılması	243

4.6 Barış Antlaşmasının İmzalanması	250
4.7 Polonya ve A.B.D. ile Antlaşmalar İmzalanması	257
4.8 İmzalanan Barış Antlaşmasının Sevr Antlaşması ve Mondros Silah Bırakışması ile Karşılaştırılması	261
4.9 Lozan Heyetinin Yurda Dönüşü	271
4.10 Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'nde Görüşülmesi	273
4.10.1 TBMM'nin İkinci Devresinin Özellikleri	273
4.10.2 Lozan Barış Antlaşması'nın Onaylanması Hakkındaki Kanun Teklifi	275
4.10.3 Güney Sınırı Üzerine Eleştiriler	277
4.10.4 Batı Trakya Konusundaki Eleştiriler	278
4.10.5 Boğazlar ve Kapitülasyonlar Üzerine Eleştiriler	279
4.10.6 Antlaşma'yı Destekleyici Konuşmalar	280
4.10.7 İsmet Paşa'nın Konuşması ve Antlaşma'nın Onaylanması	283
4.10.8 Lozan Barış Antlaşması'na Muhalif Oy Kullanan Mebuslar	285
4.11 Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de Kabulünün Türk Basınına Yansımaları	290
SONUÇ	296
Kaynakça	305
Ekler	314

ÖNSÖZ

“*Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınındaki Yansımaları*” konusu tez olarak Lozan Antlaşması’nın önemi, yeni Türkiye Devleti’nin kuruluşunu simgeleyen ve tescil eden niteliği nedeniyle özellikle seçilmiştir. Yakın tarihimizle ilgili çoğu yayında ikinci el kaynakların kullanılmasıyla yetinildiği gözlemi de araştırmanın kapsamının belirlenmesinde etkili olmuştur. Siyasi tarihimizde çok önemli bir kaynak olduğu halde gerektiği sıklıkla başvurulmadığı gözlenen TBMM Zabıtları ile alfabe sorunu nedeniyle uygulamada tarihin derinliklerine gömülmüş olan 1920’lerin günlük gazeteleri araştırmanın omurgasını oluşturmuşlardır. Çalışmanın arka planını oluşturan Lozan Antlaşması ile ilgili kaynaklarda da olabildiğince resmi, dönemine ait ya da yakın birinci el kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışma, yönetsel nedenlerle dört bölüme ayrılmıştır. Araştırmanın yöntemi ile Barış Konferansı’nın arka planını oluşturan dönem Giriş’te sunulmuştur.

Çalışmanın Birinci Bölümü’nde Lozan Barış Konferansı’nın başlangıç tarihi olan 20 Kasım 1922 öncesi, Barış Konferansı’na çağrı, İstanbul Hükümeti’nin konumu, Delege ve Danışmanların saptanması ele alınmıştır.

Çalışmanın İkinci Bölümü’nde Lozan Barış Konferansı’nın 20 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 arasındaki birinci evresi ele alınmıştır. Bu bölümde konunun temelini oluşturduğundan Lozan görüşmeleri konulara göre ayrılaştırılarak verilmiş ve TBMM ile Türk basınındaki tartışmaların ana kaynağı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın Üçüncü Bölümü’nde, 4 Şubat 1923’te kesintiye uğrayan görüşmeler sonrasında TBMM’de yer alan Lozan konulu gizli görüşmeler ayrıntılı biçimde değerlendirilmiş, bu arada dönemin konuyla ilişkin ve konuyu etkileyen diğer olayları ele alınmıştır.

Dördüncü Bölüm’de 23 Nisan 1923’te Konferans’ın ikinci evresinin çalışmaya başlamasından Lozan Barış Konferansı’nın imzalanması ve TBMM’de 24 Ağustos 1923’te

onaylanmasına kadarki dönem ele alınmıştır. Bu bölümde de Lozan Konferansı'nın ikinci dönem gidişatı ile ilgili diğer olaylar, TBMM ve Türk basınındaki yansımalara ışık tutması açısından verilmiştir.

Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak araştırmanın çıkarsaması sunulmuştur.

Araştırma sırasında, TBMM zabıtlarına ulaşmak sorun olmamıştır. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi'nde Meclisi Mebusan ve TBMM zabıtlarının varlığı araştırmacılar için büyük bir olanak ve şanstır.

Kaynak kitap konusunda da zaman ve emek sarf etmek koşuluyla oldukça geniş kaynaklara ulaşmak mümkün olmuştur. Araştırma süreci sırasında, kaynak kitap bulmanın paradoksal biçimde toplumda kitaba değer vermemek ile bağlantılı olduğu izlenimi edinilmiştir. Birçok kişi ve kurum yöneticisinin, tasarruflarına geçmiş kitapları maddi çıkar sağlamak amacıyla ikinci el kitap satıcılarına getirmeleri, uzmanlık kitabı denebilecek bu kaynaklara talebin kısıtlı olması nedeniyle ve aynı zamanda ikinci el kitap satıcıları, eski sahaflar gibi kitap tanımadıklarından bu kitapların makul sayılabilecek fiyatlara satılması ile kaynakların önemli bir bölümünün edinilmesi mümkün olmuştur.

Gazete inceleme konusunda ise araştırma sırasında güçlüklerle karşılaşmıştır. Süreli yayınlar ancak belirli kütüphanelerimizde bulunmaktadır. Bu kütüphanelerin bazıları okuyucu açısından zor çalışılır bir işleyişe sahiptir. Okuyucuya kolaylık sağlayan kütüphanelerde de her gazete bulunmamakta, hemen hemen hiçbir kütüphanenin koleksiyonu da tam olmamaktadır. Kütüphanelerde, gazetelerin elektronik ortama geçirilmesinin olumlu olduğu kadar sakıncalı yönleri de ortaya çıkmaktadır. Elektronik ortama (ya da mikrofilme) geçirilmiş sayıların orijinaleri okuyucuya verilmemektedir. Eksik, eğri büğrü ve okunaksız çekilmiş elektronik gazeteyi okumak güç olmaktadır. Araştırmacıların dileği, her gazetenin, düzgün ve okunaklı sayılarının çeşitli kütüphanelerden sağlanarak eksiksiz bir elektronik koleksiyon oluşturulması ve her kentte araştırmacılara sunulmasıdır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, başta kütüphane görevlisi ve kitapçı olmak üzere çok kişinin katkısı olmuştur. Ancak bazı katkılar çalışmanın ortaya çıkmasında yaşamsal olanaklar sağlamışlardır.

Tez konusunun saptanma aşamasından son haline gelmesine kadar Tez Danışmanı olarak yapıcı eleştiri ve katkılarıyla beni yönlendiren ve çalışmanın verimli bir sonuca ulaşmasına rehberlik eden Sayın Doç. Dr. Işıl ÇAKAN HACIİBRAHİMOĞLU'na, kaynak bulma konusundaki engellerin bir bölümünün ortadan kaldırılmasında ve belge sağlanmasında büyük katkıları olan Dışişleri Bakanlığı Araştırma Genel Müdür Yardımcısı Elçi Sayın Ahmet Ş. Arda'ya, gazete kaynaklarının çoğunu zaman ve emek harcayarak sağlayan Taksim Atatürk Kütüphanesi Süreli Yayınlar Bölümü yönetici ve personeline ve özellikle Sayın Selçuk Aydın'a, özverili katkılarıyla İstanbul'da bulunmayan süreli yayınları edinmemi sağlayan TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Mikrofilm Bölümü Şefi Sayın İhsan Güler'e, bilgisayar ve elektronik dosyalarla ilgili sorunları çözmede yardımcı olan Sayın Turgut Tiftik'e, araştırmanın uzun ve benden çok çevrem için zahmetli olan süreci boyunca yardım, sabır ve tahammülünü eksik etmeyen eşim Nilgöl'e teşekkür ederim. Her çalışmada olduğu gibi varolabilecek bütün eksik ve yanlışlar bana aittir.

H. Ergin Koparan

EKLER LİSTESİ

- EK 1 Lozan Barış Konferansı'nın Birinci Dönem oturumları ve ele alınan konular.
- EK 2 Lozan Barış Konferansı'nın Kesinti Döneminde teati edilen mektuplar ile İkinci Dönem oturumları ve ele alınan konular.
- EK 3 Lozan Barış Antlaşması ile ek Sözleşme ve Protokoller.
- EK 4 Konferans öncesinde TBMM'nde Barış Konferansı görüşmeleri.
- EK 5 Konferans'ın Birinci Döneminde TBMM'nde Lozan görüşmeleri.
- EK 6 Konferans'ın Kesinti Döneminde TBMM'nde Lozan görüşmeleri.
- EK 7 Konferans'ın İkinci Döneminde TBMM'nde Lozan görüşmeleri.
- EK 8 Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 15 Teşrinievvel 1328'de imzalanmış olan Uşi Barış Antlaşması.
- EK 9 "Ahdı Milli Programı", **Tasviri Efkar**, 16 Şubat 1336.
- EK 10 Ahdı Milli'nin Meclisi Mebusan'da kabul edilmesi.
- EK 11 Ahdı Milli'nin maddei münferidesinin Meclisi Mebusan'da kabul edilmesi.
- EK 12 **Devleti Aliyye ile Sulh Muahedesi.**
- EK 13 Birinci Meclis'ten üç mebus.
- EK 14 "Düveli Müttehede ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Yunanistan arasında akdedilen Askeri Mukavele", **İkdam**, 12 Teşrinievvel 1338.
- EK 15 "Ordumuzun pişdar kıtaatı sevgili İzmirimize dahil oldular", **Peyamı Sabah**, 9 Eylül 1338.
- EK 16 "Hükümetimizi Sulh Konferansı'na davet eden nota Millet Meclisi'nde okundu", **İleri**, 30 Teşrinievvel 1338.
- EK 17 "Dünden itibaren Trakya'da Milli idaremiz teessüs etmiştir", **Vakit**, 31 Teşrinievvel 1338.
- EK 18 "Babıali Konferans'a gelmek istiyor, fakat Millet onu lağvediyor", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1338.

EK 19 “Dün akşamdan beri Türkün yurdunda kati olarak saltanatı başladı”, **Anadolu’daYenigün**, 2 Teşrinisani 1338.

EK 20 “İsmet Paşa Paris’te bekleniyor”, **Renin**, 15 Teşrinisani 1338.

EK 21 “Musul meselesinde kıyamet koptu”, **Anadolu’da Yenigün**, 31 Kanunuevvel, 1338.

EK 22 “Tevdi edilen muahede projesi tarafımızdan red edildi”, **Tan**, 31 Kanunusani 1339.

EK 23 Lozan Konferansı’nda Düveli Mutelife Murahhasları Tarafından Türkiye Heyeti Murahhasına Tevdi Olunan Sulh Muahedesi Projesi.

EK 24 “Lozan Konferansı inkitaa uğradı”, **Vakit**, 5 Şubat 1339.

EK 25 “Lozan’da müzakerat münkati olmuştur”, **Anadolu’da Yenigün**, 6 Şubat 1339.

EK 26 “Müellim bir hadise: Ali Şükrü Bey’e ne oldu?”, **Tan**, 30 Mart 1339.

EK 27 “Şehidi muhterem Ali Şükrü Bey”, **Tan**, 2 Nisan 1339.

EK 28 “Unutmayalım ki düşman uyumuyor”, **Tasviri Efkar**, 23 Nisan 1339.

EK 29 “İmtiyazlar meselesinin tehiri”, **Tasviri Efkar**, 23 Nisan 1339.

EK 30 “Yeni İstanbul mebusları”, **Tanin**, 29 Haziran 1339.

EK 31 “Müttefikler kendi aralarında da uyuşamıyorlar”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Temmuz 1339.

EK 32 “Anadolu’nun dokuz senelik yas bağı bugün çözülüyor”, **Vakit**, 24 Temmuz 1339.

EK 33 “Bayram içinde bayram”, **Hakimiyeti Milliye**, 24 Temmuz 1339.

EK 34 “Bugün saat üçte Lozan’da Şark Sulhu imzalanıyor”, **İleri**, 24 Temmuz 1339.

EK 35 “Sulh Muahedesi imza edildi”, **Tanin**, 25 Temmuz 1339.

EK 36 “Lozan’da Sulhumuzun imza merasimi gayet sade olmuştur”, **Vakit**, 29 Temmuz 1339.

EK 37 Ressam Derso’nun karikatürü, **İleri**, 1 Ağustos 1339.

EK 38 “Meclis, Muahede’yi ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul ve tasdik etti”, **İkdam**, 24 Ağustos 1339.

EK 39 “Karaağaç’ın tahliyesine başlandı”, **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1339.

EK 40 “Büyük Taarruz geçen sene bugün başlamıştı”, **Anadolu’da Yenigün**, 26 Ağustos 1339.

EK 41 Lozan Sulh Muahedenamesi Mukavelât ve Senedatı Saire.

EK 42 Türkiye ile Amerika Düveli Müttehidesi Beyninde Mün'akid Muahedename ve İadei Mücrimin Muahedenamesi.

EK 43 Düstur Üçüncü Tertip, Cilt: 5.

EK 44 M. Cemil [Bilsel], Lozan.

EK 45 Ali Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa.

EK 46 Joseph C. Grew, Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume I.

EK 47 Lozan Barış Konferansı Tutanakları.

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser/yer.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.y.	: Yazara ait son zikredilen yer.
b.a.	: Eserin bütününe atıf .
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
C	: Cilt.
Çev:	: Çeviren.
GCZ	: Gizli Celse Zabıtları.
Haz.	: Yayına hazırlayan/ Editör.
İ	: (Meclis Açık Birleşimlerinde) İçtima, (Gizli Birleşimlerde) İnikat.
MUA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Antlaşmalar Tasnifi.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
ZC	: Zabıt Cerideleri.
S	: Sayı.
s	: sayfa.
t.y.	: Basım tarihi yok.
y.y.	: Basım yeri yok.

GİRİŞ

1 Araştırmanın Yöntemi Üzerine

Araştırmada Lozan Barış Görüşmesi tartışmalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk basınına yansımaları ele alınmıştır.

Lozan konusunda TBMM’nde yapılan görüşmeler, dönemin Meclis Zabıtları ile Gizli Celse Zabıtları’ndan incelenmiştir. Meclis çalışmaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarının 1928 Aralığına kadarki ciltlerinin Latin harflerine çevrilerek yayımlanmış olması ve dönemin gizli oturum tutanaklarının da artık yayımlanması nedeniyle tamamıyla ulaşılabilir durumdadır. Çalışmada, Meclisi Mebusan Dördüncü devre tutanaklarıyla, TBMM Birinci ve İkinci devrelerine ait açık ve gizli oturum tutanakları kullanılmıştır.¹ **Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri**’nin Latin harfli baskısı için İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi’nden, Arap harfli baskısı için İ.Ü. Hukuk Fakültesi Kütüphanesi’nden, **TBMM Zabıt Cerideleri** için de İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi’nden yararlanılmış, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, TBMM’ce satılmakta olduğundan edinilmiştir.

Misakı Milli metinleri için **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**’nin yanı sıra İhsan Ezherli’nin çalışması² ile **1977 Atatürk Haftası Armağanı**³ kitabından yararlanılmıştır.

¹ **MM ZC**, Dördüncü Devrei İntibahiye, Birinci İçtima, İstanbul, Meclisi Mebusan matbaası, 1336, b.a.; **MM ZC**, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C: 1, T.B.M.M. Basımevi, 1992, b.a.; **TBMM ZC**, Devre I, C: 23, Ankara, 1960; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre I C: 24, Ankara, 1960, b.a.; **TBMM ZC**, Devre I C: 25, Ankara, 1960, b.a.; **TBMM ZC**, Devre I C: 26, Ankara, 1960, b.a.; **TBMM ZC**, Devre I C: 27, Ankara, 1960, b.a.; **TBMM ZC**, Devre I C: 28, Ankara, 1961, b.a.; **TBMM ZC**, Devre I C: 29, Ankara, 1961, b.a.; **TBMM ZC**, Devre II C: 1, Ankara, 1961, b.a.; **TBMM GCZ**, C: 3, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, b.a.; **TBMM GCZ**, C: 4, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, b.a.

² İhsan Ezherli, **TBMM (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998, b.a.

³ **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1977, b.a.

Mebus ve Vekillerin kimlik ve biyografilerini saptamakta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin değişik dönemlerde çıkardığı albüm ve yayınlar yararlı olmuştur.⁴

Dönemin Türk basınına ele alırken Milli Mücadele boyunca İstanbul ve Anadolu'da yayımlanan gazeteler izledikleri tutum yönünden üç ayrı gruba ayrılmaktadır. Çoğu İstanbul'da çıkan ancak bazı Anadolu gazetelerinden de destek bulan bir grup Milli Mücadele'ye karşıt yayın yapmışlardır. Bir grup İstanbul gazetesi ile Anadolu'da azımsanmayacak sayıda gazete Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Üçüncü grupta kalanlar ise önceleri yansız bir yayın izlerken özellikle Sakarya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele'ye yaklaşmışlardır.⁵

Lozan Görüşmeleri ile ilgili olarak Ankara ve İstanbul gazetelerinden, **Hakimiyeti Milliye, Anadolu'da Yenigün, Tan, İleri, Tevhidi Efkâr, Tanin, İkdâm, Vakit ve Peyamı Sabah** taranmıştır.

Ankara'da yayımlanan gazetelerden **Hakimiyeti Milliye**, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 yılı Aralık ayının sonlarında Ankara'ya gelişinden hemen sonra, 10 Ocak 1920'de yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetenin adını Mustafa Kemal Paşa koymuş ve ilk yazısını kendisi yazmıştır. Önceleri haftada iki gün çıkan gazete, 6 Şubat 1921'de günlük hale gelmiştir.⁶ İmtiyaz sahibi, Recep Zühtü Bey [Soyak]⁷,

⁴ **TBMM Bir Tarihçe ile Meclis Azayı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm**, Ankara, Himayei Etfal Cemiyeti, [t.y.], b.a.; **TBMM Albümü 1920-1973**, Haz. Kâzım Öztürk, Ankara, Önder Matbaası, 1973, b.a.; **Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970**, Haz. Nurettin Can Güleklî-Rıza Onaran, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 1973, b.a.; **TBMM Albümü 1920-1991**, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Yayını, 1995, b.a.

⁵ A. Kadir Karahan, "Mondros'tan Lozan'a Türk Basını", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), s. 31-34; Atilla Girgin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Yerel Basının Gelişmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s. 31-35.

⁶ Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, İ.İ.T.İ.A. Yayınları, 1978, s. 331.

⁷ Çalışmaya konu olan dönem 21.6.1934 tarihli Soyadı Kanunu'ndan öncesini kapsadığından adı geçen kişilerin soyadlarının belirlenmesinde aşağıdaki kaynaklar gerektiğinde karşılaştırılarak kullanılmıştır: **Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970**, b.a.; **TBMM Albümü 1920-1973**, b.a.; **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, b.a.; **TBMM Albümü 1920-1991**, b.a.; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, b.a.; Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999, b.a.; Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, b.a.

Başyazarı Hüseyin Ragıp Bey ve Falih Rıfkı Bey [Atay] olan **Hakimiyeti Milliye**, 1934 yılında 4794. sayısında Ulus adını almıştır.⁸

Taranan Ankara gazetelerinden **Anadolu'da Yenigün**, Yunus Nadi Bey [Abalıoğlu] tarafından, 2 Eylül 1918'de İstanbul'da **Yenigün** adıyla yayımlanmaya başlanmıştır. İstanbul'un işgalinin ardından 17 Mart 1919'da **Yenigün** işgal güçleri tarafından kapatılmıştır.⁹ Yunus Nadi Bey, 1-380. sayıları İstanbul'da çıkmış olan **Yenigün**'ün matbaasını Ankara'ya kaçırmış 10 Ağustos 1920'den başlayarak **Anadolu'da Yenigün** olarak Ankara'da çıkarmaya başlamıştır. **Anadolu'da Yenigün**, 381-700. sayıları Ankara'da çıktıktan sonra Sakarya Savaşı sırasında Kayseri'ye taşınmış ve 701-731 sayıları burada çıkmıştır. **Anadolu'da Yenigün**, daha sonra Ankara'da yayımını sürdürmüştür.¹⁰

Ankara'da yayımlanan **Tan** gazetesi, 19 Ocak 1923'de yayına başlamış ve 8 Nisan 1923 günkü 68. sayısıyla yayımı son bulmuştur.¹¹

İstanbul basınından da beşi Milli Mücadele yanlısı, biri Milli Mücadele karşıtı olan aşağıdaki gazeteler taranmıştır:

İleri gazetesi, 1 Ocak 1918'de yayımlanmaya başlanmıştır. Müdürü Feridun Fikri, Başyazarı Celal Nuri Bey'dir [İleri]. Daha sonra kardeşi Suphi Nuri Bey [İleri] başyazarlığı devralmıştır. **İleri**, önce **Âti** adıyla çıkmış, 394. sayıdan sonra **İleri**, 782. sayıdan sonra **Ahval** adlarını kullanmış, 785. sayıdan sonra **İleri** adını sürdürmüştür.¹²

Tevhidi Efkar, ilk olarak 31 Mayıs 1909'da, Şinasi'nin **Tasviri Efkar**'ından yarım yüzyıl sonra **Yeni Tasviri Efkar** adıyla çıkmıştır. Kurucusu ve Müdürü Ebüzziya Tevfik Bey'dir. Gazete sıkıyönetim tarafından kapatıldıkça, **Tasviri Efkar**, **İntihabı Efkar**, **Tefsiri Efkar** adlarını kullanmış, 1922-1925 arasında **Tevhidi Efkar** adıyla çıkmıştır. Gazete Latin harflerinin kabulünden sonra da **Tasviri Efkar** adıyla yayımlanmıştır.¹³

⁸ Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)**, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 349-350.

⁹ Nuri İnuğur, a.g.e., s. 319-320.

¹⁰ Hasan Duman, a.g.e., s. 137-138.

¹¹ Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 11-12.

¹² Hasan Duman, a.g.e., s. 413.

¹³ a.e., s. 845-846.

Tanin, 19 Temmuz 1908'de Hüseyin Kazım Bey, Tevfik Fikret Bey ve Hüseyin Cahit Bey [Yalçın] tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Gazete, **Tanin**, **Yeni Tanin**, **Cenin**, **Senin**, **Hak**, **Renin** ve yeniden **Tanin** adlarıyla 1925'e kadar yayımını sürdürmüştür.¹⁴

İkdam, 5 Temmuz 1894'te kurucuları Ahmet Cevdet Bey [Oran] ve Ethem İzzet Bey [Benice] tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. **İkdam**, **Yeni İkdam**, **İktham** adları kullanılmış ve 1912'den sonra **İkdam** adıyla devam etmiştir.¹⁵

22 Ekim 1917'de Mehmet Asım Bey [Us] ile Hakkı Tarık Bey [Us] tarafından kurulan **Vakit**'in yayımı, başyazarı Ahmet Emin Bey'in [Yalman] Malta'ya sürgün edilmesinden sonra Asım Bey'e [Us] kalmıştır.¹⁶ Gazete, Filip'in Mayıs 1875'te başlayarak 2973 sayı çıkardığı **Vakit** ile aynı adı taşımakla birlikte devamı değildir.¹⁷

Taranan tek Milli Mücadele karşıtı İstanbul gazetesi **Peyamı Sabah**, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ali Kemal Bey'in **Peyam** gazetesinin, **Sabah** ile birleşmesiyle oluşmuştur. Son sayısı 14 Eylül 1922'de çıkan **Peyamı Sabah** ancak bu tarihe kadar taranmıştır.

Lozan Barış görüşmeleri sırasında, bazı gazeteciler görüşmeleri yerinde izlemek üzere Lozan'a gitmişlerdir. Lozan görüşmelerinin ilk evresinde, **İkdam**'dan Ahmet Cevdet Bey [Oran], **Vakit**'ten Ahmet Şükrü Bey [Esmer], **Tanin**'den Hüseyin Cahit Bey [Yalçın] Lozan'da bulunmuşlardır.

Lozan görüşmelerinin ikinci evresini daha kalabalık bir basın grubu olarak Lozan'da izleyen gazeteciler de şunlar olmuştur: **Tevhidi Efkar**'dan Velit EbuZZiya Bey, **Vatan**'dan Ahmet Şükrü Bey [Esmer], **İleri**'den Suphi Nuri Bey [İleri], **Tanin**'den Hüseyin Cahit Bey [Yalçın], **Akşam**'dan Ali Naci Bey [Karacan], **Hakimiyeti Milliye**'den Kerami Bey [Kurtbay], **İkdam**'dan Mecdi Sadrettin Bey [Sayman], **Anadolu'da Yenigün**'den Kemal Salih Bey [Sel], **Vakit**'ten Asım Bey

¹⁴ a.e., s. 808.

¹⁵ a.e., s. 407.

¹⁶ Nuri İnuğur, a.g.e., s. 325-320.

¹⁷ Hasan Duman, a.g.e., s. 913-914.

[Us], **Öğüt**'ten Ahmet Hidayet Bey [Reel].¹⁸ Velid Ebuzziya Bey'in Lozan'dan gönderdiği makalelerin çevrimyazıları yayımlanmıştır.¹⁹

İkdam, **İleri**, **Tanin**, **Tasviri Efkar**, **Vakit** gazeteleri Taksim Atatürk Kütüphanesi'nde taranmıştır. **Tanin**, Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişinden sonra bir dönem kapatıldığında **Renin** adıyla çıkmıştır. **Renin**'ler de aynı kütüphanede taranmıştır. **Hakimiyeti Milliye**, Taksim Atatürk Kütüphanesi'nde taranmış ancak yetersiz görülerek TBMM Kütüphanesi'nde de ayrıca taranmıştır. **Anadolu'da Yenigün**, TBMM Kütüphanesi ile Ankara Milli Kütüphane'de taranmış, TBMM Kütüphanesi'ndeki **Anadolu'da Yenigün** koleksiyonunda 15 Mayıs 1339-17 Ağustos 1339 arası bulunamamış, araştırma sonucunda bu gazetelerin mevcut olmadığı ve durumun mikrofilm kutusu üzerine önceden not edilmiş olduğu görülmüştür. Söz konusu döneme ait gazeteler Milli Kütüphane'de arandığında da bulunamamış ve Milli Kütüphanedeki sayıların TBMM Kütüphanesi ile Fethiye Çocuk Kütüphanesi'ndeki koleksiyonlardan alınma mikrofilmler olduğu anlaşılmıştır. **Tan** gazetesi koleksiyonunun 2-68 sayıları Milli Kütüphane'den edinilmiş, TBMM Kütüphanesi'nden de **Tan**'ın orada mevcut bulunan 50-68 sayıları sağlanmıştır.

Araştırma konusuna Lozan Konferansı temel teşkil ettiğinden Konferans üzerine bilgiler için Konferans'ın birinci elden belgelerinin Türkçe çevirileri kaynak olarak incelenmiştir.

Lozan Barış Antlaşması, Fransızca tek nüsha olarak imzalanmıştır.²⁰ Konferans İsviçre'de toplanmış, ancak İsviçre imzacılar arasında bulunmadığından Lozan Konferansı zaııtlarının ve Antlaşma metninin Paris'te saklanması; Fransa'nın, Antlaşma'ya taraf ülkelere Antlaşma'nın onaylı birer suretini vermesi

¹⁸ **70. Yıldönümünde Lozan**, 3. Basılış, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1994, s. 17.

¹⁹ Ahmet Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, b.a.

²⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, İkinci Takım, C: II, üçüncü baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 122.

kararlaştırılmıştır.²¹ Bu nedenle, Lozan Konferansı belgeleri²² Fransa resmi matbaasında basılmıştır.²³

Konferansın Fransızca zabıtları beş ciltte toplanmıştır. İlk dört cilt Konferans'ın birinci devresini, beşinci cilt Konferans'ın ikinci devresini içermektedir. Ayrıca Antlaşma metni de bir cildir. İkinci devrenin son haftalarında, yapılan özel [gayri resmi] toplantılarda alınan notlar ve Türk heyeti ile Çağrıcı Devletler arasındaki yazışmalar da beşinci cilde alınmıştır.²⁴ Bu Fransızca basım Konferans'ın resmi yayını sayılmakta olup diğer bütün yayınlar “çeviri”dir. Konferans'ın ilk dönemine ait tutanakların İngilizce baskısı²⁵ da yapılmıştır.²⁶

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Antlaşma ve ek Sözleşmeler Türkçe'ye çevrilerek 165 sayfa olarak yayınlanmıştır.²⁷ Lozan Antlaşmasına ek olarak Türkiye ile Çağrıcı Devletler arasında teati edilen mektuplar da ayrı bir ciltte 32 sayfası Türkçe, 32 sayfası Fransızca olarak basılmıştır.²⁸ Devletler Hukuku Profesörü Cemil Bey [Bilsel], Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Konferansı resmi belgelerinin Türkçeye çevrilmesine karar verdiğini; bu iş için kendisiyle birlikte Orhan Şemsettin ve Ahmet Reşit Beylerin gözetimi altında Darülfünun Müderrislerinden ve Hariciye Vekaleti'nden bazı kişilerin görevlendirildiklerini belirtmekte bu arada ikinci cildi kendisinin tercüme ettiğini eklemektedir.²⁹ Belgeler, söz konusu heyet tarafından Türkçeye yedi kitap halinde çevrilmiştir.³⁰

²¹ M. Cemil [Bilsel], **Lozan**, İkinci Kitap, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1933, s. 501.

²² **Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923)**, Recueil des Actes de la Conférence. Paris, Imprimerie Nationale, 1923, b.a.

²³ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C: I, Kitap: I, üçüncü baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. XVI.

²⁴ M. Cemil [Bilsel], a.g.e., s. 501-502.

²⁵ **Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923 Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, London, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office, 1923, b.a.

²⁶ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C: I, Kitap: I, s. XVI.

²⁷ **Lozan Sulh Muahedenâmesi. Mukavelât ve Senedâtı Saire 24 Temmuz 1339 – 1923**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekâleti, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339, b.a.

²⁸ **Lozan Sulh Muahedenâmesine Merbût Olarak Teati Edilen Mektuplar**, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti, İkdâm Matbaası, 1339, b.a.

²⁹ M. Cemil [Bilsel], a.g.e., s. 503.

³⁰ **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 1. Cild**, Konferansın Umûmî İctimâları Protokolları ve Birinci Komisyonun Zabıtname ve Raporları “Arzî ve Askerî Mesâlî”, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1340, b.a.; **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 1. Cild**, [2. Kitap], Konferansın Umûmî İctimâları Protokolları ve Birinci Komisyonun Zabıtname ve Raporları “Arzî ve Askerî Mesâlî”, İstanbul, İkdâm Matbaası,

Lozan Antlaşması ve buna bağlı Sözleşmelerle teati edilen mektuplar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanarak yürürlüğe girişinden sonra üçüncü tertip **Düstur**'da iki sütun halinde bir sütun Türkçe ve bir sütun Fransızca olarak yayımlanmıştır.³¹

1924-1925 yıllarında yedi kitap halinde basılmış olan Konferans oturum zabıtları ile Antlaşma ve Sözleşme metinlerinin daha sonra çevrimyazıları yapılmış ve bu belgeler Dışişleri Bakanlığınca Ankara'da 1968-1975 yılları arasında basılmıştır. Araştırma hazırlanırken bu çevrimyazı dizisinin yalnızca üç cildine ulaşılabilmektedir. Dildeki değişim sonucu bu metnin zor anlaşılır hale gelmesi nedeniyle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörlerinden Seha Meray Lozan belgelerini günümüz diline çevirmiş ve kitaplar 1969 yılında A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nce 8 kitap halinde yayımlanmıştır. Çalışmada bu dizinin üçüncü baskısından yararlanılmıştır.³²

Lozan Barış Konferansı üzerine Dışişleri Bakanlığı'nın ulaşılabilen diğer yayınları da temel referans olarak incelenerek değerlendirilmiştir.³³

Kapsanan dönem içinde yer alan Antlaşma ve Sözleşmeler konusunda iki kitap temel referansı oluşturmuştur.³⁴ Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı

1340, b.a.; **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 2. Cild**, İkinci Komisyon ve Tâli Komisyonlar Zabıtnâmeleri "Ecnebilerin Tâbi Olacağı Usûl", İstanbul, İkdâm Matbaası, 1340, b.a.; **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 3. Cild**, Üçüncü Komisyon ve Bu Komisyona Merbût Tâli Komisyonların Zabıtnâme ve Raporları, İstanbul, Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340, b.a.; **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 4. Cild**, Müzâkerâta Mûte'allik Vesâik «1 Şubat'dan 22 Nisan 1923 Tarihine Kadar», İstanbul, Vatan Matbaası, 1340, b.a.; **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, İkinci Takım, 1. Cild**, Konferansın İkinci Kısımına Mûte'allik Zabıtnâmelerle Vesikalar, 23 Nisan - 24 Temmuz 1923, İstanbul, Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1341, b.a.; **Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, İkinci Takım, 2. Cild**, 30 Kânûni Sâni ve 24 Temmuz 1923 Tarihinde Lozan'da İmzâ Edilen Senedât, İstanbul, Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340, b.a.

³¹ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C: 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İkinci Baskı, s. 7-357.

³² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, 8 Kitap + 5 harita, üçüncü baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, b.a.

³³ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, Haz. Gülden Hacıoğlu, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı, [1973], b.a.; **Lozan Barış Antlaşmasınının 70. Yıldönümü**, [y.y.], T.C. Dışişleri Bakanlığı, [t.y.], b.a.; **Misakı Millî ve Lozan Sulh Muahednamesi 24 Temmuz 1923, Traite de Paix Signé A Lausanne Le 24 Juillet 1923**, Dışişleri Bakanlığı K.T.Y.M. Bürosu Yunan İşleri Şubesi, 1966, b.a.

³⁴ A. Gündüz Ökçün, Ahmet R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, b.a.; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983, b.a.

İmparatorluğu'nun imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması³⁵ ile Lozan sonrasında Boğazların statüsünü düzenleyen Montreaux Sözleşmesi³⁶ metinleri için de referans kitaplarından yararlanılmıştır.

Lozan konusunda uzun zaman temel başvuru kaynağı olarak kabul edilen, her ikisi de Lozan müzakere sürecinde bizzat yer almış olan Ali Naci Karacan³⁷ ile Cemil Bilsel'in³⁸ kitaplarının ilk baskıları sağlanarak birincisine birinci elden tanıklık, ikincisine devletler hukuku açısından inceleme yönünden başvurulmuştur.

Lozan görüşmeleri sırasında Lozan ile Ankara arasında karşılıklı haberleşmenin önemli bir çoğunluğunu sağlayan telgraflar daha sonra basılmış ve resmi belge olmaları nedeniyle kaynak olarak kullanılmıştır.³⁹

Lozan'da Müttefik Devletlerin başını çeken İngiltere Devlet Arşivleri'nin o döneme ait bölümü açılmış ve Türkçe'de yayınlanmış olduğundan bu belgelerden ilgili görülenlere de başvurulmuştur.⁴⁰

Atatürk'ün **Nutuk**'u için 1934 baskısını esas alan ve sol sayfada orijinal dilde, sağ sayfada günümüz Türkçesinin yer aldığı Türk Tarih Kurumu baskısı tercih edilmiştir.⁴¹

Lozan Konferansı delegelerinden ikisinin, İsmet Paşa [İnönü] ile Rıza Nur Bey'in anılarına delegelerimizin dönemi algılayışlarını ve aynı dönemi daha sonra değerlendiriş biçimlerini yansıttıkları için zaman zaman başvurulmuştur. Lozan,

³⁵ Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, b.a.; **Devleti Aliye ile Sulh Muahedesi**, Konya, Öğüt Matbaası, 1920-1336, b.a.; **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, T.C. M.S.B. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, 1962, b.a.

³⁶ Seha L. Meray, Osman Olcay, **Montreaux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1976, b.a.

³⁷ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, b.a.

³⁸ M. Cemil [Bilsel], a.g.e., b.a.

³⁹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I 1922-1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990, b.a.; Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II Şubat-Ağustos 1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994, b.a.

⁴⁰ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk**, C: 4 Ekim 1921 – Ekim 1922, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, b.a.; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk** C: 5 Ekim 1922 – Aralık 1925, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, b.a.

⁴¹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev I. Cilt**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, b.a.; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, b.a.; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev III. Cilt**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, b.a.

İsmet İnönü'nün anı ve çeşitli konuşmalarında önemli yer tutmuş, bu nedenle geniş bir kaynak sağlamıştır.⁴²

Lozan Delegesi Dr. Rıza Nur Bey, ölümünden sonra yayınlanmak üzere *British Museum*'a teslim ettiği anılarının üçüncü cildinin 961-1250 inci sayfaları arasında Lozan Konferansı'nı anlatmıştır.⁴³ Ancak bu basımın transkripsiyon hataları içerdiği saptandığından daha yeni ve anıların yalnızca Lozan bölümünü içeren yeni bir baskısı tercih edilmiştir.⁴⁴

Üçüncü Delege Hasan Bey'in [Saka] yayımlanmış anılarının mevcut olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu konuda hazırlanmış olan bir Yüksek Lisans Tezi'nde Hasan Bey'in yayımlanmış anıları olmadığı belirtilmiştir.⁴⁵

Amerikan heyetinde ilk dönemde yer alan, ikinci dönemde heyete başkanlık eden ve 1927-1932 yılları arasında da A.B.D.'nin Türkiye büyükelçiliğini yürüten Joseph Grew'un anılarından da yararlanılmıştır.⁴⁶

Dönemin iki devlet adamı, Kazım Karabekir⁴⁷ ve Ali Fuat Cebesoy'un⁴⁸ anıları da başvurulan kaynaklar arasındadır.

2 Kurtuluş Savaşında Zafere Doğru

TBMM Orduları, Sakarya Meydan Savaşı'nda Yunan ordusunu yenilgiye uğratmış; o ana kadar savunma halinde kalan Türk Ordusu bu savaşın ardından düşmana taarruz edebilecek konuma gelmiştir. Sakarya Meydan Savaşı, bu açıdan Kurtuluş Savaşının önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

⁴² İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, (yayına hazırlayan: Sabahattin Selek), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, b.a.; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, b.a.; Nazmi Kal, **İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, b.a.; İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan (23 Ekim 1972 tarihli konferans)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, b.a.

⁴³ Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım C: 3**, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1968, s. 961-1250.

⁴⁴ **Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, Dördüncü Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999, b.a.

⁴⁵ Fatih Öztürk, "Hasan Saka (1885-1960)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2006), s. 103

⁴⁶ Joseph C. Grew, **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945**, Volume I, Boston, Houghton Mifflin Company, 1952, b.a.

⁴⁷ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2 Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, b.a.; Kâzım Karabekir, **Günlükler**, 2 Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, b.a..

⁴⁸ General Ali Fuat Cebesoy, **Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1957, b.a.; General Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, [y.y.], Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1960, b.a.

Kurtuluş Savaşı tarihini askeri açıdan ele alan bir kaynak Sakarya Savaşı'nı ve sonuçlarını şöyle değerlendirmiştir:

“Sakarya Meydan Muharebesi'nde taraflar uyguladıkları manevralarda doruk noktalarına ulaşmışlar, savaşın başından beri stratejik savunma manevrası uygulayan Türkler, bundan sonra stratejik taarruz manevrası yapmaya başlayacaklar, Yunanlılar ise stratejik taarruz manevrasını, direnişimiz sebebiyle terk etmek mecburiyetinde kalacaklar, bundan sonra stratejik savunma manevrası yapacaklardı.”⁴⁹

Sakarya Savaşı sonrasında amaç Eskişehir, Kütahya, Afyon Doğusunda etrafı sarp dağlara dayalı bir hat üzerine çekilen Yunan ordusuna nihai darbeyi vurmak ve onu Anadolu'dan atmak olmuştur. Türk Ordusu'nun, Sakarya Savaşı'nın ardından Yunan ordusuna saldıracağı beklentisi içte ve dışta yaygın bir görüştü. Türk taarruzunun gecikmesi içte hoşnutsuzlukları beslemiş, dışta da Türk Ordusu'nun gücü hakkında kuşkular yayılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Ordu'nun durumu hemen bir saldırıya geçmeye uygun olmadığından Sakarya Savaşı sırasında neredeyse tükenen cephaneyi ikmal etmek, Ordu'yu takviye etmek gerekmiştir.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa [Atatürk], Sakarya Savaşı sonrasındaki durumu ve savaş sonrasında önündeki amacı **Nutuk**'ta şöyle anlatmıştır:

“Baylar, Mecliste Orduya karşı da bir akım yaratılmıştı. Diyorlardı ki: ‘Sakarya Savaşından sonra aylar geçtiği halde ordu niçin saldırıya geçmiyor? Ne olursa olsun saldırıya geçmelidir! Hiç olmazsa dar, belli bir cephede bir saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı gücü olup olmadığı anlaşılsın! Bu akım karşısında dayandık. Amacımız, hazırlığımızı iyice tamamlayarak genel ve sonuçlu bir saldırı yapmak olduğu için sınırlı saldırıya geçme görüşünü tutamazdık; bunda bir yarar yoktu. ... Ordumuzun kararı saldırıya geçmektir. Ama bu saldırıyı geciktiriyoruz. Çünkü hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekir. Yarım hazırlıkla, yarım önlemlerle yapılacak saldırı, hiç yapmamaktan daha kötüdür. Durmamızı, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da bu gücü kazanmaktan umut kestiğimiz yolunda anlamak ve yorumlamak yersizdir.”⁵¹

Kurtuluş Savaşı sırasında, Türk ordusu Batı Cephesi'nde Yunan birlikleriyle savaşmış olmakla birlikte, Müttefik güçlerinin önde gelen ülkesi olan ve

⁴⁹ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1995, s. 21.

⁵⁰ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.110.

⁵¹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s: 849, 851.

İstanbul'daki işgal kuvvetlerine komuta etmekte olan İngiltere'nin mevcut durumu ne şekilde gördüğü ve değerlendirdiği önem taşımaktadır.

İngiltere Savunma Bakanı, Sakarya Savaşı sonrasında, İngiliz Bakanlar Kurulu'na sunduğu “*Anadolu'daki Durum 1 Ekim 1921*” başlıklı muhtıranın sonuç bölümünde Yunan ordusunun Türk Milli Kuvvetlerine karşı bir boyun eğdirmeye muktedir olmadığı; zaman geçtikçe Türklerin etkinliğinin Yunanlılara oranla artacağı ve İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın Yunanlıların askeri harekâta devam etmekle kazanacak hiçbir şeyleri olmadığı, onlar için en iyi yolun Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelere hemen başlamak olduğu görüşünü savunmuştur.⁵²

İngiliz Genelkurmayının askeri verilere dayanan görüşü böyle olmakla birlikte siyasi düşünceler ve Doğu Sorunu'nun kemikleşmiş hedefleri nedeniyle İngiltere, Anadolu'daki Yunan işgaline desteğini geri çekmemiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın [İnönü] emrindeki ordulara gizli olarak taarruza hazırlık emrini vermesinden⁵³ bir gün önce, 5 Ağustos 1922 tarihinde bile, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel durumunun sarsılmış olduğunu öne sürmüştü; Yunan ordusu, Anadolu'dan çekilmek durumunda kalsa bile, Padişahın konumunun güçlendirilerek desteklenmesini seçenek olarak göstermiştir.⁵⁴

Bu arada Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Batı cephesinde hazırlıklar ilerlemiş bulunduğundan Yunanlılara karşı taarruza geçilmesi kararını Haziran 1922'de vermiştir. Bu karar uyarınca Türk Ordusu son derece gizli biçimde taarruza hazırlanmıştır.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, taarruz kararını verme sürecini şöyle anlatmıştır:

“Gerçekte ordumuz, gereksemelerini ve eksiklerini tamamlamak üzereydi. Ben, daha Haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımı Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı, yalnız bunlar biliyorlardı. O günlerde İzmit-Adapazarı doğrultusunda bir geziye gidiyor gibi yola çıktığım zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı

⁵² Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4**, s. 27-35.

⁵³ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 333.

⁵⁴ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4**, s. 341-342

⁵⁵ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, s.112.

Fevzi Paşa⁵⁶ Hazretleriyle görüşükten sonra, o zaman Milli Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa⁵⁷ Hazretlerini de Sarıköy istasyonuna dek yanımda götürerek oraya çağırduğım Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte saldırı için gerekli hazırlıkların ivedilikle bitirilmesi ile ilgili kararı aldık.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhında, yani Akşehir’de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırmak için Cephe Komutanına buyruk verdim.”⁵⁸

Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu’da işlevsel bir casusluk teşkilatı kurmuş, hatta Mustafa Kemal Paşa’nın yanına kadar casuslarını suikast amacıyla sokabilmiş⁵⁹ olan İngiliz gizli servisi Büyük Taarruz hazırlıklarını haber alamamıştır.⁶⁰ Örneğin, İngiltere’nin Şam Konsolosu Palmer, 29 Ağustos 1922 tarihinde, Büyük Taarruzun başlamasından dört gün sonra ve Başkumandanlık Meydan Savaşı’ndan bir gün önce gönderdiği mesajda, Anadolu’da dört ay kalmış olan İngiliz ajanı Hamza El Gouth’un Kemalist düzenin kof olduğu ve yeni bir Yunan taarruzunun başarı kazanacağı⁶¹ haberini vermiş olduğunu Lord Curzon’a bildirmiştir.

Her ne kadar, Yunan Genelkurmayı, Türk ordusunun askeri harekâtını 28 Ağustos günü açıklamış⁶² olsa da savaşın gerçek boyutları ve gidişatı günlerce Atina ve Londra’da anlaşılamamıştır. İngiltere’nin Atina Konsolosu Bentinck, 5 Eylül 1922 günü Lord Curzon’a gönderdiği telgrafta “önceden gönderdiği telgrafların 3 Eylülden bu yana durumun iyiye gittiğini gösterdiğini ve Yunan birliklerinin General Trikopolis’in komutası altında savaşıyorlarına inandıklarını”⁶³ yazmıştır. Oysa o tarihte General Trikopolis çoktan esir düşmüş ve İngiltere’nin Atina Konsolosu’nun yukarıda söz konusu edilen telgrafından üç gün önce, 2 Eylül’de Uşak’ta Mustafa Kemal Paşa’nın huzuruna çıkarılmıştır.⁶⁴

⁵⁶ [Çakmak]

⁵⁷ [Özalp]

⁵⁸ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev II. Cilt*, s: 887, 899.

⁵⁹ Sabahattin Özel, *Casustur Casus*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009, b.a.

⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi IIinci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası*, s. 34-35.

⁶¹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4*, s. 369.

⁶² *Türk İstiklal Harbi IIinci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası*, s. 36.

⁶³ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4*, s. 377.

⁶⁴ *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, s.119.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ile Müttefikler arasında Ateşkes görüşmeleri Mudanya’da devam ederken, 4 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Kurtuluş Savaşı’nın tarihçesini özetlediği ve savaşın ayrıntılarına yer verdiği uzun bir konuşma yapmıştır.⁶⁵ Başkumandan, konuşmanın ilgili bölümünde General Trikopis’in teslim olmasını şöyle aktarmıştır:

“Artık düşmanın beş fırkası, tabii pek çok ziyata duçar olduktan sonra mütebakisi arzı teslimiyete başladı. Bu tesellüm muamelesi birkaç gün devam etti ve sonunda şuraya buraya başvurup kurtulmak imkanının bulamıyan Başkumandan Tirikopis de bakiyettüssuyuf ile teslim olacak adam arıyordu. Bittesadüf oralarda bir istihkam mülazimimiz vardı. Ona haber göndermiş mülazim efendi buyursun demiş ve derhal atına binmiş birkaç neferle beraber dereye inmiş orada saffi harb nizamında bekliyen ordu bakiyesini görmüştür. Bunlar, derhal ceneralleri ve zabitleri ve askerleri ile beraber, bu zabitimizi selamladılar ve arzı teslimiyet eylediler.”⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, mebusların alkışlarla ve tekbirler getirerek kestikleri söz konusu konuşmasını, zaferin milletin eseri olduğuna dikkat çekerek şöyle bitirmiştir:

“Arkadaşlar, bu Anadolu zaferi tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar kaadir ve ne muhyi bir kuvvet olduğunun en güzel misali olarak, kalacaktır. Önümüze dikilen bütün mevani birer birer yıkıp aştıktan sonra, bugün artık Misakı Millinin çizdiği hudutlar dâhilinde, mesut, müreffeh ve hür yaşamak için, her ne lâzımsa bunların hepsini istihsal edeceğiz.

... Arkadaşlar; sözlerime hitam vermeden evvel kemali iftihar ile şunu arz edeyim: Bu hareketi yapan bir ordunun babalarından ve analarından ibaret olan milletimiz bütün cihana karşı en yüksek mevkii hürmeti ve mevkii izzeti kazanmıştır. Milletimiz, biperva iftihar edebilir. Bu, en kuvvetli şeraitle hakkıdır. Ve ben, böyle bir milletin âciz bir ferdi olmakla en büyük saadeti hissediyorum. Bu muharebe meydanlarında, emsalsiz kahramanlıklar ve şahamet göstermiş zâbitlerimizin, neferlerimizin ve kumandanlarımızın her biri ayrı ayrı bir menkıbe, bir destan teşkil eden harekâtını kemali tebçille [yüceltmenin son haddiyle] ve hürmetle ve takdirle yâdediyorum. Bu şahamet meydanlarında rahmeti rahmana kavuşan şühedamızın muazzez ervahına [değerli ruhlarına] hep beraber fâtihalar ithaf edelim.

⁶⁵ TBMM ZC, Devre I, C: 23, İ: 112, (4.10.1338), s. 264-277.

⁶⁶ a.e., s. 271.

Arkadaşlar; en son sözüm budur. Şahamet meydanında ölenlerin analarına ve babalarına tâziyeler değil, fakat tebrikâtımızı isâl edelim.”⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Zaferin kazanılmasını, **Nutuk**’ta da şöyle değerlendirmiştir: “30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutanlık Savaşı adı verilmiştir) düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve tutsak ettik. Düşman ordusu Başkumandanlığını yapan General Trikupis de tutsaklar arasındaydı. Demek, tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu.”⁶⁸

Türk taarruzu sonrasında Yunan ordusunun durumu açıklığa kavuşunca, Atina, Müttefiklere ve özellikle İngiltere’ye başvurarak ateşkesin biran önce sağlanmasını istemiştir. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, kesin bir askeri başarı sağlanmadan ve Anadolu toprakları düşmandan temizlenmeden yapılacak erken bir ateşkesi düşünmüyordu. Bunu da 4 Eylül günü kendisine bir telgraf çekerek İstanbul’daki Müttefik temsilcilerinden ateşkes isteği geldiğini ileten İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey’e [Orbay] 5 Eylül tarihinde cevap olarak bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu cevabi telgrafında Yunan ordusunun kesin olarak yenilmiş olduğunu bu nedenle Anadolu hakkında bir görüşme yapılmasına gerek bulunmadığını; ateşkes anlaşmasının ancak Trakya için söz konusu olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, bu arada kendisine doğrudan bir ateşkes başvurusu yapılmış olduğunu **Nutuk**’ta şöyle belirtmiştir:

“Telsizle doğrudan bana gönderilen bir telyazısında da İzmir’deki İtilaf Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunmak yetkisinin verildiği bildiriliyor; hangi gün ve nerede buluşabileceğim soruluyordu. Buna verdiğim yanıtta da, 9 Eylül 1922’de Nif’te (Kemalpaşa’da) görüşebileceğimizi bildirmiştım. Gerçekten dediğim günde ben Kemalpaşa’da bulundum. Ama görüşmeyi isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz’e ulaşmış bulunuyorlardı.”⁷⁰

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül’de İzmir’e girerken İzmir ve civarında çatışmalar sürmekteydi. Menderes civarında sıkışmış bir Yunan tümeni esir alınarak İzmir’e getirilmiştir. Eskişehir’den düşmanı atan Üçüncü Kolordu, Bursa’nın Doğusunda karşı koymak isteyen düşmanı yenmiştir. Bu düşman birliklerinin bir

⁶⁷ a.e., s. 277.

⁶⁸ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s: 901.

⁶⁹ a.y.

bölümü Mudanya civarında esir edilmiş, bir kısmı da Bandırma'dan ve Kapıdağ yarımadasından gemilere binerek kaçmışlardır. 18 Eylülde Batı Anadolu Yunan ordusundan bütünüyle temizlenmiştir. Türk ordusu İstanbul yönünde Gebze'ye ilerlemiş ve Çanakkale'ye yaklaşmıştır. Bu durum üzerine Çanakkale'deki Fransız birlikleri Rumeli tarafına geçmiş; Çanakkale'de yalnızca İngiliz askerleri kalmıştır.⁷¹

Türk ordularının başarısı İngiltere başta olmak üzere İtilaf devletlerini kaygılandırmıştır. İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, 16/17 Eylül'de İngiliz sömürgelerinden Boğazların savunulması için asker talebinde bulunmuşlardır.⁷² İtalya, 27 Eylül tarihli **Tribuna** gazetesinde yayınlanan yarı resmi bir bildiriye belirtildiği üzere sorunun barışçı yollardan çözümünden yana olduğunu belirtiyordu.⁷³ Fransa Başbakanı M. Poincaré gönderecek birliği olmadığını 22 Eylül 1922'de Lord Curzon ile yaptığı toplantıda bildirmiştir.⁷⁴ Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Charles Harding, İtalya ile Fransa'nın, Doğu'da, barışı zor kullanarak kabul ettirmeyi desteklemediklerini 18 Eylül'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir.⁷⁵ İngiliz hükümeti sömürgelerden asker talebine de olumlu bir yanıt alamamıştır.⁷⁶

3 Müttefiklerin Barış İstekleri ve Ateşkes

İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları, savaşın durdurulması ve Barış Konferansı'na ilişkin Paris'te hazırladıkları notayı 23 Eylül 1922'de vermişlerdir.⁷⁷ Bu notada Venedik veya başka bir kentte yapılacak Barış Konferansı öncesinde Yunan birliklerinin çekileceği hattı belirlemek üzere Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması öngörülmüştür.⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, 26 Eylül 1922'de **Chicago Tribune** gazetesinin İzmir'e gönderdiği muhabirine bir demeç vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu demecinde,

⁷⁰ a.e., s. 903.

⁷¹ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, s.119-120.

⁷² Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 5.

⁷³ a.e., s. 6.

⁷⁴ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4**,s. 455.

⁷⁵ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 6.

⁷⁶ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, s.121.

⁷⁷ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 54.

⁷⁸ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**,s: 905.

başarının isteklerini değiştirtmediğini belirterek, önceden istediklerinden ne daha fazla ne daha az şey istediklerini ifade etmiştir. Müttefiklerle oturup tartışmaya hazır olduklarını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, Misakı Milli’de ısrarlı olduklarını ve bütün Türk toprakları üzerinde bağımsızlık istediklerini vurgulamıştır. Misak-ı Milli’nin bir sayfadan az tuttuğunu söyleyerek isteklerinin çok olmadığını vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, kendileri için artık kapitülasyonların olmadığını; İstanbul’u, Edirne’yi ve Trakya’nın çoğunluğu Türk olan bölümünü istediklerini eklemiştir.⁷⁹

26 Eylül günü, General Harrington, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği mektupla müzakerelere kadar Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, yanıt olarak TBMM Hükümeti’nin tanıdığı bir tarafsız bölge bulunmadığını bildirmiştir.⁸⁰ Karşılıklı yazışmalar sonunda Mustafa Kemal Paşa, tarafsız bölgeyi tanımamakla beraber Mudanya Konferansı’nın yapılmasıyla ilgili İtilâf notasının alınmasından sonra tarafsız bölgeyi boşalttırmamışsa da Türk ileri harekâtını durduracaktır.⁸¹

28 Eylül’de, Franklin Bouillon⁸² bir Fransız savaş gemisiyle İzmir’e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Franklin Bouillon’un Edirne dahil Doğu Trakya’nın, Yunanlılar tarafından boşaltılmasıyla Türk mülkiye memurları ve jandarmasına teslimi ve şimdilik orada Türk askerî birlikleri bulundurulmayacağı için olası bir Yunan saldırısını önlemek amacıyla Meriç’in batısında İtilâf birlikleri bulundurulmasının sağlanacağı konusunda teminat vermesi üzerine Türk ordularının boğazlara yönelik harekâtı durdurulmuştur.⁸³

Mustafa Kemal Paşa, İtilaf devletlerinin 23 Eylül tarihli notasına 29 Eylül günü verdiği kısa yanıtta Mudanya’da toplanacak Konferans’ı kabul ettiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, anılan yanıtında, Meriç ırmağına kadar Trakya’nın hemen Türkiye’ye verilmesini istemiş ve Konferans delegeliğine Başkomutanlık adına, Batı

⁷⁹ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 54.

⁸⁰ a.e., s. 55.

⁸¹ a.e., s. 58.

⁸² *Henry Franklin-Bouillon* (3 Eylül 1870 Jersey - 12 Eylül 1937 Paris) Fransız diplomat ve siyasetçi. 20 Ekim 1921’de Ankara’da imzalanan Türk-Fransız Antlaşması’nı Fransa adına imzalamış ve “Türk dostu” olarak tanınmıştır.

⁸³ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 59.

Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'yı olağanüstü yetki ile atadığını da eklemiştir.⁸⁴

Mudanya Konferansı, 3 Ekim 1922 günü açılmıştır. Konferans'a, Türkiye adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere delegesi olarak müttefik işgal orduları başkomutanı ve İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri komutanı General Harrington, Fransa delegesi olarak Fransa'nın İstanbul'daki olağanüstü Komiseri General Charpy, İtalya delegesi olarak General Ernesto Mombelli katılmışlardır.⁸⁵ Mudanya'ya gelen Yunan delegeleri General Mazarakis ve Albay Sarıyanis Konferans'a katılmamışlardır.⁸⁶ İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonunda, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa [Gündüz], Kurmay Yarbey Tefik Bey [Bıyıklıoğlu] ve iki sekreter bulunuyordu.⁸⁷

Doğu Trakya'nın Yunanlılarca tahliyesi ile Türkiye'ye geri verilmesi; Boğazlar ve İstanbul hakkında barış antlaşmasına kadar yürürlükte olacak hükümlerin saptanması Mudanya Konferansı'nın görüşme konularını oluşturmuştur.⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı sonunda çatışmayı bitiren bir Sözleşme olmanın ötesinde Osmanlı İmparatorluğunun galipler arasında bölüşülme hükümlerini içeren Mondros Ateşkesi'nden farklı olarak, Türkiye Mudanya Konferansı'nda masaya galip durumda oturmuştur. Savaşın mağlubu Yunanistan Konferans'a katılmamış ve İtilaf Devletlerinin kendileri adına hareket etmelerini beklemişlerdir. İtilaf Devletleri, ise görüşmeler sırasında zaman zaman hâlâ kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olarak konumlandıklarından Konferans 6 Ekim'de kesintiye uğramıştır. Uzun yazışmalar ve görüşmeler sonucu bunalım aşılarak resmi adı "*Müttefik Hükûmetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Yunanistan Arasında Askerî Mukavele*" olan Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922 saat 06.00'da, Mudanya'da imzalanmıştır.⁸⁹

⁸⁴ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s: 905.

⁸⁵ İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2020, s: 146.

⁸⁶ a.e., s: 165-166.

⁸⁷ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 101.

⁸⁸ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, s.121-122.

⁸⁹ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 147.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey [Tengirşek], 11 Ekim günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 117. birleşiminde “Mudanya Konferansı'nda Mütareke Mukavelenamesi”nin imzalandığını duyurarak Sözleşme hakkında bilgi vermiştir.⁹⁰

Yusuf Kemal Bey ayrıca, Franklin Bouillon'un gönderdiği, ateşkes dolayısıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tebrik telgrafını da kürsüden okumuştur.⁹¹

Yusuf Kemal Bey'in [Tengirşek] konuşmasının ardından Bolu mebusu Dr. Fuad Bey [Umay], İsmet Paşa'nın Mudanya Konferansı'nda göstermiş olduğu hizmete teşekkür edilmesi önerisinde bulunmuştur. Bunun üzerine, gündem gereği müzakere konusu olan Ziyet Eşyası Kanunu hakkında konuşmak üzere kürsüde bulunan Konya mebusu Refik Bey [Koraltan], İsmet Paşa'yı öven ve mazlum milletimizin mukaddes Misakı Milli'sinin çok önemli bir parçasının elde edildiğini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Hakkâri mebusu Mazhar Müfit Bey'in [Kansu] verdiği önergeyle Mudanya Askeri Sözleşmesi görüşmelerini başarıyla yöneten Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşekkürlerinin sunulması oybirliğiyle karar altına alınmıştır.⁹²

Mudanya Sözleşmesi'nin imzalanması basında öncelikli haber olmuştur. **İkdam**, “*Sulha ve hakkımızın teminine doğru ilk ve mühim adım: Mudanya Mukavele-i Askeriyesi imzalandı*”⁹³ başlığını atmış; Müttefik Devletler ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Yunanistan arasında imzalanan Askeri Sözleşme tam metin olarak birinci sayfadan verilmiştir. Aynı sayfada yayınlanan bir Marmara haritası üzerinde de Boğazlar çevresindeki askersizleştirilmiş bölge ile Marmara bölgesi ve Trakya'da ateşkes ile belirlenen askeri konum gösterilmiştir. Konferans'ta hazır bulunan **İkdam** muhabirinin Konferans'ın son celsesiyle ilgili gözlemleri de gazetede yer almıştır. **İkdam**'ın ertesi günkü sayısında, “*Şarki Trakya yarın geceden itibaren tahliye olunacak*”⁹⁴ başlığı altında Mudanya Sözleşmesi'nin Trakya'ya ilişkin maddeleri ele alınmış; ayrıntılı bir İstanbul ve Doğu Trakya haritası üzerinde Podima-Kalitrakya geçici ateşkes hattı işaretlenmiştir. **İleri**, aynı haberi “*Mudanya*

⁹⁰ TBMM ZC, Devre I, C: 23, İ: 117, (11.10.1338), s. 349-352.

⁹¹ a.e., s. 353.

⁹² a.e., s. 353-354.

⁹³ **İkdam**, 12 Teşrinievvel 1338, s.1.

⁹⁴ **İkdam**, 13 Teşrinievvel 1338, s.1.

Protokolu dün sabah altı buçukta imza edilmiştir”⁹⁵ başlığıyla vermiştir. Aynı sayıda, Mudanya Sözleşmesi’nin tarafımızdan kabulünün Avrupa’da Türkiye lehine bir akım oluşturduğu yazılmıştır. **Tevhidi Efkar** da haberi büyük başlıklarla duyururken Mudanya Sözleşmesi’nin imzalanmasına ilişkin resmi tebliğ ile Sözleşme’nin tam metnine birinci sayfasında yer vermiştir.⁹⁶ **Tevdih Efkar**, ertesi günkü sayısında yayınladığı haritada Boğazlar ve Trakya’da ateşkes ile saptanan sınırları göstermiş ve Trakya’daki Yunan birlikleriyle mülkiye memurlarının Sözleşme gereği Meriç’in gerisine çekilmelerine nezaret edecek Müttefik birliklerinin ertesi gün hareket edeceğini yazmıştır.⁹⁷ Bu konudaki haberi **Renin**, *“Müttefikin kıtaatı bu akşam Çatalca’ya gidiyor*”⁹⁸ başlığıyla vermiş ve Yunan birliklerinin tahliye hazırlıklarına başladıklarını haber yapmıştır.

Mudanya’da buldukları halde Konferans’a katılmayan Yunan delegasyonu anlaşmaya imza da atmayarak bunun nedenlerini 11 Ekim günü bir bildiri ile açıklamışlardır.⁹⁹ Aslında Mudanya Sözleşmesi esas olarak Yunanistan’ı ilgilendirmekteydi. Sözleşmeyi kabul etmekten başka bir seçeneği olmayan Yunan Hükümeti, Mudanya Sözleşmesi’ni kabul ettiğini 14 Ekim günü bir bildiri ile açıklamıştır. Söz konusu bildiri İstanbul’daki İtilaf Devletleri Olağanüstü Komiserlerine verilmiş ve onlar tarafından da TBMM Hükümeti’nin İstanbul’daki temsilcisi Hamit Bey’e [Hasancan] iletilmiştir. Söz konusu bildiri şöyledir:

“Yunan Hükümeti, delegeleri tarafından özellikle Doğu Trakya’daki Hıristiyan halkın hayat ve mallarının korunması için gerekli güvence ve mühletler hakkında Mudanya’da yapılan bildirin dikkate alınmış olması gerekeceği düşüncesiyle bu halk yararına müttefik devletlerin insanlık duygularına son bir başvuruda bulunur, bununla beraber devletlerin kararlarına uygun hareket etmek arzusunda bulunan Yunan Hükümeti baş eğmeye ve 11 Ekim 1922’de Mudanya’da imza edilen sözleşmeye kendini mecbur gördüğünü bildirir.”¹⁰⁰

Mudanya Ateşkes Sözleşmesi’nin imzalanmasının ardından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, General Harrington’a 11 Ekim 1922 tarihinde şu kutlama telgrafını çekmiştir:

⁹⁵ İleri, 12 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁹⁶ **Tevhidi Efkar**, 12 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁹⁷ **Tevhidi Efkar**, 13 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁹⁸ **Renin**, 15 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁹⁹ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 144-145.

¹⁰⁰ a.e., s. 145.

“11.10.1922

General Harington’a

Ekselans,

Mudanya Konferansı sırasında Türkiye delegesi General İsmet ile ekselansınız arasındaki ciddi anlayış hislerinin bizde çok derin bir memnuniyet uyandırdığını arzetmekle şeref duyarım. Sulhun tesisi için sarf edilen gayretlerin başarıyla sonuçlanmasını bütün insanlık adına arzulamakta ve ümit etmekteyim. Ayrıca Ekselansınızın benimle görüşmek üzere izhar ettiği arzuya teşekkür eder, Ekselansınızı selâmlarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan

Mustafa Kemal”¹⁰¹

Mudanya Konferansı, İngiltere’nin Yunanistan eliyle yürüttüğü Doğu siyasetinin iflasını ilan eden bir belge olmuştur. Bu belge aynı zamanda, Türkiye’nin ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın askeri zaferini diplomatik bir zaferle taçlandıran bir diplomatik başarıdır. Müttefiklerin Anadolu’da Yunan ordusu eliyle yürüttükleri hareketin başarısızlıkla sonuçlandığının Mudanya Konferansı ile onaylanması, İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un 19 Ekim 1922’de iktidardan uzaklaşmasının nedenlerinden biri olmuştur.¹⁰²

İmzalandığı gün, 14/15 Ekim’de yürürlüğe giren Mudanya Mütarekesi gereğince, Doğu Trakya’nın teslim alınması işiyle görevlendirilen Mirliya Refet [Bele] 19 Ekim günü İstanbulluların sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. **Renin** haberi, “*Tarihin Muazzam bir günü: Rumeli’ye ikinci geçiş*”¹⁰³ başlığıyla duyurmuştur. **Renin**, Gülcemal vapuru ile gelen jandarmalarımızın öğle saatlerinde sevinç gösterileri arasında Sirkeci’den karaya çıktıklarını; daha sonra Ayasofya ve Fatih’e gittiklerini yazmıştır. **Renin**, Refet Paşa’nın [Bele], ulusun asıl gücünün ulusal egemenliğin tamamının kendisinde belirdiği günden beri ortaya çıktığını belirttiği bir

¹⁰¹ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 500.

¹⁰² **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 147.

¹⁰³ **Renin**, 20 Teşrinievvel 1338, s. 1.

demecini de yayınlamıştır. **Renin**, aynı gün David Lloyd George'un istifasını da okurlarına duyurmuştur. **İleri**, Türk jandarmasının İstanbul'da karaya çıkma haberini "İstanbul Bayramı: Mesut bir gün. Gazi askerlerimize de kavuştuk. Kahramanlarımız Cuma namazını Ayasofya'da kıldılar"¹⁰⁴ başlığıyla vermiştir. İstanbul halkının askerlerimize ziyafet verdiğini yazan **İleri**, aynı sayısında Trakya'nın tahliyesine devam edildiğini, Trakya'da görev yapacak memur kadrosunun tamamlandığını da yazmış; İngiltere'de David Lloyd George'un istifası ve yerine Andrew Bonar Law'un getirildiği haberini de vermiştir.

Mudanya Ateşkesi'nin ardından "Barış" söz konusu edilmeye başlanmıştır. Barış Konferansı konusu ilk olarak 16 Ekim 1922'de Sıtkı Bey ve arkadaşlarının Başkanlığa verdikleri 18 imzalı bir önergeyle TBMM gündemine gelmiştir.¹⁰⁵ Bu önerge verildiğinde henüz Lozan'a gidecek delegeler belli olmayıp, Hariciye Vekilliğinde daha Yusuf Kemal Bey [Tengirşek] bulunmaktadır. Barış Konferansı'na katılacak delegelerle bunlara verilecek talimatın esas çerçevesinin saptanmasına dair olan bu önerge 18 Ekim günü gizli oturumda gündeme alınmıştır.¹⁰⁶

Önerge sahipleri, ülke ve ulusun geleceğinin belirleneceği Barış Konferansı'na katılacak delegelerin Meclis tarafından seçilmesini ve kendilerine verilecek talimatın ana hatlarının da Meclis'ce saptanmasının gerekliliğini öne sürmüşlerdir. Önerge lehinde söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], Konferans için yapılan hazırlıkları bilmemekle birlikte, Konferans'ta delegelerin bağımsızlığa önem vermelerinin, sınırların Misakı Milli ilkelerine göre saptanmasının, borçlar, mali ve iktisadi konularda ulusun haklarının savunulmasının önemini vurgulamıştır. Hüseyin Avni Bey, bu konularda Hükümet'in yeterli hazırlığı olup olmadığını sormuştur. Vekiller Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey [Orbay] de barış koşullarının bütün dünyaya duyurulan Misakı Milli ilkelerine göre belirlendiğini bundan ödün verilmeyeceğini söylemiş, bu aşamada konuşmak için henüz erken olduğunu söyleyerek toplantı çağrısı yapıldıktan, toplantı yeri saptandıktan, temsilciler belirlendikten sonra konunun ele alınmasının uygun olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine İkinci Reis Vekili Musa Kazım Efendi, görüşmelerin Konferansın yerinin belirlenmesinden

¹⁰⁴ **İleri**, 21 Teşrinievvel 1338, s. 1.

¹⁰⁵ **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, II. Cilt, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 17

¹⁰⁶ **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 121, (18.10.1338), s. 972.

sonrasına ertelenmesi yolundaki Vekiller Heyeti Reisi'nin önerisini oya sunmuş ve erteleme kabul edilmiştir.

Aynı dönemde Türk basını, yeni İngiliz Başbakanının konuşmasıyla ilgili olarak İngiliz basınından yaptığı iktibaslarda iyimserliği muhafaza etmekte ve Başbakan'ın İngiltere'nin Barış Konferansı'na, Barış Konferansı'nın Türklerin aleyhine olacağı düşüncesine son verme azim ve kararıyla gideceğini belirttiğini ifade etmektedir.¹⁰⁷

Barış Konferansı'ndan beklentiler, Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından basına şöyle yansımıştır: "İstiklalimizin kayıtsız şartsız tasdikini istiyoruz. Milli hudutlarımız dahilindeki toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra bu topraklar dahilinde tamamıyla müstakil yani kâpitülasyonsuz bir Türkiye istiyoruz."¹⁰⁸

İsmet Paşa'da İstanbul'a geldiğinde, Konferans'ta Misakı Milli programının izleneceğini belirtmiştir.¹⁰⁹

Basın Konferans öncesinde genelde beklenti içinde ve iyimser bir tavırda olmuştur. **İleri**'de Suphi Nuri Bey [İleri], "*Sulh hakkında*" makalesinde, Misakı Milli'nin sağlanması halinde geriye sorun kalmayacağını yazmıştır.¹¹⁰

Basına yansıyan, Lord Curzon'un başı çekmesiyle Müttefiklerin bir Barış Projesi dayatma niyetleri, Türk basınında tepki çekmiş ve Sevr Antlaşması'nın dayatılmasıyla paralellik kurulmuştur. Basın, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık geçmişte kaldığını, Türkiye'nin misakı Milli'den ayrılmayacağını yazmışlardır.¹¹¹

¹⁰⁷ **İkdam**, 29 Teşrinievvel 1338, s. 1

¹⁰⁸ **İkdam**, 3 Teşrinisani 1338, s.1.

¹⁰⁹ **Vakit**, 8 Teşrinisani 1338, s.1.

¹¹⁰ **İleri**, 17 Teşrinisani 1338, s. 1.

¹¹¹ **İkdâm**, 25 Ekim 1922, s.1.

BÖLÜM I: BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİ

1.1 Barış Konferansına Çağrı, Konferansın Yeri ve İstanbul Hükümeti'nin Katılımı Sorunları

Mudanya Konferansı'nda esas olarak Türk görüşünün kabulünün sağlanmasıyla birlikte dikkatler barış konferansının toplanacağı yer konusuna çevrilmiştir. Mustafa Kemal Paşa barış konferansının toplantı yeri olarak İzmir'i düşünmüştür. Konferans İzmir'de toplandığı takdirde Mustafa Kemal Paşa da müzakereleri yakından izleyebilecek, yabancı delegelerle görüşebilecek, Türk heyetini yönlendirebilecektir. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Londra, Paris ve Roma temsilciliklerine İzmir'in barış konferansı yeri olarak seçilmesinin sağlanması konusunda talimat verilmiştir.¹

İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla gelen, 23 Eylül 1922 günlü notada bir yandan savaşın durdurulması talep edilirken öte yandan barış konferansı ele alınmıştır. Bu notaya 4 Ekim 1922 günü Hükümetçe verilen yanıtta konferans yeri için İzmir önerilmiş, ayrıca Boğazlar sorunu kapsamında Rusya, Ukrayna ve Gürcistan cumhuriyetlerinin de konferansa çağrılmaları istenmiştir.²

Barış konferansının toplanacağı açıklığa kavuşunca İstanbul Hükümeti de bu konferansta kendine bir yer bulabilmek umuduyla çabalara girişmiştir. İstanbul Hükümeti'nin Sadrazamı Tevfik Paşa [Okday], Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey [Hasancan] aracılığıyla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Telgraf metnini Hamit Bey'e oğluyla gönderen ve meselenin gizli tutulmasını isteyen Tevfik Paşa İngilizlerin barış konferansında Anadolu ile İstanbul'un ayrı cepheler oluşturmasından yararlanarak halifelğin

¹ Türk İstiklal Harbi IInci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 136.

² Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev II. Cilt*, s: 905, 907.

koruyucusu durumuna gelmeye çalışacağını öne sürmüştür.³ Tevfik Paşa'nın oğlu eliyle TBMM Hükümeti İstanbul Temsilcisi Hamit Bey'e ilettiği mesajı Hamit Bey 17 Ekim günü aşağıdaki telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir:

“Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Tevfik Paşa oğlunu bana göndererek aşağıdaki telyazıyı verdi:

Sorunun çok gizli tutulması ricasıyla birlikte, yapılan soruşturmasına göre İngilizler, Konferans'ta Anadolu ile İstanbul'un ayrı ayrı cephe göstermesinden yararlanarak halifeliğin koruyucusu niteliğini almaya çalışacağından, soruna gerektiği gibi önem verilmesini sunmamı bildirtti. Buyruk (Hâmit)

‘Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine: Tanrının yardımı ile kazanılan başarı, bundan böyle İstanbul ile Ankara arasında çıkmış olan anlaşmazlığı ve ikiliği kaldırmış, ulusal birliğimizi sağlamış olup, ancak İtilaf Devletleri ile aramızda barış henüz yapılmamış olmasından dolayı, Avrupa kentlerinden birinde yakında toplanacağı belli olan barış konferansına eskisi gibi her iki yanın çağırılacağı bilindiğinden, ulusal esenliğimize ilişkin önemli maddelerin önce aramızda görüşülmesi ve saptanması yolunda hazırlıklarda bulunularak sözü geçen konferansta birlik olarak ulusun haklarının savunulmasına çaba harcanması sizce de onaylanacağına tam inancım bulunduğundan, bu yolda övücümüzle görüşüp anlaşmak üzere, durumu bilen ve güveninizi kazanmış bir kimsenin buraya çok gizli yönergelerle ve elden geldiğince çabuklukla gönderilmesi dileğimizdir efendim. 17/10/1922. İmza: Sadrazam Tevfik’⁴

İstanbul Hükümetinin Sadrazamı Tevfik Paşa, sadarete gelmesinden başlayarak beri Anadolu ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Kurtuluş Savaşına karşı çıkan, önderini ve ileri gelenlerini mahkum etmiş olan Sultan Vahdettin'in, dürüstlüğü ile tanınan Tevfik Paşa'nın bu özelliklerinden yararlanarak makamında kalmak ve zafere ortak olmak çabası içinde olduğu anlaşılıyordu.

Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafına Mustafa Kemal Paşa, o sırada bulunduğu Bursa'dan Hamit Bey'e 18 Ekim 1922'de gönderdiği telgrafla Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin zaferin sonucu olarak toplanacak Barış

³ Türk İstiklal Harbi IInci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 174.

⁴ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk-Söylev III. Cilt, s: 1831, 1833.

Konferansı'nda Türkiye Devleti'nin yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce temsil olunacağı cevabını vermiştir.⁵

Hamit Bey, söz konusu telgrafi aynen Tefvik Paşa'ya iletme konusunda tereddüt etmiş, telgrafi kendisine verilmiş bir direktif olarak algılayarak Tefvik Paşa'ya aynen vermemiş ancak telgrafın kapsamıyla ilgili olarak sadrazamı üç günde beş defa uyarmıştır.⁶

Tefvik Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgraf basına yansıdığında tepkiyle karşılanmıştır.⁷ **Hâkimiyeti Milliye**, düşmanlarla birlikte hareket eden Saray ve Babı Ali'nin milli vicdanın, milli azmin, milli zaferin kapısını açtığı bu konferansa beraberce gitmeye teşebbüs ettiklerini, hakimiyet ve milli saltanatı elinde tutan ve kimseye bir zerresinin ihlaline müsaade etmemeye karar vermiş olan milletimizin başına Saray ve Babı Ali'nin yeniden musallat olduğunu yazmıştır. Gazete bu davranışı, Sarayın ve Babı Ali'nin ulu millete bir kere daha hıyaneti olarak nitelendirmiştir.⁸

Müttefik devletlerin konferansa davet için yaptıkları 27 Ekim 1922 tarihli çağrı ertesi gün basında yer almıştır. **İkdam**, haberi, "Sulh Konferansının içtimaı için davetler gönderiliyor. Umumi sulha sekiz devlet iştirak edecek. Boğazlar usulü idaresini müzakere edecek konferansta Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan da bulunacaktır. Sulh konferansının 13 Teşrinisani'de 'Lozan' şehrinde inikad edeceği dün Ankara hükümetine iŖar olundu. Konferansda her devletten selahiyete haiz ikiŖer murahhas bulunacak"⁹ biçiminde duyurmuŖtur.

⁵ "**Nutuk**: Belge 261; Bursa, 18 Ekim 1922; İstanbul'da Hâmit Beyefendi'ye Türkiye Devletine karşı her türlü girişimi sürekli dikkate alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, karşı önlemlerini düşünmüŖtür. Anayasa ile biçim ve niteliği belirlenen Türkiye Devleti'nin, kuruluş gününden bu yana Türkiye'nin alinyazısına el koyduğu ve bundan sorumlu yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğu dünyaca bilinmekte ve eylemli olaylar, siyasal işlemler ile doğrulanmış bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin utkunun doğal sonucu olmak üzere yakında toplanacak Barış Konferansı'nda Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce temsil olunur. Bu gerçekler karşısında yasal olmayan ve hukuk dışı olduğu yüce Meclisce birçok kez anlatılmış ve duyurulmuş olan kurulların veya bu gibi kurullardan olanların, Ŗimdiye değin birçok kez olduğu gibi bundan sonra da devletin siyasasını karıştırmaktan kaçınmamalarının ne kerte büyük sorumluluğa yol açacağı açıktır efendim.": Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev III. Cilt**, s. 1833.

⁶ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 175.

⁷ **Vakit**, 1 Teşrinisâni 1338, s. 1.

⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁹ **İkdam**, 28 Teşrinievvel 1338, s. 1.

Renin, aynı gün haberi, “*Sulh Konferansının mahali inikadi*” başlığı altında “Lozan Konferansına davet olunduk Baştercümanlar dün Ankara’nın İstanbul Mümessiline bu babda bir takriri şifahi verdiler”¹⁰ diye duyurmuştur. Haberin devamı şöyledir:

“Dün saat dört otuzda, Fransa, İtalya ve İngiltere baş tercümanları Ankara Hükümeti’nin İstanbul mümessili Hamid Bey’i ve aynı zamanda İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa’yı müctemian ziyaret ederek takriri şifahi mahiyetinde olan bir notayı Fransızca olarak okumuştur. Diğer tercümanlar kendi diyeceklerinin de aynı mealde olduğunu söylemişler ve sonra kendi lisanlarıyla yazılmış bir takriri şifahi bırakmışlardır. Hamid Bey bu müşterek notayı Ankara’ya bildirmiştir.”¹¹

Renin, haberin devamında 28 Ekim 1922 tarihini taşıyan sözlü nota metnine de yer vermiştir. **Renin**’de aynı sayfada yan sütunda yer alan “*Bugün Çorlu’da idarei milliyemizin sureti tesisi*” haberinden ise Trakya’da Mudanya Sözleşmesi’nin gereklerinin yerine getirilmekte olduğu anlaşılmıştır.¹²

Hakimiyeti Milliye, Barış Konferansı çağrısını, “*Dün hükümetimiz resmen 13 Teşrinsani’de Lozan’da Şark Konferansı’na davet edildi*”¹³ başlığıyla vermiştir.

İleri gazetesinin haberine göre, Hükümeti sulh konferansına davet eden nota Millet Meclisi’nde okunmuştur.¹⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Müttefik devletlerin çağrısını, İstanbul temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla 29 Ekim 1922’de sözlü olarak yanıtlamıştır. TBMM Hükümeti, yanıtta Türkiye delegelerinin güvenli ve çabuk haberleşmeleri gereği müzakereleri çabuklaştırmak için İzmir’i önermiş; ayrıca Hariciye Vekili İsmet Paşa’nın direktifiyle, Müttefiklerin sözlü takririnin Tevfik Paşa kabinesinin Hariciye Nazırı İzzet Paşa’ya da verilmesini Türkiye ile ilgili bir işlem sayılmadığını ve Türkiye ile ilgili bir konferansa İstanbul Hükümeti gibi müttefiklerin işgali altındaki bölgelerde bulunan mahallî idare üyelerinin Türkiye temsilcisi olarak davet edilmesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin

¹⁰ **Renin**, 28 Teşrinievvel 1338, s. 1.

¹¹ a.y.

¹² a.y.

¹³ **Hakimiyeti Milliye**, 29 Teşrinievvel 1338, s. 1.

¹⁴ **İleri**, 30 Teşrinievvel 1338, s. 1.

konferansa katılmasına engel olacağı ve bu davetin Mudanya Konferansı hükümlerine aykırı olacağı ifade edilmiştir.¹⁵

Renin, “*Refet Paşa Hazretlerinin gazetemize beyanati*” başlığı altında Refet Paşa’nın [Bele] “Babı Ali’den de bir heyeti murahhasa gidecek mi?” sorusuna verdiği cevabı aktarmıştır:

“Heyeti murahhasadan maksat bir hükümeti temsil edecek heyet demektir. Halbuki biz bir İstanbul hükümeti bilmiyoruz. Vakıat da buna müeyyitdir. Nütukim Mösyö Poincare tarafından Ankara’ya gönderilen 23 Ağustos tarihli nota yalnız Büyük Millet Meclisi Hükümetine tevdi edilmiştir. Düveli Müttelife namına memur edilen Mösyö Franklin Boullion yalnız İzmir’e geldi ve Mudanya Mukavelenamesi yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına imza edildi. Binaenaleyh bu defa da konferansta Türk Devleti yalnız bu devletini yegane meşru hükümeti olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsil edebilir. Başka hiçbir taraftan bir temsil vaziyeti iltimasına kalkışılacağını zannetmiyorum. Bu gibi bir hareket şimdiye kadar yapılan hataların en büyüğünü teşkil eder. Zannetmem ki bu kadar büyük bir hatayı yapmaya kalkışacak kimseler bulunabilsin.”¹⁶

Bu arada gazeteler Amerika’nın tutumuna da yer vermişlerdir. **Vakit**, “*Amerika Türkiye ile hiçbir zaman hali harbde bulunmadığından sulh muahedesinin tanziminde bir vazifesi olamayacağını bildirmiştir*”¹⁷ başlığı ile Amerika’nın Müttefiklere gönderdiği ve barış konferansında yeri olmadığını; ancak Yakın Doğu’da bulunan Amerikan çıkarları nedeniyle Konferansta gözlemci bulunduracağını bildiren notasına yer vermiştir. Amerika bu notasında, azınlıklar, Türkiye’deki Amerikan okulları, Boğazlardan serbest geçiş gibi konularla Amerika’nın ilgilendiğini vurgulamıştır.

Amerikan haber ajanslarından gelerek “*Amerika’nın şark sulhu hakkında noktâ nazarı*”¹⁸ başlığıyla basına yansıyan haberler Amerika’nın özel çıkarlar elde etmeye çalışmayacağı, ticaret serbestisini, haklarının korunmasını gözeteyeceği yönünde olmuştur.

¹⁵ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 178.

¹⁶ **Renin**, 31 Teşrinievvel 1338, s. 1.

¹⁷ **Vakit**, 31 Teşrinievvel 1338, s. 1.

¹⁸ **İleri**, 12 Teşrinisani 1338, s. 1.

Ankara hükümetinin, barış konferansında tek yetkili olduğu konusundaki uyarısı üzerine, Müttefik olağanüstü komiserleri, İstanbul Hükümetine yapılan çağrının özel bir amacı olmadığını, iki taraflı davetin eskiden beri uygulanan geleneğe uyarak yapıldığı, konferansa yalnız Ankara Hükümetinin katılmasında müttefiklerce bir sakınca olmadığını bildirmişlerse de Mustafa Kemal Paşa sorunu kökünden çözmek yoluna gitmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 30 Ekim günü, Sadrazam Tevfik [Okday] Paşa'nın çektiği telgrafla ilgili görüşmeler başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da içlerinde seksenden fazla milletvekilinin imzaladığı, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türk devletinin doğduğunu, anayasa gereğince egemenlik hakkının millette olduğunu belirten bir önerge hazırlanmıştır. Bu önergeye karşı tutum alanlar olmuş; önergeye karşı olanlar padişahlığın kaldırılmaması görüşünde olduklarını açıkça söylemişlerdir.

31 Ekim 1922'de Meclis toplantısı olmamış; buna karşılık Müdafaayı Hukuk Grubu toplantısı yapılmıştır. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı egemenliğinin kaldırılmasının zorunlu olduğu konusunda bir konuşma yapmıştır.

1 Kasım günü toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Mustafa Kemal Paşa, konu ile ilgili uzun ve ayrıntılı bir konuşma yapmış, Halifeliğin kökenini anlatarak halifelik ile padişahlığın birbirinden ayrılabilceğini izah etmiştir. Konu, incelenmek üzere Teşkilatı Esasiye, Şeriye ve Adliye komisyonlarından oluşan bir karma komisyona havale edilmiştir. Karma komisyonda görüşmeler bir türlü sonuçlanamayınca Mustafa Kemal Paşa komisyonda söz alarak konuşmuştur.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa, sorunun çözüme kavuşturulmasını sağlayan bu konuşmayı **Nutuk**'ta şöyle anlatmıştır:

“Efendim, dedim, egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk ulusunun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini ve saltanatını, kendi eline eylemli olarak almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak

¹⁹ **Türk İstiklal Harbi İinci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 179.

mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun zaten gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama, belki birtakım kafalar kesilecektir. İşin bilimsel yönüne gelince, hoca efendilerin üzölmelerine ve kaygılanmalarına hiç yer yoktur. Bu konuda bilimsel açıklamalarda bulunayım” dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi: “Bağışlayınız efendim; biz sorunu başka bakımdan ele almıştık; açıklamalarınızdan aydınlandık” dedi. Sorun, Karma Komisyonca bir çözüme bağlanmıştı.”²⁰

Saltanat, 1 Kasımda Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla kaldırılmıştır.²¹ Rauf Bey’in [Orbay] bu günün bayram olması yolunda Meclis kürsüsünden yaptığı teklifin alkışlarla kabul edildiği basında yer almıştır.²²

Saltanatın kaldırılması basında coşkuyla karşılanmıştı. **Anadolu’da Yenigün**, Müdafaayı Hukuk Grubu’nda alınan kararın ardından haberi “*Büyük Milletimiz bugün yeni ve muhteşem bir devre giriyor*” başlığıyla vererek Büyük Millet Meclisi’nin saray ve sultan istibdadını Türk milletinin tarihinden ebediyen kaldırıp atacağını, artık millet saltanatının ve millet hakimiyetinin başlayacağını yazmıştır.²³

Hâkimiyeti Milliye, toplantı gününü “*Tarihi Celse*”²⁴ olarak nitelendirmiş ve saltanatın kaldırıldığı haberini “*Meclisimiz, İstanbul’daki şekli hükümeti ebediyen tarihe gömmüştür*”²⁵ diye vermiştir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra, Tevfik Paşa kabinesinin hemen istifa etmemesi basında eleştirilmiştir. Tevfik Paşa kabinesinin üst üste toplantılar yaparak istifada kararsız kalması üzerine **Hakimiyeti Milliye**, “*Esasen Babı Ali hükümeti kendi kendine ilga olmuştur. Çünkü Babı Ali hükümetini teşkil eden birçok idare şimdiden onlarla münasebetlerini kesmişlerdir*”²⁶ diye yazmıştır.

²⁰ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s: 921.

²¹ **TBMM ZC**, Devre I, C: 24, İ: 130, (1.11.1338), s. 315.

²² **Vakit**, 3 Teşrinisani 1338, s. 1.

²³ **Anadolu’da Yenigün**, 1 Teşrinisani 1338, s. 1.

²⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 1 Teşrinisani 1338, s. 1.

²⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 2 Teşrinisani 1338, s. 1.

²⁶ **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Teşrinisani 1338, s. 1.

Nihayet 4 Kasım'da İstanbul'daki Tevfik Paşa hükümeti istifa etmiş; Refet Paşa Babiâli'ye yerleşerek İstanbul'da milli iradeyi fiilen kurmuş; resmi daireler ve kuruluşlar kendi istekleriyle milli hükümete bağlanmışlardır.²⁷

Renin, Tevfik Paşa kabinesinin istifası haberini yönetme olanakları kalmadığını anlayarak çekildikleri biçiminde ifade etmiş; Büyük Millet Meclisi Hükümetinin saltanatı ulusa mal eden kararından sonra İstanbul'da hiçbir yürütme gücü kalmayan Tevfik Paşa kabinesinin istifa ettiğini böylece İstanbul hükümetinin fiilen son bulduğunu yazmıştır.²⁸

İleri gazetesi haberi, "*Millet Meclisi'nin bu kararı üzerine 12 Mart 1336*²⁹ *tarihinden itibaren yalnız hakimiyeti lafziyesi olan ve fiili hiçbir kuvvet, kudreti mevcut bulunmayan köhne Babı Ali'nin enkazı da tarihe karıştı*"³⁰ diyerek duyurmuştur. **İleri**, aynı sayısında şehirde [İstanbul'da] önceki günden beri Ulusal Hükümet'in yönetiminin kurulduğunu da ilave etmiştir.

Vahdettin, 15 Kasım'da Refet Paşa'ya başmabeyincisini göndererek Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmek istediğini iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu isteğin yazılı olarak bildirilmesini istemiş, bundan sonra saraydan bir haber alınamamıştır. Vahdettin, ertesi gün, bir süredir dolaylı temas halinde olduğu General Harrington'a ülkeyi terk etme isteğini bir mektupla³¹ bildirmiştir.

17 Kasım sabahın, ortalık ağarırken Yıldız Sarayı'na gelen General Harrington Vahdettin ve maiyetini İngiliz karargâhına ait otomobillerle alarak limana getirmiş; oradan da açıkta demirli bulunan *Malaya* zırhlısına bindirmiştir.

Vahdettin'in ortadan kaybolduğu, öğleye doğru hissedilmiş ve mabeynden Refet Paşa'ya haber verilmiştir. Refet Paşa, önceden başka bir kaynaktan öğrendiği

²⁷ **İleri**, 5 Teşrinisani 1338, s. 1.

²⁸ **Renin**, 5 Teşrinisani 1338, s. 1.

²⁹ İstanbul'un işgali tarihi: 12 Mart 1920.

³⁰ **İleri**, 5 Teşrinisani 1338, s. 1.

³¹ "Mabeyni Hümayunı Mülükâne Serkurenâlık Dairesi

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı Ceneral Harington Cenablarına İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devleti fehimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahali ahare naklimi taleb eylerim efendim. fi 16 Teşrinisâni sene 1922 Halifeyi Müslimin Mehmed Vahideddin": Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hâtralar ve Belgeler**, Dördüncü Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. Resimler ve Belgeler 49.

bu haberi hemen Ankara'ya bildirmiştir.³² Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, ani gelişen bu durum üzerine Refet Paşa'ya bir telgraf çekerek emanetlerin korunması da dahil çeşitli talimatlar vermişler ve Abdülmecit Efendi'nin eğilimini anlayarak kendilerini gecikmeksizin aydınlatmasını istemişlerdir.³³ Refet Paşa, Abdülmecit Efendi'yle görüşerek kendisinden aldığı senedi Rauf Bey'e telgrafla bildirmiştir.³⁴ Rauf Bey, 18 Kasım günü İcra Vekilleri Heyeti'ni toplayarak durumu haber vermiştir. Öğleden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumunda konu ele alınmıştır. Uzun ve sert tartışmalar sonunda bazı Meclis üyelerinin fetva istemeleri sonucu Şeriye Vekili Mehmet Vehbi Efendi'nin [Çelik] verdiği fetva oylanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aynı günkü beşinci (açık) oturumunda 163 üyenin katıldığı oylamada, Abdürrahim Efendi'ye verilen 2, Selim Efendi'ye verilen 3 oya karşılık 148 oyla Abdülmecit Efendi Hilafet makamına seçilmiştir.³⁵

Abdülmecit Efendi, Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere 24 Kasım 1922'de "Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kendine özgü nitelikleriyle yönetim biçiminin Türkiye halkı ve büyük Müslümanlık dünyası için en yararlı ve uygun olduğunu" da belirttiği bir bildiri yayınlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da kendisini telgrafla kutlamıştır.³⁶

³² **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 183.

³³ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 503.

³⁴ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 186.

³⁵ **TBMM ZC**, Devre I, C: 24, İ: 140, (18.11.1338), s. 565.

³⁶ "**Nutuk**: Belge 265: Tel 2 688 Osmanoğulları Soyundan Müslümanların Halifesi Abdülmecit Hazretlerine,

Müslüman kamusu için yok olmaya yol açan, düşmanın ağır önerilerini kabul ederek, Müslümanların kutsal savaşçılar gibi savunmalarında düşmana uyararak Müslümanlar arasında kötülük ve bozgun ve kan dökülmesine eylemli olarak girişip bu eylemlerini sürdüren ve bunda direnen, sonunda yabancı koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz gemisiyle Halifelik merkezinden ve katından kaçan Vahdettin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şeriye Vekâleti'nden verilen yüce fetva gereğince tahttan indirilmesine Meclis genel kurulunun 18 Kasım 1922 günü yapılan 140. Toplantısının beşinci oturumunda oybirliğiyle karar verilmiştir.

Türkiye devletinin egemenliğini bağımsız koşulsuz ulusun sorumluluğunda saklı tutan, Anayasa'ya uygun olarak yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 günü oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve ilkeler içinde, yüce Meclisçe 18 Kasım 1922 günü yapılan oturumda halifelik yüce katına seçilmiş olduklarını özel bir saygı ile siz Halife hazretlerine sunarım.

Durum, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İslam dünyasına ve Türkiye halkına bildirilmiştir. Yapılan seçimin İslam dünyası için uğurlu ve verimli olmasını Tanrı kayrasından diler ve yakarırım.

19 Kasım 1922 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal": Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev III. Cilt**, s: 1859, 1861.

Seçiliş biçimi ve göreve gelirken verdiği senet nedeniyle Abdülmecit Efendi'nin halifeliği yetkisiz bir unvandan ibaret kalmıştır.³⁷

1.2 Konferansa Gidecek Başdelege ve Delegelerin Saptanması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çoğunluğu barış konferansına gidecek Türk delegasyonunun başkanı olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'i düşünmüştür. Delege olarak da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le [Tengirşek] Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur³⁸ Bey'in adları geçmiştir. Lozan'a gidecek delegeler konusunda Hüseyin Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya, İsmet Paşa'nın kendisine danışman olarak verilmesini önermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu öneriyi Rauf Bey'in kendisini yetersiz görmesine yormuş ve Rauf Bey'e, İsmet Paşa'dan danışman olarak sağlanacak faydanın az, fakat delegasyon başkanı olarak pek çok olacağı kanısında olduğunu söylemiştir.³⁹

Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Konferansı'ndaki yönetim biçimini bir kez daha değerlendirerek Barış Konferansı baş delegeliğine İsmet Paşa'yı getirmeye karar vermiştir. Bunun için İsmet Paşa'nın önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gören Mustafa Kemal Paşa Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e çektiği gizli bir mesajla Bakanlıktan çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine aracı olmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra İsmet Paşa'ya Dışişleri Bakanı olacağını ve barış konferansına Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyleyerek onayını almıştır.⁴⁰

TBMM'nin 26 Ekim 1922 Perşembe günkü 127. birleşimin ikinci oturumunda istifa eden Yusuf Kemal Bey'in yerine Hariciye Vekili seçimi yapılmıştır.⁴¹ Oyların tasnifinin ardından Başkan, İkinci Reisvekili Musa Kâzım Efendi'nin [Onar] açıkladığına göre 174 üyenin katıldığı seçimde 20 çekimsere karşılık 155 oy ile İsmet Paşa Dışişleri Bakanı seçilmiştir.⁴² Ancak, bir sonraki toplantı günü olan 28 Ekim 1922 Cumartesi günkü 128. birleşim açılırken Başkan, Reisisani Doktor Adnan

³⁷ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 188.

³⁸ Soyadı Kanunu'ndan sonra "Nur" soyadını almıştır.

³⁹ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 170.

⁴⁰ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s: 909, 911.

⁴¹ **TBMM ZC**, Devre I, C: 24, İ: 127, (26.10.1338), s. 198.

Bey [Adivar] tarafından okunan bir önceki birleşim tutanağı özetinde “Hariciye Vekâleti için yapılan intihapta Edirne Mebusu İsmet Paşa’nın 150 reyle ihrazı ekseriyet eylediği”⁴³ belirtilmiştir. İsmet Paşa’nın aldığı oy sayısı **Tevhidi Efkar**’da “*İsmet Paşa’nın Hariciye Vekaletine İntihabı*” başlığı altındaki haberde “yüz elli beş” olarak verilmiştir.⁴⁴ **İkdam**, aynı gün haberi “Hariciye Vekaletine dün Büyük Millet Meclisi 150 rey ile Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’yı intihab eylemiştir” şeklinde vermiştir.⁴⁵ **İleri** ise, aynı konudaki haberi, “Hariciye Vekaletine yüz elli rey ile İsmet Paşa intihab edilmiştir” şeklinde vermiştir.⁴⁶ Buradan oyların yeniden sayılması sonucu 150 olduğunun anlaşıldığı sonucu çıkarılabilir.

İleri, 30 Ekim sayısında Lozan delegelerimizin İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey olduklarını, fotoğraflarına da yer verdiği küçük bir haberle duyurmuştur. Haberde, ikisinden başka müşavir sıfatıyla bazı mebusların da heyete katılacakları belirtilmiştir.⁴⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 3 Kasım 1922 tarihli birleşiminin ikinci celsesinde İkinci Başkan Adnan Bey, Vekiller Heyeti Başkanlığının Barış konferansına gidecek delegasyonda yer alan mebusların izinli sayılmalarını isteyen tezkereyi okuyarak görüşme açmıştır:

“T.B.M.Meclisi Riyaseti Celilesine

İcra Vekilleri Heyetinin 31.10.1338 tarihindeki içtimanda Sulh Konferansına izam kılınacak Heyeti Murahhasa Riyasetine Hariciye Vekili Edirne Mebusu Ferik İsmet Paşa Hazretleri, murahhaslıklara da Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Sinob Mebusu Doktor Rıza Nur ve İktisat Vekili Sabıkı Trabzon Mebusu Hasan Hüsni⁴⁸ beyefendiler intihap ve Adana Mebusu Zekâi⁴⁹, Saruhan Mebusu Celâl⁵⁰, Diyarbakir Mebusu Zülfi⁵¹, Burdur Mebusu Veli⁵² beyefendilerin de Heyeti Müşavere meyanında bulunmaları takarrür etmekle bu bapta muhtazi muamelenin sürati ifasına ve neticenin işarına müsaade buyurulmasını rica

⁴² a.e., s. 198.

⁴³ **TBMM ZC**, Devre I, C: 24, İ: 128, (28.10.1338), s. 213.

⁴⁴ **Tevhidi Efkar**, 28 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁴⁵ **İkdam**, 28 Teşrinievvel 1338, s.1.

⁴⁶ **İleri**, 28 Teşrinievvel 1338, s. 2.

⁴⁷ **İleri**, 30 Teşrinievvel 1338, s. 1.

⁴⁸ [Saka]

⁴⁹ [Apaydın]

⁵⁰ [Bayar]

⁵¹ [Tiğrel]

⁵² [Saltıkgil]

eylerim. Efendim. Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf.”⁵³

Önce Başdelege İsmet Paşa'nın izinli sayılması işaret oyuna sunularak oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁵⁴ İki delege için yapılan gizli oylama sonunda, Rıza Nur Bey 189 mebusun katıldığı oylama sonunda, 122 kabul, 54 ret, 13 çekimser; Hasan Bey [Saka] de 188 mebusun katıldığı oylama sonunda, 152 kabul, 30 ret, 6 çekimser oyla izinli sayılmışlardır. Danışman olarak Lozan'a gidecek Mebuslar da yapılan ayrı ayrı oylamalar sonunda izinli sayılmışlardır. Böylece, İcra Vekilleri Heyeti'nin tayin ettiği Delegeler, TBMM tarafından izinli sayılmakla onaylanmış da oluyorlardı. Dışişleri Bakanı ve Başdelege İsmet Paşa, oylamalar sonunda, Meclise teşekkür etmek ve Lozan'da izleyecekleri yolu açıklamak üzere söz almıştır:

“Arkadaşlar, Heyeti Celilenizin itimadına mazhar olarak Sulh Konferansına Heyeti Murahhasamız gidiyor. Heyeti Murahhasamızın Avrupa'da takibedeceği müddeiyatın hututu esasiyesi şimdiye kadar cihanca malumdur. Bu, milletimizin öteden beri metalibi milliye yolunda takip ve tesbit eylediği hututtur ki Misakı Millî ile tazvih edilmiştir. Binaenaleyh Misakı Millî ve Heyeti Celilenizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği muahedat bizim hattı hareketimizin esasını teşkil eder. Misakı Milli ile münakit muahedat dairesinde hukukumuzu müdafaa edeceğiz. Ümidediyoruz ki hak ve hakikat dünyada o kadar terakki etmiştir ki mutalibatımızı sühuletle izaha muvaffak olacağız. (İnşallah sadaları) İnşallah Sulh Konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok munsif ve çok müterakki olduğuna Birhan olur. Heyetimiz için Meclisi Âlinin daimî müzaheretini tevfikatı İlâhiyenin tecellisine vesile olacaktır. (Söz isterim sesleri) (İnşallah sadaları)”⁵⁵

Barış Konferansında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni temsil edecek Heyet, Delegeler, Danışmanlar ve diğer görevliler ile birlikte aşağıdaki gibi oluşmuştur. Listede yer alan kişilerin yanlarında gösterilen görev ve unvanlar Ali Naci Karacan'ın listeyi kaleme aldığı 1943 yılındaki görev ve unvanlardır.⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı'nın Lozan Antlaşması'nın Ellinci Yıldönümü dolayısıyla yayınlamış olduğu kitapta Heyet üyelerinden kimilerinin daha sonraki görev ve unvanları belirtilmiş kimilerinin ise adları farklı yazılmıştır. Aşağıdaki liste Ali Naci Karacan'ın kitabından alınmış olup parantezler ona aittir. Lozan Antlaşması'nın

⁵³ TBMM ZC, Devre I, C: 24, İ: 132, (3.11.1338), s. 334-335.

⁵⁴ a.e., s. 336.

⁵⁵ a.e., s. 340.

⁵⁶ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 38-40.

imzalanmasının ellinci yıldönümünde basılmış olan Dışişleri Bakanlığı yayınında değişiklik ve ekleme varsa bunlar köşeli parantez içinde verilmiş ve dipnotunda belirtilmiştir.

Başdelege: İsmet Paşa [İnönü, Dışişleri Bakanı – Edirne Mebusu⁵⁷]

Delegeler: Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey [Nur- Sinop Mebusu⁵⁸], Sabık Maliye Vekili Hasan Bey [Saka – Trabzon Mebusu⁵⁹]

Danışmanlar:

- Münir ERTEGÜN Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri (Washington Büyükelçisi)
- Muhtar ÇİLLİ Eski Nafia Nezareti Müsteşarı (Eski Nafia Vekillerinden ve Trabzon Mebuslarından)
- Veli SALTİK Burdur Mebusu (Hariciye Vekilliği Hukuk Müşaviri ve Ankara Hukuk Fakültesi Profesörlerinden iken ölmüştür)
- Zülfü TİGREL Diyarbakır Mebusu (Diyarbakır Mebusu iken 1940'ta ölmüştür)
- Zekâi AYAYDIN [Apaydın⁶⁰] Adana Mebusu (Eski Moskova Büyükelçisi)
- Celâl BAYAR Eski İktisat Vekili ve İzmir Mebusu (İzmir Mebusu, eski Başvekil) [Manisa Mebusu⁶¹]
- Şefik BAŞMAN Maliye Teftiş Heyeti Reisi (C. M. Bankası İdare Meclisi Azası)
- Seniyettin [Seniyüddin⁶²] BAŞAK İstanbul Evkaf Hukuk Müşaviri (İstanbul'da Avukat)
- Şevket DOĞRUKER [Doruker⁶³] Millî Müdafaa Vekilliği Deniz Dairesi Müdürü (Yarbay) (Yüksek Deniz Ticaret Okulu Öğretmenlerinden)
- Tevfik BIYIKLIOĞLU [Bıyıkoğlu⁶⁴] Kurmay Yarbay (Emekli Kurmay Albay, Öğretmen)

⁵⁷ Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923, s. 4.

⁵⁸ a.y.

⁵⁹ a.y.

⁶⁰ a.e., s. 5.

⁶¹ a.y.

⁶² a.y.

⁶³ a.y.

- Tahir TANER Adliye Müsteşarı (İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku Profesörü)
- Nusret METYA Hariciye Vekilliği İkinci Hukuk Müşaviri (C. M. Bankası İdare Meclisi Reisi)
- Hikmet BAYUR Hariciye Vekilliği Siyasi İşler Müdürü (Manisa Mebusu)
- Zühtü İNHAN Darülfünun Müderrislerinden (Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu Profesörlerinden)
- Fuat AĞRALI Maliye Vekilliği Muhasebat Umum Müdürü (Maliye Vekili)
- Mustafa Şeref ÖZKAN Eski nazırlardan (Burdur Mebusu iken ölmüştür)
- Şükrü KAYA Mülkiye Müfettişi (Eski Dahiliye Vekili)
- Hamit HASANCAN Hilâli Ahmer İkinci Reisi (Emlâk Bankası Murakıbbı)
- Cavit Eski Maliye Nazırlarından (İstiklâl Mahkemesi kararıyle idam olunmuştur)
- Hayım NAUM [Nayun⁶⁵] Yüksek Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni (Mısır Hahambaşısı)
- Baha Adliye Vekilliği Mezhep İşleri Müdürü (Ölmüştür)

Basın Danışmanları:

- Rüşen Eşref ÜNAYDIN Muharrir (Peşte Elçisi)
- Yahya Kemal BAYATLI [Beyatlı⁶⁶] Darülfünun Müderrislerinden (Eski Tekirdağ Mebusu)

Genel Sekreter ve Danışman:

- Reşit Saffet ATABİNEN Mülga Şûrayı Devlet Azası (Eski Kocaeli Mebusu)

Çevirmen:

- Hüseyin PEKTAŞ Robert Kolej İkinci Müdürü

Sekreterler:

⁶⁴ a.y.

⁶⁵ a.y.

- Ali TÜRKGELDİ Hariciye Vekilliği Memurlarından (Eski Tiran Elçisi)
- Mehmet Ali BALİN [Nalin⁶⁷] Hariciye Vekilliği Memurlarından (Beyrut Konsolosu)
- Cevat AÇIKALIN Hariciye Vekilliği Memurlarından (Moskova Büyükelçisi)
- Celâl Hazım ARAR Hariciye Vekilliği Memurlarından (Hariciye Vekilliği Hukuk Müşaviri)
- Saffet ŞAV Hilâli Ahmer Umumi Merkezî Memurlarından (Haydarpaşa Lisesi Müdürü)
- Süleyman Saip KIRAN Hariciye Vekilliği Memurlarından (Haricîye Vekilliği Umum Müdür Muavinlerinden)
- Rifat Eski Hariciye Memurlarından (Mülga Muhtelit Mübadele Komisyonu Memurlarındandı)
- Dr. Nihat Reşat BELGER Paris Matbuat Mümessili (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Profesörlerinden)

Yaverler

- Atıf Süvari Binbaşısı
- Sabri Süvari Binbaşısı

Barış görüşmelerinde tutulacak yol hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce İsmet Paşa'ya kısa bir yazılı talimat verilmiştir. Bu talimat Misakı Milli'nin biraz genişletilmiş biçimi gibidir. Talimatta, iki noktada Türk Hükümeti'nin savaşı göze alabilecek kadar kesin kararlı olduğu görülmektedir: Biri "Ermeni Yurdu", diğeri kapitülasyonlar. Lozan'da Türkiye'den "Ermeni Yurdu" istenirse, yani Anadolu'dan toprak koparılmaya kalkılırsa, görüşmeler derhal kesilecektir. Kapitülasyonlar konusunda da gerekirse görüşmelerin kesilebileceği ve savaşın göze alınabileceği talimatı verilmiştir. Bu iki noktada İsmet Paşa Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesebilecektir.⁶⁸

⁶⁶ a.y.

⁶⁷ a.e., s. 6.

⁶⁸ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. XIV.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü başlıklı kağıda yazılmış, Başvekil, Genelkurmay Başkanı ve altı vekilin imzalarını taşıyan söz konusu talimat şöyledir:

“1. Doğu sınırı: Ermeni Yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakereler kesilecektir. 2. Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bu konularda farklı bir durumun ortaya çıkması halinde İcra Vekilleri Kurulu’ndan talimat istenecektir. 3. Suriye sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine çalışılacaktır. Bu sınır Resi İbni Hayn’dan başlayarak Harin, Müslimiye, Meskene ve Deyrizor, çöl ve Musul vilayeti güney sınırı olacaktır. 4. Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza pek yakın adalar mutlaka Türkiye’ye katılacaktır. Bu başarılmadığı takdirde Ankara’dan nasıl hareket edileceği sorulacaktır. 5. Trakya batı sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır. 6. Batı Trakya: Misakı Millî maddesi uygulanacak. [yani plebisit istenecek - B.N.Ş.]⁶⁹ 7. Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulması kabul edilemez. Eğer bu husus konferansın kesilmesine sebep olabilecekse, kesintiden önce Ankara’ya bilgi verilecektir. 8. Kapitülasyonlar: kabul edilemez. Bu sebeple gerekiyorsa konferans kesilebilir. 9. Azınlıklar konusunda esas karşılıklı değişimdir [mübadele]. 10. Genel Borçlar [Düyunu Umumiye/Osmanlı borçları]: Türkiye’den ayrılan ülkelere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani Yunanlıların ödeyeceği savaş tazminatına karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi yıl geriye bırakılması. Genel Borçlar İdaresi (Düyunu Umumiye İdaresi) kalkacaktır. Bu konuda güçlükler çıktığı takdirde Ankara’dan sorulacaktır. 11. Ordu ve donanmayla ilgili hiçbir sınırlama kabul edilemez. 12. Türkiye’deki yabancı kurumlar Türk yasalarına tâbi olacaklardır. 13. Türkiye’den ayrılan ülkeler için Misakı Milli’nin özel maddesi yürürlüktedir. 14. Cemaatler ve İslâm vakıflar hukuku eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.”⁷⁰

1.3 Lozan’a Hareket ve Varış

İsmet Paşa başkanlığındaki Barış Konferansı heyeti Ankara Garı’ndan, Mustafa Kemal Paşa tarafından uğurlanmıştır. Heyet, üç vagonlu özel bir trenle yola çıkmıştır.⁷¹

İstanbul - Ankara tren hattı, düşmanın olası bir saldırısını önlemek amacıyla köprülerin tahrip edilmesi sonucu Karaköy’de kesintiye uğradığı için İstanbul’dan

⁶⁹ a.y.

⁷⁰ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 195-196.

⁷¹ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 38.

kalkan başka bir trenin heyeti Bilecik'te beklemesi ve heyeti İstanbul'a getirmesi öngörülmüştür.

Söz konusu trenle İstanbul'dan gelenler, *Peyamı Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'in Beyoğlu'nda Serklodyan önünde dolaşırken meçhul kişiler tarafından bir otomobile bindirilmiş; daha sonra da bir motorla İzmit'e götürülmüş olduğu; daha sonra da İzmit'te halk tarafından polislerin elinden alınarak linç edildiği haberini getirmişlerdir.⁷²

İstanbul'dan barış heyetini almaya gidenler, treni Karaköy'de karşılamışlar ve otomobillerle Bilecik'e geçilmiştir. İsmet Paşa'yı Bilecik istasyonunda bir askeri kıta selamlamış; İstanbul'dan giden trene geçilmiş ve tren İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Ali Naci Karacan, İsmet Paşa'nın trendeki ilk demecini şöyle aktarmıştır:

“İsmet Paşa İstanbul'a gelirken ilk beyanatını yolda yaptı. Sapanca'dan tren hareket ettikten sonra kendisiyle görüşmek isteyen gazetecileri yanına çağırdı ve gülyüzlü: “Ne istiyorsanız sorun şimdi bakalım?” dedi.

Gazetecilerin ilk suali sulh konferansında müdafaa edeceğimiz esasların mahiyeti oldu. İsmet Paşa kısaca cevap verdi:

“Bizim sulh şartlarımız dünyaca malumdur. Bu şartları mütaaddit defalar, mütaaddit vesilelerle ilan etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim uğrunda senelerden beri her türlü fedakarlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazi ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: ‘Misakı milli.’ Boğazlar hakiki ve samimi surette serbest olursa ortada hiçbir tehlike kalmaz. Bizim istediğimiz serbestlik samimidir. Yalnız Marmara ve İstanbul'un emniyeti hususunda bize teminat verilmelidir. Yunanlıların yaptıkları tahribat çok büyüktür. Memleketin Yunan istilasına uğrıyan her yeri harabeden başka bir şey değildir. Bunlar Yunanlılara tamir ettirilecektir. Ekalliyetlerin mübadelesi esas itibarıyla en muvafık bir tedbirdir. Ben her halde konferansın vereceği neticelerden umumi surette ümitli olarak gidiyorum.”⁷³

İleri gazetesine göre, tren yol boyunca geçtiği istasyonlarda durmuş ve İsmet Paşa, kendisini selamlayanlara kısa konuşmalar yapmıştır. **İleri** muhabiri, Haydarpaşa garındaki karşılama törenini anlatırken lokomotifin önünde ve bacaların dibinde Başkumandanın çiçeklerle çerçevelenmiş bir fotoğrafının bulunduğunu,

⁷² a.e., s. 38.

alkışlar ve halkın bağırışları arasında karşılayıcıların pencerelere, vagonlara doğru ilerlediklerini yazmış; İsmet Paşa'nın siyah kalpağı başında olduğu halde bu heyecana gülümseyerek baktığını eklemiştir.⁷⁴

İsmet Paşa ve beraberindeki Heyet, Haydarpaşa'da trenden inerek *İhsan* ve *Nil* motorlarına binerek Sirkeci rıhtımına çıkmıştır. İsmet Paşa, oradan otomobille, Refet Paşa'nın, İstanbul'daki Milli Hükümetin karargahı olarak kullandığı Divanyolu'ndaki Şark mahfiline gitmiştir. İsmet Paşa burada defalarca balkona çıkarak sokağı dolduran halka seslenmiştir.⁷⁵

Basın, Lozan delegelerinin İstanbul'da karşılanmalarına geniş yer ayırmıştır.

İkdam, "Murahhaslarımız evvelki gün Lozan'a muvasalat etti. Kahraman Garp Cephesi Ordularının sabık kumandanı, Hariciye Vekili ve Heyeti Murahhasa Reisi İsmet Paşa hazretleri ile heyet azası Haydarpaşa'da, Sirkeci'de yağmura ve havanın fenalığına rağmen halkın candan tezahüratıyla karşılandılar"⁷⁶ diye yazmıştır.

İleri, heyetin İstanbul'a varışını "*Hariciye Vekili İsmet Paşa hazretleriyle heyeti murahhasa dün şehrimize gelmişlerdir*" başlığıyla duyururken, heyetin bindiği trenin çiçeklerle ve fotoğraflarla süslenmiş lokomotifinin fotoğrafını da "*İsmet Paşayı şehrimize getiren trenin süslü lokomotif*"⁷⁷ alt yazısıyla yayınlamıştır.

İsmet Paşa ve beraberindeki heyet, İstanbul'da iki gün kalmış, bu sürede İsmet Paşa çeşitli ziyaretçileri kabul etmiştir. Bu arada İsmet Paşa'yı ziyaret eden Üniversite Birliği heyeti İsmet Paşa'ya barış antlaşmasının imzalanmasında kullanması için bir altın kalem armağan etmiştir.⁷⁸

Lozan Heyeti, 8 Kasım Çarşamba günü saat yarımında, Lozan'a gitmek üzere Sirkeci'den Şark ekspresiyle hareket etmiştir. Saat on ikiyi on geçe Başdelege, delegeler, danışmanlar ve diğer Heyet üyeleri otomobillerle ve halkın alkışları arasında her tarafı bayraklarla donatılmış olan Sirkeci garına gelmişlerdir. İsmet Paşa otomobilden inince saygı duruşundaki askerleri selamlamıştır. Bu arada kurbanlar

⁷³ a.e., s. 40.

⁷⁴ **İleri**, 8 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁷⁵ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 41.

⁷⁶ **İkdam**, 8 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁷⁷ **İleri**, 8 Teşrinisani 1338, s.1.

⁷⁸ **Vakit**, 10 Teşrinisani 1338, s. 1.

kesilmiş, tren saat tam yarımında, penceresinden halkı selamlayan İsmet Paşa'nın kendisini uğurlamaya gelenlere el sallayışları, halkın “Yaşasın Misakı Milli” sesleri arasında hareket etmiştir. Lozan Heyetinin Sirkeci garından uğurlanmasına **İleri**'de “*Heyeti Murahhasamız dün hareket etti*”⁷⁹; **İkdam**'da “*Heyeti Murahhasamız Lozan'a doğru*”⁸⁰ başlıklarıyla yer verilmiştir.

Vakit, “*Sulh Murahhaslarımız dün hareket etti*” başlığıyla verdiği Sirkeci garındaki uğurlama töreninde, istasyona gelen halkın Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa lehine tezahüratlarda bulunduğunu yazmıştır.⁸¹

Türk heyeti, 13 Kasım 1922 günü toplanması öngörülen Barış Konferansı'nda hazır bulunabilmek üzere, 11 Kasım akşamı Lozan'a varmıştır.⁸²

Türk delegasyonunun Lozan'a ulaştığı haberi **İleri** gazetesinde “*Murahhaslarımız evvelki gün Lozan'a muvasalat etti*” diye manşetten verilmiştir.⁸³

⁷⁹ **İleri**, 10 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁸⁰ **İkdam**, 10 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁸¹ **Vakit**, 10 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁸² Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 42.

⁸³ **İleri**, 14 Teşrinisani 1338, s.1.

BÖLÜM II: LOZAN BARIŞ KONFERANSININ İLK EVRESİ

2.1 Barış Konferansının Toplanması ve Gecikmesi

İsmet Paşa, Lozan tren istasyonuna ayak bastığında, Lozan'a gelen tek delegasyonun Türk delegasyonu olduğunu görmüş; diğer ülkelerin delegelerinin henüz gelmediklerini ve Konferansın, İngiltere ve İtalya'nın iç işleri gerekçe gösterilerek 20 Kasım tarihine ertelendiğini öğrenmiştir.¹

Lord Curzon, İngiltere'de yapılmakta olan seçim sonuçlanmadan konferansa başlamak istememiştir. Kimi görüşlere, örneğin Ali Fuat Cebesoy'un anılarında yazdığına göre, İngilizler, Fransızları henüz kendi düşüncelerine çekmeyi henüz başaramadıkları için konferans geri bırakılmıştır.² İsmet Paşa, anılarında, İstanbul'da görüştüğü General Harrington'un kendisine ertelemeyi söz etmediğini yazmaktadır.³

Lozan kafilesi yola çıkmadan önce İstanbul gazetelerinde Konferansın ertelenmesi konusunda yazılar çıkmaktaydı. Bu yazılardan biri, "*İtalya hükümetinin fikri*" başlığı altında **İkdam**'da yayınlanmış ve Lozan Konferansı'nın ertelenip ertelenmediği irdelenmiştir:

"İtalya hükümeti Lozan Konferansı'nın ıçtımair için tespit edilen 13 Teşrinisani tarihi hakkındaki taahhüdatı tutmağa hazırdır. Mamafih, İtalya hükümeti konferansın tehirinin hiçbir mahsura badi olmayacağını sarahaten tebeyyün etmek şartıyla mütteliklerin talebine itiraz etmeyecektir."⁴

¹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 103.

² **Türk İstiklal Harbi İinci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 200.

³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 50.

⁴ **İkdam**, 10 Teşrinisani 1338, s. 3.

İsmet Paşa, Konferansın ertelenmesi ile ilgili olarak kendisine soru yönelten **İkdam** muhabirine Konferansın ertelendiğinden haberi olmadığını, Konferansın 13 Kasım'da toplanacaklarını söylemiş, büyük tezahüratı ile samimi ilgisini gösteren İstanbul halkına teşekkürlerinin iletilmesini isteyerek şöyle demiştir: “Emin olunuz ki, şimdiye kadar yaptığımız fedakarlıklar boşa gitmeyecektir. Bizim de sulha ihtiyacımız var. Fakat bu tehir ve tehhür ile olmaz.”⁵

Lozan'da, İsmet Paşa, delegeler ve Genel Sekreter Lozan Palas Oteline, danışmanlarla, kâtipler Hôtel de la Paix'ye yerleşmişlerdir. Lozan'da, Barış Konferansı için yapılan hazırlıklar, Konferansa katılan delegeler için daireler ayrılması ve delegelerin ağırlanması için Lozan Belediyesi tarafından bütün düzenlemelerin yapılması basına yansımıştır.⁶

Konferansın gecikmesinden hoşnut kalmayan İsmet Paşa, tepkisini müttefiklere bir nota vererek ve Lozan'da bulunan gazetecilere bir basın toplantısı ile durumu açıklayarak göstermiştir. İsmet Paşa'nın, müttefiklere telgrafla gönderdiği nota şöyledir:

“Sulh konferansının içtimaı hakkında, Fransa, İngiltere, İtalya Hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine resmen yapılan davet ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine konferansın açılma tarihi 13 İkinciteşrin olarak katî surette kararlaştırıldığı cihetle, Lozana muvasalat eden Türk Murahhaslar Heyetinin sureti müşterekede takarrür eden yukarıda yazılı tarihte müzakerata girişmeye hazır olduğunu zatı asîlânelerine tebliğ ile kesbi şeref eylerim. Sulhun tehiri Türk milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi münhasıran bizim iyi niyetimize bağlı olmıyan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zatı asîlâneleri de takdir edecektir. Bu cihetle cihan sulhunun menfaati namına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli temennileri zatı asîlânelerine tebliğe ve yüksek saygılarımın teminine müsaraat ederim. İsmet”⁷

Erteleme konusunda Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in açıklaması basında yer bulmuştur. Rauf Bey, Barış Konferansı'nın toplanmasının gecikmesinden Türk Hükümetinin

⁵ **İkdam**, 10 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁶ **Renin**, 15 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁷ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 46.

en son haberdar olduğunu söylemiş, aksi takdirde doğacak sakıncaların kendilerine ait olmayacağını belirterek erteleme uzun sürmemesi yolunda Müttefikleri uyarmıştır.⁸

Barış Konferansı'nın ertelenmesi Türk basınında eleştiri konusu olmuş, **Vakit**'te Ahmet Emin Bey [Yalman], "*Mukaddematı Sulhiye*" başlıklı yazısında ertelemeden doğacak sonuçların sorumluluğunun Türkiye'ye ait olmayacağını yazmıştır.⁹ **İleri**'de Suphi Nuri Bey [İleri], başlığı ve baş tarafı basılmamış başyazısında erteleme barış adına istenen bir şey olmadığını ve bunun uzun sürmemesi gerektiğini yazarak barış görüşmelerinin bir an önce başlamasının herkesin yararına olacağını hatırlatmıştır.¹⁰

İsmet Paşa, Fransa hükümetinin daveti üzerine 14 Kasım akşamı Paris'e hareket etmiş; Paris'te, 15 Kasım günü Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré ile görüşmüştür. Ayrıca otelde yabancı gazetecileri kabul edip Türkiye'nin politikasını anlatmıştır.¹¹ Burada bir İngiliz gazetecinin "Babiâli konferansa iştirak edecek mi?" sorusunu kısa ve kararlı biçimde "Babiâli yoktur!" diye yanıtlamış¹²; 16 Kasım günü de Fransa Dışişleri Müsteşarı ile ve kendisini ziyarete gelen İtalya'nın Paris Büyükelçisi ile ayrı ayrı görüşmüştür.

İsmet Paşa, Poincaré ile görüşmesinde barış konusunda aşağıdaki görüşleri belirtmiştir:

"1. Barışın geciktirilmesi Türkiye'nin ızdırabına ve beklenmedik olayların çıkmasına sebep olur. Ne savaş ne de barış olan bugünkü duruma bir an önce son vermek gerekir. 2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyaseti Misakı Milli'ye ve yapılmış anlaşmalara dayanır. Bu kavram içinde Ankara Anlaşması da yürürlüktedir. 3. Kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması Türkiye'nin hayat ve bağımsızlığının ana koşuludur. 4. Konferansta Türk istekleri ve özellikle kapitülasyonlar konusunda Fransa'nın Türkiye'yi destekleyeceğini umuyoruz. 5. İngilizlerin muhtırası ve isteği üzerine, Türk delegasyonunun müttefikler arasında önceden kararlaştırılmış maddeler karşısında bulundurulması olasılığı Türkiye ve onun temsilcileri üzerinde olumsuz bir tepki yaratır."¹³

⁸ **Vakit**, 17 Teşrinisani, 1338, s. 1.

⁹ **Vakit**, 10 Teşrinisani 1338, s. 1.

¹⁰ **İleri**, 12 Teşrinisani 1338, s. 1.

¹¹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 105-107.

¹² Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 51.

¹³ **Türk İstiklal Harbi İinci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 201.

Poincaré, toprak sorunu da içinde çeşitli konularda İsmet Paşa'nın söylediklerine karşı çıkmaz görünürken, konu kapitülasyonlara, özellikle adli kapitülasyonlara geldiğinde konuşma bir münakaşa ve çekişme halini almış; bu da İsmet Paşa üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır.¹⁴ Bu görüşmede, Fransız devlet adamlarının ve diplomatların güvencelerine rağmen İngilizlerin müttefikler arasında birleşik bir cephe kurma çabalarını sezmiş ve Müttefik devlet adamlarının Türklere karşı dostça olmayan düşüncelerini muhafaza etmeleri İsmet Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştır.¹⁵

İkdam'da, İsmet Paşa'nın, Poincaré ile görüşmesinde, erteleme yaratacağı sakıncaları anlatarak daha fazla gecikilmemesi uyarında bulunduğu yazılmıştır.¹⁶ İsmet Paşa'nın Paris'teki temaslarına, barış konusunda Türk görüşünü izahına ve gazetecilere verdiği demeçlere **Vakit**'te de yer verilmiştir.¹⁷ Fransa'ya karşı olumlu yaklaşımıyla bilinen Suphi Nuri Bey, İsmet Paşa Paris'te" başlıklı makalesinde Fransızların Türkleri iyi tanıdıklarını, Türklerin barış sürecinde Fransızların tutumundan ümitli olduklarını ve onlara güvendiklerini yazmıştır.¹⁸ İsmet Paşa'nın yabancı basına yaptığı açıklamalar da Türk basınında yankı bulmuştur. Fransız **Journal** gazetesi muhabirine verdiği demeç **İleri**'de "*İsmet Paşa: Yeni Türkiye sulhu ve istiklalini istiyor. Biz sulhperver bir milletiz*" başlığı altında iktibas edilmiştir.¹⁹

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 29 Kasım günkü 147 nci birleşiminin birinci oturumunda mebusları dış politika konuları ve Lozan Konferansı üzerine bilgilendirmek üzere yaptığı konuşmasının başında İsmet Paşa'nın Paris gezisine ve yürüttüğü görüşmelere değinmiştir. Rauf Bey konuşmasında, Temsilciler Heyetimizin, Konferansın 20 Kasım ertelendiğini öğrendiklerinde İsmet Paşa'nın Paris'e giderek Fransa Başbakanı Mösyö Poincaré ile görüştüğünü; durumumuzu öncelikle doğru görmüş ve ondan bu yana hakkımızı bilerek savunmuş olan Fransız basınına da bakış noktalarımızı bir kez daha izah ettiğini belirtmiştir.

¹⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 51-55.

¹⁵ **Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası**, s. 202-203.

¹⁶ **İkdam**, 17 Teşrinisani 1338, s. 1.

¹⁷ **Vakit**, 17 Teşrinisani 1338, s. 1.

¹⁸ **İleri**, 17 Teşrinisani 1338, s. 1.

¹⁹ **İleri**, 21 Teşrinisani 1338, s. 1.

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın gerek Paris'te, gerekse dönüşünde Lozan'da yaptığı temaslardan görüşmelerin bilinenden fazla bir engelle karşılaşmayacağını ve azınlıkların karşılıklı değiştirilmesi konusunun Türk görüşüne uygun olarak çözümlenebileceğinin kendisine hissettirildiği görüşlerini ifade etmiştir.²⁰

Buna karşılık, İsmet Paşa'nın hükümete çektiği 19 Kasım tarihli telgrafta Fransız Dışişleri Müsteşarı'nın görüşmelerin ilk evrelerinin çetin geçeceğini söylediği aktarılmaktadır.²¹ İsmet Paşa, 22 Kasım tarihli telgrafında Trakya konusu görüşülürken Türk delegasyonunun Doğu Trakya'da 1913 sınırı, Batı Trakya'da plebisit talebi üzerine Lord Curzon ile tartıştıklarını²²; 23 Kasım ve 25 Kasım²³ günlü telgraflarında, azınlıkların yurt dışına çıkarılması üzerinde başta İngiliz ve Amerikalılar olmak üzere Müttefiklerin hassas davrandıklarını aktarmıştır.

2.2 Barış Konferansı'nın Açılması

Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 Salı günü saat 15.30'da Lozan'da Casino de Montbenon'da açılmıştır. Toplantıyı İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab bir konuşmayla açmıştır. M. Haab, İsviçre'nin dünya barışına katkıda bulunmak yolunda her katkıyı bir görev bildiğini; Konferansın toplantı yeri olarak İsviçre'nin seçilmesini de bu tutuma değer verildiği anlamında yorumladıklarını belirterek konferansçıların ülkelerin ve halkların kaderini ellerinde tuttuklarına dikkat çekmiştir. M. Haab, Barışın birkaç hafta sonraki Noel'e kadar gerçekleşmesi umudunu dile getirdikten sonra sözlerini 'Dünyaya barış ve bütün iyi niyetli insanlara esenlikler' diye tamamlamıştır.²⁴

Daha sonra Konferansa davetçi devletler adına Lord Curzon ayağa kalkarak bir konuşma yapmıştır. Curzon'un konuşmasından sonra açılış töreninin biteceği sanılırken İsmet Paşa ayağa kalkmış, kürsüye doğru yürümüş ve Başkan tarafından "İsmet Paşa" diye salona takdim edildikten sonra konuşmasına başlamıştır. İsmet Paşa'nın konuşması bütün salon için tamamen bir sürpriz teşkil etmiştir. Sonradan anlaşıldığına göre, Konferansın açılacağı 20 Kasım sabahı Lord Curzon'un bir

²⁰ TBMM ZC, Devre I, C: 25, İ: 147, (29.11.1338), s. 113.

²¹ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s. 106.

²² a.e., s. 120-121.

²³ a.e., s. 123-125, 129.

²⁴ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. 1-3.

konuşma yapacağını haber alan İsmet Paşa bunun üzerine kendisi de bir konuşma yapma kararını vermiştir. Lord Gurzon konferans adına konuşacağına göre İsmet Paşa ikinci plânda kalmak istememiş ve bu fırsattan yararlanarak daha ilk gün Türk görüşünü dünyaya yaymak amacını gütmüştür. İsmet Paşanın konuşma yapacağını duyan Poincaré bundan vazgeçmesini rica etmiş, fakat Türkiye Başdelegesinin cevabı: «Lord Gurzon vazgeçsin, o zaman ben de vazgeçerim!» den ibaret olmuştur. Bunun üzerine Poincaré nutku görmek istemiş, okumuş, bazı düzeltmeler rica etmiş, fakat İsmet Paşa yalnız bir kelimeyi değiştirerek nutku olduğu gibi muhafaza etmiştir. Olayın tanıklarından Ali Naci Karacan, bu konuşmayı “bu bir nutuk değil, Türkiye’nin çektiği ıstıraplardan doğan bir iddianame idi” diye yorumlamıştır.²⁵

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına 20 Kasım tarihinde çektiği telgrafta, aynı otelde bulunan ve görüşme talebinde bulunan M. Poincaré ile Konferans açılışı öncesinde yaptığı görüşmede diğer konular yanında, M. Poincaré’nin İsmet Paşa’dan konuşmasının bir iki cümlesini hafifletmesini rica ettiğini; İsmet Paşa’nın da bunu uygun gördüğünü yazmıştır.²⁶

İsmet Paşa konuşmasında, barışın nimetlerinden her zaman yoksun kalan Türk ulusunun ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin hiçbir şeye yaramadığını görerek varlığını korumayı ve maddi ve manevi kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başardığını, belirtmiş, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yok etmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp-yıkmalara özür bulunamayacağını; hâlâ o anda bile bir milyondan fazla masum Türkün evsiz ve ekmeksiz başıboş dolaştıklarını hatırlatmıştır. Genel barış ve huzurun, Devletlerce, birbirlerinin haklarına, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına karşılıklı olarak saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceği gerçeğini vurguladıktan sonra İsviçre Cumhuriyetine ev sahipliğinden dolayı teşekkür ederek konuşmasını tamamlamıştır.²⁷

İsviçre Cumhurbaşkanı, Lord Curzon’a ve İsmet Paşa’ya, ülkesi için söyledikleri güzel sözlerden dolayı teşekkür ederek Konferansın ertesi gün Ouchy Şatosunda yeniden toplanacağını bildirmiştir.²⁸ Başkaca söz alan olmadan, belki

²⁵ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 63.

²⁶ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s. 110-111.

²⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. 3-4.

²⁸ a.e., s. 4.

Mösyö Venizelos'un da kürsüye çıkıvermesi olasılığına karşı İsviçre Cumhurbaşkanı oturumu hemen kapatmıştır.²⁹

İsmet Paşa'nın konuşması Türk basınında yankı bulmuş, konuşmaya geniş yer ayrılmıştır.

Vakit, İsmet Paşa'nın Anadolu'da yapılan müthiş yıkım ve kötülüklerden söz ettikten sonra Türklerin bağımsızlıklarını ve varlıklarını sürdürmek için savaştıklarını söylemiş, sözlerini tam bir bağımsızlık istediklerini belirterek tamamlamıştır. **Vakit**'e göre İsmet Paşa'nın konuşması dinleyenlerde iyi bir etki yapmış; Yunan delegesi Venizelos İsmet Paşa "tahribattan, mezalimden bahsettikçe" huzursuz olmuştur. İsmet Paşa'nın konuşmasını geniş biçimde veren **Vakit** aynı zamanda Şato Otelinde Konferans'ın açıldığı salonun bir fotoğrafını da basmıştır.³⁰ **İleri**, İsmet Paşa'nın konuşmasını, "*İsmet Paşa Hazretleri*" alt yazısının üzerindeki bir İsmet Paşa fotoğrafıyla yayınlamıştır. Gazete, İsmet Paşa'nın "Yeni Türkiye sulhü ve istiklalini istiyor. Biz sulhperver bir milletiz" sözlerini öne çıkararak vermiştir.³¹

İleri, haberine ertesi gün de "*Lozan Konferansı ilk gün küşad edilmiş ve müzakerata başlamıştır. Hüsnü niyet sahibi insanlar için kürei arz üzerine sulh ve sükun teminatı*" başlığı altında devam etmiştir:

"Konferansın ilk celsesinde başmuraahhasımız İsmet paşa tarafından metin bir sesle irad olunan nutukta müşârunileyh Türkiye'nin 918 mütarekesinden beri hareketini izah etmiş ve memleketin bizzat kendi vesaiti ile mevcudiyetini müdafaaya çalıştığını ve muvaffak olduğunu ispat eylemiştir."³²

İsmet Paşa'nın konuşmasının Türk basınında genellikle olumlu değerlendirilmesine karşılık bu konuşmayı olumsuz bulanlar da olmuştur. Ali Fuat Cebesoy, konuşmanın "muraahhaslar üzerinde iyi bir tesir bırakmadığını" yazarak, İsmet Paşa'nın hem söz alma biçimini hem de üslubunu eleştirmiştir.³³

²⁹ M. Cemil [Bilsel], **Lozan**, a.g.e., s.13

³⁰ **Vakit**, 22 Kasım 1922, s. 1.

³¹ **İleri**, 21 Teşrinisani 1338, s. 1.

³² **İleri**, 22 Teşrinisani 1338, s. 1.

³³ Ali Fuat Cebesoy, **Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, s. 184.

Konferansın genel oturumları Ouchy Şatosu'nda sabah saat 11.00'de, Lord Curzon'un geçici başkanlığında açılmıştır. Toplantıda şu delegeler hazır bulunmuştur:

Amerika Birleşik Devletleri adına: Child ve Grew; Britanya İmparatorluğu adına: Marki Curzon of Kedleston [Lord Curzon], Sir Horace Rumbold; Fransa adına: Barrère ve Bompard; Yunanistan adına: Veniselos ve Caclamanos; İtalya adına: Marki Garroni ve Lago; Japonya adına Baron Hayashi ve Otchiai; Romanya adına: Duca ve Diamandy; Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı adına: Nintchitch ve Rakitch; Türkiye adına: İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey.

Her ülkenin danışmanları ile birer sekreteri de toplantıda bulunuyorlardı. İlk oturumda ayrıca çevirmen Camerlynck de yer almıştır. Türkiye delegasyonundan ilk toplantıda yer alan danışmanlar, Münir Bey [Ertegün], Zekâi Bey [Apaydın], Mustafa Şeref Bey [Özkan], Veli Bey [Saltık], Tahir Bey [Taner], Muhtar Bey [Çilli] ve Tevfik Bey [Bıyıklıoğlu] olmuştur. Sekreter olarak Reşid Safvet Bey [Atabinen] hazır bulunmuştur.³⁴

Toplantıda temsil edilen ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri'nin özel bir durumu vardır. Amerika Birleşik Devletleri, 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmekle beraber, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiştir. Osmanlı Devleti ise, Almanya'nın baskısı karşısında ve Almanya'nın müttefiki olması gereğince, 20 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bununla birlikte, diplomatik ilişkilerini keserken, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey özür dilediği gibi, ilişkilerin kesilmesinden sonra da, Anadolu'daki ve diğer Osmanlı topraklarındaki Amerikan okullarına ve Amerikan misyonerlik müesseselerine hiç dokunulmamıştır.³⁵ Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile savaşmamış olduğundan, Amerika Birleşik Devletleri, Sèvres müzakerelerine de katılmamış; ancak 20 Kasım 1922 de Lozan'da başlayan barış müzakerelerine gözlemciler göndermek suretiyle katılmıştır. Amerikan heyetinin Amiral Marc L. Bristol, Amerika'nın İtalya Büyük Elçisi Richard W. Child ve

³⁴ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. 5-6.

³⁵ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 19.

Amerikanın İsviçre elçisi Joseph C. Grew'dan ibaret olması öngörölmüş ancak Amiral Bristol Lozan'a gelmemiştir.³⁶

Konferans'ta öncelikle konferansın dillerinin saptanması ele alınmıştır. Lord Curzon konferansın üç resmi dilini Fransızca, İtalyanca ve İngilizce olarak belirtmiş; çeviriler çok zaman alacağı için Fransızca yapılan konuşmaların çevrilmesinin gereksiz olduğunu söylemiş, Daha sonra Konferansın içtüzüğünün ele alınmasına geçilmiştir.³⁷

2.2.1 İçtüzük ve Komisyonların Belirlenmesi

Lord Curzon, bir gün önce bir uzmanlar komitesince hazırlanmış bulunan Konferansın içtüzük tasarısını görüşmeye açmıştır. İsmet Paşa, önce tasarının adı üzerinde görüş belirterek «Doğu İşlerine İlişkin Konferansın İçtüzük Tasarısı» yerine «Lausanne Konferansının İçtüzük Tasarısı» deyiminin kullanılmasının daha yerinde olacağını söylemiştir. Sonuç olarak konferansın «Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lausanne Konferansı» olarak adlandırılması uygun bulunmuştur.

İsmet Paşa, Konferans Başkanlığının çağrıcı devlet sıfatını taşıyan İngiltere, Fransa ve İtalya arasında dönüşümlü olarak yapılmasına itiraz ederek, Türkiye'nin, Devletleri İzmir'e toplanmaya çağırılmış olduğunu, bu nedenle çağrıcı devlet sıfatının Türkiye'ye de uygulanabileceğini öne sürmüş ve Başkanlık sırasının Türkiye'ye de gelmesini istemiştir. Başkanlık konusunda talebi kabul edilmeyen İsmet Paşa bu sefer Konferans Genel Sekreterliğine Türk delegasyonundan birinin getirilmesini istemiş ancak sonuçta İtalyan Massigli Genel Sekreter atanmıştır.

İsmet Paşa, içtüzüğün beşinci maddesi görüşülürken, Boğazlar rejimi ele alınacağı zaman, bu rejiminin ancak, Karadeniz'de kıyısı olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da masada temsil edilmeleriyle saptanabileceği üzerinde durmuştur.³⁸

İsmet Paşa, ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tam yetkili üç temsilci atamış bulunduğunu vurgulamış; Lord Curzon'un, her devletin ikişer temsilci ile temsil edildiği ve üçüncü temsilcinin teknik danışman olarak yer

³⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1959, s. 42.

³⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. 5-6.

³⁸ a.e., s. 9.

alabileceği görüşünü şiddetle reddederek üç delegede ısrar etmiştir. Sonuç olarak, Konferansın sonuna kadar Türkiye üç delege ile temsil edilmiş ve Türkiye Barış Konferansı'nın Sonuç Belgesi'nde de üç delegesi ile yer almıştır.³⁹

Lord Curzon, içtüzüğün can alıcı maddelerinden beşinci maddeyi sunarken görüşmelere konu olacak bütün sorunların incelenmesinde üç komisyonun görevlendirilmesinin öngörüldüğünü söylemiştir. Lord Curzon'a göre, komisyonlar çağrıcı üç devletten her birinin birer temsilcisinin başkanlığı altında olmalıydı. Lord Curzon'un görüşüne göre, komisyonlar, alt-komisyonlar ile uzmanlardan oluşan komiteler kurabilecekler ve bu alt komisyon ve komitelerin başkanları serbestçe seçilebilecektir. Konferansın genel oturumları seyrek olacak; bu oturumlar ancak komisyonların sunduğu raporları ele alıp incelemek durumunda yapılacaktır. Lord Curzon, birinci komisyona kendisinin, ikinci komisyona İtalya Baştemsilcisinin, üçüncü komisyona da Fransa Baştemsilcisinin başkanlık edebileceğini söylemiştir.

İsmet Paşa, Lord Curzon tarafından teklif edilen çalışma yöntemini kabul etmiştir. Bununla birlikte görüşülecek konular her şeyden önce Türk çıkarlarına ilişkin olduğundan Türk Temsilci Heyetinin komisyon başkanlıklarına katılması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye bu önerisinde yalnız kaldığından, üç komisyon başkanlığının üç Çağrıcı Devlet başdelegeleri tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.

Lozan Konferansı'nda içtüzük tartışmaları Konferans'ı takip eden Türk basınında yer almıştır. **İleri**, kurulacak tali komisyonlardan birine başdelegemiz İsmet Paşa'nın başkanlık edeceğini yazmıştır.⁴⁰ Konferans'ın ikinci gününde çalışma yönteminin kararlaştırıldığını yazan **Vakit**'e göre, içtüzük görüşmeleri sırasında İsmet Paşa görüşmelerin aleni [açık] olması gerektiğini söylemiş, Lord Curzon ise görüşmelerin gizli yapılmasında ısrar etmiştir.⁴¹

İçtüzüğün oluşmasının ardından söz alan Amerika Birleşik Devletleri delegasyonu Başkanı Mr. Child, Lozan Konferansında Amerikan temsilcilerinin durumuna ilişkin bir bildiri sunarak Amerikan delegasyonunun konumunu şöyle tanımladı: "Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri, genel oturumlarda,

³⁹ **70. Yıldönümünde Lozan**, s. 58.

⁴⁰ **İleri**, 23 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁴¹ **Vakit**, 23 Teşrinisani 1338, s. 1.

Komisyonların ve alt-komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki Temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görüşünü söylemek hakkı olan Temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti, ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imzasını koymak istemektedir. Amerikan Temsilci Heyeti, Konferansa, hiç olmazsa şöyle bir katkıda bulunacaktır: Yalnız açık ve özlü konuşmalar yapmak.”⁴²

Amerika Birleşik Devletleri, gözlemci olarak katıldığı Lozan Konferansı hakkındaki görüşlerini üç belge ile ilan etmiştir. “Birinci belge, 27 Ekim 1922 de Londra, Paris ve Roma hükümetlerine verilen ve Türkiye ile yapılacak barışın Amerika’ya ilgilendiren kısımlarını yansıtan bir muhtıra (aide-mémoire) dir. İkincisi ise, Dışişleri Bakanı Hughes’un Londra, Paris ve Roma’daki Amerikan elçilerine verdiği talimatı kapsayan belge olup, üçüncüsü de, Amerikan Bahriye Bakanlığının, Boğazlar hakkındaki görüşlerini belirten ‘politika tavsiyeleri’dir.”⁴³

Tutanaklardan görüldüğü gibi, daha konferans yönteminin ele alındığı ilk oturumda Çağrıcı Devletler ile Türkiye dışındaki çağrılan devletlerin Türkiye karşısında tek bir cephe halinde bulunduğu gözleniyordu. İsmet Paşa da her durumda karşı görüşünü belirtiyor ve dayatmalara direniyordu. Bu direnmelerle Türkiye’nin konferansa üç delege ile katılmasının sağlanması gibi kazanımlar elde edilmiştir. İsmet İnönü, 1969 yılında, Seha Meray’ın derlediği Lozan Konferansı tutanak ve belgelerinin ilk basımına yazdığı önsözde konferans içtüzüğünün Türkiye’nin kabul etmediği noktalardan birçoğunu içererek kabul edildiğini söylemiştir.⁴⁴

İçtüzüğün kabulünden sonra sözü edilen üç komisyon şöyle oluşmuştur:

Birinci Komisyon: Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu; Boğazlar Rejimi (Başkan İngiltere Başdelegesi Lord Curzon)

İkinci Komisyon: Türkiye’de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu (Başkan İtalya Başdelegesi Marki Garroni)

⁴² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. 10-11.

⁴³ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 20.

⁴⁴ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. X.

Üçüncü Komisyon: Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu; limanlar ve demiryolları; sağlık sorunları (Başkan Fransa Başdelegesi M. Barrère)

Bu üç Komisyon, çalışmaları sırasında her biri kendi içlerinde aşağıdaki alt komisyonları gerekli görerek oluşturmuşlardır:

Birinci Komisyonun alt komisyonları:

Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu

Azınlıklar Alt Komisyonu

Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu

Neuilly Andlaşması'nın Bulgaristan'a Ege Denizi'nde Ekonomik bir Çıkış Yolu Verilmesine İlişkin Maddesini Uygulama Yol ve Yöntemlerini İncelemekle Görevli Alt Komisyon

İkinci Komisyonun alt komisyonları:

İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon (Yerleşme hakkı ve yargı rejimi bakımından Türkiye'de yabancı gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumu)

İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon (Ekonomik rejim konusunda yabancılardan durumu)

İkinci Komisyon Üçüncü Alt Komisyon (Uyrukluk sorunları - Arkeolojik araştırmalara ilişkin sorunlar)

Üçüncü Komisyonun alt komisyonları:

Üçüncü Komisyon Maliye Sorunları Alt Komisyonu

Üçüncü Komisyon Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu

Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu

Üçüncü Komisyon Sağlık İşleri Alt Komisyonu

Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu

Konferans sırasında Komisyon ve alt komisyonlar çoğu zaman aynı günlerde toplanmışlar; bazı günler üç, dört ayrı Komisyon ve alt komisyon toplantısı aynı anda yürütülmüş, görüşmeler boyunca aynı günde birden fazla konu ele alınmıştır.⁴⁵ Örneğin 2 Aralık günü, kapitülasyonlar, Osmanlı Devlet borçları, gümrük ve ticaret rejimi ile iktisat sorunları aynı anda dört ayrı komisyon ve komite toplantısında ele alınmıştır. 18 Aralık günü, Boğazlar rejimi, azınlıklar konusu ve iktisat sorunları ayrı toplantılarda görüşülmüştür. 20 Aralık günü azınlıklar konusu, yargı rejiminin incelenmesi, iktisat sorunları ve sağlık işleri dört ayrı komisyonda aynı anda ele alınmıştır. Özellikle Aralık ve Ocak ayları boyunca günde iki, üç, bazı günler dört ayrı toplantıda değişik konular aynı anda görüşüldüğünden konular delegelerimiz ve danışmanlarımız tarafından aynı anda ele alınmış; görüşmeler Ankara'ya bildirilir, Hükümet ile bilgi verme ve görüş sorma amacıyla yazışmalar yapılırken aynı anda değişik konular iletilmiştir. Bu durum, Hükümet açıklamalarına ve TBMM'deki tartışmalara da yansımış; Konferansın sınırlar, kapitülasyonlar, yargı sistemi gibi alt başlıkları, biri sonuca ulaştırılıp diğerine geçilmediğinden Konferans boyunca Meclis'te ve basında aynı anda ele alınmıştır. Türk delegasyonu, durum değerlendirmesinin ve Ankara ile telgraf haberleşmesinin genellikle gece yapıldığı⁴⁶ dikkate alındığında Konferans boyunca gündüz, gece kesintisiz bir çalışma yapmak durumunda kalmıştır.

2.3 Konferans'ın Komisyon ve Altkomisyonlarındaki Görüşmeler

Komisyon ve alt komisyon toplantıları başladığında, Türk delegasyonunda Konferans öncesinde hâkim olan Fransızlarla İtilâfname imzalanmış olması, İtalyanlarla hiç savaşmamış olunması, Japonya ile aramızda hiçbir sorun bulunmaması gibi gerekçelerle başlıca Yunanlar ve İngilizlerle çekişme yaşanacağı; diğer devletlerin olumlu yaklaşımıyla görüşmelerin ilerleyeceği beklentisinin uygulamada gerçekleşmediği; Müttefiklerin toplu halde hareket etmekte oldukları ve görüşmelerin çetin geçeceği görülmüştür.

⁴⁵ Konferans tutanaklarının tamamı için: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 8 Cilt, 2001, b.a.

⁴⁶ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. XVII.

Bu durumu İsmet Paşa şöyle değerlendirmiştir:

“Biz Millî Mücadele esnasında, hep İngilizlerle hasım durumunda bulunduk. İstanbul hükümeti, bizimle mücadele ederken, başlıca İngilizlere istinat ediyordu. Fransızlarla fiilen muharebe etmiş olduğumuz halde, nihayetinde, Ankara İtilâfnamesiyle Fransızlarla yarı sulh olmuş gibiydik ve aramızda yakınlık vardı. İtalyanlarla aramızda hiç muharebe geçmemiştik ve onların Yunan istilâsına taraftar olmadıklarını zannediyorduk. Japonya ve diğer Balkan devletleriyle kolay anlaşacağımızı tahmin ediyorduk.

Bu hulâsa ile, Konferansta biz, İngilizlerin bize karşı olan düşmanlığından zarar görmemek için, diğer bütün Müttefiklerle beraber hareket etme usulünü takip etmek istedik.”⁴⁷

İsmet Paşa’ya göre Lord Curzon bunun farkına varmış ve ilk aylarda hiçbir İngiliz meselesinden dolayı Konferansı tehlikeye düşürecek kesin bir tavır almamıştır. Lord Curzon, diğer büyük küçük bütün Müttefiklerin, önemli, önemsiz her isteklerini ve her sözlerini bütün kuvvetiyle desteklemiştir. Lord Curzon, İsmet Paşa ile yapmış olduğu özel bir görüşmesinde, İsmet Paşa’nın askerliğine gönderme yaparak çok manevraya alışkın olduğunu, ama düşündüklerini uygulamayacağını yarı şaka bir tavırla kendisine söylemiştir. İsmet Paşa, İngilizler dışında kalan Müttefiklerin, ayrı ayrı her pazarlığı yapmağa eğilimli olduklarını, ümit verdiklerini ancak İngilizlerle ihtilâflı bir sorun öne sürülünce konunun İngilizlerle halledileceğini, kendilerinin hiçbir şey yapamayacağını bildirdiklerini vurgulayarak Lord Curzon’un Konferans’taki tavrı için şunları söylemiştir:

“Lord Curzon, büyük meselelerden hiç birini, daha evvel bütün müttefiklerini karara bağlamadan, açık müzakereye getirmiyordu. Bu usulle Konferansta bir neticeye varamayacağımız anlaşılmıştı. İngilizlerden başka olan Müttefiklerin arzularını tatmin etmek imkân haricinde idi. Bütün Türkiye’yi versek, kâfi gelmiyordu. Ve buna bedel de, sona kalacak İngiliz meseleleri için, hiç birisi, İngiltere’den ayrılacağını söyleyemiyordu. O halde, evvelâ, taktiği değiştirdik. Birinci devrenin sonuna doğru, sulhün İngilizlerin elinde bulunduğu kesin kanaatına vardım. Onların kopma meselesi yapabilecekleri konulara teşhis koyarak, oralarda bir neticeye varmayı öne aldım.”⁴⁸

⁴⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. X.

⁴⁸ a.e., s. XI.

İsmet Paşa'ya göre tartışmaların üzerinde yoğunlaştığı Konferans'ın büyük sorunlarından toprak sorunu, savaş meydanında fiilen bir sonuca bağlanmıştır. Fransa ile yapılan Ankara İtilâfıyla Suriye sınırı belirlenmiştir. İsmet Paşa'ya göre, toprak konusunda, fiilen işgal etmedikçe yeni bir adım atmak olası görülüyordu. Bu çerçevede İstanbul'un ve Boğazların kayıtsız şartsız boşaltılması Türkiye için önemli olmuştur.

Boğazlar sorunu önemlidir. İngilizler Boğazların açık olmasında ısrar etmişler ve Müttefikler İngiltere çevresinde toplanmışlardır.

Kapitülasyonlar Konferansın büyük sorunlarından olmuştur. Bütün Müttefikler ve Amerika bu konuda Türkiye'nin karşısında yer almış ve bu konu Türkiye için hayati olmuştur.

Konferansa gitmeden önce fiilen çözülmüş olan azınlıklar konusu, üzerinde anlaşmazlık çıkması muhtemel konular arasında görülmüştür.

İsmet Paşa'ya göre, Konferansın büyük bir sorunu, Düyunu Umumiye ya da Genel Borçlar diye bilinen Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları ve bu borçların altınla mı, yoksa ne şekilde ödeneceği ile Osmanlı döneminde alışılan imtiyaz ve iktisadî nüfuz alanları⁴⁹ usulünün kaldırılması çabaları olmuştur. Bu konuyla İngilizler çok ilgilenmemişler, diğer müttefikler ise son derece hırslı davranmışlardır.⁵⁰

Lozan Konferansı üzerine yapılan tartışmaları daha iyi anlayabilmek için, Lozan Konferansının ilk dönem görüşmeleri konulara ayrılarak kısaca özetlenecektir:

2.3.1 Trakya Sınırı ile İlgili Görüşmeler

Toprak sorunları ve sınırlarla ilgili görüşmeler 22 Kasım günü Trakya sınırının ele alınmasıyla başlamıştır. İsmet Paşa, Doğu Trakya için 1913 sınırını [Karadeniz'den Meriç ağzına kadar Karaağaç-Mustafapaşa köprüsü, Dimetoka-Simelin], Doğu Trakya'nın emniyeti için de Batı Trakya'da halkoyuna başvurularak

⁴⁹ Yabancı ülkelere tanınmış olan imtiyaz ve nüfuz alanları konusu Fransızca'dan alınma bir terimle kapitülasyonlar konusu olarak bilinmekle birlikte Osmanlı belgelerinde "Uhudi atıka" [Eski antlaşmalar] olarak kullanılmıştır.

⁵⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C:1 Kitap: 1, s. XI.

bağımsızlığını istemiştir. Venizelos, bu görüşe karşı çıkararak Anadolu'da üç devlet [doğuda Ermeni devleti, batıda Rum devleti, geri kalan bölümde Türk devleti] kurulması fikrini ortaya atmıştır. Lord Curzon, 1915 anlaşmasıyla belirlenen sınırların⁵¹ esas olmasını; Karaağaç istasyonu dışta kalmak üzere Meriç sınırını ve Karadeniz'den Adalar denizine kadar sınırdan yirmi beş kilometre mesafeye kadar askerden arındırılmış bir tarafsız bölgeyi önermiş; Batı Trakya için halk oylamasını da reddetmiştir.

Trakya sınırları görülürken sınırın iki tarafının askersiz bölgeye dönüştürülmesi sorunu ortaya çıkmıştır. İsmet Paşa, bu bölgede Türkiye'nin yabancı bir gözlemciliği asla kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu konu Boğazların askersizleştirilmesi konusu ile birlikte görüşülmek üzere ertelenmiştir.

Trakya sınırları görüşülürken bir de sınırın Meriç nehrinin neresinden geçeceği sorunu ortaya çıkmıştır. Müttefikler "Meriç'in sol kıyısı" ibaresiyle ırmağı Türk sınırları dışında bırakmak istemişlerdir. Türk heyeti, önerisinde Meriç ırmağı sularının her iki ülkece ortaklaşa kullanılabilmesi için "Talveg hattının" sınır olarak kabulünü istemiştir. Talveg, Almanca, Tal, vadi, dere, weg, Almanca yol, rota anlamlarındadır.⁵² Talweg kelimesinin dilimizdeki karşılıkları vadi yolu, nehrin ortası ve Talveg olarak verilmektedir.⁵³ Devletler Hukukunda ise Talveg "ırmağın yüzünün değil, yatağının en derin yerinin ortasından geçen çizgi"⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. Konferansın ilk döneminde Trakya sınırı konusundaki anlaşmazlık çözülememiştir.

Üzerinde ilk çetin müzakerelerin yapıldığı Trakya sınırı konusunda, Müttefiklerle birlikte Yunanistan ve Balkan devletlerinin Türk tezine karşı durmaları gazete sayfalarına şöyle yansımıştır:

⁵¹ Batı Trakya 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş ve 30 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşmalarıyla Osmanlı İmparatorluğu tarafından Bulgaristan'a bırakılmıştır. 26 Eylül 1915 tarihli Sofya Antlaşmasıyla da Karaağaç ve Dimetoka Bulgaristan'a bırakılmıştır. Neuilly Antlaşmasıyla Batı Trakya Müttefikler tarafından işgal edilmiş; Müttefikler bir yıl sonra da bu topraklar üzerinde Yunanistan'a vekâlet vermişlerdir.

⁵² Karl Steuerwald, **Almanca Türkçe Sözlük**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, İstanbul, ABC Yayınevi, 1974, s. 529, 625.

⁵³ Arif Cemil Denker, Bülent Davran, **Almanca-Türkçe Büyük Lügat**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1973, s. 359.

⁵⁴ M. Cemil [Bilsel], a.g.e., s. 204.

Hakimiyeti Milliye, İsmet Paşa'nın Trakya'da 1913 sınırlarımız geri verilmesini ve Batı Trakya'da halkoyuna gidilmesini istediğini okurlarına duyurmuştur.⁵⁵

İleri, Delegationlarımızın Trakya'da 1913 sınırlarının uygulanmasını ve Batı Trakya'da halkoyuna başvurulmasını istediğini yazmıştır.⁵⁶ **İleri**, Trakya sınırı konusundaki haberlerine devam ederek İsmet Paşa'nın ulusal davamızı savunduğu başlığını atmış ve "Türkler istiklalleri için harp etmişlerdir. Garbi Trakya meselesi Neuilly muahedesiyle hitam bulmamıştır. Bu mesele hakkında müstakilen karar verilmelidir" diye yazmıştır.⁵⁷ **İleri**, ertesi gün, "Son dakika" spotu ile Dimetoka ve Karaağaç'ın Türkiye'ye iadesine karar verildiğini yazmıştır.⁵⁸ **İleri**, daha sonra haberini düzelterek Trakya'da 1913 hududunu istediğimizi, onların ise ise Karaağaç yerine Meriç'in sağ sahilinde bize bir istasyon vermeyi teklif ettiklerini yazmıştır.⁵⁹

Vakit, "Trakya hududumuzun tayini ve Bulgaristan'a mahreç hakkında müzakerata devam ediliyor" başlığı altında İsmet Paşa'nın Batı Trakya hakkındaki görüşümüzde ısrar ettiğini, Lord Curzon'un önerisi üzerine bu konunun görüşülmesinin ertelendiğini bildirmiştir. **Vakit**'e göre adalar üzerine görüşmelere başlanmıştır.⁶⁰

İkdam, aynı gün, İsmet Paşa'nın 1913 sınırında ve Batı Trakya'da halkoyuna gidilmesinde ısrar ettiğini fakat Müttefik devletlerin Avrupa sınırının görüşülmesini hemen ertelediklerini duyurmuştur. **İkdam**, ertesi gün Irak'ta Musul sınırları konusunun görüşüleceği haberini vermiştir.⁶¹

2.3.2 Asya Sınırları ile İlgili Görüşmeler

Lozan'da söz konusu olan Asya sınırları, Suriye sınırında Fransa, Irak sınırında İngiltere ile görüşülmüştür. Fransa ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de Ankara'da imza edilmiş olan Türk-Fransız Antlaşması Türkiye-Suriye sınırını çizmiştir. Bununla birlikte söz konusu antlaşma Lozan

⁵⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁵⁶ **İleri**, 24 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁵⁷ **İleri**, 25 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁵⁸ **İleri**, 24 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁵⁹ **İleri**, 28 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁶⁰ **Vakit**, 28 Teşrinisani 1338, s. 1.

görüşmeleri yapıldığı sırada henüz Fransız Meclislerinde onaylanmamış olduğu için Lozan'da teyit ettirilmesi gerekliydi. 31 Ocak 1923 günü Müttefiklerce Türk heyetine tebliğ edilen ve görüşmelerin kesintiye uğramasına neden olan Antlaşma Projesi'nin 3. maddesinde Suriye sınırı, "20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşmasının 8 inci maddesiyle saptanmış olan sınır" olarak kabul edilmiştir.⁶²

İngiltere ile görüşülen Irak sınırında ise Musul vilayetinin iki taraftan hangisine ait olacağı önemli bir sorun olmuştur. Türkiye, Musul'da plebisiti öne sürmüş, İngiltere ise karşı çıkmış ve konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini istemiştir. Irak sınırı üzerinde yürütülen görüşmelerden hiçbir sonuç alınamamıştır.

İleri başyazarlarından Suphi Nuri Bey, "*Korkumuz yoktur ısrar edeceğiz*" başlıklı yazısında Milletler Cemiyetinde İngilizlerin ağırlıkta olması nedeniyle burada alınacak kararın Türkiye aleyhine olacağını savunmuştur.⁶³ **İleri** önceki bir sayısında, Kerkük ve Süleymaniye sakinlerinin Türk olduğunu, İngiltere'nin Musul-Irak mandasını Milletler Cemiyeti'nden aldığını oysa Milletler Cemiyeti'nin bu yörenin İngiliz nüfuzu altına girmesi yolunda bir kararı olmadığını yazmış ve İngiltere'nin Musul petrolleriyle ilgili olarak Amerikalılarla uzlaşma aradığını duyurmuştur.⁶⁴

Hakimiyeti Milliye de, Milletler Cemiyeti'nin İngilizlerin emrindeymiş gibi hareket ettiğini bu konuda gülünç ve boşuna oyunlar oynanmakta olduğunu yazmıştır.⁶⁵

Ahmet Emin Bey [Yalman], küçük bir çabayla Musul'u alabilecek olduğumuzu, İngiltere'nin ise Musul'u elinde tutmasının büyük gayretlere bağlı olduğunu savunmuştur.⁶⁶

İsmet Paşa'nın Musul konusundaki tavrını aktaran **Vakit**, İsmet Paşa'nın "*Musul memleketimizin bir parçasıdır. Musul bizimdir ve bizim olacaktır*" dediğini yazmıştır. **Vakit**, İsmet Paşa'nın Musul'dan asla vazgeçmeyeceklerini söylediğini,

⁶¹ **İkdam**, 28 Teşrinisani 1338, s. 1.

⁶² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap:II, s. 54; **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 147, (29.11.1338), s. 118.

⁶³ **İleri**, 25 Kanunusani 1339, s. 1.

⁶⁴ **İleri**, 5 Kanunuevvel 1338, s. 2.

⁶⁵ **Hakimiyeti Milliye**, 5 Kanunuevvel 1338, s. 2.

⁶⁶ **Vakit**, 29 Kanunusani 1339, s. 1.

azınlıklar sorunu üzerinde tartışmaların olduğu gün Musul'un Irak'a ait olduğunu öne süren İngiliz notasının verilmesinin bir amacı olduğunu, İngilizlerin bizi Musul'dan vazgeçirmek istediklerini ancak bu konuda kararlı olduğumuzu vurguladığını aktarmıştır.⁶⁷

Lord Curzon'un Musul konusundaki İngiliz tezini savunurken, Musul sorununun petrolle ilişkili olduğunu reddetmesine karşın, Musul konusu gündeme geldiğinde daima petrol konusu da akla gelmiştir.⁶⁸ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Meclis'te 29 Kasım günü yaptığı konuşmada Musul'un Misakı Milli sınırları içinde olduğunu söylerken Lozan'daki görüşmelerin petrol ve gaz kuyularıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Rauf Bey'in bu konuşması basında yer almıştır.⁶⁹

Lozan delegesi Hasan Bey [Saka] de **İkdam** muhabinine yaptığı açıklamada Misakı Milli sınırları içinde çoğunluğu ırk ve din bağlarıyla Anadolu'nun parçası olan yerlerin Türkiye egemenliğinde kalması gerektiğini belirtmiş ve petrol sorunuyla ilgili olarak devletler arasında anlaşmanın mümkün olduğuna değinmiştir.⁷⁰

Müttefiklerin 31 Ocak 1923 tarihli Antlaşma Projesi'nde Irak sınırı ile ilgili olarak "Milletler Cemiyeti Meclisince bu konuda alınacak karara uygun olarak saptanacak bir çizgi" ibaresi yer almıştır.

Türk Temsilci Heyetinin, Konferansın, Lord Curzon'un "Müttefik teklifinin imzalanması" ultimatomuyla Lozan'dan ayrılması nedeniyle kesintiye uğradığı 4 Şubat 1923 günü saat 13.30'da, İngiliz-Fransız-İtalyan Temsilci Heyetleri Başkanlarına gönderilen mektubunda şöyle denilmiştir:

"Musul sorununa gelince, salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu sorunun Konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz."⁷¹

Aynı gün saat 17.30'da yayımlanan İngiliz bildirisi de şöyledir:

⁶⁷ **Vakit**, 29 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁶⁸ **İkdam**, 19 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁶⁹ **Vakit**, 1 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁷⁰ **İkdam**, 8 Kanunusani 1339, s. 1.

“İngiltere Krallığı Hükümeti [Britanya Hükümeti Kraliyesi], Barış Andlaşmasının 3ncü Maddesinin 2nci fıkrası hükmü konusunda, sözü geçen Andlaşmanın yürürlüğe konulduğundan başlayarak oniki aylık bir sürenin geçişine kadar, Türkiye ile Irak arasındaki sınırların saptanmasına girişilmesini Milletler Cemiyetinden rica etmek niyetinde olduğunu bildirir.

İşbu bildiri, söz konusu sorunun, İngiliz ve Türk Hükümetlerince bir çözüme bağlanması olanağı göz önünde tutularak yapılmıştır. Bu bildiri, belirtilen süre içinde, hiçbir askerî ya da başka herhangi bir hareketin söz konusu toprakların şimdiki durumuna herhangi bir değişiklik getirmeyeceği konusunda karşılıklı olarak girişilmiş yüküme kesin olarak bağlıdır.”⁷²

Musul sorunu, dolayısıyla Irak sınırı Konferansın ilk devresinde bu aşamada kalmıştır.

2.3.3 Ege Denizindeki Adalar ile İlgili Görüşmeler

Türkiye'nin Batı'daki deniz sınırlarına ilişkin olarak Ege denizindeki adalar ele alınmıştır. Konferans başladığında Rodos ve Oniki ada İtalyan, diğer Ege adaları Yunan işgali altındaydı. Ege adaları sorununda Türkiye, küçük ve kıyıya yakın adalarla İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının Türkiye'ye verilmesini; diğer adaların askerden arındırılmış, tarafsız ya da bağımsız hale konulmasını öne sürmüştür.

Konferansın daha başında Türk basınına yansıyan haberlerden İtalya'nın Oniki ada üzerindeki işgalinden vazgeçmeye niyeti olmadığı “12 Ada meselesi” başlıklı haberde Mussolini'nin Poincare ve Lord Curzon'a, İtalya'nın Oniki ada üzerinde hakkının itiraz edilemez olduğunu söylediğinin aktarılmasından anlaşılmıştır.⁷³ Türk basınına yansıyan [doğrulanmayacak] bir habere göre Oniki ada konusunda Türkiye ile İtalya doğrudan görüşmeler yapacaklardır.⁷⁴ Konferans boyunca zaman zaman Türk basınında yer alan bu gibi, Fransa'nın veya İtalya'nın Türkiye ile doğrudan görüşeceği haberleri, Müttefikler arasında bölünme olmasını bekleyenlerin beklentisi olmaktan öteye gitmemiştir.

⁷¹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: IV, s. 9.

⁷² a.e., s. 15.

⁷³ **Vakit**, 24 Kasım 1338, s. 2.

⁷⁴ **İleri**, 26 Kasım 1338, s. 1.

İsmet Paşa, adalar üzerine görüşmelerde Akdeniz ve Ege adalarının Anadolu'nun güvenliği için önemini anlatmış ve Kuzey Ege adalarının Türkiye'de kalması, diğer Ege adaları ile Oniki adanın tarafsızlığının sağlanmasını istemiştir. **Vakit**'in haberine göre Boğazlar girişindeki adaların durumunun Boğazlar sorunu görüşülürken ele alınması kararlaştırılmıştır.⁷⁵

Müttefiklerin 31 Ocak 1923 tarihli Antlaşma Projesi'nde, İmroz ve Bozcaada ile Asya kıtasına 3 milden yakın adacıkların Türk egemenliğinde kalması öngörülmüştür. Buna karşılık, Doğu Akdeniz adaları ile Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Yunan egemenliğine bırakılmıştır. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya askerden arındırılmış bölge sayılmış ve her iki ülke askeri uçaklarının bu adalar üstünde uçmamaları öngörülmüştür. Rodos, On İki Ada ve Meis'in İtalyan işgali altında bulunmaya devam etmesi öngörülmüştür.

2.3.4 Müttefik Mezarları ile İlgili Görüşmeler

Lozan Konferansı'nda toprak sorunu sadece sınırlardan ibaret kalmamıştır. Lord Curzon, Boğazlar Komisyonunun 8 Aralık tarihli toplantısında, Müttefik askerlerine ait çeşitli yerlerdeki mezarların kendileri için kutsal yerler olduğunu ve bu toprakların mülkiyetiyle birlikte Müttefiklere verilmesini istemiştir.⁷⁶ İsmet Paşa da buna karşılık "...bütün mezarlara ve özellikle savaş alanında ölmüş askerlerin mezarlarına saygı göstermenin Türklerin bir geleneği olduğunu hatırlatmıştır."⁷⁷ Bu konudaki görüşmeler sürmüştür. Lord Curzon'un ısrarlı talepleri üzerine İsmet Paşa, 27 Ocak günkü oturumda ilgi çeken bir konuşma yapmış, Arıburnu'nda bulunan mezarlıklar için gerekli bütün toprakları vermiş olduklarını belirtmiş ve toprağa ihtiyacın sonu gelmez bir biçimde artmasının düşünülemeyeceğini vurgulayarak şöyle devam etmiştir:

"Mezarlıklardan sonra, şimdi de savaş alanları istenmektedir. ... Lord Curzon'un istemekte olduğu toprak parçası bir mezarlık değil, fakat Çanakkale savaşları sırasında askerî hareketler için temel olarak kullanılan ve her zaman böyle bir amaçla kullanılabilir bir toprak şerididir. ... mezarlar gibi nâzik bir soruna başka dâvaları, siyasal ve askerî maksatları ekleyerek, sorunu karmaşıktırmamak

⁷⁵ **Vakit**, 5 Kanunuevvel 1338, s. 2.

⁷⁶ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap:I, s. 175.

ve içinden güç çıkılır bir duruma sokmamak da Temsilcilerin görevleri arasındadır.”⁷⁸

Müttefik (Anzac) mezarları sorunu da Konferans kesintiye uğradığında üzerinde anlaşılamayan konular arasında kalmıştır.

2.3.5 Diğer Toprak Sorunları

Aralık ayı başında, Meclis gündemine Adakale konusu girmiştir. T.B.M.M'nin 9 Aralık 1922 günkü 153 üncü birleşiminde Adakale Nahiyesi memurlarının saygı duygularını belirttikleri 14 Kasım 1922 tarihli telgraflarını içeren Dahiliye Vekâleti tezkeresi okunmuştur. Meclis'te okunan “Adakale Müdür Vekili Kadı Osman Niyazi” imzalı bu telgrafta, “Mücadele Milliyenin bidayetinden bugüne kadar yürekleri yalnız Misakı Millînin ümit ve temenni husuliyle çarpan Adakale memurini T.B.B.M. Hükümeti İstanbul vilâyetine merbut [bağlı] bir nahiyeye mensub olduklarını tebşir eden 5, 6, 7, 8 Kasım tarihli” yazıları üzerine “mukaddes Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne kemali sadakat ve ubudiyetle arzı biy'at eyler” denmiştir. Oturum Başkanı, Meclis Birinci Başkanvekili Hüseyin Avni Bey [Ulaş] söz konusu telgrafa Başkanlık Divanı'nca gereken cevabın yazılacağını belirtmiştir.⁷⁹

Mecliste bu telgrafın okunmasında bir hafta kadar önce Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey, konferansın daha başlarında, Ankara'dan Lozan'a İsmet Paşa'ya gönderdiği iki telgrafla Adakale konusunu gündeme getirmiştir. Hüseyin Rauf Bey'in 27 Kasım 1922 tarihli telgrafı şöyledir:

“Tuna nehrindeki Adakale Berlin Muâhdesi ile de devletimize bırakılmış olduğundan tamâmen Türk bulunan ada hakkında hakimiyetimiz aleyhinde bir karar sudûruna meydan verilmemesi rica olunur Efendim.”⁸⁰

Rauf Bey'in, iki gün sonra da, 29 Kasım 1922 günü, “27/11 tarihli telgrafa ektir” notuyla gönderdiği ikinci bir telgraf ile Adakale hakkında Amasya mebusu Ömer Lütfi Beyle [Yasan] arkadaşları tarafından verilen taktirde altı yüz Türk

⁷⁷ a.e., s. 176.

⁷⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 12-13.

⁷⁹ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 153, (9.12.1338), s. 278-279.

⁸⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 135.

ahalisi, camii ve binalarıyla tamamen Türk olan Adakale ile ilgili Lozan Konferansında hakimiyetimiz aleyhine bir karar çıkmaması dileği belirtilmiştir.⁸¹

Tarihte Orşova adası olarak tanınan, Türk kaynaklarında “Adai Kebir” olarak da anılan Adakale, 1500 metre uzunluğunda, 500 metre eninde yüzölçümü 2 hektar kadar küçük bir adaydı.⁸² 1878 Berlin Antlaşması’nda adı geçmeyen, dolayısıyla Osmanlı egemenliğinde kalmış bir toprak parçası olan Adakale, 1914 yılında Macarlarca işgal edilmiştir. Ada, daha sonra Alman ve Macar işgali altına girmiştir. Lozan Konferansı sürerken Romen işgali altında bulunan adanın idari ve adli konuları, bir danışma meclisi ile mahkeme tarafından Osmanlı kanunları çerçevesinde görülmekteydi. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında Adakale’deki kamu görevlilerinin maaşlarını ödemeye devam etmiştir. Adakaleliler ilerleyen dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne başvurmuşlardır. Edirne mebusu Mehmet Şeref Bey [Aykut], Adakale memurlarının maaşlarının Dahiliye Vekaleti bütçesine alınması için 20 Haziran 1921 tarihinde bir önerge vermiştir. Adakalelilerin Türkiye nezdindeki başvurularından Romenlerin 1921 yılında ada üzerinde baskılarını artırdıkları ve adada Romen yasalarının uygulanması girişimlerini yoğunlaştırdıkları anlaşılmaktadır.⁸³

Mecliste geçen konuşmalara ve Lozan’a iletilen telgraflara karşılık Adakale konusu Lozan Konferansı’nın ilk bölümünde masaya gelmemiştir. Adakale, ilk kez kesinti döneminde hazırlanarak 8 Mart’ta Müttefiklere verilen Türk karşı teklifinin 16. Maddesinde “Türkiye’nin Tuna’daki Ada-Kale adacığı üzerindeki egemenliği de olduğu gibi tutulmuştur”⁸⁴ biçiminde söz konusu edilmiştir. Barış Konferansı’nın İkinci Dönem görüşmelerinde tartışılan Adakale’nin egemenliği sorunu, Adakale’nin Romanya egemenliğine bırakılmasıyla sonuçlanmıştır.

Diğer toprak konuları arasında yer alan Mısır, Sudan, Kıbrıs, Trablusgarp ve Bingazi üzerinde zaten Misakı Millî temelinde yürütülen görüşmelerde bir Türk talebi söz konusu olmamıştır.⁸⁵

⁸¹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 148.

⁸² Sabahattin Özel, “Tuna’da Bir Türk Adası ‘Adakale’”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl:1/2002, Sayı:1, s. 227.

⁸³ a.e., s. 240-244.

⁸⁴ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: IV, s. 30.

⁸⁵ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 16-45.

2.3.6 Boğazlar Rejimi İle İlgili Görüşmeler

Kısaca “Boğazlar” diye adlandırılan, Karadeniz’in Akdeniz ile bağlantısını sağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi suyolu, tarihi, siyasi, iktisadi ve coğrafi yönlerden hep büyük önem taşımıştır. Bu nedenle Boğazlar sorunu Lozan’da çok önemli konuların başında gelmiştir. Müttefikler, boğazların hem ticaret, hem de savaş gemileri için mutlak olarak açık olması; bunun sağlanması için boğazların iki yakasının askersizleştirilmesi ve bu işi uluslararası bir komisyonun yönetmesini istemişlerdir. Aslında İngiltere, On dokuzuncu yüzyıl boyunca, Rusya’yı Karadeniz’e hapsedebilmek için Boğazların kapalılığı görüşünü benimsemiştir. Boğazlar, barış zamanında ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine kapalı bir statüde olmuştur. Boğazların bu statüsü 1841 Londra Sözleşmesi ile uluslararası yükümlülüklerle dayanan bir kural haline getirilmiştir.⁸⁶ Dünya Savaşı’na kadar bu görüşte olan İngiltere, Savaş sonrasında Rusya’daki siyasi değişikliğin de etkisiyle, tam tersine Boğazların açıklığı üzerinde ısrar etmiştir.⁸⁷ Amerikan delegesi Child, Karadeniz’de ticaretin geleceğinin, yalnız bu denizde kıyıları bulunan Devletlerin özel bir işi olabileceği görüşünü kabul edemeyeceklerini; bu konunun bütün dünya uluslarını ilgilendirdiğini söylemiştir.⁸⁸ Amerika Birleşik Devletleri, gerek barış, gerek de savaş zamanında Boğazların açıklığı ilkesini savunmuştur.⁸⁹ Türkiye ile tarihte hiçbir sorun yaşamadığı düşünülen, Türkiye’den binlerce mil uzakta yer alan Japonya da, Japonya’nın Akdeniz’de büyük ticaret yapan ülkelerden biri olduğu gerekçesiyle Müttefiklerin teklifini destekleyerek Boğazların açıklığını savunmuştur. Japonya delegesi Baron Hayashi, ülkesinin Karadeniz’de de ticaretini geliştirme hakkı bulunduğunu belirtmiş, Japon Temsilci Heyetinin, Lord Curzon’un, Boğazlarda Türkiye’nin savaşa girmesi durumunda, savaş halinde olduğu düşman gemileri dışında kalan bütün gemilerin barış ve savaş döneminde Boğazlardan geçiş serbestliğini öngören teklifine⁹⁰ bütünüyle katıldığını ve Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisinin söylediklerini tamamıyla paylaşmakta olduğunu ifade etmiştir.⁹¹

⁸⁶ **Tarihi Gelişim İçinde Türk Boğazları ve Yeni Oluşumların Işığında Geleceği**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1993, s. 6-7.

⁸⁷ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 50-51.

⁸⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: I, s. 151.

⁸⁹ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 51.

⁹⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: I, s. 158.

⁹¹ a.e., s. 175.

Karadeniz’de yer alan Rusya, Barış Konferansına kendisiyle ilgili bu konuyla sınırlı olarak davet edilmiştir. Rusya, Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması, bütün savaş gemilerine kapalı tutulması ve Türklerin Boğazları tahkim etmesi görüşünü savunmuştur.⁹²

Rus görüşü ile Boğazlar üzerine Komisyondaki tartışmalar Türk basınında şöyle yankı bulmuştur:

“Çiçerin Yoldaşın Boğazlar meselesi ve İstanbul’un vaziyeti hakkındaki beyanatı Konferansı alt üst etti ve içtima iki üç gün süreyle tehir olundu. Rus heyeti murahhasası reisi Boğazların sefaini harbiyeye karşı mesdudu bulundurulmasını ve Türk hakimiyeti mutalakası altında kalmasını Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının tahkimini teklif etti. İstanbul ve Boğazlar’da müttefiklerin işgalinin gayrı kabili müdafaa olduğunu söyledi. İsmet Paşa, devletlerin teklifatına intizaren Türk noktai nazarını söylemeyeceğini beyan ettiğinden Curzon fena halde hiddetlenmiş ve bazı sözler söylemiştir.”⁹³

Hakimiyeti Milliye, “Çiçerin’in itirazı” başlığı altında Rus delegesinin Boğazlar konusundaki görüşlerine yer vermiştir.⁹⁴

İkdam, Çiçerin’in konuşmasını, “Rusya Boğazlar’ın sefaini harbiyeye kapamasını istiyor” başlığıyla vermiştir. Bu konuşmaya karşı İsmet Paşa’nın ise, Rus görüşünün görüşümüzle uyuşur olduğunu, Misakı Milli’nin Boğazlar sorununda da esas olduğunu söylediğini ve İsmet Paşa’nın Boğazlar konusunda asıl cevabını daha sonra vereceğini belirttiğini yazmıştır. **İkdam**, yazıda İslam hilafetinin yeri ve saltanatın payitahtı ve Osmanlı Hükümetinin merkezi olan İstanbul’un bağımsızlık ve güvenliği korunmak ve gözetilmek koşuluyla Boğazlar’ın uluslar arası ticaret ve ulaşımına açık olacağını içeren Misakı Milli’nin dördüncü maddesini de çerçeve içinde okurlarına hatırlatmıştır.⁹⁵

Lord Curzon’un Çiçerin’in konuşmasına karşı yaptığı konuşma da **Vakit**’te yer almıştır.⁹⁶

⁹² **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 49-50.

⁹³ **Tevhidi Efkar**, 6 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁹⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 15 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁹⁵ **İkdam**, 6 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁹⁶ **Vakit**, 10 Kanunuevvel 1338, s. 1.

Misakı Milli'ye uygun olarak, İstanbul ve Marmara'nın emniyeti koşuluyla Boğazlardan geçiş serbestisi olarak özetlenen Türk görüşünü İsmet Paşa, Boğazlar üzerine uygulanmasını istediği usulü üç esasta toplamıştır:

1. İstanbul ve Marmara'nın emniyeti için, denizden ve karadan gelecek baskınlara karşı teminat verilmesi.
2. Savaş gemilerinin, Boğazlarda ve Karadeniz'de bir tehlike yaratmamaları için sınırlandırılmaları.
3. Savaş ve barış zamanlarında ticaret gemilerinin serbest geçişi.

Boğazların askersizleştirilmesi, Müttefikler tarafından geçiş serbestisinin bir parçası olarak sunulmuştur. Buna karşılık Türk Heyeti, bunun gerekli olmadığı, aksine Türkiye ve dünya barışı için tehlikeli olabileceği görüşünü savunmuştur.

“İsmet Paşa Boğazlar meselesinde Türkiye'nin noktai nazarını bildirdi” başlığını atan **İleri**, sürmanşetinde İstanbul ve Doğu Trakya'nın dokunulmazlığını sağlamak için gereken araçlara sahip olmayı talep ettiğimizi yazmıştır. **İleri**, Boğazlar konusundaki Türk görüşünün, Hilafet merkezi olan İstanbul ile Marmara denizinin ve Doğu Trakya'nın güvenliğini sağlamak için Boğazları savunmaya yeterli gücü elde bulundurmak olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

İleri, daha sonraki bir sayısında Boğazlar konusundaki Türk karşı teklifinin İstanbul ile Marmara'nın herhangi bir saldırıya karşı güvenceye alınmasının sağlanması, Karadeniz'e gidecek deniz güçlerinin bir tehlike oluşturmayacak tarzda olmasını ve savaş gemilerinin Karadeniz'de bırakılmaması olduğunu yazmıştır.⁹⁸

Vakit, İsmet Paşa'nın Boğazlar konusundaki Türk görüşünü açıklamasını *“İsmet Paşa Boğazların tahkimini istiyor”* başlığı altında geniş biçimde vermiştir.⁹⁹

16 Aralık günü Meclis'te yapılan görüşmelerde Rauf Bey'in Boğazlar konusunda yaptığı açıklamalar ve geçen tartışmalar, Anadolu Ajansı'nın basına geçtiği Meclis zabıtlarından **Vakit**'te yayımlanmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ **İleri**, 10 Kanunuevvel 1338, s.1.

⁹⁸ **İleri**, 12 Kanunuevvel 1338, s. 1.

⁹⁹ **Vakit**, 10 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁰⁰ **Vakit**, 19 Kanunuevvel 1338, s. 3.

Fransız **Le Matin**¹⁰¹ gazetesine verdiği demeç **İkdam**'da yayınlanan İsmet Paşa, Müttefiklerin Boğazlar konusundaki tavrından yakınlıkla Barış Konferansı'na Mudanya Mütarekesi gereğince geldiğini, kendisine Mondros Mütarekesi gereğince burada bulunduğunun söylendiğini anlatarak mağlup olmadıklarını kendilerine eşitlik çerçevesinde muamele göreceklerinin söylendiğini belirtmiştir.¹⁰²

İkdam, Ahmet Cevdet Bey'in [Oran] "*Boğazlar Meselesi*" yazısında, Boğazlar sorununda İngilizlerin hakim tavrına dikkati çekerek Fransızların pasif kalmasını eleştirmiştir.¹⁰³

İleri'de ise Suphi Nuri Bey, "*Lozan'da hayal ve hakikat*" yazısında, Müttefiklerin Sevr gibi uygulanamayacak bir antlaşma yapmak istediklerini, Müttefikleri hayal aleminde olduklarını, Boğazlar konusunda Türk tarafının dediği olursa Boğazlar üzerinde savaş çıkmayacağını söylemiş, Doğu'nun artık barışa ve ticarete ihtiyacı olduğunu eklemiştir.¹⁰⁴

Suphi Nuri Bey, daha sonraki "*Kütle bozuluyor*" başlıklı bir yazısında İtalya ve Fransa'nın İngiltere'nin görüşünden ayrılmakta olduğunu, Avrupa'nın birleşik cephesinin bozulmaya başladığını öne sürmüş, Türkleri haklı gösteren yegane milletin Fransa olduğu gibi yegane basının da Fransız basını olduğunu anlatarak Fransız dostlarımızdan hiçbir zaman ümidi kesmediğimizi söylemiştir.¹⁰⁵

Vakit ise İngiliz basınının Rusların taleplerini görünce Türkiye'nin tekliflerini makul görmeye başladıklarını öne sürmüştür.¹⁰⁶

Boğazlar konusundaki müzakereler sonunda Müttefiklerin önerilerinde, dar bir gölgeye ve sınırlı bir özelliğe indiren bazı değişiklikler yapılmasıyla askersizleştirme kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Romanya delegesinin ortaya attığı Boğazlar Komisyonu da uzun tartışmalara yol açmıştır. İsmet Paşa'nın, fenerlere, kılavuzluğa, römorkörlüğe ait işlerin iç işler olduğu, askersizliğin uluslararası denetlenmesinin kabul edilemez olduğu yolundaki

¹⁰¹ Paris'te, 26 Şubat 1884-17 Ağustos 1944 tarihleri arasında yayımlanmış olan günlük gazete.

¹⁰² **İkdam**, 6 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁰³ **İkdam**, 27 kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁰⁴ **İleri**, 6 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁰⁵ **İleri**, 8 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁰⁶ **Vakit**, 29 Kanunuevvel 1338, s. 3.

itirazıyla Lord Curzon geri adım atmış, istatistik toplamakla görevli, her yıl Milletler Cemiyetine bir rapor göndermekle yükümlü, bir Türk'ün başkanlık edeceği bir Komisyon oluşturulması görüşüne gelinmiştir.¹⁰⁸

2.3.7 Kapitülasyonlar ve Egemenliğe İlişkin Konular İle İlgili Görüşmeler

Lozan Barış görüşmelerinde, Marki Garroni Başkanlığındaki “*Türkiye’de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi*” adını taşıyan İkinci Komisyonun ele aldığı konular, kapitülasyonlar ile oturma ve adli yetki, yabancı okullar ve kurumlar, posta, sağlık işleri, antlaşmalar ve ticaret sözleşmesi gibi egemenliğe ilişkin konuları kapsamıştır. Konferans içtüzüğüne göre bu kapsamda olması gereken¹⁰⁹ azınlıkların durumuna ilişkin görüşmeler Lord Curzon’un Başkanlığındaki Birinci Komisyon tarafından ele alınmıştır.¹¹⁰ Bu kapsamdaki konuların, “istiklal rejimi” başlığı altında incelendiği de görülmüştür.¹¹¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun, mali çıkar sağlamak amacıyla başlattığı bir takım imtiyazlar, önceleri İmparatorluk yararına işlerken son yüzyıllarda aleyhine sonuçlar veren bir uygulama haline gelmiştir. Kapitülasyonlardan kurtulma yolunda ilk çabalar Viyana ve Paris Konferanslarında ortaya atılmış, Osmanlı Devleti Dünya Savaşı’na girerken 9 Eylül 1914 tarihli bir nota ile kapitülasyonları tek yanlı olarak kaldırdığını duyurmuştur.¹¹²

Konferansa “kapitülasyonların kesinlikle kabul edilemeyeceği” talimatıyla gelen İsmet Paşa, yabancı malları ve taşınmazlarının, yabancı haklarının Türkiye’nin genel kanunları ile güvence altında olduğunu; bu nedenle Türkiye’nin ilgili devletlerle gelecekteki ilişkilerinin, kapitülasyon usulüne bağlı olmayan devletler arasındaki ilişkiler esasına göre düzenlenmesi isteğini belirtmiştir.

¹⁰⁷ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 56.

¹⁰⁸ a.e., s. 46-60.

¹⁰⁹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: I, s. 13.

¹¹⁰ a.e., s. 180.

¹¹¹ M. Cemil [Bilsel], a.g.e., s. 128.

¹¹² a.e., s. 65.

Müttefikler, uzun süre kapitülasyonlar üzerinde ısrar etmişlerdir. Amerika ve Japonya da kapitülasyonların devam etmesi yolunda görüş bildirmiştir.¹¹³ Müttefikler, kapitülasyonlardan ancak onların yerini alabilecek teminatlar konması halinde vazgeçebileceklerinde ısrar etmişlerdir.¹¹⁴ Türk mahkemelerinin, Türk hakimlerinin, Türk kanunlarının itimat telkin etmekten uzak olduğunu öne sürmüşlerdir.¹¹⁵

İtalyan delegesinin Türkiye'nin egemen bir devlet olarak kapitülasyonların kaldırılmasını istemesinde haklı olduğunu ancak İstanbul'da bulunan ve ticaretle uğraşan yabancıların bu kapitülasyonlara güvenerek işe balamaları nedeniyle kapitülasyonların yerine yeni usulün getirilmesi gerekliliğini öne sürerek Türkiye'den teminat istemesi "*Müttefikler kapitülasyonları başka bir nam ve unvan altında muhafaza etmek istiyorlar*" başlığı altında **Vakit**'te yer bulmuştur.¹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın, İngiliz **The Morning Post**¹¹⁷ gazetesine verdiği, Türkiye'de yaşayan yabancılarla egemenliğimize ters düşen özel ayrıcalıklar verilemeyeceği, onları da kendi tabamızla eşit tutmaya ve aynı hukuktan yararlandırmaya hazır olduğumuzu belirten ve Türkiye'nin her konuda bağımsız olduğunu vurgulayan demeci **İkdam** tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁸

İkdam, Türklerin yüzyıllarca kapitülasyonlarla yaşadıklarını, Türkiye'nin ancak her devletin kabul ettiği uluslararası koşulları kabul edebileceğini, bunun dışındaki imtiyazları kabul edemeyeceğini yazmıştır.

Vakit gazetesi bu konuda "Bir memleket diğer bir memleketin tebaasına o memleketteki ecnebilerin mazhar bulunmadığı en küçük bir imtiyazı gösterirse istiklaline veda etmiş olur" diye yazmıştır.¹¹⁹

Suphi Nuri Bey, "*Lozan'da*" başlıklı yazısında kapitülasyonları Türkiye'yi kemiren bir hastalığa benzetmiş,¹²⁰ **İleri**, "Hakimiyetimize muhalif hiçbir şeyi kabul etmeyiz" diye yazmıştır.¹²¹

¹¹³ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 70.

¹¹⁴ a.e., s. 71.

¹¹⁵ a.e., s. 73.

¹¹⁶ **Vakit**, 7 Kanunuevvel 1338, s. 2.

¹¹⁷ Londra'da 1772-1937 yılları arasında yayımlanan günlük gazete. 14 Ağustos 1937 tarihinde **Daily Telegraph** tarafından satın alınarak yayın hayatına veda etmiştir.

¹¹⁸ **İkdam**, 27 Kanunuevvel 1338, s. 1.

Hakimiyeti Milliye, Müttefiklerin isteklerinin kabul edilmesinin Türkiye'nin egemenliğini zedeleyeceğini belirtmiştir.¹²²

Kapitülasyonlar sorunu, Konferansın kesildiğinde çözülememiş olarak duruyordu.¹²³

2.3.8 Azınlıklar Sorunu İle İlgili Görüşmeler

Azınlıklar konusu, içtüzük gereği İtalya Başdelegesi Garroni'nin başkanlığındaki İkinci Komisyon'da [*Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu*] görüşülmesi gerekirken Lord Curzon'un sorunu ele almasıyla Birinci Komisyonda görüşülmüştür.

Konunun ilk olarak ele alındığı 12 Aralık toplantısında, Lord Curzon, İngilizce hazırladığı uzun konuşmasını çevirmene Fransızca okumuştur. Lord Curzon, azınlıklar sorununu uzun uzun kendine göre betimledikten sonra ana istekler olarak, geniş bir genel af, yabancıların askerlikten para karşılığında muaf tutulmaları, serbest geliş gidiş ve bu sorunu denetlemek üzere İstanbul'da kurulacak bir organ taleplerinde bulunmuş, ayrıca "Ermeni Yurdu" kavramını öne sürmüştür.¹²⁴

Ertesi gün İsmet Paşa buna "Türkiye'nin... anayurttan ayrılabilir bir karış toprağı yoktur"¹²⁵ cevabını vermiştir.

Lord Curzon'un konuşması basında tepkiyle karşılanmıştır. **İleri**, Hıristiyanlar hakkında uzun bir konuşma yapan Lord Curzon'un, himaye bahanesi altında iç işlerimize karışmaya yönelik bir takım önerilerde bulunduğunu yazmıştır. **İleri**, sürmanşetinde de yabancı Konsolosluklardaki mahkemelerin sürmesini kabul edemeyeceğimizden bu konudaki görüşmelerin ertelendiğini belirtmiştir.¹²⁶

Tevhidi Efkar, "Curzon, *murahhaslarımızı Konferansı terk etmekle tehdit ediyor!*" başlığı altında İngiltere Dışişleri Bakanının, müttefiklerin azınlıklar

¹¹⁹ **Vakit**, 29 Kanunuevvel 1338, s. 3.

¹²⁰ **İleri**, 1 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹²¹ **İleri**, 15 Kanunuevvel 1338, s. 2.

¹²² **Hakimiyeti Milliye**, 26 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹²³ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 61-74.

¹²⁴ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: I, s. 212.

¹²⁵ a.e., s. 183-184.

¹²⁶ **İleri**, 15 Kanunuevvel 1338, s. 1.

konusundaki önerilerinin kesin olduğunu ve İsmet Paşa, aynı çizgide ısrar ederse Müttefik delegelerin Lozan'ı terk edeceklerini söylediğini aktarmıştır. Aynı sayfada, İsmet Paşa'nın Ermeni yurdu verilmesini red ettiği, azınlıkların askerlik hizmetinden muaf tutulması, azınlıkların Müttefiklerce denetim altında bulundurulmalarını önerilerini de katiyen kabul etmeyeceğimizi bildirdiği aktarılmıştır.¹²⁷

İleri, konuyu izlemeye devam etmiştir: “Umuru dahiliyemize karışmak için ne kadar ısrar etseler beyhudedir. Ekalliyetlerin himayesi için daimi bir komisyon şeklinde dahi bir kontrol usulünü kabul ettirmek isteyenlere heyeti murahasamız pek muhik ve pek belîğ bir cevap vererek bu hususta baş ağrıtan müracaatları sureti katiyede red eylemiştir.”¹²⁸

Vakit, Lord Curzon'un Konferans'ı dağıtmak için azınlıklar sorununu kullandığını ancak Lord Curzon'un bu hilesinin basın tarafından ortaya çıkarıldığını yazmıştır.¹²⁹

Ahmet Şükrü Bey [Esmer], “Konferansın ortaya çıkardığı son mesele” yazısında, Müttefiklerin azınlıklar haklarının Müslüman olmayanlardan başka, Çerkezler, Lazlar, Kürtler gibi vatandaşları da kapsamasını önermelerine karşı çıkarak bu devletlerin azınlıkları kullanarak iç işlerimize karıştıklarını söylemiştir.¹³⁰

Konu alt komisyona havale edilmiş ve alt komisyon çalışmaları günlerce sürmüştür.

Lord Curzon'un azınlıklar sorunu için Milletler Cemiyeti'nin bir temsilcisinin İstanbul'da bulundurulması önerisini reddetmesi **Vakit**'te duyurulmuştur.¹³¹ Milletler Cemiyeti'ne gitme konusunda Müttefiklerin ellerinin temiz olduğunu söyleyen Lord Curzon'a, İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin ellerinin Anadolu'yu yakıp yıkanlardan daha temiz olduğunu söylediği **İkdam**'da yayınlanmıştır.¹³² **İkdam**, Lord Curzon'un görüşmeleri sona erdirmek için azınlıklar sorununu bahane ettiğini yazmıştır.¹³³

¹²⁷ **Tevhidi Efkar**, 15 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹²⁸ **İleri**, 20 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹²⁹ **Vakit**, 1 Kanunusani 1339, s. 1.

¹³⁰ **Vakit**, 23 Kanunuevvel 1338, s. 2.

¹³¹ **Vakit**, 28 Kanunuevvel 1338, s. 3.

¹³² **İkdam**, 19 Kanunusani 1338, s. 1.

¹³³ **İkdam**, 16 Kanunuevvel 1338, s. 1.

Rıza Nur Bey'in [Nur] azınlıkların askerlik hizmetinden muaf tutulması önerisini kabul edilemez bulduğu **Vakit**'te bildirilmiş,¹³⁴ Ahmet Şükrü Bey [Esmer] çoğunluğun sahip olmadığı bir hakkın hak değil ayrıcalık olduğunu, azınlıklara hak verileceğini ancak imtiyaz verilemeyeceğini yazmıştır.¹³⁵

Bu arada Amerika'nın Ermeni Yurdu konusundaki tutumu, Amerika'nın konu üzerinde resmi girişimde bulunmasından daha önce Türk basınında eleştirilmiş ve **Tevhidi Efkar** gazetesi bu konuda şunları yazmıştır:

“Amerikalıların ekalliyetleri himayeye hakkı var mı?” başlığı altında, iki Ku Klux Klan üyesini kukuletalarıyla at üzerinde gösteren “Amerika’da zencilere, Katoliklere, Yahudilere karşı kemali şiddetle mücadele eden Ku Kluks Klan cemiyeti müthişesi” alt yazılı bir illüstrasyonun yer aldığı yazısında **Tevhidi Efkar**, Amerikalıların Doğu’daki Hıristiyanlardan önce kendi ülkelerindeki zencileri, Katolikleri ve Musevileri kurtarmalarını salık vermiştir.¹³⁶

İsmet Paşa'nın Ermenilerin Türklerle ahenk içinde yaşadıkları ve himayeye ihtiyaçları olmadığı yolundaki demeci **İkdam**'da yayınlanmıştır.¹³⁷

Ermenilere toprak verilmesi konusu Konferansta gözlemci sıfatıyla bulunan Amerikan heyeti tarafından bir kez daha gündeme getirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Azınlıklar Alt Komitesine “Ulusal Yurt Muhtırası” başlıklı ve Ermeni Yurdu kurulmasını öngören bir metin sunmuştur. Amerikan delegesi Child'ın bu konudaki açıklamaları **Tanin**'de yayınlanmıştır:

“Ermeni Yurdu Meselesi Yurt hakkında Amerika Murahhasının beyanatı Amerika'dan gelen mektuplar Ekalliyetler Komisyonunda ihtilafli noktalar yalnız askerlik meselesi ile affi umumiye inhisar etmiş ve bu günlerde hukuk müşavirliğine havale olunmuştur. Fakat bugün öğleden sonraki celsede Amerika murahhası Mister Çayld [Child] Ermeni meselesini tazeleyerek beyanatta bulunduğu gibi ayrıca gazetecilere de beyanname şeklinde bazı şeyler söyledi. Gazetecilere tebligatı şudur: Amerika heyeti murahhasası kendisinin vazı imza eyleyeceği bir muahedenin müzakeresiyle iştilgal etmemekle beraber, Lord Curzon ve İtilaf Devletleri zimamdarları tarafından bir Ermeni Yurdu lehinde söylenen sözlere iştilak etmekte olup bu tasavvurun kuvveden fiile isal edilmesini görmek ister. Amerika

¹³⁴ **Vakit**, 28 Kanunuevvel 1338, s. 3.

¹³⁵ **Vakit**, 7 Kanunusani 1339, s. 2.

¹³⁶ **Tevhidi Efkar**, 28 Kanunuevvel 1338, s. 1.

murahasları Amerika’da bu mesele ile alakadar olan be mütehasıs addedilen zevat ile temas etmiş mümaileyhimanın bu husustaki noktai nazarlarını tespit ettikten sonra bugün Konferansın nazarı dikkatine vaz eylemiştir. Ermeni Yurdu meselesinin Konferansta müzakeresini temin etmek için tarafımızdan teşebbusat vaki olacağı hakkında gerek Ermenistan gerek alakadar Amerikalılara teminat verilmiştir. Türkiye’nin bu meseleye ameli bir tarz tesviye bulması meselesinde ısrar ettik. İsrar da edeceğiz.”¹³⁸

Vakit’te Ahmet Şükrü Bey [Esmer], Ermenilerin Amerika aracılığıyla Konferans’ta Ermeni Yurdu sorunun ortaya çıkarmak istediklerini, Türk dostu görünen Amerika delegesi Child’ın aslında Ermenileri kolladığını yazmıştır.¹³⁹

“Ermeni Yurdu” konusu alt komisyonda da ısrarla yeniden gündeme getirildiğinde, 6 Ocak 1923 günkü alt komisyon oturumunda Türk Delege Heyeti, Delege Rıza Nur Bey [Nur], danışmanlar Münir [Erteğün] ve Şükrü Beyler [Kaya], toplantıyı terk etmişlerdir.¹⁴⁰

2.3.9 Patrikhanenin Durumu İle İlgili Görüşmeler

Patrikhanenin durumu alt komisyon görüşmelerinde bir sonuca bağlanamamıştır.

Lozan’da konu üzerinde görüşmeler sürerken Türk basınında Patrikhanenin ve Rumların Türkiye dışına çıkartılmasını savunan yazılar yayınlanmıştır. **İleri**, Fener Patrikhanesinin ve Rumların Türkiye dışına çıkartılmasını savunmuştur.

İleri, “*Fener Patrikhanesiyle bize düşman olan Rumlar İstanbul’dan gitmelidirler*” başlığı altında Hıristiyan ekalliyetlerin mübadelesi görüşmelerinde İsmet Paşa’nın bu konuyla ilgili olarak dışarıdan bir müdahale olmadığını söylediğini ve Türkiye’deki Rumlarla Yunanistan’daki Türklerin mübadele edilmesi durumunda sorunun çözülmüş olacağını ifade ettiğini yazmıştır.¹⁴¹ **İleri**, daha sonraki bir sayısında “*Patrikhane def olacak mı olmayacak mı*” başlığıyla konuya ilgisini sürdürmüştür.¹⁴²

¹³⁷ **İkdam**, 16 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹³⁸ **Tanin**, 4 Kanunusani 1339, s. 2.

¹³⁹ **Vakit**, 5 Kanunuevvel 1338, s. 2.

¹⁴⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 280.

¹⁴¹ **İleri**, 14 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁴² **İleri**, 29 Kanunuevvel 1338, s. 1.

Vakit de Ahmet Şükrü Bey'in [Esmer] kaleminden Patrikhane'nin dini ve dünyevi yetkilerini birbirinden ayırmak güç olduğundan hangi ad altında olursa olsun Türkiye'de kalmasının zararlı olacağını ve en uygun yolun Patrikhane'nin ülkeden çıkarılması olduğu görüşünü savunmuştur.¹⁴³

Tevhidi Efkar'da yayınlanan, "*Patrikhane İstanbul'da kalmalı imiş!*" başlıklı yazıda Amerika hükümetinin Konferans başkanlığına bir nota vererek Rum Patrikhanesinin İstanbul'dan uzaklaştırılmamasını talep ettiği anlatılarak Müttefiklerin Patrikhane'yi desteklemeleri eleştirilmiştir.¹⁴⁴

Patrikhane'nin İstanbul'da kalması için Patrik'in çabaları Türk basınında tepki çekmiştir. **İkdam**, Patriğin Patrikhane'de her gün toplantılar yaptığını, Amerika ve Avrupa devletleri ileri gelenlerine mektuplar yazdığını belirtmiştir.¹⁴⁵

İsmet Paşa, Birinci Komisyonun 10 Ocak 1923 tarihli oturumunda, "Patrikliğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış oldukları resmî konuşmaları ve verdikleri garantileri senet"¹⁴⁶ sayarak Türk Delege Heyetinin Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılması teklifinden vazgeçtiğini bildirmiştir.

Patrikhane'nin İstanbul'da kalması kararından sonra da **İkdam**'da Ahmet Cevdet Bey [Oran], Patrikhane'nin artık devlet içinde devlet, hükümet içinde hükümet, hakimiyet içinde hakimiyet olma durumunu ortadan kalktığını, kanun ve devlet nizamı ne ise onun uygulanacağını yazmıştır.¹⁴⁷

2.3.10 Savaş Esirleri ve Halkların Mübadelesi İle İlgili Görüşmeler

Lozan'da, savaş esirlerinin durumu ile Rum ve Türk halkın karşılıklı değiştirilmesi konuları, diğer konulardan bağımsız olarak, Türk ve Yunan tarafları arasında öncelikle çözüme kavuşturulmuştur. Antlaşmaya göre, önce

¹⁴³ **Vakit**, 7 Kanunusani 1339, s. 2.

¹⁴⁴ **Tevhidi Efkar**, 18 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁴⁵ **İkdam**, 29 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁴⁶ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: I, s. 332.

¹⁴⁷ **İkdam**, 16 Kanunusani 1339, s. 1.

Yunanistan'daki savaş esirleri bir gemi ile İzmir'e getirilecek, aynı gemi Türk tutsaklarının sayısı kadar Yunan tutsağını İzmir'den alıp götürecektir. Geriye kalan Yunan tutsaklar barış yapıldıktan sonra gönderilecektir. Daha sonra da Rum ve Türk azınlıkların değiştirilmesi konusu ele alınmıştır. İstanbul ve İmroz-Bozcaada Rumları ile Batı Trakya Türkleri dışında kalan azınlıkların karşılıklı değiştirilmesi kabul edilmiştir.¹⁴⁸

Rauf Bey'in Meclis'te azınlıkların mübadele edilmesinin gerekli olduğu yolunda yapmış olduğu konuşmaya **Vakit**'te yer verilmiştir.¹⁴⁹

İleri, "*Mübadele meselesi hakkında Sulh Heyeti müşavirlerimizden Şükrü Kaya Bey'in beyanati*" başlığı altında, Türkiye'de bulunan Rumlar ile Yunanistan'da bulunan Müslüman azınlıkların karşılıklı değiştirilmesi halinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların önemli bir kısmının ortadan kalkacağı belirtilmiştir.¹⁵⁰

Türk basınında İstanbul'daki Rumların da mübadele edilmesi görüşü savunulmuştur. Ahmet Şükrü Bey [Esmer] **Vakit**'te, İstanbul'daki Rumlar mübadele kapsamına alındığı takdirde Yunanistan'ın İstanbul üzerindeki iddiasından vazgeçeceği öne sürülmüş ve İngiltere ile Fransa'nın İstanbul Rumlarının kenti terk etmeleri halinde iktisadi boşluk yaşanacağı iddialarına karşılık İngiltere ile Fransa'nın bu tutumunun arkasında gizli nedenler olduğu belirtmiştir.¹⁵¹ **Vakit**, İngilizlerin, Türkiye'de İngiliz nüfuzunu sürdürecektir elinden kaçırmaktan endişe ettiğini yazmıştır.¹⁵²

Trakya Türklerinin mübadele kapsamına alınmaması, Türk basınında savunulmuştur. **Hakimiyeti Milliye**, Batı Trakya'yı Yunan toprağı saymadığı için orada yerleşik Türklerin mübadele edilmesine karşı çıkmıştır.¹⁵³

Suphi Nuri Bey, "*Rumlarımız*" yazısında, Türklerin azınlıklarına iyi davrandığına işaret ederek Fatih'in Rumları Türkleştirmemekle torunlarını zor duruma soktuğunu belirterek ve İstanbul Rumlarını mübadele edilmesini

¹⁴⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 4-5.

¹⁴⁹ **Vakit**, 1 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁵⁰ **İleri**, 17 Teşrinievvel 1338, s. 1.

¹⁵¹ **Vakit**, 7 Kanunuevvel 1338, s. 3.

¹⁵² **Vakit**, 28 Kanunuevvel 1338, s. 3.

savunmuştur. Suphi Nuri Bey, Türkiye’den gidecek Rumların mallarının gelecek Türklere dağıtılması gerektiğini de yazmıştır.¹⁵⁴

Mübadele edilecek Türkiye’deki Rumların servetlerinin çoğunun ticaretle uğraşması nedeniyle gayrimenkulden çok menkul, Yunanistan’daki Türklerin servetlerinin ise daha çok çiftçilikle uğraşmaları nedeniyle emlak ve araziden oluşması mübadelede aşılması gereken bir zorluğu oluşturmuştur. **İkdam**, bu konuda, Yunanistan’dan maddi teminat alınmasını istemiştir.¹⁵⁵

Gözültüne Alınmış Sivillerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Antlaşma ile Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi Türkiye ve Yunanistan temsilcilerince 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan’da imzalanmıştır.¹⁵⁶

Müttefiklerin projelerinde adi suçluların tutuklu olarak alıkonacağı maddesi üzerine sivil suçluların iadesi konusu da bu kapsamda ele alınmış ve 29.11.1922’den sonra suç işleyenler hariç olmak üzere serbest bırakılacakları üzerinde anlaşılmıştır.

Genel Af çıkarılmasıyla ilgili olarak, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında kapsamı ve Türk Hükümeti’nin 150 kadar Müslümanı af kapsamı dışında bırakması kaydıyla genel af konusunda da anlaşmaya varılmıştır.¹⁵⁷

Genel affın herkes için çıkarılması konusunda Müttefik ısrarına karşı duran Rıza Nur Bey’in kararlı tutumu **Vakit**’te, İngiliz delegesi Ryan ile Yunan Venizelos’un “derslerini aldığı ve iki uslu çocuk gibi seslerini kısıttıkları” belirtilerek övülmüştür.¹⁵⁸

Türk basınında, yabancı basından iktibaslara da sık yer verilmiştir. **Tanin**, Yunan basınından aktardığı yazıları “*Yunanlılar şerefli ve seri bir sulh istiyorlarmış*” başlığıyla vermiştir. **Tanin**, Yunan **Elefteros Tipos** gazetesinin, Lozan’daki Yunan delege heyetinin azınlıklar konusu ile ahali mübadelesi konusunda sonuç alınması

¹⁵³ **Hakimiyeti Milliye**, 15 Kanunuevvel 1338, s. 1.

¹⁵⁴ **İleri**, 14 Aralık 1338, s. 1.

¹⁵⁵ **İkdam**, 25 Kanunusani 1339, s. 1.

¹⁵⁶ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 386.

¹⁵⁷ a.e., s. 290.

¹⁵⁸ **Vakit**, 28 Kanunuevvel 1338, s. 3.

için büyük fedakarlıklarda bulduklarını, Yunan heyetinin gösterdiği gerçek uzlaşma ruhu sayesinde sanlaşmaya varıldığını yazdığını aktarmıştır.¹⁵⁹

Uyrukluk konusunda Konferans'ın ilk döneminde anlaşma sağlanmıştır. Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşik Türk uyruklar, o araziyi işgal eden devletin uyrukluğuna geçeceği kararlaştırılmıştır. Başka memleketlerde bulunup da terk edilen topraklar ahalisinden olan kimseler o yerlerdeki devletlerin uyrukluğunu almada seçme hakkına sahip olacaklardır. Terk edilen topraklar ahalisinden olup da Türkiye'de yerleşmiş olanlara, ahalisinden oldukları ülkenin uyrukluğuna geçme hakkı tanınmamıştır. Terk edilen topraklarda yaşamakta olanların iki yıl içinde Türkiye uyrukluğuna dönebilmek için seçme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.¹⁶⁰

2.3.11 Düyunu Umumiye, Mali ve İktisadi Konular İle İlgili Görüşmeler

Lozan görüşmelerinin iktisadi ve mali hükümleri kapsayan bölümü, en çetin çekişmelere sahne olmuştur. Mali ve iktisadi işler, Fransa Başdelegesinin Başkanlık ettiği Üçüncü Komisyon'un görev kapsamındaydı. Üçüncü Komisyon ilk toplantısını 27 Kasım günü yapmış, Osmanlı Devlet Borçları, işgal masraflarının ödenmesi, tamirat (savaş tazminatı) borçları konularının alt komisyonda incelenmesine karar verilmiştir.

Konferans sırasında tamirat terimi ile ifade edilmiş olan savaş tazminatı konusundaki Türk tezi şöyleydi:

Türkiye'den askeri işgal masrafı istenemez, aksine Türkiye uğradığı hasarların tazminini istemek hakkına sahiptir. Sivil halkın uğradığı savaş zararları tazmin edilmelidir. Yunan ordusunun İzmir'i işgalinden yenilmesine kadar neden olduğu bütün tahripler tamir ve tazmin edilmelidir.¹⁶¹

Yunanistan ise, İzmir'e kendi teşebbüsü ile değil Müttefiklerin isteği ile girmiş olduklarını, Anadolu ve Trakya'dan kaçan yüz binlerce Rumun iâşe, nakil ve iade masraflarının askeri alanda görülen zararların birkaç katına ulaştığını, 1916 yılından

¹⁵⁹ Tanin, 21 Kanunusani 1339, s. 1.

¹⁶⁰ Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923, s. 93-103.

¹⁶¹ a.e., s. 104.

beri savaş halinde bulunan Yunanistan'ın tazminat ödemesinin maddeten imkansız olduğunu söylemiştir. Fransız delegesi, askeri işgalleri Mondros Mütarekesi'ne dayandırmak isteyince İsmet Paşa, Türkiye'nin Lozan'daki durumunun Mondros Mütarekesi'ne değil, Mudanya Mütarekesi'ne dayandığını hatırlatmıştır.

Müttefikler, 1914 tarihiyle silah bırakışmasının imza edildiği tarih arasında müttefik uyruklarının savaş ve diğer nedenlerden dolayı uğradıkları hasarlara karşılık Türkiye Hükümetinin müttefiklere 15 milyon altın Osmanlı lirası tazminat vermesini; Türkiye'nin Müttefiklerden, Türk uyruklarının savaştan dolayı uğradığı hasarlar için bir meblağ isteyemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Yunanistan bunun dışında tutulmuştur. Bu tazminatın ödenmesi Düyunu Umumiye idaresi eliyle yürütülecek dolayısıyla Düyunu Umumiye varlığını sürdürecektir.

Alt komisyonda bir sonuç alınamayınca konu Mali ve İktisadi İşler Komisyonuna getirilmiştir. Komisyonun 13 Ocak toplantısında İsmet Paşa Türk tezini bir kez daha açıklayarak, "Türk yurdunu yakıp-yıkılmış bir Hükümetin, kendi işgal giderlerinin ödenmesini istemesi, en hafif deyimle, pek gariptir"¹⁶² demiştir. Mali ve İktisadi İşler Komisyonunun 27 Ocak tarihli son oturumunda da anlaşmaya varılamamış ve Komisyona Başkanlık eden Bompard'ın, "ekonomik sorunlara ilişkin olarak, birçok nokta üzerinde anlaşmazlığın süregitmekte olduğunu"¹⁶³ belirtmesiyle tamirat sorunu neticeye bağlanmadan toplantı sona ermiştir.

Osmanlı Devlet Borçları konusunda borcun bölüştürülmesi ve her devlete yükletilecek olan borç payının hesaplanmasında uygulanacak yöntem sorunu vardı. Türk tezi, borcun anaparasının ve faizlerinin Barış Antlaşması ile Türkiye'den ayrılmış ülkelerin hükümetleri arasında, söz konusu ülkenin malvarlığı, nüfusu, yüzölçümü, maden kaynakları dikkate alınarak bölüştürülmesi olmuştur.¹⁶⁴

Müttefikler, borçların anaparasının bölüştürülmesini kabul etmişler ancak Dünya Savaşı sırasında borçlanılan miktarın Suriye ve Irak'a bölüştürülmesini kabul etmemişler, Düyunu Umumiye İdaresi'nin sürmesi ve Osmanlı Devlet Borçları konusunda Türk Hükümeti'nin Düyunu Umumiye İdaresi ile anlaşması konusunda ısrarcı olmuşlardır.

¹⁶² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: III, s. 37.

¹⁶³ a.e., s. 99.

¹⁶⁴ a.e., s. 162.

Mali ve İktisadi konular, Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde zorlu müzakerelere sahne olmaya devam etmiştir.¹⁶⁵

2.4 Lozan Görüşmelerinin TBMM'ne Yansıması

Lozan Barış Konferansı bağlamında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaşanan tartışmaları ele almadan önce özellikler taşıyan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk devresinde Meclis'in yapısı, nitelikleri ve mebusların aralarındaki ilişkiler üzerine temel açıklamalar gerekli görülmüştür.

2.4.1 Birinci Meclis'in Yapısı ve Lozan Görüşmelerine Yansıması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oluşumu, İstanbul'daki Osmanlı Meclisi Mebusan'ının işgal koşullarında bilinen nedenlerle toplantıların ertelenmesi kararı almasının ardından Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli "İntihap hakkındaki tebliğ"i yayınlamasıyla hayata geçmiştir. Söz konusu tebliğ, Ankara'da olağanüstü yetkiye sahip bir Meclisin kurulacağını ilan ederek Ankara'ya gelebilecek Meclisi Mebusan üyelerinin bu Meclis'e katılmalarının yanı sıra 1876 tarihli Mebusların Seçilmesi Kanunu gereğince, her Liva'dan beşer Mebusun seçileceği yeni bir seçimin yapılmasını da öngörmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin böylece iki seçim sonucu oluşması bu Meclisin önemli bir özelliğidir.¹⁶⁶ Dönemin Anayasal düzeni de kendine özgü olmuştur. 1921 Anayasası kabul edildikten sonra bile 1876 tarihli Osmanlı Kanunu Esasisi'nin bazı kavram ve kurumları yürürlükte kalmıştır.¹⁶⁷ 1924 Anayasası'nın 104. maddesi 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu ile birlikte 1876 tarihli Kanunu Esasi ile değiştirilmiş maddelerinin yürürlükten kaldırıldığı hükmünü taşımaktadır.¹⁶⁸ Bu nedenle, bu dönemde bir anlamda iki Anayasa'nın varlığından söz edilebilir.

Sivas Kongresi'nde benimsenen bir tutumla, particiliğin dışlanması nedeniyle Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüş ayrılıkları İttihatçı-İtilafçı

¹⁶⁵ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 104-107.

¹⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", **Birinci Meclis**, Haz. Cemil Koçak, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 1998, s. 4-5.

¹⁶⁷ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 27-28.

düşmanlığına dökülmemiş, ancak bu durum Mecliste çeşitli görüşlerin ortaya atılmasını ve hiziplerin kurulmasını engellememiştir.¹⁶⁹ Meclis'teki farklılaşmalar, siyasi, idari ve rejime ilişkin içtihatlardan, kişisel siyasi kariyer hırslarına kadar değişik sebeplere dayanmıştır. Birinci Meclis, en sert tartışmaların yapıldığı, en yetkili ve etkin çevrelerin şiddetle eleştirildiği, rekabetçi ve tartışmacı bir çizgi izlemiştir.¹⁷⁰

Meclis'te 1920 yazında ve sonbaharında bazı gruplar kurulmuştur.¹⁷¹ Grup ve hiziplerin yanı sıra 1920 sonlarında mebusların üye olduğu resmi partiler de kurulmuştur. Bunlar, 1920 ilkbaharında kurulan Yeşil Ordu, Ekim 1920'de Tevfik Rüştü [Aras], Mahmut Esat [Bozkurt], Yunus Nadi [Abalıoğlu], Kılıç Ali [Kılıç] gibi mebusların üye olduğu Türkiye Komünist Fırkası ile Tokat Mebusu Nazım Bey'in [Resmor] başkanlığında Aralık 1920'de kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'dır.¹⁷² 1921 ilkbaharında gelindiğinde ise bu zümre, grup ve partilerden tümünün faaliyeti sona ermiş bulunuyordu.¹⁷³

Mustafa Kemal Paşa, 16 Ocak 1923 günü İzmit'te İstanbul'dan gelen gazetecilerle yaptığı görüşmede Meclis'teki yapı üzerine görüşlerini “nihayet blok halinde bulunan meclis beş parçaya ayrıldı. Fakat sağ, sol cenah şekli de değil, hissî, şahsî fikrî muhtelif esbab dolayısıyla parçalara ayrıldı” diye belirtmiştir.¹⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa, **Nutuk**'ta bu dönemi anlatırken, “Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaai Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu” adlarını saymış ve bu gruplardan başka adsız olarak özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıklarını söylemiştir.¹⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit Basın Toplantısı'nda ifade ettiği üzere, Meclis'te karar alma sürecini hızlandırabilmek için 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu kurulmuştur. İleride Birinci Grup diye anılacak olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra, Meclis'te

¹⁶⁸ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Senedi İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, İş Bankası, 2006, s. 151.

¹⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 10.

¹⁷⁰ Rıdvan Akın, a.g.e., s. 28.

¹⁷¹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, İstanbul, Tarih Vakfı, 2005, s. 35.

¹⁷² Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)**, İstanbul, BDS, 2000, s. 97-98.

¹⁷³ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, s. 35.

¹⁷⁴ İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1969, s. 37.

hükümete yakınlıklarıyla tanınan mebuslar sağ tarafta, hükümete karşı olanlar sol tarafta, yaşlı ve tarafsız görünenler de ortada oturmaya başlamışlardır.¹⁷⁶

Meclis üçüncü toplantı yılına girerken iktidarın çetin bir muhalefetle karşılaşacağı görülünce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde, grup üyelerini yönlendirmeyi amaçlayan (gayriresmi olarak Selameti Umumiye Komitesi diye adlandırılan) bir oluşum ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İzmit Basın Toplantısı'nda, genel konularda birleşen grup üyelerinin uygulamaya girişildiğinde kişisel görüş ayrılıklarından farklılaşması nedeniyle grup içinde bir oluşum başladığını ancak bu oluşumun bir takım yanlış anlamalara yol açması nedeniyle bundan vazgeçildiğini söylemiştir.¹⁷⁷ Bu gelişmelerden sonra, Temmuz 1922'de başını Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in [Ulaş] çektiği İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'un kurulması izlemiştir.¹⁷⁸ Hüseyin Avni Bey, İkinci grubun kuruluş nedenlerini, programını ve önde gelen üyelerini, İstanbul'a gelişi dolayısıyla 30 Nisan 1923 tarihli **Tevhidi Efkar** gazetesine verdiği demecinde anlatmıştır. Hüseyin Avni Bey, bu demecinde ilk 7 kurucu olarak kendisiyle birlikte Canik Mebusu Emin Bey [Gevelioğlu], Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey [Güneri], Kastamonu mebusu Mehmet Besim Bey [Fazlıoğlu], Kayseri Mebusu Rifat Bey [Çalika], Sivas mebusu Vasıf Bey [Karakol] ve Mersin Mebusu Salahattin Bey [Köseoğlu] adlarını vermiştir. Hüseyin Avni Bey [Ulaş], demecinde kendisi dışında 66 mebusun adlarını saymıştır.¹⁷⁹ Demirel, bu mebuslardan 4'ü daha sonra İkinci Grup'tan istifa ettiğinden, bazıları başlangıçta Birinci grup içinde yer almalarına karşın daha sonra istifa ederek İkinci Grup'a geçenler de içinde olmak üzere 63 mebusu İkinci Grup üyesi olarak saymıştır.¹⁸⁰

İkinci Grup üyeleri, Meclis'te birlikte hareket etmiş ve Hükümet'e yoğun eleştiriler yöneltmiş olmakla birlikte, Meclis'te hizipleşme olduğu iddialarına da karşı çıkmışlardır. İkinci Grubun kurucularından Hüseyin Avni Bey [Ulaş], yabancı basında yer alan Meclis'te ikilik olduğu söylentilerini şöyle kınamıştır:

¹⁷⁵ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s. 795.

¹⁷⁶ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1985, s. 142.

¹⁷⁷ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 58.

¹⁷⁸ Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, s. 161.

¹⁷⁹ **Tevhidi Efkar**, 30 Nisan 1338, s. 1-2.

¹⁸⁰ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 126-127.

“Avrupa’da bir cereyan var. Türkiye’de Büyük Millet Meclisinde iki parti vardır. Bir parti Mustafa Kemal Paşa’nın yanında, onun dalkavuğu imiş, yeni intihabda onlar mebus olabilecekmiş. Mebusluktan ümitsiz olanlar harbin devamını istiyorlarmış. Efendiler, dünyada bu düşünceli bir alçak tasavvur edemem.... Binaenaleyh bizim müttehit; mukaddes hayattan muradımız saadeti milliyedir.”¹⁸¹

Londra’da yayınlanan **The Times** gazetesinde yayınlanan, Ankara’da seksen kişilik bir muhalif parti bulunduğu, partinin yayın organı olarak **Tan** adında bir gazete kurdukları ve grup üyelerinin eski İttihat ve Terakki mensubu oldukları yolundaki yazı **Tan**’da “*Times’in Gazetemiz Hakkındaki Mütalaatı*”¹⁸² başlığı altında özetlenmiş, ertesi gün ise **Tan** bu yazıyı eleştiren “*Times’in Neşriyatı Münasebetiyle*” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yazıda, Büyük Millet Meclisi’nin, ülkemiz ve ulusumuz üzerine hazırlanan ürkütücü ve korkunç sonun kanlı ve acıklı sonuçları karşısında galeyana gelen ulusal vicdanın ürünü ve diğer bir deyişle Misakı Milli’nin simgesi olduğu belirtilerek dışişlerinde ve vatan işlerinde Meclis’in bütün anlamıyla tek vücut ve tek yürek olduğu ifade edilmiştir. **Tan**, İngilizlerin, umdukları etkiyi artık bu ülkede yapamayacaklarını çünkü Türklerin yararlarının da zararlarının da nerede olduğunu artık algıladığını belirtmiş, dün olduğu gibi bugün de yarın da bütün Türkiye mebuslarının Misakı Milli uğrunda tek vücut birer fedai oldukları, hiçbir etkinin, hiçbir duygunun kendilerini bu yoldan çeviremeyeceği ve dünyada bunu değiştirebilecek hiçbir güç olmadığını ifade etmiştir.¹⁸³

Meclis’te iki grup oluşmakla birlikte bu iki grubun dışında kalan mebuslar da Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey’in [Öğütçü] önderliğinde bağımsız grubu oluşturmuşlardır. Abdülkadir Kemali Bey, iki gruptan da uzak kalmış ve mecliste adeta bir üçüncü grup gibi çalışan bağımsızların başını çekmiştir.¹⁸⁴ Bağımsızlar bir grup gibi çalışmışlar, kendi aralarında toplantılar yapmışlardır. **Tan**’da “*Davet*” başlığıyla yayınlanmış olan, Meclis’in saat bir buçukta toplanacağı belirtilerek bağımsız mebusları bu toplantı öncesi saat 10’da kendi aralarında toplantıya çağıran duyuru buna bir örnektir.¹⁸⁵

¹⁸¹ **TBMM GCZ**, C: 4, İ: 4, (4.3.1339), s. 97.

¹⁸² **Tan**, 29 Kanunusani 1339, s. 2.

¹⁸³ **Tan**, 30 Kanunusani 1339, s. 1.

¹⁸⁴ Meral Demirel, **Tam Bir Muhalif Abdülkadir Kemali Bey**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2006, s. 60.

¹⁸⁵ **Tan**, 2 Mart 1339, s. 3.

İkinci Grup üyeleri, Lozan'a gönderilecek delegelerin seçimi aşamasından başlayarak görüşmeler boyunca Lozan görüşmelerinin Meclis'in yönetiminde yapılması ve son sözü Meclis'in söylemesi konusunda ısrar etmişler, Lozan görüşmelerini Vekiller Heyeti'nin yürütmesine karşı çıkmışlardır. Ayrıca, Misakı Milli'den taviz verildiği izlenimini edindiklerinde de duyarlı davranmışlardır. Meclis'te cereyan eden Lozan tartışmaları zaman zaman içeriğinden bağımsız olarak Birinci-İkinci Grup çekişmesini de yansıtmıştır. Çalışmada, adı geçen mebusun iki gruptan birine üyeliği veya yakınlığı ya da bağımsız olup olmadığı aşağıdaki kaynaktan yararlanılarak belirtilecektir.¹⁸⁶

2.4.1. Lozan Görüşmelerinin TBMM'nde Tartışılması

Lozan'da çetin görüşmeler sürerken, Türkiye'nin gözü Lozan'da olmuştur. Bu dönemde Lozan müzakereleri hakkındaki haberler basında öncelikle yer almış, görüşmeler TBMM'nde hassasiyetle izlenmiştir. Lozan'da yürütülen görüşmeler hakkında Hükümet Meclis'te zaman zaman açıklamalar yapmış; mebuslar basından da izledikleri Lozan görüşmeleri üzerine hükümete sorular yönelmiş, kendi aralarında tartışmışlardır.

Mebusları Lozan Konferansı'nın gidişi konusunda aydınlatmak ve sorularını yanıtlamak amacıyla, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, 29 Kasım günü 147nci birleşimin birinci oturumunda dış durum üzerine açıklama yapmak üzere Meclis kürsüsüne çıkmıştır.¹⁸⁷

Rauf Bey, soru önergelerine cevap vererek gerçeği aydınlatmak amacıyla olduğunu; bu konuda kamuoyunu aydınlatmakta olan basına hizmetinden dolayı teşekkür ederek konuşmasına başlamıştır. Rauf Bey, öncelikle Lozan ile iletişimin güçlüğüne, haberleşmenin aksadığına ve geciktiğine değinmiş, bir örnek olarak da, İsmet Paşa'nın Konferansın açılışında yapmış olduğu, basından izlenen konuşmanın aslının henüz ellerine ulaşmadığını söylemiştir. Rauf Bey, daha sonra Konferansın gidişatı üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Savaşta, Yunanlıların yaptığı tahribatın tamirinin gündeme getirildiğini söyleyen Rauf Bey, "Bu suretle beyanatta bulunan "İngiltere Heyeti Mahsusası Reisi bu hususu bizim noktai nazarımızdan görmekte

¹⁸⁶ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 118-133.

¹⁸⁷ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 147, (29.11.1338), s. 112.

olmasını ifade etmiş oluyorlar. Bunu memnuniyetle kaydederiz”¹⁸⁸ demiştir. Rauf Bey, Doğu Trakya’da 1913 sınırının kabulünü; Batı Trakya’da ise bölgenin kaderinin halk oylaması ile belirlenmesini talep ettiğimizi anlatmıştır.

Rauf Bey, Yunanlıların işgal ve savaş sırasında yaptıkları tahribat konusunun İsmet Paşa tarafından Lord Curzon’a özel görüşmede izah ettiğini, Lord Curzon’un da, İsmet Paşa’nın 21 Kasım günlü telgrafında¹⁸⁹ belirttiği gibi bu konuyu tarafsız olarak dinleyeceğini belirttiğini aktarmıştır. Rauf Bey, Trakya sınırının düzenlenmesiyle ilgili olarak 1913 sınırı talebimize İngiltere’nin itiraz ettiğini; bizim ise, buna karşılık, Mudanya Sözleşmesi’nin ordunun bir hattın gerisine çekilmesiyle ilgili bir düzenleme olup bir sınır belirleme belgesi olmadığını belirttiğimizi, ayrıca Batı Trakya meselesinin Neuilly Antlaşması’nda belirsiz tutularak Türkiye barışına bırakıldığını anlattığımızı, sonunda konuyu sonuçlandırmak üzere bir komisyon oluşturulmasını istediğimizi söylerken, komisyonlara genellikle çıkmaması istenen işlerin havale olunduğunu, oysa barış görüşmelerinde hızla saptanması istenen işlerin komisyona havale edildiğini de eklemiştir.¹⁹⁰

Rauf Bey, burada, Amerika ve Avrupa’da aleyhimize Hıristiyan aleyhtarlığı, zorunlu göç ve öldürme ile itham eden; Amerikan yetimhanelerinin ve eğitim kurumlarının kapatıldığı propagandasını yapan bir iftira kampanyası açılmış olduğunu Meclis’e aktarmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı, buna karşılık, gerek Genel Savaşta ve gerekse Milli Mücadele’de Amerikan kurumlarının cepheden getirilen askerler tarafından korunmuş olduğunu izah etmiştir. Rauf Bey, herhangi bir Amerika Birleşik Devletleri yurttaşının ülkede kendi yurttaşlarımıza göre daha iyi koşullarda yolculuk ettiklerini; Şarkı Karib Muavenet Heyeti [Yakın Doğu Yardım Heyeti] ile yetimlere göz kulak olan derneğin yetkililerinin her türlü meşru isteklerini doğrudan hükümetimize başvurarak bildirdiklerini, hükümetin de en kısa zamanda yetkililerden bu isteklerin yerine getirilmesini talep ettiğini söylemiştir. Yetimhaneleri yurt dışına çıkarma talebinin de dernekten geldiğini belirterek aynı aleyhte propagandanın Fransa eğitim kurumları konu edilerek Fransız basınında da yürütülmeye çalışıldığını mebuslara anlatmıştır.

¹⁸⁸ a.e., s. 113.

¹⁸⁹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 117.

¹⁹⁰ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 147, (29.11.1338), s. 114-115.

Rauf Bey, Musul meselesinin de bir görüşmede ele alınmış olduğunu, henüz resmiyete dökülmediğini belirtmiştir.

Görüşmelerin devamında Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in [Kocaoğlu] Sırbistan ile Yunanistan'ın birçok konu üzerinde aralarında anlaşmalarının doğru olup olmadığı yolundaki sözlü sorusuna Rauf Bey, Balkanlarda ortak çıkarlar esasında bazı görüşmeler yapıldığını izlediklerini; Müttefiklerin Balkan hükümetlerini bir bütün halinde kendi taraflarında bulundurmak için aralarında var olan sorunları çözme yoluna gittiklerini söylemiştir.¹⁹¹

Yusuf Ziya Bey [Kocaoğlu], ikinci olarak Fransa, İngiltere ve İtalya delegelerinin kendi aralarında ortak bir cephe oluşturmak amacıyla birleşmelerinin basında yayınlandığını belirterek haklı bir barış elde etme yolundaki isteklerimizi bu birleşmenin güçleştirip güçleştirmeyeceğini sormuştur. Rauf Bey de, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın kendi aralarında bir birlik sağlamış olmadıklarını, buna karşılık savaştan sonra ortaklaşa hareket etme konusunda anlaşmış olduklarını söylemiştir.¹⁹²

Rauf Bey'e soru önermeleri yönelten Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey [Kocaoğlu], bu defa söz alarak, Rauf Bey'in kendi görüşleriyle uyuşmasa da dilini anladığını; siyaset ve diplomat dilinin o sınırların dışına çıkamayacağını söylemiş ve kendi görüşlerini aktaracağını belirtmiştir. Yusuf Ziya Bey'in, Müttefiklerin Osmanlı devleti ile genç Türkiye'yi birbirinden ayıramayacak kadar kör olduklarını, Lord Curzonların kanlı emellerini Fransız ve İtalyanlara telkin etmek istediklerini ancak bugün Osmanlı Hükümetini gömen genç, dinç, zinde bir Türkiye'nin olduğunu, Avrupalıların karşısında titreyen bir Osmanlı Hükümetinin bulunmadığını söylediği konuşmasıyla oturum sona ermiştir.¹⁹³

Aynı gün (29 Kasım 1922) gizli yapılan ikinci ve üçüncü oturumlarda Lozan konusu ele alınmamıştır. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey [Ataç], düşman elinden kurtarılmış topraklardaki terk edilmiş mallar üzerine bilgi vermiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ a.e., s. 118.

¹⁹² a.e., s. 119.

¹⁹³ a.e., s. 119-120.

¹⁹⁴ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 147, (29.11.1338), Ankara, 1985, s. 1130-1143.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Aralık 1922 Cumartesi günü 149 uncu birleşiminin birinci oturumunda Kütahya mebusu Besim Bey'in [Atalay] düşman tarafından götürülen sivil esirlerin an önce geri verilmeleri için İsmet Paşa'ya talimat verilmesi hakkında verdikleri tavrı ise Dışişleri Bakanlığı'na havale edilmiştir.¹⁹⁵

Aslında Lozan Konferansı'nda Birinci Komisyon 1 Aralık günü toplanarak savaş esirlerinin karşılıklı değiştirilmesi sorununu görüşmeye başlamıştır.¹⁹⁶ İsmet Paşa da görüşmelerle ilgili olarak 2 Aralık günü Rauf Bey'e telgrafla bilgi vermiştir.¹⁹⁷ İsmet Paşa'nın konu ile ilgili ayrıntıları ve istatistikleri Ankara'dan sorduğu telgrafları 1 Aralık günü başlamış ve sürmüştür.¹⁹⁸

Vekiller Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf Bey'in 29 Kasım tarihli Meclis konuşması, Rauf Bey'in önemli demeci olarak basına yansımış ve "*Karaağaç'ı bize terk etmiyorlar. Bize Meriç'in sağ sahilini gösteriyorlar. Biz ise 1913 hududunu istiyoruz*"¹⁹⁹ başlığı altında verilmiştir. **İleri**, aynı günkü sürmanşetinde doğrulanmayan bir habere göre Asya sınırları konusunun başka bir konferansa bırakılmasının düşünüldüğünü de yazmıştır. a²⁰⁰

TBMM'nin 2 Aralık 1922 tarihli 149 uncu birleşiminin birinci oturumunda, gündemdeki çeşitli konular ele alınırken sıra mazbatalara geldiğinde Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey [Güneri], Mersin mebusu Salâhattin Bey [Köseoğlu] ve Canik mebusu Emin Bey'in [Gevecioğlu] 25 Kasım 1922 tarihinde vermiş oldukları, İntihabı Mebusan Kanununun tadiline dair kanun teklifinin görüşülmeye değer olduğu hakkında Layiha Encümeni'nden gelen mazbata ele alınmıştır.²⁰¹

Oturum Başkanı, Reisisani Doktor Adnan Bey, teklifin okunmaksızın Encümene havalesinin teamülden olduğunu söylemiş ancak o anda Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, söz alarak şu konuşmayı yapmıştır:

¹⁹⁵ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 149, (2.12.1338), s. 157.

¹⁹⁶ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap:1, s. 118.

¹⁹⁷ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 153.

¹⁹⁸ a.e., s. 154.

¹⁹⁹ **İleri**, 3 Kanunuevvel 1338, s. 1.

²⁰⁰ a.y.

²⁰¹ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 149, (2.12.1338), s. 159-164.

“Efendim bu teklifi kanuni bir maksadı mahsus ihtiva ediyor ve bu maksadı mahsus doğruca şahsıma taallük ettiğinden müsaade ederseniz birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum.

Erzurum mebusu Süleyman Necati ve Mersin mebusu Salâhattin ve Canik mebusu Emin beyefendiler tarafından teklif olunan lâyhâi kanuniye doğrudan doğruya benim şahsımı vatandaşlık hukukundan mahrum etmek noktai nazarına mâtuftur.”²⁰²

Mustafa Kemal Paşa'nın söz ettiği kanun maddesi şöyledir:

“Millet Meclisine âza intihabolunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak veya mebus intihabolunacağı dairei intihabiye dâhilinde mütemekkin bulunmak meşruttur. Muhacereten gelenlerden Türk ve Kürd'ler, tarihi iskânlarından itibaren beş sene mürur etmiş ise intihabolunabilirler. Diğer bilûmum ânasırın Türkiye'de doğmuş evlâtları bu hukuktan müstefitolurlar.”²⁰³

Mustafa Kemal Paşa, söz konusu kanun maddesini okuduktan sonra, doğum yerinin ne yazık ki bugünkü sınırlar dışında kaldığını, sürüp giden savaşlar nedeniyle de son beş yıldır aynı seçim çevresi içinde oturamamış olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu durumda söz konusu kanun değişikliği ile seçilme hakkını kaybedeceğini söyleyerek şöyle devam etmiştir:

“Saniyen efendiler beni vatandaşlık hukukundan ıskat etmek salâhiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden resmen Heyeti Aliyenize bu efendilerin dairei intihabiyeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum.”²⁰⁴

Söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], herkesin memleketin selâmet ve saadeti için arzu ettiğini teklif etmekte serbest olduğunu, aslında kanun teklifleri hemen kabul edilmiş olmadıklarından Paşa Hazretlerinin kendisini yurttaşlık haklarından mahrum edecek bir anlam çıkarmasına hayret ettiğini söylemiştir. Paşanın vatani her yer ve herkesin kalbidir diyen Hüseyin Avni Bey [Ulaş], artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmayacağını eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise buna karşılık “Hüseyin Avni Bey madde sarihtir. Tefsire hacet yoktur”²⁰⁵ cevabını vermiştir.

²⁰² TBMM ZC, Devre I, C: 25, İ: 149, (2.12.1338), s. 159.

²⁰³ TBMM ZC, Devre I, C: 28, İ: 17, (3.4.1339), s. 324.

²⁰⁴ TBMM ZC, Devre I, C: 25, İ: 149, (2.12.1338), s. 160.

²⁰⁵ a.y., s. 160.

Hüseyin Avni Bey [Ulaş], Mustafa Kemal Paşa'nın bu madde kapsamına girmediğini bir kez daha tekrarlamış, arkadaşlarını çağırıp fikirlerini sormadan konuşmasının onları yüreğini yaraladığını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu sözlere karşılık "Hüseyin Avni Bey biraderimizin söylediği sözlere bu madde tercüman olmuyor. Beyefendinin söyledikleri başka bir şeydir"²⁰⁶ demiştir. Bayezid mebusu Şevket Bey'in [Bayazıt] "Siz müstesnasınız Paşa..."²⁰⁷ sözlerine de Mustafa Kemal Paşa, "Benim müstesna olduğuma dair bir kanun yoktur ve müstesna olamam"²⁰⁸ cevabını vermiştir.

Teklif sahiplerinden Erzurum mebusu Necati Bey [Güneri] kürsüye gelerek bundan sonra Türkiye hududu dahilinde vatandaşlık tesis etmek mecburiyetinde olduklarından bu tekliflerinin vatanperverane his ile yapıldığını söylemiştir.²⁰⁹

Yine önerge sahiplerinden Canik mebusu Emin Bey [Gevecioğlu] de söz alarak o madde yazılırken Paşa Hazretlerinin adının akla gelmediğini belirtmiş; memleketinden hiç Arap veya Arnavut'un mebus olamayacağını söylemiştir. Türkiye'nin Türklerin olduğunu, bunun dışında olanların gidip memleketlerinde hizmet etmelerini önermiştir.

Bu görüşlere karşılık, söz alan Muş mebusu Hacı İlyas Sâmî Efendi [Muş], «hududumuz budur, hududumuz dâhilinde yaşamak hakkına malik unsurlarımız da şudur» denmesinin anayasada ifade edilen görüşten geri dönmek olduğunu söyleyerek, «Arab'ın hakkı yoktur, Arnavut'un hakkı yoktur demek ne kelimedir? » diye sormuştur.²¹⁰

Görüşmelerin yeterli olduğu yönünde karar alınarak teklif Kanunu Esasi Encümeni'ne havale edilmiştir.

Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi için Meclis'e verilen yasa tasarısı, Müttefik ülkelerde ve Lozan'da yankılanmış, konu hakkındaki tartışmalar Müttefik ülkelere yakından izlenmiştir. İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Henderson, Lozan'da bulunan İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a 9 aralık

²⁰⁶ TBMM ZC, Devre I, C: 25, İ: 149, (2.12.1338), s. 161.

²⁰⁷ a.y.

²⁰⁸ a.y.

²⁰⁹ a.e., 162.

²¹⁰ a.e., s. 163-164.

günü gönderdiği telgrafta bu kanun değişikliği kabul edilirse Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis dışında kalacağını yazmıştır. İzmir ve İstanbul'da bulunan mebusların Barış sonuçlanıncaya kadar acilen Ankara'ya çağrıldıkları bilgisini veren Henderson seçim kanununu değiştirme girişimini Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefetin güçlendiği şeklinde yorumlamıştır.²¹¹ Henderson, Lord Curzon'a 11 Aralık günü gönderdiği telgrafta, Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefetin Mustafa Kemal Paşa'nın önünde Halife Padişah'tan daha büyük bir engel olduğu yorumunu yapmıştır.²¹² Henderson ayrıca, söz konusu Meclis görüşmelerinin zabitlerini da İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanan **Journal d'Orient**'in 8 Aralık tarihli sayısından alarak telgrafına eklemiştir. Henderson, aynı konuda Curzon'a 18 Aralık 1922 tarihinde gönderdiği telgrafta ise Meclis'te geçen seçim kanunu değişikliği hakkındaki görüşmeleri tasvip etmeyen Ankara halkının Mustafa Kemal Paşa'ya hemşehrilik verdiğini ve Muhtarlar Meclisi'nin Mustafa Kemal Paşa'nın Hacı Bayram Veli Mahallesi kütüğüne yazılmasını onayladığını bildirmiştir.²¹³

Komisyon'a havale edilen söz konusu kanun teklifi Anayasa komisyonunda ele alındıktan sonra 3 Nisan 1923 günkü 17 inci birleşimde Meclis Genel Kurulu'na gelecektir.²¹⁴

TBMM'nin 16 Aralık 1922 günkü 157 inci birleşiminde Trabzon mebusu Hafız Mehmed Beyefendi ile Saruhan mebusu Avni Beyefendi'nin [Zaimler] Lozan Konferansı müzakereleri hakkında verdikleri soru önergesine cevap veren Rauf Bey konferansın 26 ıncı gününde olduklarını ve henüz hiçbir maddenin sonuçlandırılmadığını belirterek söze başlamıştır. Rauf Bey, Trakya sınırı, Adalar konusu, Adli, Mali ve İktisadi kapitülasyonlar, Düyunu Umumiye, tamirat konusu, Boğazlar konusunun ele alındığını o anda da azınlıklar konusunun görüşülmekte olduğunu belirtmiştir. Zorunlu ve pek alçakgönüllü olan koşullarımızın Misakı Milli olduğunu söyleyen Rauf Bey, durumu, "karşımızdakiler bir harb müdafaa cephesini yoklar gibi cephemizi her noktadan yoklamak ve zorlamak vaziyetinde bulunuyorlar"²¹⁵ diye özetlemiştir.

²¹¹ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 5**, s. 71.

²¹² a.e., s. 71-73.

²¹³ a.e., s. 79.

²¹⁴ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 17, (3.4.1339), s. 322-349.

²¹⁵ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 157, (16.12.1338), s. 410.

Kapitülasyonlar üzerinde duran Vekiller Heyeti Reisi, Türk ulusunun kapitülasyonun adına değil, hükümlerinin uygulanmasına karşı olduğunu; Müttefiklerin ise başka adlar altında yine ayrıcalıklar elde etmek peşinde olduklarını vurgulamıştır. Rauf Bey'in, Müttefiklerin topraklarımızda bulundurulmuş askerlerin masraflarını istediklerini söylemesi mebusların "davet mi ettik" sesleriyle karşılanmıştır.²¹⁶

Ermenilere, topraklarımız üzerinde bir yer verilmesi anlamına gelen Ermeni yurdu konusunun gündeme geldiğinin açıklanması da mebuslar arasında infiale yol açmıştır. İçel mebusu Şevki Bey [Göklevent], "Britanya'dan versinler"²¹⁷ derken Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, "Amerika'da boş arazi pek çoktur Wilson'larına müracaat etsinler"²¹⁸ demiştir.

Rauf Bey'in alt komisyonlardaki görüşmelerde sanat ve edebiyat mülkiyeti, posta telgraf ve demiryolu sorunları gibi konularda anlaşma sağlandığını söylemesi ise "maşallah" sesleriyle karşılanmıştır.

Rauf Bey'in, durumun zor olduğuna ve sonucun kestirilemeyeceğine ilişkin değerlendirmesine Kırşehir mebusu Yahya Galib Bey'in [Kargı] verdiği "öyle ise orduları yürütünüz" yanıtı "bravo" sesleriyle karşılanmıştır. Rauf Bey de bunun üzerine "ordumuzun teçhizatı iki misli olmak üzere emrinizi ifaya hazırdır" cevabını vermiştir.²¹⁹

Rauf Bey, Aydın mebusu Esad Bey'in [İleri] Batı Trakya ve Rumeli'de Müslümanlara yok etme ve zulüm uygulandığını, hükümetin bu konuda ne yaptığını soran önergesine cevaben bu durumun İtilaf Devletleri nezdinde şiddetle protesto edildiğini belirtmiştir. Gösterdikleri büyük kudret ve liyakatten dolayı Konferans delegelerine teşekkür eden Rauf Bey son olarak Abdülhamid'in mirasçılarının petroller dolayısıyla Konferans çevrelerine koştuklarını, mebusların "onun malı yoktur", "mal milletindir", "babalarının malı mıdır?" sesleri arasında açıklamıştır.²²⁰

²¹⁶ a.e., s. 411.

²¹⁷ a.e., s. 413.

²¹⁸ a.y.

²¹⁹ a.e., s. 414.

²²⁰ a.e., s. 416.

TBMM'nin 25 Aralık 1922 günü 162 inci birleşiminin gizli olan üçüncü oturumunda İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey Lozan Konferansı hakkında açıklama yapmak üzere kürsüye gelmiştir.²²¹

Rauf Bey, önceki iki açık oturumda Lozan Konferansı görüşmeleri üzerine açıklamalar yaptığını hatırlatarak Lozan ile Ankara arasındaki haberleşmenin endişe yaratacak kadar sakat yürümekte olduğunu; telgrafların geciktiğini ve zamanı geçtikten sonra ulaştığını, şifrelerin bazı bölümlerinin de çözülemeyecek durumda geldiğini belirtmiştir. Bu durum karşısında haberleşmeyi kuryeler ile yürütmeye başladıklarını anlatan Rauf Bey maliye, Düyunu Umumiye, gümrük, kapitülasyonlar, azınlıklar, rehineler, Boğazlar konularında yürütülen görüşmelerde Türk tarafının teklifi ve karşı tarafın karşı teklifleri hakkında bilgi vermiştir. Maliye, Osmanlı Devlet Borçları [Düyunu Umumiye], gümrük işleri, kapitülasyonlar, azınlıklar, sağlık, ulaştırma, rehineler, Boğazlar konularında yürütülen müzakerelerde gelinen noktayı özetlemiştir.²²²

Urfa mebusu Saip Bey'in [Ursavaş], Lozan Konferansı müzakerelerinde Rıza Nur Bey ile Venizelos arasında geçen olayı sorması üzerine Rauf Bey, azınlıklar sorununun görüşülmesi sırasında Türk ve Yunan delegeleri arasında geçen olayı, "tali komisyonda, sui tesadüf, Rıza Nur Bey arkadaşımızla Venizelos'u karşı karşıya getirmiş ve Rıza Nur Bey kendisine has bir şekilde Venizelos'a taarruz etmiş ve gürültü büyümüş ve Reis, komisyonu tatile mecbur olmuş"²²³ diyerek özetlemiştir. Konya mebusu Refik Bey [Koraltan], söze karışarak "orada hiddeti ilerleyip de gırtlığından boğsa daha iyi olurdu"²²⁴ diyerek görüşlerini açıklamıştır.

Azınlıklar alt komisyonunun 21 Aralık 1922 Perşembe günkü oturumunda, Venizelos'un sözlerine Rıza Nur Bey'in verdiği cevap Konferans zabıtlarına şöyle yansımıştır:

"M. Venizelos, az önce meydana gelen olaylar ve Rumların yurtdışı edilmelerinden sonra, Türk Hükümetinin bu maddeyi reddedemeyeceğini söyledi.

²²¹ TBMM GCZ, C:3, İ: 162, (25.12.1338), s. 1146.

²²² a.e., s. 1146-1150.

²²³ a.e., s. 1150.

²²⁴ a.y.

M. Venizelos ile Rıza Nur Bey arasında karşılıklı bir görüş açıklamasından sonra, oturuma saat 11.55 de son verildi.”²²⁵

Lozan Başdelegesi İsmet Paşa, Vekiller Heyeti Başkanlığına 22 Aralık 1922 tarihli telgrafla gönderdiği 21 Kânuni evvel 38 raporunda olaya “...Venizelos hükümetin cebren bütün Rumları koğduğundan bahsetmiş. Bu sebeple murahhasımız tarafından şiddetle münâkaşa ve tahtîe edilmiştir. İtalyan Reis celseyi ta’til etti”²²⁶ diye değinmiştir.

Yabancı basına yansıyan olay Havas haber ajansınca bütün dünyaya iletilmiştir.²²⁷ Lozan Konferansında karikatürler çizen ve bu karikatürleri daha sonra bir albümde toplanan karikatürist Derso, olayı bir boks müsabakası olarak çizmiş, İsmet Paşa’nın antrenörlüğünü yaptığı Rıza Nur Bey’in karşısındaki Venizelos’u köşesinde baygın olarak betimlemiştir.²²⁸

Dr. Rıza Nur Bey, olayı anılarında “*Venizelos Bayılıyor*” alt başlığıyla uzun uzun anlatmıştır.²²⁹ Alt komisyonda Venizelos’un Türkleri katliamla itham etmesine komisyon başkanı İtalyan Montagna’nın seyirci kaldığını anlatan Rıza Nur Bey, söz aldıktan sonra İsviçre Kızılayı temsilcisinin vatanımızı Pompei’ye benzettiğini hatırlatıp şöyle dediğini aktarmıştır:

“... bu facianın yegâne mesulu vardır. Bu cani kimdir biliyor musunuz? (elimi uzattım, göstererek) işte bu Venizelos efendidir. Yunan milletini faciaya sevketti, kırdırdı. İki taraftan bu kadar kanlar döktü. Bunu yapan budur. Bu kanlar hep onun boynundadır. Gonaris’i kurşuna diziyorlar. Yunan milleti, Venizelos’u kurşuna dizsin. Bir gün gelecek o millet, bu adamı lânet ile yâd edecektir.”²³⁰

Rıza Nur Bey, “bayılma” olayını da şöyle betimlemiştir: “Benim gözlerim dönmüştü. Bir telâş oldu. Baktım Venizelos’un başı bükülmüş. Masanın üstüne yıkılmış. Yüzüne baktım, benzi kül gibi olmuş. Herkes telâş edip ayağa kalktı. Öldü zannettik. Ben de korktum. Birkaç dakika sersem, alık alık durduk. Baktım, başını kaldırdı. Ferahladım. Dedim ki: «Böyle terbiyeye mugayir söz söyleyenle

²²⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I Kitap: II, , s. 184.

²²⁶ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 263.

²²⁷ a.e., s. 264.

²²⁸ **70. Yıldönümünde Lozan**, s. 47.

²²⁹ **Dr. Rıza Nur’un Lozan Hatıraları**, s. 152-156.

müzakerede bulunamayız.» Montagna da Venizelos'a elini uzatıp, «Aldın mı? Sana kaç defa sus dedim.» dedi. Celseyi kapattım, dedi.”²³¹

Rıza Nur Bey, olayın dünya ve Türk basınına yansıdığını, Derso'nun olayı Curzon'un hakemliğinde bir boks maçı biçiminde çizdiğini anlatmıştır. Halk arasında, Venizelos'un kafasına sandalye ile vurduğu hikâyelerinin anlatıldığını; böylece bir büyük acının intikamının alınmasının kendisine nasip olduğunu söylemiştir. Rıza Nur Bey, anılarında olayın ayrıntılarının zabta geçirilmediğine işaret etmiştir. Bu arada Rıza Nur Bey anılarında, Venizelos'un sonraki oturuma gelmediğini de yazmıştır ki 22 Aralık 1922 Cuma gününe rastlayan sonraki oturum tutanağında Venizelos toplantıya katılanlar arasında Venizelos da yer almaktadır. 22 Aralık oturumunda Venizelos'un yaptığı konuşmalar da bulunmaktadır.²³² Söz konusu tutanakta, Rıza Nur Bey ile Venizelos arasında diyalog geçtiğine işaret eden “Rıza Nur Bey, M. Venizelos'un görüşünü kabul etmediğini söyledi”²³³ biçiminde bir cümle de yer almıştır. Bu durumda, Rıza Nur Bey, anılarında öne sürdüğü Venizelos'un bir sonraki oturuma katılmadığı savı tutanaklara uymamaktadır.

Rauf Bey, Rıza Nur Bey-Venizelos olayını aktardıktan sonra, mali konulara devam ederek, müttefiklerin kabul etmediğimiz kelimeleri kaldırıp yerine yeni terimler koyarak geçiş dönemi adı altında geçmiş dönemdeki imtiyaz uygulamalarını, hatta daha da ilerilerini koymak istediklerini; 1918 yılındaki galibiyet ve hâkimiyet fikirlerini koruduklarını söylemiştir. Rauf Bey, Müttefiklerin değiştirilmiş bir Sevr antlaşması yapmak istediklerini, müzakerelerin gidişinin olumlu hedefe doğru olmadığını vurgulamıştır.²³⁴

Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in [Kocaoğlu], konferansta Kürt'lerin haklarının gündeme gelmesi ile ilgili sorusu üzerine Hüseyin Rauf Bey, İngiliz'lerin Türkiye'de oturan Türk ve Kürtleri ortadan kaldırabilmek girişimlerinin “bu iki necip milletin birliği karşısında iflas ettiğini”²³⁵ söyleyerek şöyle devam etmiştir:

²³⁰ a.e., s. 155.

²³¹ a.e., s. 155-156.

²³² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I Kitap: II, s. 185-190.

²³³ a.e., s. 187.

²³⁴ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 162, (25.12.1338), s. 1150-1151.

²³⁵ a.e., s. 1153.

“Her akalliyet mevzu bahis oldukta, lisan akalliyeti, ırk akalliyeti, bilmem ne çıkarıyorlar. Bizim murahhaslarımız bu hususu bir daha ihtar etmek istemişlerdir ki Türkiye halkı ile mukadderatları birdir, her şeyleri birdir, gayeleri dinleri birdir. Akalliyetler bunlara teşmil olunamaz. Bugün Kürt için akalliyet mevzu bahis etmek Türk için akalliyet bahsetmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur.”²³⁶

Söz alan mebuslardan Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, Antakya civarında Fransızlarla çatışmış olan savaşçıların hala dağda ve aftan yararlanamaz durumda olmalarından; nüfusu Türk olan bazı bucakların Halep’e bağlanmakta olduklarından yakınmıştır.²³⁷

Burdur mebusu İsmail Suphi Bey [Soysallıoğlu], verilen izahattan konferansta bir sonuca varmanın uzak olunduğunun anlaşıldığını “iş üç nalla bir ata kalmıştır” atasözünü ifade etmesinin ardından İstanbul Rumlarının ve Rum Ortodoks Patrikhanesinin yanı sıra Ermeni, Süryani gibi diğer Patrikhanelerin de yurt dışına çıkartılması ve tüm gayrimüslimlerin mübadele edilmesi yönündeki görüşlerini belirtmiştir.²³⁸

Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey [Ülkümen], konferansın çıkmaza girmesinin olağanüstü bir şey olmadığını, bu durumun Mudanya Mütarekesi’nin sonucu olduğunu ileri sürerek Mudanya’da ateşkes ilan edileceğine eldeki güçlerle harekâta devam edilmesi gerektiğini savunmuştur. Hamdi Bey, ordudan terhisleri de şiddetle eleştirmiştir.²³⁹

Bu eleştirilere Hüseyin Rauf Bey, Mudanya Mütarekesi’nin Meclise arz edilmiş ve Meclis tarafından kabul edilmiş olduğunu belirterek, Batı Trakya konusunda da, orada bir çete harekâtı yapmanın halkın katledilmesine neden olacağı uyarısında bulunmuştur.²⁴⁰

Genç mebusu Celal Bey’in, Maliye Vekili Hasan Bey’in [Saka] gelişinde bilgi alınmak üzere görüşmelerin yeterliği; Erzurum mebusu Durak Bey’in [Sakarya] de

²³⁶ a.y.

²³⁷ a.e., s. 1154.

²³⁸ a.e., s. 1155.

²³⁹ a.e., s. 1155-1157.

²⁴⁰ a.e., s. 1157- 1158.

görüşmelerin yeterli olduğu yolundaki önermeleri üzerine yapılan oylamada görüşmeler yeterli görülerek sona erdirilmiştir.²⁴¹

Burdur mebusu Soysallı İsmail Suphi Bey²⁴² [Soysallıoğlu], İstanbul'daki Rumlar ile Ermenilerin mübadeleye tabi olmaları, Rum, Ermeni ve diğer patrikhanelerin İstanbul'dan çıkarılmaları, Belediye sınırlarının il sınırları olduğuna Hükümetin dikkatinin çekilmesi konularının Delegeler Heyetimize tebliğ edilmesi yolunda bir önerge vermiştir.²⁴³

Ayrıca Burdur mebusu İsmail Suphi Bey ile Ertuğrul mebusu Ahmet Hamdi Bey [Aksoy], konferansın devamında bir fayda elde edilemeyeceğinden heyetimizin geri gelmesini ve ordunun hemen harekete geçmesini içeren bir başka önerge vermişlerdir. Önergeler ayrı ayrı oylanarak reddedilmiştir.²⁴⁴

Bu arada Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş] söz almış ve Başkanlık ettiği önceki günkü birleşimde Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Başkanlığa vermiş olduğu "karadan, denizden Garbi Trakya'ya resmî, gayrî resmî kuvvetlerimizin geçirilmesi ve kardeşlerimizin kurtarılımlarını teklif ederim" biçimindeki önergeyi o oturumun açık olması nedeniyle okutturmuyarak gizli oturuma bırakmış olduğunu belirterek önergeyi okumuştur. Hüseyin Avni Bey'in önergeyi açık celsede okutturmadığı için Başkanlık makamından ve Tunalı Hilmi Bey'den özür dilediğini söylemesi üzerine Kütahya mebusu Ragıp Bey [Soysal], önergenin o gün okunması gerektiği, aradan haftaların geçtiği, kuvvetlerimizin şimdiye kadar Batı Trakya'ya yetişmiş olması gerektiği yolunda görüş bildirmiş ve ardından, Başkan, gizli celseye ait evrak kalmadığından gizli oturuma son verildiğini ilan etmiştir.²⁴⁵

27 Aralık 1922 günü 163 üncü açık birleşimde, komisyondan Genel Kurul'a gönderilen, Lozan Delegeler Heyeti'nin masrafları için Dışişleri Bakanlığı bütçesine yüz bin liralık tahsisat konması hakkındaki kanun teklifi gündeme alınmıştır.²⁴⁶ Teklif, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve Dışişleri Vekili Rauf Bey'in, kanun teklifinin bir an önce gündeme alınması yolundaki talebi üzerine öncelikle gündeme

²⁴¹ a.e., s. 1160.

²⁴² Burdur mebusu İsmail Suphi Bey [Soysallıoğlu], zabıt ceridelerinde bazen "İsmail Suphi" bazen "Soysallı İsmail Suphi" olarak geçmektedir. **TBMM GCZ**, C:3, 162. İnikat, s. 1161-1162.

²⁴³ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 162, (25.12.1338), s. 1161.

²⁴⁴ a.e., s. 1162.

²⁴⁵ a.e., s. 1162-1163.

alınarak²⁴⁷ müzakeresiz olarak 4 ret, 4 çekimsere karşılık 154 oyla kabul edilmiştir.²⁴⁸

Bu arada, haberleşme güçlüğüne de verdiği ihtiyaçla Hükümetle yüz yüze görüşebilmek üzere yurda dönmüş olan Lozan Delegesi Hasan Bey'in, gazetelere yaptığı açıklamalar basında manşetten veriliyordu:

“Heyeti Murahhasamız maliye müşaviri Hasan Bey dün şehrimize geldi. Tahrib edilen Anadolu'yu Yunanilere mutlaka tamir ettireceğiz. Hasan Bey, Heyeti Murahhasamızın azami olarak ibraz ettiği hüsnüniyet sayesinde sulhun pek yakın bir atide akd edileceğinden ümitvarım ve misakı millimiz haricinde hiçbir teklif ve şart kabul olunmayacaktır.”²⁴⁹

İleri gazetesinde iki konu yeniden sürmanşete çıkarılmıştır:

“Lozan Konferansı Salı gününden beri müzakeratına devam ediyor. Protestomuza rağmen Ermenileri dinlediler”; “Rus murahhasları, Boğazlar hakkında Müttefiklerin verdikleri kararları kabul ve imza etmeyeceklerini söylüyorlar.”²⁵⁰

TBMM'nin 1 Ocak 1923 günkü 166 ıncı birleşiminin ikinci oturumu gizli olarak açılmış ve Ankara'ya varmış olan konferans delegesi Trabzon mebusu Hasan Bey'in açıklaması gündeme alınmıştır.²⁵¹ Gaziantep mebusu Yasin Bey [Kutluğ], Hasan Bey'in Hükümete bilgi vermiş olduğunun Rauf Bey tarafından belirtildiğini söyleyerek Hükümetin ne yönde karar almış olduğunun açıklanmasını istemiştir.

Hasan Bey, açıklamalarına görüşmelerin sonuçları üzerine haberleşme yoluyla TBMM ve Hükümete yeterli bilgi sunulmakla birlikte konuların bütün yönleriyle anlatılamadığı yürütülen haberleşmelerden anlaşıldığından bu yolculuğu yaparak sözlü bilgi vermenin gerekli görüldüğünü belirterek sözlerine başlamıştır. Konferansın geç başlamasının İngiltere'nin, Fransa ve İtalya'yı kendi görüşüne

²⁴⁶ **TBMM ZC**, Devre I, C: 26, İ: 163, (27.12.1338), s. 55.

²⁴⁷ a.e., s. 56.

²⁴⁸ a.e., s. 60.

²⁴⁹ **İleri**, 28 Kanunuevvel 1338, s. 1.

²⁵⁰ a.y.

²⁵¹ Her ne kadar **Gizli Celse Zabıtları**'nın ikinci baskısında “166ıncı İnikat – 1 , 2 ve 3 ncü celseler” denmekteyse de aslında [Lozan ile ilgili bir görüşme geçmeyen] birinci oturum gizli değil açık oturumdur. İkinci ve üçüncü oturumlar gizli oturum olup dördüncü oturum açık olarak açılmış ve bir çalışma yapılmaksızın Başkan tarafından kapanmıştır. **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 166, (1.1.1339), s. 1165; **TBMM ZC**, Devre I, C: 26, İ: 166, (1.1.1339), s. 133-137.

çekme çabasından kaynaklandığını ve Müttefik Devletlerin hemen bütün işlerde ortak bir cephe halinde hareket etmekte olduklarını söylemiştir.²⁵² Daha sonra, görüşmelerin toprak sorunları, maliye, iktisat, hukuk sorunları ve yabancıların ülkemizdeki durumları olmak üzere üç ayrı komisyonda yürütüldüğünü belirten Hasan Bey, komisyon ve alt komisyonların çalışma biçimlerini anlatmıştır.

Görüşmelerde gelinen noktayı, üzerinde karara varılmış hiçbir konu olmadığı biçiminde özetleyen Hasan Bey, Trakya sınırı ile Batı Trakya, Boğazlar, Musul ve azınlıklar konularında açıklamalar yapmıştır.

Hasan Bey, ayrıca Türkiye’de bulunan Rumların, diğer ülkelerdeki Müslümanlarla mübadelesi teklifinin konferansın açılmasından önce karşı taraftan geldiğini ve bu girişimi esas itibariyle kabul ettiklerini söylemiştir. Patrikhane’nin durumunu soran Yozgat mebusu Feyyaz Âli Bey’e [Üst] cevaben, Patrikhane’nin çıkartılmasında epey zorluk çekileceğinin yürütülen görüşmelerden anlaşıldığını belirtmiştir. Hasan Bey, mütarekeden sonra İstanbul’da Müslümanların emlakinin alınıp Hıristiyanlara verilmesi ve Ermeni yetimi diye alıkonulmuş olan sayıları 95 bin ile 105 bin arasındaki Müslüman çocuklarının ailelerine geri verilmelerinin bulunduğunu arasında bulunduğunu açıklamıştır.²⁵³

“Ermeni yurdu” taleplerine de değinen Hasan Bey, Ermenistan adıyla bir ülke bulunduğunu; bağımsız Ermenistan’ı ilk tanıyanın Türkiye olduğunu, Türkiye dahilinde Ermenilere bir yurt verilemeyeceğini söylemiştir.²⁵⁴

Hasan Bey, özellikle mali konular üzerinde uzun açıklamalar yaparak gümrük konularına geldiğinde Başkan toplantıya beş dakika ara vermiştir. Verilen aradan sonra 2.45’te açılan üçüncü oturumda Hasan Bey gümrük konusundaki görüşmeleri anlatmayı sürdürmüştür.²⁵⁵ Hasan Bey ulaşım özgürlüğünü anlatırken, mebuslar için yeni bir kavram olduğu anlaşılan kabotaj hakkını açıklamıştır. Daha sonra edebi mülkiyet ve telif hakları konusuna değinen Hasan Bey, o güne kadar dahil olunmayan telif hakları sözleşmelerine artık taraf olmak ve telif hakları

²⁵² TBMM GCZ, C:3, İ: 166, (1.1.1339), s. 1169.

²⁵³ a.e., s. 1169-1173.

²⁵⁴ a.e., s. 1174.

²⁵⁵ a.e., s. 1180.

düzenlemeleri getirmenin gündemde olduğunu, bugüne kadar bu düzenlemelere neden gerek duyulmadığını açıklayarak anlatmıştır.²⁵⁶

Mali konulardaki müzakereleri aktarmaya devam eden Hasan Bey bu arada mebuslardan bir ricada da bulunmuştur. Hasan Bey, Meclis'te yürütülen görüşmeler sırasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarının fevkalade büyütülerek Lozan'a yansıdığını; örneğin hilafet konusunda Lozan'a birçok propagandanın geldiğini, tek cephe halinde olmadığımız izleniminin Lozan'da derhal etki yaptığını, dışarıya karşı güçlü bir cephe görünümü verilmesinin orada bulunan arkadaşların ricası olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁷

Oturum Başkanı, bu arada, Başkanlık Divanına verilen otuz imzalı bir önerge olduğunu belirtmiştir. Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey ve arkadaşlarının verdikleri önergede Vekiller Heyetinin son kararını vermesinden sonra bu kararın Mecliste görüşülmesi önerilmiştir. Söz alan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Vekiller Heyeti olarak bir gün önce saat ikiden gecenin onuna kadar Hasan Bey'i dinlemiş olduklarını, Vekiller Heyeti'nde görüşmelere ara verilerek Hasan Bey'in Meclis'e açıklamada bulunmak üzere geldiğini bu nedenle Vekiller Heyeti'nin görüşmelerini henüz tamamlamadığını söylemiştir. Söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey ise verilen önergenin yanlış düzenlenmiş olduğunu, İcra Vekillerinin son sözü Meclis'ten alacaklarını öne sürmüştür. Hüseyin Avni Bey'in itirazlarına karşın önerge oya sunularak kabul edilmiştir.²⁵⁸

Başkan, sözü cevap vermek üzere İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'e vermiştir. Rauf Bey, Başdelege İsmet Paşa'dan aldığı bir telgrafta Müttefiklerin mahkemelerimizde yabancı hâkim bulundurulması konusunda ısrarlı önerilerde bulduklarını; İsmet Paşa'nın kendi görüşü olarak buna karşı olduğunu belirtmekle birlikte Vekiller Heyetinin bu konudaki kararını sorduğunu aktarmıştır. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın telgrafını okumuştur. İsmet Paşa, telgrafında, Müttefiklerin, kanunlarımızın **Mecelle**'ye dayanan, zamanın gereksinimlerine uymayan kanunlar olduğu, hakimlerimizin yetersiz ve adliye kurumumuzun yeni olduğu gerekçeleriyle uygulanmasını önerdikleri hukuk rejimi ile ilgili 99 maddelik ayrıntılı bir teklif hazırladıklarını, bu teklifin henüz Türk tarafına verilmemiş

²⁵⁶ a.e., s. 1183.

²⁵⁷ a.e., s. 1185-1186.

olduğunu ifade etmiştir. Bu arada İsmet Paşa, bu konuda İtalyanlarla İngilizlerin aleyhimize olduklarını belirtmiştir.²⁵⁹

Rauf Bey bunun ardından, çağdaş gereksinimlere göre yasalarımızın değiştirilmesinden yana olduğumuzu, gerek görüldüğünde yabancı uzmanların bilgisine başvurulabileceğini ancak adliye kuruluşumuzda ve hâkimler arasında hiçbir yabancının yer almasının kabulünü kesin surette kabul edilemeyeceğini belirten Vekiller Heyeti talimatını Meclis'e okumuştur. Vekiller Heyeti kararı Meclis tarafından onaylandığı takdirde akşam İsmet Paşa'ya cevap vereceğini belirtmiştir.²⁶⁰

Daha sonra Adliye Vekili Kayseri mebusu Rifat Bey de [Çalık], Müttefik devletlerin mevcut kapitülasyonları kaldırmayı teklif ettikten sonra yerine önerdiklerinin eski kapitülasyonlardan daha ağır olduğunu, hukuk sistemimizin farklılıklar olmakla birlikte aslında Avrupa hukukundan alınma olduğu, ancak adliye sistemimizin ıslahı için danışmanlar getirilebileceği görüşlerini içeren bir konuşma yapmıştır.²⁶¹

Mersin mebusu Selahattin Bey [Köseoğlu], kanunları incelemek ve ıslah etmek amacıyla bilim adamları getirerek adliye ıslahatından yana olmakla Avrupa'yı kendi görüşümüze çekebileceğimizi ifade etmiştir. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, [İnce] konunun Adliye Komisyonu'na sevkini önermiştir. Görüşmelerin ardından Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey [Kocaoğlu], Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey [İleri], Mersin mebusu Selahattin Bey ve Bursa mebusu Operatör Emin Bey [Erkul], ayrı ayrı yeterli önermeleri vermişlerdir. Önergelerin oylanıp oylanmaması tartışıldıktan sonra Hükümetin bu nedenle görüşmelerin kesilmesi tehlikesini olası görmediği, bununla birlikte, İsmet Paşa'ya gerektiğinde yabancı adli müşavirler almayı kabul etme konusunda yetki veren Hükümet talimatı Meclis'çe oylanarak kabul edilmiş ve açık oturuma geçilmiştir.²⁶²

Meclis gizli görüşmelerinin sonunda alınan karar basında yankı bulmuştur:

²⁵⁸ a.e., s. 1186-1187.

²⁵⁹ a.e., s. 1189.

²⁶⁰ a.e., s. 1190.

²⁶¹ a.e., s. 1190-1191.

²⁶² a.e., s. 1192-1195.

İleri gazetesi, “Millet Meclisinin Konferans hakkındaki kararı. Misakı Milli haricinde... hiçbir şartı kabul etmemeye ve noktai nazarında İsmet Paşa’ya tebligat ikasına karar verildi” diyerek konuyu manşetine taşımıştır.²⁶³

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatı da gazetelerde yer almıştır:

“Musul vilayeti her noktai nazarında Türktür. Binaenaleyh Türk olarak kalacaktır. Her pahasına olursa olsun Musul’u terk edemeyiz. Yeni Türkiye itilafperver, fakat hukukunu müdafaa ve istihsal için mevcudiyetini bile tehlikeye ilka etmeye amadedir. Mustafa Kemal Paşa, milletimizin uhudü atikanın ilgası için son nefesine kadar mücadeleye azmetmiş olduklarını ve Rum Patrikhanesinin teb’îdi için ısrar edeceğini söylüyor... Yeni Türkiye hükümeti, Babı ali hükümeti ve eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Şerefini ve kudretini müdrik olan Türkiye, eğer hukuk ve metalibi meşruası tasdik ve temin olunmayacak ve itilafperverliği sui istimal edilecek olursa hukuku muhafaza ve müdafaa için mevcudiyetini tehlikeye ilka etmeye hazırdır. Çünkü Türkiye, ancak yaşaması için elzem olan şeyleri istemektedir.”²⁶⁴

Lozan delegesi Hasan Bey’in beyanatı ise İstanbul basınında şöyle yer almıştır:

“ Hasan Bey’in beyanatı: Yeni talimata ihtiyaç yoktur. Musul bizimdir. Petrol için de anlaşabiliriz. Lozan’a tam bir sulh yapmak için gittik.”²⁶⁵

TBMM’nin 3 Ocak 1923 günkü 167 nci birleşiminde Rauf Bey, Lozan Barış Konferansı’nda süre giden görüşmeler hakkında Meclis’e bilgi vermek üzere bir kez daha kürsüye gelmiştir. Rauf Bey konuşmasına görüşmelerin kırk dördüncü gününe geldiğini, yılbaşı dolayısıyla iki günlük tatil ve hafta tatili dışında Konferans’ın çalışmasına sürekli olarak devam ettiğini, son açıklamasından bu yana genelde esaslı farklar meydana gelmemekle birlikte Konferans çevresinde daha fazla asabiyet oluştuğunu belirtmiştir.²⁶⁶

Rauf Bey, Konferans Delegesi Hasan Bey’in, Ankara’ya gelmesinin bazı çevrelerde Türk Delegelerinin yetkili olmadıkları için Ankara’ya danışmaya

²⁶³ **İleri**, 3 Kanunusani 1338, s. 1.

²⁶⁴ **Tevhidi Efkar**, 3 Kanunusani 1339, s. 1.

²⁶⁵ **Tanin**, 8 Kanunusani 1339, s. 1.

²⁶⁶ **TBMM ZC**, Devre I, C: 26, İ: 167, (3.1.1339), s. 141.

geldikleri biçiminde yorumlandığını söylemiştir. Rauf Bey, oysa tatilden yararlanarak Lord Curzon nasıl Paris'e, Fransız delegeleri nasıl hükümet merkezlerine gitmişlerse Hasan Bey'in de bu fırsattan yararlanarak bazı belgeleri göstermek ve görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya gelmesinin doğal olduğunu vurgulamıştır. Rauf Bey, sınırlar konusunda, Müttefiklerin, Edirne'nin bir mahallesi olan Karaağaç'ı vermeye yanaşmadıklarını söyleyerek gümrük konularının görüşülmesine başlandığını belirtmiştir. Müttefiklerin gümrük kapitülasyonlarının kaldırılmasına karşılık devletlerin ayrı ayrı birer gümrük anlaşması yapmaktan söz ettiklerini anlatmıştır. Tazminatlar konusunda, önce yabancıların savaş zararlarının karşılanmasını isteyip savaş ve işgal sırasında Türk yurttaşlarının uğradığı zararları kabul etmeyen Müttefiklerin şimdi bunu kabule eğilimli olduklarını söylemiştir. Müttefiklerin, bireysel tazminatlar için karma mahkemeler kurulması önerisini reddettiğimizi aktarmıştır.²⁶⁷

Rauf Bey, eski Osmanlı Hariciye Nazırlarından Noradunkyan'ın Barış Konferansı'na başvurarak Ermeni azınlık adına Konferans'ta dinlenilmesi talebinde bulunduğunu; Konferansın bu talebi kabul ettiğini bildirmiştir. Rauf Bey, alt komisyondaki dinleme sırasında, bu durumla karşılaşan Delege ve Danışmanlarımızın derhal Komisyonu terk ettiklerini belirtmiştir. Gözlemci sıfatıyla Konferans'ta bulunan Amerika Delegesinin alt komisyonda güya tehcir edilenlerin ve göç edenlerin evlerine dönmeleri ve mallarını geri almaları yönünde bir muhtıra vererek göçmenlerin geri dönmelerini söz konusu ettiğini söylemiştir.²⁶⁸

Boğazlar konusunda, konunun geçmişini Genel Savaş'ın başından alarak özetleyen Rauf Bey, bu konuda son olarak Amerikalıların, hiçbir denetleme, düzenleme ve kayıt olmaksızın tıpkı açık denizler gibi istedikleri zaman ve istedikleri şekil ve surette Boğazlardan yararlanmayı içeren serbest geçiş yönündeki taleplerini aktardıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Burdur mebusu İsmail Suphi Bey [Soysallıoğlu], Amerikalıların Panama kanalında, kanaldan geçecek donanmaların iki gemisi geçişi tamamlamadan diğer gemilerinin geçmesine izin vermediğini hatırlatmıştır.²⁶⁹

²⁶⁷ a.e., s. 142-143.

²⁶⁸ a.e., s. 143-144.

²⁶⁹ a.e., s. 147.

Rauf Bey, sözü Musul sorununa getirerek, Musul'un Misakı Milli sınırları içinde bulunduğunu, İngilizlerin konunun alt komisyonda görüşülmesini kabul etmiş göründüklerini; bu arada İngilizlerin Musul havalisinde, Süleymaniye sancağında ve Zaho'da halkoyuna gittiklerini söylemiştir. Halkoylaması öncesinde İngilizlerin, bildiriler atarak, köyleri bombalayarak zor kullandığını da anlatmıştır.

Kapitülasyonlar ve yabancılar sorununa gelince, Fransız delegesinin kapitülasyonlardan vazgeçtiklerini fakat hukuki ve cezai işlerde teminattan vazgeçemeyeceklerini ifade ettiğini söylemiştir. Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey [Ülkümen], bunun üzerine “Yani yine kapitülasyon demektir”²⁷⁰ deyince Rauf Bey Konferans'a gözlemci sıfatıyla katılan Amerika delegesinin de Fransız delegesinin görüşüne katıldığını eklemiştir. Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey, bu kez, “Kapitülasyon yoktur, artık onu unuttuk”²⁷¹ demiştir. Rauf Bey'in, Fransızların adli kapitülasyonlardan vazgeçmedikleri; önemli şehirlerde karma²⁷² mahkemeler kurulmasını istediklerini ancak bizim reddettiğimizi belirtmesi üzerine Saruhan mebusu Refik Şevket Bey [İnce] ve Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey [Kansu], Fransızların bu tavrını üzüntüyle karşıladıklarını belirten sözler söylemişlerdir. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey ve arkadaşlarının verdikleri yeterlik önergesi nedeniyle çıkan tartışmaların ardından oturuma verilen on dakika aradan sonra ikinci oturum açılmıştır.

Söz alan, Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey, Edirne mebusu Faik Bey, [Kaltakkıran] Trabzon mebusu Hüsrev Bey [Gerede], Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey [Kocaoğlu], Antalya mebusu Rasih Efendi [Kaplan], Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey [Ülkümen], söz aldıktan sonra ertesi gün devam edilmek üzere oturuma son verilmiştir.²⁷³

Rauf Bey'in Meclis'te yaptığı açıklamalar “*Büyük Millet Meclisi'nde Konferans Müzakerati*” başlığıyla basına yansımıştır: “Sulhü müşkilata soğanlar alemleri insaniyete karşı mesuldürler. Hukukumuzda istinaden Misakı Milli'nin istihsalı için vazifeye devam edilecektir.”²⁷⁴

²⁷⁰ a.e., s. 147.

²⁷¹ a.e., s. 148.

²⁷² Zabıt ceridesinde “muhtelif” diye geçmesine rağmen doğrusu “muhtelit” olmalıdır. (a.e., s. 149)

²⁷³ a.e., s. 141-171.

²⁷⁴ İleri, 4 Kanunusani 1339, s. 1.

TBMM'nin 4 Ocak 1922 günkü 168 inci birleşiminde bir gün önce başlayan görüşmelere devam edilmeden önce İzmit mebusu Sırrı Bey'in [Bellioğlu], Antakya civarından almış olduğu bir telgraf okunmuştur. Antakya, İskenderun, Reyhaniye yöresi adına Tayfur Atâ ve Sâmih Azmi imzasıyla gönderilen telgrafta Fransızların Antakya ve İskenderun yöresinde zulme başladığı; bu yöreye Ermeni ve Rumlardan oluşan intikamcı kıtalar getirdiği, tepelere toplar yerleştirdiği, günahsız insanları Kemalist diye kurşuna dizdikleri anlatılmıştır. Telgrafın Delege Heyeti üyesi Hasan Bey'e verilerek Lozan'a Türk Delegasyonuna gönderilmesi yolunda Sırrı Bey'in önerisi, telgrafın Vekiller Heyeti'ne havale edilerek Dışişleri Vekili'nin dikkatinin çekilmesi biçiminde Meclisçe kabul edilmiştir.²⁷⁵

Daha sonra Rauf Bey'in Lozan Barış Görüşmeleri hakkındaki açıklamaları üzerine açılan görüşmelere devam edilerek ilk sözü Konya mebusu Refik Bey almıştır. Refik Bey, Batı'da türeyen haris, şöhret peşindeki sınırlı sayıda diplomatın Avrupa ve Asya'yı kan ve ateş tufanına boğduklarını, dökülen masum kanların diplomatların ruhunda insani bir duygu yaratacağı beklenirken böyle olmadığını söylemiştir. Rauf Bey'in Milli Misak'ımızdan zerre kadar fedakarlık yapamayacağımızı ve yapmayacağımızı, istiklal ve hakimiyetini kanıyla almış olan milletimizin artık bir daha esaret zincirlerini kollarına bağlatmayacağını ifade etmesinden duyduğu hoşnutluğu belirterek, azınlıklar ve kapitülasyonlar üzerine görüşlerini anlatmış ve sözlerini biz şerefli bir barış istiyoruz diyerek tamamlamıştır.²⁷⁶

Kürsüye gelen Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey [Atak], hükümetimizin Babîali hükümeti olmadığını, hükümetimizin, milletin bizzat el koyduğu bir idare olduğunu söylemiştir. Hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu vurgulayan Abidin Bey, savaşını istiklâl için yapan bir milletin her halde mukadderatını, salâhiyetini, hakkını kimseye terk edemeyeceğini, kimseye tevdi edemeyeceğini söylemiştir.²⁷⁷ Abidin Bey, kapitülasyonlar, Trakya sorunu, Musul sorunu ve Patrikhane ile ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra, Avrupalıların bir daha mücadeleye meydan vermeleri

²⁷⁵ TBMM ZC, Devre I, C: 26, İ: 168, (4.1.1339), s. 175.

²⁷⁶ a.e., s. 176-180.

²⁷⁷ a.e., s. 180.

halinde artık hiçbir zaman Sulh Konferansı'nı göremeyeceklerini söylemiş ve sözlerini "sulh istemiyoruz" diyerek bağlamıştır.²⁷⁸

Verilen yeterlik önergesinden sonra Oturum Başkanı, Meclis Birinci Başkanvekili, Hüseyin Avni Bey [Ulaş], TBMM Misakı Milli'mizi elde edinceye kadar bütün fedakarlığı kullanmaya karar vermiştir ve bu fedakarlığı delegeleriyle Avrupa'da dava ettiriyor. Bakanlar Kurulu da aynı amacın izlenmesiyle meşguldür dedikten sonra yeterlik önergesini oya sunarak gündemdeki diğer konulara geçmiştir.²⁷⁹

Hükümet ile görüş alışverişinde bulunmak üzere bir süreliğine yurda gelen Lozan delegesi Hasan Bey, geliş sebebi konusunda gazetecilere de açıklamalarda bulunmuştur:

Açıklamaları "*Hasan Bey'in Beyanati*" başlığıyla manşetlere taşınmıştır:

"Ankara'ya sebebi seyahatimi evvelce size söylemiştim. Guya benim yeniden talimat almak için gittiğim şayi oldu. Halbuki böyle bir şey varid değildir. Böyle bir şey yoktur. Benim asıl sebebi seyahatim Konferansın yoğun devam eden mesaisinin ne safhada bulunduğunu etrafıyla Hükümete ve Büyük Millet Meclisi'ni tafsilatlı arz etmektir. Heyeti Murahhasamızın yeni talimata ihtiyacı yoktur. Çünkü Heyeti Murahhasamızın programında tadilat ve fedakarlık icrası kabul değildir."²⁸⁰

Hasan Bey'in açıklamalarına **İleri gazetesi** şöyle yer vermiştir: "*Hasan Bey diyor ki: Sulh ümidleri ile gidiyoruz*"²⁸¹

Bu arada basında Lord Curzon'un Ermeni yurdu konusunda geri adım attığı haberleri yer almıştır:

"Curzon yurt teklifini geri aldı. Patrikhanenin ibkasında ısrar eden Lord Curzon İngiltere'nin Ermeni yurdu hayalinden vazgeçtiğini beyan etmiştir."²⁸²

"Rumlar ve Patrikhane İstanbul'da nasıl kalabilir? Daha dün (Ayasofya) camii şerifini kiliseye tahvil etmeğe çalışıyorlardı daha dün Yunan ordusuna binlerce

²⁷⁸ a.e., s. 182.

²⁷⁹ a.e., s. 182.

²⁸⁰ **Tanin**, 8 Kanunusani 1339, s. 1.

²⁸¹ **İleri**, 8 Kanunusani 1339, s. 1.

gönüllü ve yüz bin lira veriyorlardı ve hala bugün Yunanistan'a tebrik telgrafnameleri gönderiyorlar?"²⁸³

25 Ocak 1922 günü 180 inci oturumun birinci birleşiminde Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey [Kocaoğlu], Lord Curzon'un Lozan Konferansı görüşmelerinde sarf ettiği bazı sözler üzerine konuşmak üzere kürsüye gelmiştir. Yusuf Ziya Bey, İngiltere Başdelegesi Lord Curzon'un, Kürtlere tecavüz, taarruz ve hakaret ettiğini söylemiştir. Lord Curzon'a, Delegelerimizce cevap verilmediğini bu nedenle TBMM kürsüsünden cevap vermek istediğini belirten Yusuf Ziya Bey, Lord Curzon'un, Kürt mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiklerini söylemiş olduğunu; ayrıca Kürt mebuslar için cahil dediğini ve Kürtleri temsil etmediklerini söylediğini aktarmıştır.²⁸⁴

Musul konusunun ele alındığı 23 Ocak günü Birinci Komisyon toplantısında gerçekten de Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında bir tartışma yaşanmış ancak İsmet Paşa, Lord Curzon'un sözlerine hemen o gün karşı çıkmıştır.²⁸⁵ Lozan'dan Ankara'ya gelen telgraflar geciktiği, gelen telgraflar bazen de okunmadığı için 25 Ocak günü İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında geçmiş olan tartışmalardan Yusuf Ziya Bey gibi Rauf Bey'in de bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır.

İsmet Paşa, Musul üzerine Türk görüşünü açıklarken, Musul Vilayeti nüfusunun çoğunluğunun Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu söylemiş; Musul Vilayetinin, Irak'ın değil, Anadolu'nun bir parçası olduğunu izah ederken de "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve Yönetimine katılmaktadırlar" demiştir.²⁸⁶

Türk görüşünün açıklanmasından sonra İngiltere'nin görüşünü açıklamak üzere söz alan Lord Curzon, tarihi olayları kendine göre yorumlayarak Musul'un Türkiye'ye ait olmadığını, nüfusunun Türk olmadığını iddia ederken şunları da söylemiştir:

²⁸² **Tanin**, 13 Kanunusani 1339, s. 1.

²⁸³ **Tevhidi Efkar**, 14 Kanunusani 1339, s. 1.

²⁸⁴ **TBMM ZC**, Devre I, C: 26, İ: 180, (25.1.1339), s. 505.

²⁸⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C:1 Kitap:1, s. 368.

²⁸⁶ a.e., s. 349.

“Öte yandan, İsmet Paşa, Ankara Parlâmentosunda bir çok Kürt milletvekili olduğunu söylemiştir. Olabilir; fakat Parlâmentoda güney Kürdistan’ın tek bir Kürt milletvekili olduğunu ciddî olarak iddia etmekte midir? Herhangi bir zaman, Süleymaniye’den tek bir milletvekili çıkmış mıdır? Ankara’nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halkoyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasından bir takımının, dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara’da, Kürt topluluğunun [cemaatının] Parlâmentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım.”²⁸⁷

Oturuma 14.10’da ara verilmesinden sonra saat 18.00’de toplanan öğleden sonra oturumunda İsmet Paşa, Lord Curzon’a şu cevabı vermiştir:

“Lord Curzon, Kürt milletvekillerinin Büyük Millet Meclisine seçilmelerinin dürüstlüğünden şüphe eder görünmüştür: Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbestçe seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye’de oturan herkes – Türkler ve Kürtler de – aynı ölçüde seçmelidirler; onların seçtikleri kimseler Büyük Millet Meclisinde eşit haklardan yararlanırlar; Büyük Millet Meclisi, böylece, bir ulusun, en yetkili temsilcileriyle doğrudan doğruya yönetilmesinin en belirtilici örneğini dünyaya vermektedir. Üzülerek söylemek gerekir ki, Musul milletvekilleri bu Meclis’de bulunmamaktadırlar; fakat onların yokluğu, yalnız, işgal yüzünden serbestçe seçim yapılmasının imkânsızlığındandır. Bu örnek, Kürtlerin Büyük Millet Meclisinde temsil edilmemiş olduklarını değil, fakat seçimlerin Türkiye’de ne ölçüde dürüst ve düzenli olduğunu bir kez daha ispatlamaktadır.”²⁸⁸

Lozan’da bu konuda cereyan eden tartışmalar Türk basınına yansımıştır.²⁸⁹

Büyük tartışmaların cereyan ettiği Musul hakkındaki söz konusu görüşmelerden sonra Türk Delege Heyeti Başkanı İsmet Paşa, aynı akşam [23 Ocak] Ankara’ya çektiği telgrafta “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Bugün çok buhranlı oldu Curzon bütün vesâitini bütün gün isti’ mâl etti. Musul’un siyâsi muhârebe günüdür. ... Çok yoruldu. Benim Gazi Şefim beni bu kadar imtihâna niçin fedâ ettin”²⁹⁰ diye yazmıştır.

²⁸⁷ a.e., s. 360.

²⁸⁸ a.e., s. 368.

²⁸⁹ **İkdam**, 25 Kanunusani 1339, s. 1.

²⁹⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 428-429.

Söz konusu olayla ilgili olarak Lord Curzon'un sözlerini kınamak üzere Meclis kürsüsüne çıkan, Yusuf Ziya Bey, cehaletin anlamı İngiliz siyasetine uymamaksa cahil olduklarını itiraf edeceğini söyleyerek Lord Curzon'un demecinin içerdiği hakareti bütün anlamıyla reddettiğini ifade etmiş, devamla, Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın tayin ettiği mebuslar değil büyük bir milletin vekillerinin bulunduğu vurgulamıştır. Yusuf Ziya Bey, İstanbul'un işgalinin ardından Büyük Millet Meclisi'nin toplantıya çağırıldığı günlerde Kürtlerin serbest sahada ve hiçbir baskı altında olmayarak seçime katıldıklarını eklemiştir.²⁹¹

Konya mebusu Refik Bey [Koraltan], bu sözlerin yalnız Kürt mebuslarını değil bütün Türkiye halkını müteessir ettiğini belirtmiştir. Muş mebusu Hacı İlyas Sami [Muş], Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey [Kansu], Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], Kırşehir mebusu Müfid Efendi [Kurutluoğlu] söz alıp düşünce ve duygularını ifade ettikten sonra söz alan Şer'iyeye Vekili Konya mebusu Vehbi Efendi [Çelik], "Mecliste Türk, Kürd yoktur, bir kütle İslamiye vardır ve bu kütle İslamiye içinde cahil bir fert yoktur, cümlesi münevverdir"²⁹² demiş ve İngiliz propagandasının can çekmekte olduğuna dikkat çekmiştir.²⁹³ Verilen çeşitli yeterlik önermeleri okunmuş ve Oturum Başkanı, Meclis İkinci Başkanı, Ali Fuad Paşa [Cebesoy], yeterlik önermelerini oya sunarak gündemdeki diğer maddelere geçmiştir.

Meclis'te yer alan tartışmalar üzerine İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, Meclis'teki görüşmeleri İsmet Paşa'ya 25 Ocak tarihli telgrafla bildirerek Lord Curzon'un böyle bir konuşma yapıp yapmadığını sormuştur.²⁹⁴

TBMM 25 Ocak 1922 Perşembe günü, 180 inci birleşimin ikinci oturumu gizli oturum biçiminde toplanmıştır. Söz alan İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, Lozan'dan son aldıkları telgraflardan Konferans'ta Musul konusunda yürütülen görüşmelerin Konferans'ın başından bu yana geçen en şiddetli görüşmeler olduğunun anlaşıldığını belirterek söze başlamıştır.²⁹⁵ Görüşmelerin kesilmediğini söyleyen Rauf Bey, delegelerimizin Musul'un bize ait olduğu, gerekirse bunu oya başvurarak

²⁹¹ **TBMM ZC**, Devre I, C: 26, İ: 180, (25.1.1339), s. 506.

²⁹² a.e., s. 510.

²⁹³ a.e., s. 510.

²⁹⁴ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 440.

²⁹⁵ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 180, (25.1.1339), s. 1220.

kanıtlayabilecekleri ifadelerine karşılık Lord Curzon'un Irak'ın her halde kendilerine ait olduğunu ısrarla söylediğini ve konunun Milletler Cemiyeti'ne havalesi önerisini delegelerimizin reddettiğini anlatmıştır. Rauf Bey, Konferans'taki durumu böyle tanımladıktan sonra dış ilişkiler üzerine bilgi vermeye "... milletimiz vahdeti tamme ile müteharriktir, ordumuz en kuvvetli bir ordudur, hakkımız en yüksek haklardandır. Emniyetle akibete intizar edebiliriz"²⁹⁶ diyerek başlamıştır. Rauf Bey, önce komşu devletlerle ilişkilere değinerek Sovyet Hükümetiyle Moskova'da imzalanan dostluk antlaşmasıyla iki ulus arasındaki geçerli olan dostça ilişkilerin sürmekte olduğunu belirtmiştir.

İran'ın TBMM Hükümeti nezdinde fevkalade delege memur ettiğini, İstanbul Hükümeti ortadan kalkınca İstanbul'daki İran Büyükelçisi'nin TBMM Hükümeti'ne itimatnamesini göndermek üzere olduğunu anlatmıştır.

Rauf Bey, Balkan hükümetlerinin siyasi durumlarına gelindiğinde, Romanya'nın Besarabya üzerinden gelebilecek bir saldırı için sürekli tetikte ve içerde bazı siyasi partilerin hükümete katılmamaları sorunuyla meşgul bulunduğunu; Romanya ile Hükümetimiz arasında ilişkilerin yeniden kurulmamış olduğunu, her iki tarafın Lozan'da alınacak sonuca göre durumlarını belirleyeceklerini söylemiştir.

Bulgaristan'da iktidarda bulunan Alexandre Stamboulisky Hükümeti'ne karşı gizli ve büyük örgütlenmeler olduğunu, Makedonyalıların saldırılarının Bulgar hükümetini endişeye düşürdüğünü, Bulgaristan'ın Dedeagaç üzerinden Ege'ye bir çıkış istediğini, bu çıkış üzerinde Yunan toprakları bulunduğundan Bulgaristan ile Yunanistan arasında dostluk olmadığını belirtmiştir.

Sırbistan'ın kendinden daha ileri ulusları olarak büyümesinin içerde büyük örgütler oluşmasına yol açtığını söyleyen Rauf Bey, Sırp Hükümetinin istifalarla zayıf düştüğünü, son gelen bilgilere göre de Selanik limanını almak niyetiyle seferberlik ilan edilmesinin söz konusu olduğunu eklemiştir.

Yunanistan'ın oluşturduğu ihtilal örgütlerinin kadrolarını Batı Trakya'ya getirdiğini, bununla Batı Trakya'yı elinde tutmaya ve İngilizlerin arzusuna göre açık bir tehdit olmaya çalıştığına dikkat çekmiştir. Bu konuda Hükümetin girişimi

²⁹⁶ a.e., s. 1221.

olduğunu, durum hakkında açık bir cevap istediklerini, delegelerin hükümetlerinden alacakları talimat üzerine cevap vereceklerini ve cevap beklemekte olduklarını belirtmiştir.²⁹⁷

Rauf Bey'in açıklamalarına göre; Fransa, bütçelerinde yıllık 10 milyar frank kadar açık vermekte, bunu Versailles Antlaşması koşullarına göre Almanlardan alacakları tamirat bedeliyle kapatmayı ummaktaydı. Almanların bunu ödememe ya da ödeyememeleri sonucu Fransa, Ruhr bölgesini işgal etmiştir.

İtalya'da, Hükümetin sosyalistlere zaaf gösterdikleri gerekçesiyle Faşistler Hükümeti devirerek başa geçmişlerdir. Rauf Bey bu yönetimin Türkiye'ye dost görüldüğünü söylemiştir. Bu idareye karşı bazı mahallerde askeri kalkışmalar görülmeye başlandığını, İtalyanların Trablusgarp'te ve Bingazi yöresinde Sünusilere karşı askeri harekâta giriştiklerini de eklemiştir. Almanya konusuna gelince, Almanların zayıf ve itaatkar konumda olduklarını; kararlara itaat edip saldırıları kabul ettiklerini söylemiştir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı, İngiltere'nin işçi krizleriyle ve işsizlikle uğraştığını aktarmıştır. Rauf Bey, İngiliz işçi temsilcilerinin Lozan'a gelip İsmet Paşa'ya antlaşma önerisinde bulduklarını da açıklamıştır.²⁹⁸

Bu anlatılanlardan düşmanların felaket içinde olduğu sonucunun çıkartılmaması gerektiğini söyleyen Rauf Bey sözü Musul sorununa getirmiştir. Lord Curzon'un, elde edilmesini zorunlu gördüğü sorunları hep ertelediğini ve özel görüşmek istediğini belirten Rauf Bey, İngilizlerin kendilerince ikincil önemdeki işlerden başlayarak birincilere geçtiklerini ve dünya kamuoyunu aleyhimize çevirmeye çalıştıklarını anlatmıştır. Adli kapitülasyonlar, mali kapitülasyonlar gibi vazgeçilemez saydıkları işlerde konuyu bütün Müttefiklerin konusu haline getirip birlikte bize saldırma olanağı sağladıklarını vurgulamıştır. Rauf Bey, delegelerimizin Fransızlarla aramızda bir Suriye sınırı sorunu söz konusu olmadığını ve Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu savunduklarını anlatmıştır. İngilizlerin, Fransız ve İtalyanların yardımlarıyla konuyu Türkiye'nin üyesi olmadığı Milletler Cemiyetine götürme ısrarlarını da delegelerimizin reddettiklerini tekrarlamıştır.²⁹⁹

²⁹⁷ a.e., s. 1222.

²⁹⁸ a.e., s. 1222-1223.

²⁹⁹ a.e., s. 1223-1224.

İngilizlerin yöntemlerinde işi nereye kadar götürdüklerine örnek olmak üzere Rauf Bey şunları söylemiştir: “Günler geçtikçe ve İngiliz davası kuvvetle talep edilecek vakit yaklaştıkça şekli hücum değişmiştir. Bu da şöyle tecelli etmiştir: İngiliz matbuatı İsmet Paşa Hazretlerinin şahsına taarruz etmiştir. Faraza efendiler, sağır dediler bilmem anlamaz dediler (vicdanı sağır değildir sesleri) Efendiler, İsmet Paşa her vaziyetinde, her mukabelesinde Lort Gürzonu hem mahcup, hem mağlup etmiştir. (Allah razı olsun sesleri)”³⁰⁰

Hüseyin Rauf Bey, İngiliz basınında (ve son olarak bir iki Fransız gazetesinde) yer alan hücumlardan bahsederken Konferans'ta adliye konularının görüşülmesi esnasında TBMM gizli oturumunda da konunun ele alındığını hatırlatmıştır. TBMM'ndeki görüşmelerde mahkemelerimiz hakkında “çetin” sözler sarf edildiğine ve gizli oturumdaki bu konuşmaların İngiliz gazetelerinde yayınlandığına dikkati çekmiştir. Mebuslardan konuların açık değil gizli oturumlarda konuşulmasını ve bir meydan savaşının sonucunun beklendiği Lozan'da delegelerimizi de kendimizi de üzerek düşüncelerimizin iyi sonuca varmasını geciktirmemeyi dilemiştir.³⁰¹

Karahisarısahip mebusu Mustafa Bey'in [Çalgüner] “Hafi celse nasıl duyuluyor?”³⁰² sorusu ile Kayseri mebusu Osman Bey'in [Uşaklı] “... meclisin haysiyetine taalluk eden bir mesele aynen Avrupa'ya aksetmiştir. Fakat bu nasıl olmuş oraya aksetmiş bu bapta izahat vermediler. Eğer hakikaten şüphe ettiğiniz arkadaşlar varsa bildiriniz. Demeli ki falan şüpheliyiz. Meclisin heyeti umumiyesi zan ve şüphe altında kalmamak lazımdır. Eğer öyle şüphe edilen arkadaşlarımız varsa desinler ki falan adam bunu aksettirmiştir Avrupa'ya”³⁰³ sözleri üzerine Hüseyin Rauf Bey, Yüce Meclisi zan altında bulundurmamak için konuşmadığını, bir olaydan söz ettiğini; konuşmaları sızdıranların kim olduğunu bilmediklerini ancak bazı sorunların dört günde Avrupa'ya ulaşmasından telgrafla çekildiği şüphesinin doğduğunu söylemiştir. Rauf Bey, savaş henüz bitmeden haberleşme üzerindeki sansürün kaldırıldığını, dünyada savaş bölgelerinde bunun görülmemiş bir uygulama olduğunu hatırlatmıştır.³⁰⁴

³⁰⁰ a.e., s. 1225.

³⁰¹ a.e., s. 1225.

³⁰² a.e., s. 1225.

³⁰³ a.e., s. 1226.

³⁰⁴ a.e., s. 1226.

Mebuslara söz verilip verilmeyeceği tartışmalarından sonra söz alan, İkinci Grubun önde gelenlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, birliğin her şeyde esas olduğunu ancak birlik sağlamak için yanlış anlamaların ortadan kaldırılması gerektiğini, yoksa bunu söyleme, şunu söyleme demekle birlik olunamayacağını söylemiştir. Ali Şükrü Bey devamla basın ve herkesin düşüncelerini söylemekte serbest bırakılmasını dilemiştir. Herkesin vatanperverlik icabı susacağını ancak vatanperverliğin de bir haddi olduğunu ifade etmiş ve "... kürsüde, alenî olarak yine susacağız. Fakat susmanın da bir haddi vardır. Birkaç tarafa çekilmesi muhtemel olan, her halde münakaşa edilmesi muhtemel olan bir takım mesailin ortaya atılmaması icabeder. Olmadığı takdirde her tarafın da söylemesi lazım gelir. Bu hususta Heyeti Vekilenin nazarı dikkatini celbederim. Hükümet eğer resmî teşebbüsatta bulunacaksa bir tarafın değil hepsinin susturulması lazım gelir"³⁰⁵ diyerek sözlerini tamamlamıştır. Ali Şükrü Bey'in konuşmasından sonra gündemin Lozan Konferansı üzerine müzakereleri içeren birinci maddesi tamamlanmış ve üç mebusun dokunulmazlıklarının kaldırılmasını içeren gündemdeki ikinci maddeye geçilmiştir.³⁰⁶

Lord Curzon'un sözleri Türk basınında tepkiyle karşılanmıştır. **İleri**, haberi sürmanşetten, "Lord Curzon'un Musul meselesinin Cemiyeti Akvam'a havalesi hakkında vaki olan teklifinin Türkiye Heyeti Murahhası tarafından kabul edilmemesi Lozan Konferansının devamını ihlal edecek mahiyette değildir"³⁰⁷ başlığı altında vermiştir. Aynı gazetede "Curzon bermutat bizi tehdit etmiş! Musul meselesi harbin zuhurunu bais olabilecekmış!"³⁰⁸ başlığı, sürmanşeti açıklamaktadır.

İleri'nin başyazarlarından Suphi Nuri Bey, Lord Curzon'un tavrı üzerine "*Korkumuz Yoktur Israr edeceğiz*" başlıklı başmakalesinde şu yorumları yapmıştır:

"İngiltere Hariciye Nazırı Musul meselesinde Cemiyeti Akvam'ın hakemliğini teklif etti. Bir defa biz henüz Cemiyeti Akvam'a dahil değiliz. Saniyen, Cemiyeti Akvam bugünkü haliyle bir İngiliz Cemiyetidir. Yani orada en çok rey sahibi olan İngiltere ile müstemlekeleridir. Binaenaleyh Cemiyeti Akvam'da İngiltere ile Türkiye müsavi bir vaziyette olmayacaklardır. Şahsen, şimdiye kadar Cemiyeti Akvam herkesin teveccüh ve itimadını kazanabilecek surette hiçbir şey yapmadı. Bilakis birçok meselelerde haksızlık ve

³⁰⁵ a.e., s. 1228.

³⁰⁶ a.e., s. 1229.

³⁰⁷ **İleri**, 26 Kanunusani 1339, s. 1.

tarafgirlik etti. İngiliz amaline körü körüne alet oldu. Bu Cemiyeti Akvam'a koskoca Amerika bile şayanı itimat görmediğinden dahil olmadı, hatta aleyhinde bulundu. Rusya ve Almanya ise henüz şayanı kabul görünmediler. Binaenaleyh bu cemiyete şimdiden akvam kelimesini ilave etmek manasızdır. Çünkü Amerika, Rusya, Almanya gibi devletleri ihtiva etmeyen bir cemiyet olsa olsa bir partizan cemiyetidir. Binaenalyh İsmet Paşa'nın bu cemiyetin hakemliğini reddetmesi pek muhik ve pek doğrudur.

... Mamafih Curzon iyi bilsin ki, bugünkü Türkiye eski Osmanlı Hükümeti değildir. Ve bu milliyet ve iktisat asrında kolay kolay herhangi bir millet İngilizlerin esiri olmaz. Lord Curzon, bize başka bir asır adamı gibi geliyor. Bugünkü asri ve medeni diplomatlar herhalde daha ilmi ve daha makul hareket ediyorlar. İngiltere meydanı boş bulduğunu zannediyor ise aldanyor. Vakıa Fransa, Almanya cihetinde meşguldür. Vakıa İtalya, dahili icraat ve teşkilatla uğraşiyor. Vakıa Yunanistan, İstanbul ve Edirne'yi korkutmak için Meriç köyünde bir ordu hazırlıyor. Fakat bütün bunlar Türkleri korkutamaz ve yalnız kaldıkları hissini vermez. Çünkü Fransa, Musul için bir harb olursa yardım etmeyecektir. Amerika ise katiyen bu işlere karışmayacaktır. İtalya da asker vermez. Yunanın askerilerini evvela biz her zaman denize atarız.

... İsmet Paşa'nın sabrına diyecek yoktur. Lord Curzonun her türlü inat ve ısrarına tebessüm ile itilafperverlik ile mukabele etti ve sulh için azami müsaadatta bulundu. Fakat her müsaadenin bir haddi vardır. Bir gün gelir insanda sabır kalmaz. Bizim sözumüz misakı millimizdir. Bunu ya sulhen veya harben alacağız. Suphi Nuri³⁰⁹

Suphi Nuri Bey, ertesi günkü "*Harp mi Sulh Mu?*" başlıklı başmakalesinde de şunlara değinmiştir:

" Lozan'da Lord Curzon'un takip ettiği siyaseti tetkik ettikçe insan ikide bir bu adamın harp mi sulh mu arzu ettiğini bir türlü anlayamıyor. Lord Curzon sulh isteseydi şimdiye kadar bir sulh muahedesi akd ve imza olurdu. Harb isteseydi hiç Lozan'a gelmezdi. Fakat birdenbire İngiliz efkarı umumiyesini ezcümle harbi umumiden sonra yeni bir şark harbine hazırlamak da olmaz ya... Belki Lord Curzon çoktan beri aradığı harbi bulmak için Lozan'a gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın muvaffakiyeti herhalde Lord Curzon ve hempalarını uykusuz bırakıyor. Venizelos ise yangına körükle gidiyor.

³⁰⁸ İleri, 26 Kanunusani 1339, s. 1.

³⁰⁹ İleri, 25 Kanunusani 1339, s. 1.

... İşte Türklerin bu günlük bundan başka yapacak bir şeyleri kalmamıştır. Şunu unutmayalım ki biz eğer fazla müsaadata başlar isek yarın İngiltere bize karşı tekliflerini arttırır ve nihayet Misakı Millimiz yerine bizim elimizde Sevrvari bir paçavra parçası kalır.

... Binaenaleyh sonuna kadar inat ve ısrar. Bu bir sinir mücadelesidir. Sınırları zayıf olan kaybeder. Suphi Nuri³¹⁰

TBMM’nde, 28 Ocak 1923 günü toplanan 182 inci birleşimin ikinci oturumu gizli oturum olarak açılmıştır. Oturuma Başkanlık eden Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, Lozan Konferansı’nın görüşme safhaları ve gelinen son durum üzerine açıklamada bulunmak üzere Vekiller Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey’i kürsüye davet etmiştir.³¹¹

Hüseyin Rauf Bey, Lozan görüşmelerinin vardığı son aşamayı önceki birleşimde sunduğunu; bu toplantıda ise, Başdelege İsmet Paşa’nın 25 Ocak 1923 tarihli raporu³¹² ile görüşmelerin daha belirgin bir tarihçesini yapmak istediğini belirterek sözlerine başlamıştır.

İsmet Paşa söz konusu raporunun ilk maddesinde, alt komisyonun mezarlar ve esirler sorunları için toplandığını, mezarlar konusunda Müttefiklerin Yeni Zelanda ve Kanada askerlerinin çıkartma yaptıkları bölgelerin kendi arazileri olmasını, buralarda eski eser kazısı yapmayı ve kutsal emanetleri Şerif Hüseyin namına istediklerini, bu isteklerinin reddedildiğini; buna karşılık kadın ve küçük çocuklarla 150 Rum ve Ermeni’nin bulunduğu 1500 kişinin İtalyan uyruğuna geçmesinin kabul edildiğini anlatmıştır.

Raporun ikinci maddesinde, müttefiklerin maliye ile ilgili önerileri yer almıştır. Müttefiklerin on beş milyon altın lira tamirat bedeli istediği; Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından sonraki dönemde İstanbul hükümeti ile imzalanan [ticari] sözleşmelerin tanınmasını istedikleri İsmet Paşa tarafından belirtilmiştir. İsmet Paşa’nın telgrafını okuyan Rauf Bey burada, Müttefiklerin işgal masraflarından bahsetmeler de öne sürdükleri koşulları ağırlaştırmış oldukları yorumunu yapmıştır.

³¹⁰ İleri, 26 Kanunusani 1339, s. 1.

³¹¹ TBMM GCZ, C:3, İ: 182, (28.1.1339), s. 1236.

³¹² Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 444-445.

İsmet Paşa, raporunun üçüncü maddesinde görüşmelerin kesildiği haberinin doğru olmadığını, Müttefiklerin Salı veya Çarşamba günü barış projelerini vereceklerini, sonra da Lord Curzon'un Londra'ya gideceğinin tahmin edildiğini belirtmiştir. Haberlere göre, Curzon, Musul sorununun incelenmesini Milletler Cemiyeti sekreterliğinden istemiştir.

İsmet Paşa, raporunun dördüncü maddesinde Fransa delegesi Bompard'ın Fransızların İskenderun'da zulüm yaptıkları yolunda gazetelerde çıkan haberlerden rahatsızlığını aktardığını belirtirken, "Fransızlar bu günlerde İngilizin âdi iltifatına kapılarak, fiilen onlardan ziyade aleyhimize hareket etmektedirler"³¹³ demiştir.

Hüseyin Rauf Bey, burada rapora ara vererek, İngilizler ile barış yapılmasını Fransızların istemedikleri şüphesini taşıdığını ifade etmiştir. Mebuslardan gelen konuyu açması yolundaki sorular üzerine kapıların kapatılmasını istemiş, söylediğinin son derece gizli ve sır olarak saklanması gerekli bir mesele olduğunu söylemiştir. Böyle bir zamanda her şeyi bütün çıplaklığıyla söylemek gereğini duyduğunu belirten Rauf Bey, kapı açıkken bunu birisinin duyması halinde çok kötü olacağı uyarısını tekrarlamıştır. Rauf Bey, sonuç olarak Fransızların durumlarından İngilizlerle ilişki kurmamızdan yana olmadıkları görünümünü verecek kadar endişe duyduğunu söylemiş ve sözlerini "daha nasıl söyleyeyim" diye bağlamıştır.³¹⁴

Raporun beşinci maddesinde İsmet Paşa, Japonya Başdelegesiyle askıda olan sorunlar üzerinde konuşurken Japonya Başdelegesinin kendisine, iki konunun, Musul sorununun Milletler Cemiyetine bırakılması ve Müttefiklerce önerilen adliye sisteminin geçici bir süre için kabul edilmesi halinde diğer sorunların çözüleceğini ayrıca Yunanistan'ın çok borcu olduğundan tazminat ödeyemeyeceğini söylediğini belirtmiştir.

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın raporunu okuduktan sonra, Müttefiklerin bu noktalarda tamamen aleyhimize olmak üzere bir antlaşma projesi sunarak bir iki gün bekleyeceklerini sonra da konferansa ara vereceklerinin tahmin edildiğini söylemiştir.

³¹³ TBMM GCZ, C:3, İ: 182, (28.1.1339), s. 1238.

³¹⁴ a.y.

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın "Musul'u Cemiyeti Akvama havale etmenin Musul'un geleceğini tehlikeye atmak olacağını söylediğini, İsmet Paşa'nın hükümetin bu konudaki görüşünü sorduğunu belirterek, görüşünü Hükümet Misakı Milli'den bir adım ileriye veya geriye atmak yetkisini kendisinde görmemiştir ve göremez demiştir.³¹⁵

Bu nedenle durumu Yüce Meclis'e sunmanın ve Meclis'in oyunu alarak acele olarak delegelerimize bildirmenin görevleri olduğunu vurgulayan Hüseyin Rauf Bey, ardından İsmet Paşa'nın 26 Ocak tarihli son raporunu okumuştur.³¹⁶

İsmet Paşa, bu raporda birinci ve ikinci alt komisyonların raporlarını yazdıklarını; Fransızların yeni projelerinde yeni ağır maddelere yer verdiklerini belirtmiştir. Fransa'nın, barıştan yana görünmediği izleniminde olduğunu söyleyen İsmet Paşa, Fransız delegesinin görüşmelere ara verilirse Suriye'de Fransızlara saldırılacağı söylentisinin aslı olup olmadığını sorduğunu aktarmıştır.

Rauf Bey, 26 Ocak raporunu aldıktan sonra Miralay Mougine³¹⁷ ile temasa geçerek Mösyö Poincaré'ye mesajını ilettiğini söylemiştir.

İsmet Paşa, 26 Ocak tarihli raporunun ikinci maddesinde, Müttefiklerin konferansı kesintiye götürdüklerini bu durumda Amerika ile ayrı bir antlaşma yapma olanağını soruşturduğunu, [Amerika delegesinden] bunun olamayacağı, ancak konferanstan sonra hükümetlerinden alacakları talimata göre hareket edecekleri yanıtını aldığını; Müttefiklerin Çarşamba günü antlaşma projesini vereceklerini, Lord Curzon'un gideceğini diğer heyetlerin kalacağını yazmış ve durumun ağır olduğunu, vahametin Musul'dan kaynaklandığını eklemiştir. Raporun üçüncü maddesinde, İsmet Paşa, Lozan'da gazetecilerin Türk delegasyonu üyelerine, "siz burada talep ve iddia ediyorsunuz; halbuki milletiniz orada sulh istiyor"³¹⁸ dediklerini; bu gibi sızmalara meydan verilmemesini rica etmiştir.

³¹⁵ a.e., s. 1238.

³¹⁶ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 447-448.

³¹⁷ Ankara'daki Fransız Temsilcisi Louis Mougine: Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C: III , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 1653.

³¹⁸ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 182, (28.1.1339), s. 1239.

Bursa mebusu Operatör Emin Bey [Erkul], Rauf Bey'in alçak sesle konuşmasından yakınlardan dışarıdan duyulmaması için alçak sesle konuşuluyorsa Meclis binasının boşaltılmasını önermiştir.

Bu dönemde, Müttefik, özellikle İngilizlerin yayınlarında TBMM içinde görüş ayrılıkları bulunduğu ve kuvvetli bir muhalif grubun mevcut olduğundan bahis açılmakta; bu konuya yapılan vurgular İngiliz Dışişleri Bakanlığı yazışmalarında sık yer almaktaydı. İsmet Paşa, raporunda Müttefiklerin bu yayınlarından yakınmıştır. Söz konusu yayınlardan Ankara'da, İkinci Gruba mensup mebuslar da yakınmaktaydılar. Örneğin **Tan** gazetesinin 30 Ocak tarihli sayısında çıkan "*Times'in neşriyatı münasebetiyle*" yazısı buna değinmiştir.

Tan gazetesi bu konuda şöyle yazmıştır:

"Dünkü nüshamızda münderic olan bir telgrafnamede **Times**'in Büyük Millet Meclisi'nde bir muhalif grubun bulunduğu vesaireden bahis neşriyatı hulasa olunuyordu. ... Büyük Millet Meclisi, memleket ve milletimiz hakkında hazırlanan müthiş ve feci akıbetin kanlı ve elim neticeleri karşısında fevriyen eden vicdanı millinin mahsulü ve tabiri diğerle Misakı Milli'nin bir timsalidir. Binaenaleyh harici, vatani mesailde meclis bütün manası ile bir vücut, bir kalptir. En mühim meselelerde meclisin bu vatanperverane vaziyeti muvaffakiyetlerin yegane amili olmuştur. ... İngilizlerin propagandadaki aka kara dedirtecek bir suretle tasniatı mahsusalarını bütün cihana yaymaya müsaide ve kafi olan vasıtalarını bilenler, bu neşriyatla murad edilen emeli dahi anlamakta müşkilat çekemeyeceklerinden fazla izahatı zaid görürüz. ... Meclis zabıtları tetkik olunursa görülür ki birçok mesaili vataniyede hükümeti, kanunları müdafaa edenler ekseriyetle İkinci Gruba mensup mebuslardır. ... Düşmanlarımız be düşünürlerse düşünsünler biz vazifelerimizi bilir, vatani hizmetlerimizi takdir ederiz. Dün olduğu gibi bugün de yarın da bütün Türkiye münevverleri mebusları Misakı Milli uğrunda yek vücut birer fedaidir. Hiçbir tesir hiçbir his bizi bu yoldan çeviremez. Bunu tağyir edebilecek dünyada bir kuvvet mevcut değildir."³¹⁹

Hüseyin Rauf Bey, Meclis'e yaptığı açıklamaya devam ederek, önceki akşam görüşlerini ifade ettiğini, bu sabah da Lozan delegelerinin sordukları görüşleri içeren bir taslağı hükümetin görüşü olarak sunduklarını belirtmiştir. Rauf Bey, Başkumandan Paşa'dan geç vakit bir telgraf aldığını, telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın, Fransa Başbakanı Poincaré'nin gönderdiği bir telgraftan söz ettiğini

³¹⁹ **Tan**, 30 Kanunusani 1339, s. 1.

aktarmıştır. Fransa Başbakanı, telgrafında görüşmelerin sonuna gelindiğini söyleyerek, Lozan Konferansı'nın sonuçlanmasına olanak sağlayacak bazı hafif müsaadelere rıza göstererek Müttefik projesinin onaylanması konusunda Büyük Millet Meclisi'ni ikna konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın yardımlarını talep etmiştir. Poincaré'nin telgrafını aynen okuyan Hüseyin Rauf Bey, ne Mustafa Kemal Paşa'nın ne de kendisinin bu güne kadar Poincaré ile siyaset yapma yolunu seçmediklerini vurgulayarak Lozan görüşmelerinde gelinen noktayı ve anlaşmazlık konusu olan noktaları bir kez daha anlatmıştır.³²⁰

Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey [Atak], Yunanistan'ın İngiliz, Fransız ve İtalyanların hizmetkârı olduğunu bu nedenle müttefiklerin hizmetkârlarını bu işten zararsız ve tazminatsız çıkarmaya çalıştıklarını; Musul vilayeti konusunda da Musul'dan bir karış arazi giderse Anadolu'nun tehlikede olacağını savunmuştur. Abidin Bey, Poincaré'nin telgrafına değinerek Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden Meclis üzerinde nüfuz kullanamayacağını Poincaré'ye cevaben yazmasını talep etmiştir.³²¹

İzmit mebusu Sırrı Bey [Bellioğlu] ile Sinop mebusu Hakkı Hami Bey'in [Ulukan] Hariciye Vekili'nin salonda bulunmadığına işaret etmeleri üzerine Başkan oturuma on dakika ara vermiştir.³²²

TBMM'nin 182 inci birleşiminin üçüncü oturumu öğleden sonra 3.10'da yine gizli olarak açılmıştır.

Önceki oturumdaki konuşmasını sürdüren Sırrı Bey [Bellioğlu], içinde bulunulan sonuca nasıl ulaşıldığını incelemek için söze Mudanya Konferansı'ndan başlayacağını belirtmiş ve "... Mudanya Konferansında tamamen aldatıldığımızı sarihane söylemek lâzımdır"³²³ demiştir. Lozan delegelerinin satrançta olduğu gibi ileriki hamleleri kestiremediğini öne süren Sırrı Bey [Bellioğlu], savaş sonuçları yeşil masaya geldiğinde savaş alanındaki başarıları bu hükümetin hangi ileri geleninin yeşil masa üzerinde de gösterdiğini sorarak yine de açık oturumlarda gereken desteği

³²⁰ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 182, (28.1.1339), s. 1239-1240.

³²¹ a.e., s. 1243.

³²² a.e., s. 1244.

³²³ a.e., s. 1245.

vereceğini söyleyip sözlerini “ancak neticeyi kendilerinden nasıl kelimelerle soracağımı kendileri düşünsünler”³²⁴ diye bitirmiştir.

Cevap vermek üzere kürsüye gelen Hüseyin Rauf Bey, “Sırrı Beyefendi buraya teşrif ettikleri zaman gayet kısa söyleyeceğim dediği halde satranç bile oynadı”³²⁵ diyerek konuşmaların her mebusa konuşma hakkı sağlayacak tarzda yapılmasını istemiştir. Sırrı Bey’in, Mudanya Sözleşmesi üzerine eleştirilerine cevap verdiğini, Lozan görüşmelerinde delegelerimizin kahramanca davrandıklarını, Rusya ile dostluğumuzun bozulduğu yolunda İstanbul basınında yer alan ve Sırrı Bey tarafından tekrar edilen iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir.

Mali ve askeri durumun saptanması konusunda verilen bir önerge üzerine Milli Savunma Vekili ve Karesi mebusu Kâzım Paşa [Özalp] kürsüye gelmiştir.

Kâzım Paşa [Özalp], ordunun taarruzdan önceki gücünden eksik olmadığı, bilakis daha güçlü olduğunu; Yunan tarafından elde edilen malzeme ile ordunun ateş gücünün ve hareket kabiliyetinin artmış olduğunu belirtmiştir. Kâzım Paşa [Özalp], Mersin mebusu Selâhattin Bey’in [Köseoğlu] sorusu üzerine ise bir muharebe olursa kazanıp kazanamayacağımız hakkında mütalaa belirtmenin doğru olmadığını söylemiştir.³²⁶

Maliye Vekili ve Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey [Ataç] de kürsüye gelerek masraf açısından barış zamanında sayılamayacağımızı, savaş haline göre sadece mermi harcanmadığını, ordu mevcudunun muhafaza edildiğini belirtmiştir. Hasan Fehmi Bey, mali açıdan ne 1920 ne de 1921 yılındaki durumda olmadığımızı ancak kesin barışa kavuşana kadar tasarrufa özen gösterilmesini istemiştir.³²⁷

Kırşehir mebusu Müfit Efendi [Kurutluoğlu] ile Lazistan mebusu Necati Bey’in [Memişoğlu] barışa ulaşırken Misakı Milli’ye bağlı kalınacağını vurgulamalarına karşılık Karesi mebusu Basri Bey [Çantay], Fransızlarla yapılan Sözleşme sırasında da aynısının söylediğini şimdi tekrar edeceğini belirterek, elimizde hiçbir şey olmayan bir zamanda kabul ettiğimiz Misakı Milli’nin çerçevesinin dar olduğunu artık genişletilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

³²⁴ a.e., s. 1247.

³²⁵ a.e., s. 1247.

³²⁶ a.e., s. 1249-1250.

³²⁷ a.e., s. 1250-1251.

Gaziantep mebusu Ali Cenânî Bey, şerefli bir barış imzalanmayacaksa savaşmanın her halde daha hayırlı olacağını söylemiştir.

Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey [Kargı] de Lozan Konferansı'nda Misakı Milli'nin öne sürülmesinde yanlıgı olduğu kanaatinde olduğunu savunmuş; gerek Lozan'da gerek Ankara'da gizliliğe dikkat edilmesini söylemiştir.³²⁸

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, sözlerine mahremiyetin vicdani bir sorun olduğunu hatırlatarak başlarken Hükümet Reisi'nin okuduğu Poincaré'nin mektubunu bir gün önce duymuş olduğunu belirtmiştir. İzmir mebusu Tahsin Bey'in [Uzer], mektubu Rauf Bey'in bu sabah aldığını hatırlatması üzerine de, nereden duyduğunu bilemediğini, şayia halinde kulağına geldiğini söylemiştir. Ali Şükrü Bey, içinde bulunulan durumun Sakarya Savaşı öncesiyle aynı olduğunu ileri sürmüştür. Tarihimizde birçok askeri zaferler bulunduğunu ancak bu zaferin yokluk içerisinde yapılması dolayısıyla en önemli zafer olduğunu söylemiştir. Askerin görevini yaptığını, iş masa başına geldiğinde ise siyasi memurların görevlerini yerine getiremediklerini savunmuştur. Burada İsmet Paşa'yı takdir ettiğini ekleyen Ali Şükrü Bey, buna karşılık Lozan delegasyonundaki delege ve danışmanların birçok falsolarını gördüğünü ifade etmiştir.³²⁹

Ali Şükrü Bey, ordunun hazır olduğunu, ancak Musul cephesinde gereken yığınağın yapıldığından; gerekli uçağın, benzinin gönderildiğinden kuşku duyduğunu belirterek Mudanya Sözleşmesi'nin bozulmasının doğru olup olmayacağını sorgulayıp bozulduğu takdirde öncelikle Doğu Trakya ve İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgal edilmesi tehlikesinin doğacağını söylemiştir. Müttefiklerin savaşamayacakları savına katılmakla birlikte abluka uygulayarak gümrük gelirlerini sıfıra indirmeleri durumunda ne yapılacağını sormuştur.³³⁰

Cevap vermek üzere kürsüye gelen İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve Dışişleri Vekili Hüseyin Rauf Bey, Ali Şükrü Bey'in değındığı Hindistan Müslümanlarının, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, hükümete ve Ordu Başkumandanına tam itimatlarını resmi yoldan ilettiklerini belirttikten sonra sözü Mudanya Sözleşmesi'ne getirerek, Mudanya Sözleşmesi'nin Lozan Barış Konferansı'nın sonucuna kadar

³²⁸ a.e., s. 1254.

³²⁹ a.e., s. 1255.

³³⁰ a.e., s. 1256-1257.

geçerli olacağını vurgulamıştır. Rauf Bey, kendisine sorulan Mudanya Sözleşmesi'ni bozalım mı sorusuna karşılık, Mudanya Sözleşmesini bozmayıp barış koşulları olarak kabul mü edelim karşı sorusunu sormuş bu mebusların öyle denilmedi sesleriyle cevaplanmıştır. Rauf Bey, savaş durumunda Kâzım Paşa [Özalp] ile aynı görüşü paylaşarak sonucun ne olacağını kestirilemeyeceğini söylemiştir. Her tarafı düşmanla sarılmış Musul'da İngiliz uçaklarına karşı tertibat alınıp savaşı kazanmanın kolay olmadığını, bununla birlikte Kurtuluş Savaşı'nda dört yılda takviye edilmiş mevzilere teçhizat ve tertibatlarıyla yerleşmiş olan düşmanın on beş günde sökülüp atılmış olduğunu, bu nedenle savaş konusunda yapılacak hesabın yararlı olmadığını savunmuştur. Rauf Bey, Musul konusunda petrol ve jüt gibi bazı konuların müzakere edilebileceğini ancak arazi sorununda konunun topraktan öte olduğunu; İngilizlerin "o arazide yaşayan insanları hayatta cehenneme sevketme endişesi" taşıdığını; oradaki kitleyi ayırıp tek tek imha etme tehlikesi bulunduğunu ifade etmiştir.³³¹

Görüşmelerin yeterliğinin kabul edilmesinden sonra öneriler tartışılırken Hüseyin Rauf Bey, esas noktaları değiştirecek ve Lozan Konferansı'ndaki delegelerin birçok nokta üzerindeki serbestliklerini sınırlayacak maddeler teklif edilmesi halinde zor duruma düşüleceği uyarısında bulunmuştur. Mebusların konunun daha fazla görüşülmesi yolundaki istekleri üzerine ise "...ne kadar çabuk olursa o kadar iyi olur. Fakat bu demek değildir ki, mutlak şimdi karar verin" diyerek görüşmelerin sürmesi konusunda olumlu görüş bildirmiştir. Oturum Başkanı, konunun ertesi gün de görüşülmesini oya sunmuş ve bu öneri kabul edilmiştir. Hüseyin Rauf Bey'in bu kararın kararsızlığın hakim olduğu biçiminde yansıması tehlikesini belirterek karara varılması konusunda yeniden ricada bulunmasının ardından birleşim ertesi gün öğleden önce saat 10'ta toplanmak üzere kapanmıştır.³³²

Bu günlerde Türk basınında Konferansın çıkmaza girdiğine işaret eden haber ve yazılar görülmeye başlanmıştır. Örneğin **İleri**, gazetesi durumu şöyle ele almıştır: "Vaziyette gerginlik artıyor. İsmet Paşa, Curzon Lozan'ı terk ettiği takdirde kendisinin de müfarekat eyleyeceğini, Konferansın neticesinden bedbin bulunduğunu beyan ediyor. Bununla beraber Konferansın tatili hakkında Heyeti Murahhasamıza

³³¹ a.e., s. 1257-1259.

³³² a.e., s. 1263.

tebligat icra edilmemiştir. Curzon'un Lozan'ı terk edeceğini söylemesi bir nümayiş telakki edilemez mi?"³³³

Tevhidi Efkar ise, "*İnkata tehlikesi pek büyüktür bedbinlik umumidir*" başlığını atmış, Konferans kesilirse Misakı Millimiz varolsun diye yazmıştır. Birinci sayfada, askeri çözümün göz önüne alınmakta olduğu izlenimi veren, elinde üzerinde Misakı Milli yazılı bir bayrak tutan bir asker desenine, klişenin altında ise "Her tehlike karşısında en büyük kudret ve kuvvetimiz, en büyük emanetimiz, en kahir silahımız Misakı Milli'dir" altyazısına yer verilmiştir.³³⁴

Tanin'e göre, "İsmet Paşa, İsviçre matbuatına vaki olan beyanatında Türk Heyeti Murahhasasının daima itilafperverane hareket etmekle beraber menafii hayatiyesi ve hakimiyeti milliyesi ile kabili telif olan müsaadat çerçevesinden harice çıkmayacağını söylemiştir."³³⁵ **Tanin**, aynı sayfada Konferans görüşmelerinin kesilmesi olasılığı ile ilgili bir habere de yer vermiştir: "Vaziyete İsmet Paşa'nın kararı hakim. Lord Curzon Lozanı terk ettiği takdirde İsmet Paşa Hazretleri de aynı zamanda Lozan'dan ayrılacaktır."³³⁶

Tevhidi Efkar'ın çerçeve içindeki manşeti karamsardır:

"*Lozan'da vaziyet çok vahimdir* Muahede müsvettesi gayrı kabili kabuldür. Bir zaman itilaf bulunmak için hususi müzakerat cereyan ediyorsa da ümit yok gibidir. Fransa, Musul meselsei hal edilemese dahi Lozan'da akdi sulha taraftar olduğu için İngiltere ile aralarında ihtilaf vardır."³³⁷

Altında da şunlar yazılmıştır: "Lozan'da bir zaman tavassut bulmak için çalışıyoruz da ümit pek az, vaziyet çok vahimdir. Pazartesi günü Heyeti Murahhasamıza tevdi edilecek olan muahede müsvettesi gayrı kabili kabuldür. Fevkalade bir hal olmaz ise Konferans akim kalacaktır."

Hemen altta elinde el bombası tutan "*Musul'u da kurtarmaya hazır olan Türk kahramanı*" alt yazılı bir asker illüstrasyonu basılmıştır.³³⁸

³³³ İleri, 27 Kanunusani 1339, s.1.

³³⁴ **Tevhidi Efkar**, 27 Kanunusani 1339, s. 1.

³³⁵ **Tanin**, 27 Kanunusani 1339, s. 1.

³³⁶ a.y.

³³⁷ **Tevhidi Efkar**, 28 Kanunusani 1339, s. 1.

³³⁸ a.y.

TBMM, 29 Ocak 1923 Pazartesi günü saat 10.45'te, 183 üncü birleşiminin birinci oturumunda gizli olarak toplanmıştır. Gündemde, Lozan Konferansı'nda bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya gönderilen anlaşma esaslarını içeren cevap yer almıştır.

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa'ya, müttefikler tarafından teklif olunacak projenin kabul edilemez esaslar taşıdığı, görüşmelerin devamına olanak görülmediğini, vereceğimiz projenin asla kabul görmediğini ve bu nedenle görevinin sona ermiş olduğunu belirterek Ankara'ya hareketinin uygun olduğunu içeren talimatı okumuştur.³³⁹

Talimatta, Konferans'ın barış ile sonuçlanmayarak dağılması üzerine aleyhimize olan şu anki duruma ve İstanbul'da yabancı işgaline süresiz tahammül edemeyeceğimizi müttefik devletlere bildirmek zorunda olduğumuz vurgulanmıştır. Görüşmelerin ne gibi bir nedenle sonuca ulaşamadığının Avrupa ve Amerika kamuoyuna bir bildiri ile bildirilmesinin yararlı görüldüğü de ifade edilmiştir.

Talimatta, Musul petrollerine göz dikmiş olan İngiliz sermayedarının ihtiraslarını tatmin için İngiliz ulusunun yeni fedakârlıklara sevk olunduğunun herkes tarafından bilinmesi ve Fransız ulusunun da İstanbul'da Türk yasa ve tüzüklerine göre kurulmuş bazı şirketlerin Lozan'da Fransız diplomasisini aracı ederek taahhütlerinin aksine bir takım isteklerde bulduklarını anlaması gereğinden söz edilmiştir.

Ayrıca, tazminat konusunda, Müttefiklerin, Yunan ordusunun hiçbir askeri nedene dayanmaksızın yaptığı bunca yıkım ve zulmün karşılanması için Yunanistan üzerinde hiçbir baskı yapmadıkları halde, kendi yurttaşlarının zararları için Türkiye'den tazminat talep etmeye kalkışmalarının insanlık vicdanının asla doğru bulmayacağını belirtilmesi İsmet Paşa'dan istenmiştir. Yunan ordusunun halkımıza verdiği zararların tazmin olması müttefik devletlerce kabul ve taahhüt edildiği takdirde müttefik devletler uyruklarının zararlarını ödemeye olanak bulacağımızın ifade edilmesi ve Anadolu demiryolu sorununda imtiyaz belgesi koşullarına tamamen sadık olduğumuzu ilan etmekten başka hiçbir şey yapmayacağımızı bildirmenin uygun olacağı İsmet Paşa'ya iletilmiştir.

³³⁹ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 183, (29.1.1339), s. 1267.

Müttefiklerin verdikleri sulh projesine karşılık bir proje sunulması ve ancak projemiz sınırları içinde barış yapacağımızın ilan olunması istenmiştir.

İsmet Paşa'ya gönderilen talimatta, müttefik devletlerin tek bir cephe halinde abluka vesaire gibi baskı yapmalarına engel olmak üzere, Musul sorununun çözümünü her türlü zor kullanma ve baskıdan uzak bir halde halkın genel oyuna bıraktığımızı ve petroleri işletme konusunda görüşmelere hazır olduğumuzu ilan etmek ve Amerika ile ayrıca antlaşma imzalanmasına girişmek uygun olur denmiştir.³⁴⁰

Söz alan Bursa mebusu Operatör Emin Bey [Erkul], Mudanya Konferansından örnekler vererek, İngilizlere geri adım attırabilmek ve barışa ulaşmak için savaş kararı alınmasını savunmuştur.

Meclis Başkanlığına bir önerge veren Kozan mebusu Mustafa Bey [Çantekin], önergesini açıklarken iç egemenliğimizi ihlal eden bir teklifin ve kapitülasyon gibi hayat hakkı bırakmayan tekliflerin savaşı gerektirdiğini; güney sınırının da Akdeniz'de İbnihani burnundan İskenderun Körfezinin güneyinden Fırat'ın sol kıyısını takip ederek Feluçe'ye uzanması gerektiğini öne sürmüştür.³⁴¹

Cevap veren Rauf Bey, iç ve mali istiklale dokundurmaya razı gelmeyeceklerini, güney sınırı konusunda ise Misakı Millînin dünyaya ilan edilmiş olduğunu, son anda istekleri artırmanın kötü etki yapacağını söylemiştir.³⁴²

Karesi mebusu Hasan Basri Bey'in [Çantay] Yunanlıların götürdüğü çok sayıda esirin durumunu sorması üzerine Rauf Bey, Hükümetin kurtuluştan bu yana bu konu üzerinde çalıştığını, bu esirlere Kızılay aracılığıyla yardım edildiğini; Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa'nın ilk günden beri bu sorunu takip ettiğini; esirlerin geri verilmesi anlaşmasının da kâğıt üzerinde hazır olduğunu söylemiştir.³⁴³

Gaziantep mebusu Yasin Bey [Kutluğ], Ankara İtilafnamesinde bütün davalarımızı koruyan Fransızlarla ilişkilere değinerek hükümetin hâlâ Ankara İtilafnamesine sadık olup olmadığını sormuştur.

³⁴⁰ a.y.

³⁴¹ a.e., s. 1268-1269.

³⁴² a.e., s. 1269.

³⁴³ a.y.

Rauf Bey, Fransızlarla imzalanan itilafnamenin geçici dostluk için olduğunu, barış imzalandığında kesinlik kazanacağını bununla birlikte barış fiilen ihlal edilmedikçe Ankara Antlaşmasının bizce geçerli olduğunu açıklamıştır.

Canik mebusu Ahmet Nafiz Bey'in [Özalp], bazı gazetelerde yazdığı gibi Lozan'daki delegelerimiz arasında bir anlaşmazlık olup olmadığı ve Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey'in [Tek] temsilcilikten çekilmesi hakkındaki soruları üzerine Rauf Bey, delegeler arasında bir anlaşmazlık olduğundan haberi olmadığını; Paris temsilcisi hakkında gazetelerde bazı dedikoduların olduğunu ve Hükümetin gerek göreceği biçimde davranacağını söylemiştir. Daha sonra Erzurum mebusu Salih Efendi'nin [Yeşiloğlu] kutsal emanetlerin taşınması konusundaki önergesine değinerek emanetlerin ve hazinenin bir bölümünün güvenli bir duruma getirildiğini, Milli Savunma Bakanlığı'nın tezgahlar gibi konularda bunları gizli olarak getirmek konusunda gereken tertibatı almış olduğunu açıklamıştır.

Muş mebusu Abdülgâni Bey'in [Ertan] adlî ve malî işlerde bir anlaşma sağlanıp görüşmelerin kesilmesini sadece Musul sorunu ile kısıtlı bırakmanın mümkün olup olmadığı yolundaki yazılı soru önergesi üzerine Rauf Bey, yeterli açıklamaları yaptığını tekrarlamıştır.³⁴⁴

Birleşime Başkanlık eden Ali Fuat Paşa, [Cebesoy] Hükümetin Lozan delegeler kuruluna göndereceği talimatı açık oya sunmuştur. Hükümet talimatı oybirliğiyle kabul edilmiş, gizli oturuma son verilerek açık oturuma geçilmiştir.³⁴⁵

TBMM, 29 Ocak 1923 günkü 183 üncü birleşimin açık olarak toplanan üçüncü³⁴⁶ oturumunda **Anadolu'da Yeni Gün** gazetesinde yayımlanan "*Yeni Bir Cidal Devri*" başlıklı makale hakkında Büyük Millet Meclisi Başkanlığının tezkeresi okunmuştur.³⁴⁷

Tezkerede, Ankara'da yayımlanan **Anadoluda Yenigün** gazetesinin 26 Kasım 1922 günkü sayısındaki "*Yeni Bir Cidal Devri*" başlıklı başmakale üzerine yazının Millet Meclisi'nin meşruiyeti ve kişiliği hakkında şüphe ve tereddüt uyandırabilmesi

³⁴⁴ a.e., s. 1271.

³⁴⁵ a.y.

³⁴⁶ Saat 11,25'te açık oturum olarak açılan ikinci birleşim herhangi bir görüşme yapılmaksızın Başkan tarafından öğleden sonra birde toplanılmak üzere kapatılmıştır: **TBMM ZC**, Devre I, C: 27, 183. İçtima, Ankara, 1960, s. 43.

ihtimaline göre Mersin mebusu Salâhattin Bey [Köseoğlu] ve yirmi beş arkadaşınca verilmiş olan ve yazıyla ilgili soruşturma açılmasını isteyen önermeleri konu edilmiştir. Salâhattin Bey ve arkadaşlarının önermesi 27 Kasım 1922 günkü 146 ıncı birleşimde Meclis'te okunmuştur.³⁴⁸

Aynı gün söz konusu makalenin yazarı Yunus Nadi Bey'in [Abalıoğlu] de bir önermesi okunmuş, Yunus Nadi Bey, önermesinde matbuatın kanun dairesinde serbest olduğunu belirterek, söz konusu önermenin Meclis Genel Kurulu'na sunulmasına gerek olmadığını, olsa olsa İcra Vekilleri Heyeti'ne havale edilmek ile yetinilmesini talep etmiştir.³⁴⁹ Her iki önerge de oylama sonucu Başkanlık Divanı'na gönderilmiştir.³⁵⁰

Karahisarısahib mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin [Çelikalay], aynı makale hakkında “Bu makalede, milletin hâkimiyetine karşı irticai bir hareketten bahsolunuyor ve bu irticai hareketin men'i için Dahiliye Vekâletince ne gibi tedabir ittihaz olunmuştur? Ve böyle irticai bir hareket var mıdır?”³⁵¹ sorusu da 6 Ocak 1923 günkü 169 uncu birleşimin ikinci oturumunda gündeme gelmiştir.

Dahiliye Vekili İstanbul Mebusu, Ali Fethi Bey [Okyar], herhangi bir irticai faaliyet hakkında resmî hiçbir malumat almadığını belirtmiş ve ülkede sansür olmadığını söyleyerek hoşça gitmeyen her makale için Dahiliye Vekâleti'ne soru sorulacak olsa işin içinden çıkılamayacağını savunmuştur.³⁵² Süren tartışmalar üzerine verilen bir saat aranın ardından Üçüncü oturumda da tartışmalar devam etmiş ve Dahiliye Vekili'nin cevabı yeterli görülmemekle soru gensoruya dönüştürülmüştür.³⁵³

Bazı mebusların tepkisini çeken makale şöyle başlamaktadır:

“Evet, saklamaya hacet yoktur, önümüzde yeni bir cidal devri açılmıştır. Fakat bu, hiç de uzun sürmeyecek, kısa kesilecek, milletin kati hakimiyeti ile netice bulacak bir cidaldır ki mahiyeten çok eski olduğu ve milletçe esasen mahlul bulunduğu halde bazı makasid ve şeraite istinaden efkârı umumiyeyi tereddüdlere ve teşevvüslere ilka etmek isteyen beş on

³⁴⁷ a.e., s. 44.

³⁴⁸ **TBMM ZC**, Devre I, C: 25, İ: 146, (27.11.1338), s. 95.

³⁴⁹ a.e., s. 96.

³⁵⁰ a.e., s. 97.

³⁵¹ **TBMM ZC**, Devre I, C: 26, İ: 169, (6.1.1339), s. 210.

³⁵² a.e., s. 210-211.

bakıyetüssüyûfun himmet ve gayretleri ile elyevm mevcut ve payidar gibi görülebilmektedir.

Milletin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni teşkile saik olan azim ve hareketi yalnız ve yalnız bir mihver etrafında temerküz etmiştir. Milletin kat'î hakimiyetini ilan ve isbat etmek! Malumdur ki (Türkiye Büyük Millet Meclisi)nin Teşkilatı Esasıyesi yalnız ve yalnız bu ruh ve maksadı ifade eylemektedir. Ve yine malumdur ki Türkiye Büyük Millet Meclisi ancak ve ancak bu fikirlere istinad etmek sayesinde dünyayı hayretlere gark eden şu azim muvaffakiyetleri istihsal eyleyebilmiştir.

Daha açığımı söyliyelim mi? Bu muvaffakiyetleri istihsal eden âli kudret milletin kendisinden ibarettir. Bugün devam halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisini teşkil eden milletin kendisi olduğu gibi bu türlü meclislerin beş on tanesini dah teşkil ve tatil edecek olan kuvvet de yine milletin kendisidir. Şurasını çok kati bir ifade ile beyan etmek lazım gelir ki hiçbir Meclis, hatta Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi teşri'den başka icra kudretlerini de uhdelerinde cem etmiş olan meclislerin hiçbiri, bazı sözlerin kendi vaziyetlerine izafe ettiği büyüklüklere istinad ederek namâhdud salahiyetlerle her şeyi yapabileceklerini zannetmesinler.³⁵⁴

Makale şöyle sona ermektedir: "... milletin hakimiyetinin galebesi, dün olduğu gibi bugün de, yarın da hal ve mevkiin en söz götürmez en kadir ve kahir hâkimidir."³⁵⁵

Adalet Bakanlığı Meclis Başkanlığının 24 Aralık 1922 tarihli cevabında re'sen yasal kovuşturma yapılmadığı; yayın Büyük Millet Meclisi'nin itibarına ilişkin olduğundan Büyük Millet Meclisi Başkanlığı kovuşturmaya gerek gösterdiği takdirde işlem yapılacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine 23 Ocak 1923 günü toplanan Başkanlık Divanı, konuyu ele alarak görüşmüş, yazıda Ulusal Egemenliğin kiskanç bir ifade tarzından başka bir düşünce bulunmaması dolayısıyla kovuşturulacak bir durum olmadığı sonucuna varmıştır. Bu toplantıda da durum Genel Kurul'a tezkereyle sunulmuştur.

Tezkere üzerine söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], öncelikle **Anadolu'da Yenigün**'e yazan arkadaşlarından kendisini Ulusal Saltanatın aleyhtarı olarak göstermemelerini istemiştir. Makalede "yeni bir savaş devri geliyor. Bugünkü

³⁵³ a.e., s. 215.

³⁵⁴ **Anadolu'da Yenigün**, 26 Teşrinisani 1338, s.1.

inkılâbımızı kavrayamıyan insanlar için hayat hakkı yoktur” dendiğini, bu sözü söylemenin hiç kimsenin hakkı olmadığını, basın özgürlüğü olduğu gibi düşünce özgürlüğü de olduğunu söylemiştir. Yazıda kullanılan Büyük Millet Meclisi’nin bir zaman için vekil olduğu yetkinin aslının Büyük Millette olduğu ifadesini eleştirmiştir. Padişah karşıtlığına Yunus Nadi Bey’den [Abalıoğlu] önce başladığını söyleyen Hüseyin Avni Bey’in, bu arada Meclis’in üstünlüğünü ifade ederken söylediği "Büyük Millet Meclisi isterse Padişahı da getirir” sözüne Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey, [İleri] “katiyen getiremez” diye müdahale etmiştir. Buna karşılık Hüseyin Avni Bey “isterse getirir, kudretinin had ve pâyânı yoktur”, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de “isterse getirir” sözleriyle ısrar etmişlerdir.³⁵⁶ Çok sayıda mebus oturduğu yerden söze karışırken Antalya mebusu Rasih Efendi [Kaplan], Hüseyin Avni Bey’e Padişah propagandası yaptığını söylemiştir. Daha sonra söz alan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de Hüseyin Avni Bey doğrultusunda konuşarak yazıyı eleştirmiş ve yazının Adalet Komisyonu’na gönderilerek incelenmesini önermiştir. Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey [Kargı], Yunus Nadi Bey’in makalesini Meclis’e tecavüz addetmediği gibi arkadaşlarından hiçbirisinin de üstüne almadığını bunu kendi nefesine tecavüz sayan varsa doğrudan savcılığa başvurmasını söylemiştir. Yunus Nadi Bey söze karışarak, kendisinin makalesinin değil, gazetede yayımlanmış bir makalenin söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Görüşmenin yeterliğinin oylanarak kabulünün ardından konunun Adalet Komisyonu’na havale edilmesi yolundaki önergeler reddedilmiştir.

Başkanlık Divanı önergesinin ad okunarak oylanmasının kabulünden sonra Başkanlık Divanı kararı 67 ret, 8 çekimsere karşılık 100 oyla kabul edilmiş böylece makale hakkında bir işlem yapılmasına gerek görülmemiştir.³⁵⁷

Lozan Barış görüşmelerinde hemen hemen hiçbir konuda yeterli ilerleme sağlanamazken, savaş esirleri ile sivil rehinelere geri verilmesi konularında ayrıca yürütülen çalışmalar sonuç vermiştir. Lozan’da 30 Ocak 1923 günü, Türk ve Yunan temsilcileri arasında “*Sivil Rehinelere ile Savaş Tutsaklarının İadesi Türk-Yunan Anlaşması*”³⁵⁸ imzalanmıştır. Aynı anda imzalanan “*Türk ve Yunan Halklarının*

³⁵⁵ Anadolu’da Yenigün, 26 Teşrinisani 1338, s.1.

³⁵⁶ TBMM ZC, Devre I, C: 27, İ: 183, (29.1.1339), s. 47.

³⁵⁷ a.e., s. 44-55.

³⁵⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 89-91.

*Mübadele Sözleşmesi*³⁵⁹ ile de Yunanistan'da Batı Trakya dışındaki Müslüman nüfus ile Türkiye'de İstanbul dışında yaşayan Rum Ortodoks nüfus karşılıklı olarak değiştirilmesi üzerinde anlaşılmıştır. İmroz ve Bozcaada Rumları da, İstanbul'da yaşayanlar Rumlara benzer biçimde bu Sözleşme kapsamı dışında tutulmuşlardır.

İsmet Paşa, aynı gün İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına çektiği telgrafta söz konusu antlaşma ve sözleşmelerin imzalandığını bildirmiştir. İsmet Paşa, esirlerin iadesi hakkındaki antlaşmanın hemen, halkların değişimi sözleşmesinin ise barış antlaşmasının onaylanmasıyla yürürlüğe gireceğini belirttiği telgrafında her iki belge hakkında açıklamalar yapmıştır.³⁶⁰

31 Ocak tarihli **İleri** gazetesinin manşeti şöyledir:

“İsmet Paşa istiklalimizi, hakkı hakimiyetimizi imha için tanzim edilerek, Heyeti Murahhasamıza verilecek muahede suretinin katiyen kabul edilmeyeceğini beyan etmiştir.”³⁶¹

Gazete, başlığının yanına attığı sürmanşete de şunları yazmıştır: “Türkiye Baş Murahhası İsmet Paşa'nın muahedenin tevdiinden sonra Çarşamba günü Türkiye'nin ne gibi esbaba binaen muahedeyi imzadan imtina eylediğini izah eden bir beyanname kıraat edeceği Heyeti Murahhasalara resmen bildirilmiştir.”³⁶²

Tevhidi Efkar, Müttelik tasarısının kabul edilemez olduğunu belirterek Heyetimizin Lozan'dan ayrılacağını bildirmiştir:

“Mütteliklerin Heyeti Murahhasamıza tevdi ettikleri muahede müsvettesi istiklalimize muhil, menafiimize muzırr, Misakı Milli'mize muhalif ve kat'iyyen kabili kabul bir takım şeraiti ihtiva etmektedir. Heyeti Murahhasamız muahede layihasını red ile bugün Lozan'dan müfarakat edecektir. Devletlerin sulhü istemedikleri kat'iyyen tezahür etti. Bu vaziyetten İngiltere kadar Fransa da mesuldür. – Müttelikler kat'iyyen gayrı kabili kabul bir muahede teklif ediyorlar. 1-Karaağaç'ı bize vermektan istinkaf ediyorlar. 2- Trakya'da yalnız 5000 jandarma olacak. 3- İmroz ile Bozcaada'dan maada bütün adaları elimizden alacaklar. 4- Boğazlar harp gemilerine açılacak, İstanbul'un temini masuniyeti Cemiyeti Akvam'ın karar mahalline kalacak. 5- Ekalliyetler belası şekli diğerde ibka edilecek. 6- Uhudı atikanın yalnız

³⁵⁹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 82-88.

³⁶⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 464-465.

³⁶¹ **İleri**, 31 Kanunusani 1339, s. 1.

³⁶² a.y.

ismi değiştirilerek mahkemelerimize ecnebi hakimler doldurulacak. 7- Gümrüklerimizde 5 sene müddetle istiklalimizi ref edecekler. 8- Düyunu Umumiye'yi 1914 senesinden itibaren taksim edecekler, Düyunu Umumiye İdaresi de başımıza bela olacak. 9- Bizden 15 milyon altın lira tazminat alacaklar. Yunanistan'a on para verdimmeyecekler! 10- Müttefiklerin maksadı sulh akdine kat'ıyyen mani olmaktır.»³⁶³

TBMM'nin 31 Ocak 1923 günkü 184 üncü oturumunda İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve Dışışleri Vekili Rauf Bey, bir kez daha kürsüye gelerek Meclise Lozan Konferansı'ndaki son durum hakkında bilgi vermiştir.

Mebusların Konferans'ın gidişatı hakkında basında gördükleri haberler üzerine resmi bilgi istediklerini belirten Rauf Bey, karşı tarafın kendi görüşlerini saptayıp bir antlaşma biçiminde delegelerimize vermelerinin beklendiğini ancak bu konuda henüz resmi bir bilgi almadığını ifade etmiş, delegelerimizin Meclisin çalışmaları çerçevesinde sahip oldukları yetkinin ve Hükümetin kendilerine verdikleri talimatın açık ve kesin olduğunu; gerek kendisi, gerek Vekiller Heyeti üyeleri, gerek Meclis üyeleri, gerekse de Delege Heyetimizin o talimatta en ufak değişiklik yapma nedeni görmediğini söylemiştir. Gerçeğin ve bakış açımızın son dakikada bile anlaşılacak olanağı olduğunu ve karşı tarafın bir iki gün içinde görüş değiştirerek bizim bakış açımıza geleceğini ümit ettiğini belirterek devamla barışı arzu ettiklerini, karşı tarafın istediği yere yani Lozan'a gidildiğini, orada günlerce bekletildiklerini, iyi niyet gösterdiklerini, karşı tarafın istedikleri gibi gündem oluşturduğunu, kabul ettiklerini anlatarak samimi barış sevgisiyle görüşmelere giriştiklerini ve aynı samimiyetle devam ettiklerini söylemiştir.

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın, Türkiye ile Yunanistan arasında, Sivil Tutsak ve Askerlerin Karşılıklı İadesi Sözleşmesi'nin 30 Ocak günü imzalandığını belirttiğini; bu sözleşmenin hemen yürürlüğe girerek uygulanacağını Yunanistan'daki Türk esirlerin İzmir'e getirilerek teslim edileceğini aktararak yine aynı gün imzalanan Türk ve Yunan ahali mübadelesi antlaşmasının barışın imzalanmasından sonra yürürlüğe gireceğini de belirtmiştir. Rauf Bey, sözlerine barışsever olan ulusumuzun barışı barış masası başında almak istediğini, vermek istemezlerse günahın bu ulusta olamayacağını söylemiş ve bu ulus, bu Yüce Meclis şimdiye kadar olduğu gibi

³⁶³ **Tevhidi Efkar**, 31 Kanunusani 1339, s. 1.

kaderine hâkimdir; bağımsızlığı fiilen elde edecektir ve sonsuza dek elinde bulunduracaktır diyerek sözlerine alkışlar arasında son vermiştir.³⁶⁴

Daha sonra, Erzurum mebusu Nusrat [Son] Efendi ile Maraş mebusu Hasib Bey'in [Aksoyek] Lozan Konferansı'nda ulusun hakkının ve yararlarının korunmasında gösterdiği kudret, cesaret ve akıllıca davranıştan dolayı Lozan Delegeler Heyeti Başkanı İsmet Paşa'ya Meclisin güven ve teşekkürlerinin iletilmesi önergesi benimsenerek oy birliği ile kabul edilmiştir.³⁶⁵

Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'in bu Meclis konuşması gazetelerde yer almıştır: "Rauf Bey'in mühim beyanatı Biz sulhu masasında almak istiyoruz. Onu vermek istemezlerse günah bu milletin değildir."³⁶⁶

2.5 Lord Curzon'un Dayattığı Metni İmzaya Zorlaması

Artık Lozan konferansının dağılmak üzere olduğuna şüphe kalmamıştır. Konferansın kesintiye uğrayarak delegelerin Lozan'ı terk etmeleri artık gün meselesi haline gelmiştir. Yabancı basın mensuplarının çoğu Lozan'dan harekete hazırlanmış, bunlardan bir bölümü daha önemli olayların olacağını tahmin ettikleri Ruhr havzasına, bir bölümü de İstanbul'a gitmişlerdir.³⁶⁷

Bu koşullar altında 31 Ocak günü, Yabancılara Uygulanacak Rejim Komisyonu ile İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonunun Ortak Oturumu, Ouchy Şatosunda saat 10.30'da başlamıştır.

Müttefik Temsilci Heyetlerince, Türk Temsilci Heyetine verilmiş bir Barış Andlaşması tasarısı (Ek A); Savaş Tutsakları ve Gözaltı Edilmiş Sivillere İlişkin bir Bildiri Tasarısı (Ek B); Genel Affa İlişkin Bildiri Tasarısı (Ek C); Trakya Sınırlarına ilişkin bir Sözleşme tasarısı (Ek D); Türkiye'de Yabancılara Uygulanacak Rejim konusunda bir Bildiri tasarısı (Ek F); Arnavutluk'un Osmanlı Devlet Borçlarına [Düyunu Umumiye] Katılmasına ilişkin bir Bildiri tasarısı (Ek G); Türkiye ile

³⁶⁴ TBMM ZC, Devre I, C: 27, İ: 184, (31.1.1339), s. 71-73.

³⁶⁵ a.e., s. 73.

³⁶⁶ **Tevhidi Efkar**, 1 Şubat 1339, s. 1.

³⁶⁷ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 194.

Ticaret Rejimi konusunda bir Sözleşme tasarısı (Ek H); bir Nihâf Senet tasarısı (Ek İ) Konferansa sunulmuştur.³⁶⁸

Toplantı açıldığında Lord Curzon, başkanlığa geçerek şunları söylemiştir:

“Şimdi bizler, on haftayı aşan bir süredir uzayıp giden çalışmalarımızın sonuna varmış bulunmaktayız; üç gündür, Konferansın Üyeleri, kendilerine sunmakla onur duyduğumuz Barış Andlaşmasının metnini ellerinde bulundurmaktadırlar; Burada Temsilcileri bulunan bütün Devletleri bu metni imzalamaya çağırıyoruz.”³⁶⁹

İsmet Paşa'nın bu Antlaşma konusunda neler söyleyebileceğini kestiremeyeceğini ifade eden Lord Curzon, önerdikleri taslağı uzun uzun anlattıktan sonra sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Akıllı bir kimsenin şöyle tanımlandığını işitmişim: ‘Yararlı bir teklifi hiçbir zaman reddetmeyen bir insan.! Bu çok güzel sözleri Türk Temsilci Heyetinin dikkatine sunarak, konuşmama son veriyorum.’”³⁷⁰

Curzon'dan sonra Marki Garroni, Başkanlığa geçen Garroni, Türk Temsilci Heyetinin, Türk Hükümetince yeterli güvenceler verilmeksizin, Kapitülasyonların kaldırılmasının mümkün olamayacağını unutulmamasını hatırlatıp tekliflerinin Türk egemenliğine herhangi bir hanel getirmediğini, tam tersine uygar uluslar arasındaki ilişkilerin temeli olan adalet ilkesiyle bağdaştırmakta olduğunu öne süren bir konuşma yapmıştır.³⁷¹

Garroni'nin ardından Bompard Başkanlığa geçmiş ve Birinci ve İkinci Komisyonların Türk tarafına çok önemli ödümler verdiğini Başkanlığını yaptığı Üçüncü Komisyonun ise çok daha büyük ödümler verdiğini öne sürerek konuşmaya başladı ve Osmanlı Devlet Borçlarının bölüştürülmesi konusundaki önerilerini anlatmıştır.³⁷²

Ardından Lord Curzon yeniden başkanlığa geçmiştir.

³⁶⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 53-129; Müttefik projesinin dönemindeki basımı için: **Lozan Konferansında Düveli Mutelife Murahhasları Tarafından Türkiye Heyeti Murahhasına Tevdi Olunan Sulh Muahedesi Projesi**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1339-1341.

³⁶⁹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 33.

³⁷⁰ a.e., s. 33-40.

³⁷¹ a.e., s. 40-43.

³⁷² a.e., s. 43-46.

Konferansta gözlemci olarak bulunan Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisi Child, ülkesi adına bir bildiri okumuştur. Bu bildiride Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan'da Amerikan çıkarlarını, insancıl çıkarları ve barışı korumak olmak üzere üç amacı olduğunu; Amerika'nın herhangi bir isteği bulunmadığı belirtmiştir. Görüşlerinden hiçbirini Türkiye'ye zorla kabul ettirmenin akıllarından geçmediğini belirten Child, daha çok gecikirse Türkiye'nin öteki ülkelerle diplomatik temsilciler gönderme ve Uluslar Ailesine katılma gibi andlaşmanın getireceği yararları yitireceği uyarısında bulunmuştur.³⁷³

Japonya Temsilcisi Baron Hayashi de, Türkiye'nin nerdeyse bütün istediklerini elde etmiş bulunduğunu söylemiştir.³⁷⁴

Romanya Temsilcisi Diamandy ile Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Temsilcisi Rakitch'in de Türk tarafının andlaşmayı imzalayacağını umduklarını belirten konuşmalarının ardından İsmet Paşa söz almıştır.

İsmet Paşa, Türk tezini bir kez daha özetledikten sonra Komisyonun gelecek oturumundan önce sekiz günlük bir süre istemiştir.³⁷⁵

Oturuma verilen 50 dakikalık aradan sonra Lord Curzon, kendisinin ve Temsilci Heyetinin niyetinin 2 Şubatta yola çıkmak olduğunu; yola çıkışını sonu gelmez bir biçimde uzatamayacağını veya sekiz gün daha kalamayacağını, fakat 3 Şubat, hatta 4 Şubat akşamına kadar kalabilmek için elinden geleni yapabileceğini söylemiştir.³⁷⁶

İsmet Paşa'nın, Mütteliklerce verilmiş Andlaşma tasarısında ele hiç alınmamış yepyeni maddeler olduğunu vurgulamasına karşı Lord Curzon Lozan'dan 4 Şubat günü ayrılacağını tekrarlamasıyla oturuma son verilmiştir.³⁷⁷ Genel toplantılar artık bitmiştir. 1 Şubat günü de Boğazlar Komisyonu son toplantısını yapmıştır.

³⁷³ a.e., s. 46-48.

³⁷⁴ a.e., s. 48.

³⁷⁵ a.e., s. 51.

³⁷⁶ a.y.

³⁷⁷ a.e., s. 52.

İsmet Paşa, son dakikada projeye konan Trakya'daki kuvvetleri sınırlama kaydını reddettiğini ve Müttefik tasarısında henüz sonuca bağlanmamış birçok nokta olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸

Rusya, Ukrayna, Gürcistan adına Boğazlar görüşmelerine katılan Çiçerin Boğazlar sorunu konusunda görüşlerini açıkladıktan ve Lord Curzon'un cevabını dinledikten sonra kendilerine ya imzalarsınız ya da çekip gidersiniz denmesinin Andlaşmayı zorla kabul ettirmek anlamına geldiğini söylemiştir. Kendileri dışlanarak bir andlaşma imzalanmak istendiğini öne süren Çiçerin, sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Çağırın Devletlerin tasarısıyla hiç de aynı görüşte olmadığı gibi, bu tasarının da ortaya koyduğu her türlü boyunduruk altına alma ve şiddet politikasına kesin olarak karşı bulunduğunu açıklar ve işbu Konferansın gerçek bir barış yapıtı yaratmadaki güçsüzlüğünü önemle belirtmek ister.

Şu anda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la hiçbir anlaşmaya varılmamış; Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la görüşmelerde bulunulmamış; görüşme girişimleri bile olmamıştır. Bu koşullar altında, Boğazlar sorununa ilişkin bir kararın varlığı söz konusu olamayacaktır. Eğer sözleşme, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız imzalanacak olursa, bu Devletler tam serbestliklerini ve davranış özgürlüklerini ellerinde tutacaklardır. Eğer birtakım Devletler bu Sözleşmeyi Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız imza ederlerse, Boğazlar sorunu açık kalır ve açık kalacaktır.”³⁷⁹

Boğazlar Komisyonu oturumuna da son verilmesiyle konferansın resmi görüşmeleri sona ermiştir.

2.6 Barış Konferansı Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması

31 Ocak çarşamba günü saat 11 ile 4 Şubat pazar akşamı saat 9.30 arasındaki beş günlük süre, Lozan Konferansı tarihinde bir kriz dönemini oluşturmuştur.³⁸⁰

İsmet İnönü, Konferansın kesintiye uğramasını şöyle anlatmaktadır:

³⁷⁸ a.e., s. 131-132.

³⁷⁹ a.e., s. 138

³⁸⁰ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 201.

“Muahede projesi iki gün evvel bizim elimize verilmişti. Bu iki gün içinde projeyi tetkik ettiğimiz zaman gördük ki, bizim arzu ettiğimiz, bizim hedef tuttuğumuz bir Türkiye elde edilmiş olmuyordu. Kapitülasyonlar mevzuunda istediğimizi vermiyorlar. Mali meselelerde tekliflerimizin hiçbirini nazarı dikkate almamışlar. Önümüze birtakım imtiyazlar çıkarıyorlar. Mali mesele olarak müttefiklerin diğer bütün muahedelerde yaptıkları, alıştıkları bir zarar ve ziyan hesabından bahsediyorlar. Harp dolayısıyla Türkiye’ye tevessül edecek mecburiyetler, mükellefiyetler tespit edilmiş. Hulasa, karşılıklı müzakerelerde yapılmış, vücuda getirilmiş manzarası altında tek taraflı olarak hazırlanan bir muahedenin imzasına bizi davet ettiler. Uzun boylu konuştuk. Saatler süren bir toplantı yaptık. Muahede projesini imza etmemizi istiyorlardı. Konferansın devamı süresince kabul ettirmek için mücadele ettiğimiz, açıkça dünyaya ilan ettiğimiz isteklerimiz temin olunmadan galip devletlerin arzularına göre hazırlanmış bir metni imza edemedik. Bu bütün tekliflerimizden vazgeçme anlamına gelecekti.”³⁸¹

Ali Naci Karacan, kesinti konusunda şunları yazmıştır:

“31 İkincikânun günü İsmet Paşa Şato oteline gittiği zaman, pazartesi gününden beri hususi olarak kendisine verilen muahedenin o günkü toplantıda resmen ortaya konacağını biliyor, fakat Lord Gurzonun kendisini bir nevi «mise en demeure» karşısında bırakacağını her halde asla tahmin etmiyordu. Reisler tarafından komisyonlar çalışmalarının hulâsaları yapıldıktan sonra, Lord Gurzonun kendi eseri olan 161 maddeli muahede ile 7 ekini³⁸² uzatarak – «Herkesi bu muahedeyi imzaya davet ediyoruz!» demesi, Türkiye başmurahtası için bir sürpriz oldu.”³⁸³

Resmi görüşmelerin sona ermesinden 4 Şubat gününe kadar, heyetler arasında yoğun biçimde resmi olmayan görüşmeler yapılmıştır. İlk görüşme 1 Şubatta Boğazlar toplantısından sonra Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında olmuş ve üç saat sürmüştür. İsmet Paşa bu görüşmede Müttefik projesinde kabul edilemeyecek noktaları belirten bir hususi muhtıra vermiştir. Daha sonra Bompard ve Montanya İsmet Paşa’yı ziyaret etmişlerdir. Amerika Temsilcisi Child da taraflar arasında arabulucu rolü üstlenmiştir.³⁸⁴

³⁸¹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 91-92.

³⁸² Müttefik tasarısı için: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: II, s. 53-129.

³⁸³ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 201-202.

³⁸⁴ Amerikan heyeti açısından bkz: Joseph C. Grew, **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume I**, s. 543-555; Türkçe çevirisi için: Joseph C. Grew, **Lozan Günlüğü**, s.86-99.

2 Şubat günü Lord Curzon'un daveti üzerine, Garroni, Montanya, Bompard ve müttefik danışmanlarının bir bölümü toplanıp Türk muhtırasını incelemişlerdir.

3 Şubat sabahı İngiliz, Fransız ve İtalyan Temsilci Heyetlerinin tekliflerinde yaptıkları bazı değişiklikler Türk tarafına yazılı olarak iletilmiştir.³⁸⁵ “3 Şubat günü başdelegeler ve İsmet Paşa toplanmışlardır. Müttefikler, yaptıkları fedakârlıkları saymışlar, İsmet Paşa itirazlarını tekrarlamış, fakat müttefiklerin tekliflerine olumlu ya da olumsuz bir yanıt vermemiştir. Durumu inceleyerek yanıtını ve karşı teklifini ertesi gün bildireceğini söylemiştir. 3-4 Şubat gecesi İsmet Paşa ve Türk heyeti çalışmaya devam etmişlerdir.”³⁸⁶

4 Şubat günü İngiliz, Fransız, İtalyan Temsilci Heyetlerinin Müttefik uyruklarının uğradıkları zararların giderilmesi konusundaki değişiklik teklifleri³⁸⁷ Türk tarafına verilmiştir. Yine aynı gün, İngiliz Temsilci Heyetinin Anzac arazisiyle ilgili 144 ncü maddeye ek teklifi³⁸⁸ Türk tarafına vermiştir. Aynı gün saat 13.30'da Türk Temsilci Heyeti, vardığı sonuçları kapsayan bir açıklamayı içeren mektubu³⁸⁹ İngiliz, Fransız, İtalyan Heyetlerine göndermiştir. Saat 17.30'da İngiltere, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın saptanmasının Milletler Cemiyetinden istenmesini kapsayan, *Bir Türk isteğine ilişkin İngiliz bildiri tasarısı*'ni³⁹⁰ Türk tarafına iletmıştır. Yine 17.30'da İngiliz, Fransız, İtalyan Temsilci Heyetleri ekonomik hükümlerle ilgili bir teklifini³⁹¹ Türk tarafına vermiştir.

Onarımlara ilişkin olarak anlaşmazlık halinde hakemlik yoluyla çözüme bağlanacağını içeren Yunanistan ile Türkiye'nin karşılıklı istemlerinin çözüme bağlanmasına ilişkin Türk karşı teklifi 17.30'da verilmiştir.³⁹² İngiliz, Fransız, İtalyan Temsilci Heyetleri, 17.30'da Muharrem kararnamesinin doğrulanmasını öngören fıkrayı metinden çıkartmaya hazır olduklarını bir nota³⁹³ ile bildirmişlerdir.

³⁸⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: IV, s. 1-4.

³⁸⁶ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 204-207.

³⁸⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: IV, s. 5-6.

³⁸⁸ a.e., s. 7.

³⁸⁹ a.e., s. 8-14.

³⁹⁰ a.e., s. 15.

³⁹¹ a.e., s. 16.

³⁹² a.e., s. 17.

³⁹³ a.e., s. 18.

Aynı gün saat 18.00’de Yargı yönetimine ilişkin bildiri konusunda Türk karşı tasarısı³⁹⁴ verilmiştir.

Son gün temsilci heyetleri arasında büyük bir trafik yaşanırken, o gün Lozan’dan ayrılmaya kararlı olan Lord Curzon ve İngiliz Temsilci Heyeti akşam Lozan Garında trende bekliyorlardı. Fransız delegesi Bompard’ın trene gelerek Türk Delege Heyetinin Müttefik önerilerini kabul etmediğini söylemesi üzerine Lord Curzon hareket emrini vermiştir. İngiliz Heyeti, saat dokuzu otuz beş geçe Lozan’dan ayrılmıştır.

Lord Curzon’un Londra’ya vardığından sonra yaptığı açıklamalar Türk basınına şöyle yansımıştır:

“Curzon Londra’da: Lozan Konferansının neden akim kaldığını anlatıyor – Curzon, Türkiye ile İngiltere arasında dostane müzakerat zemini hazırlamak üzere Musul meselesinin bir sene tehirine muvaffakat eylendiğini, Türklerle İngilizler arasında bilumum mesailin halledildiğini yalnız Fransızlarla İtalyanların alakadar göründükleri meselelerde ihtilaf kaldığını söylüyor.”³⁹⁵

İsmet Paşa, Curzon’un hareketinden sonra durumu dünyaya anlatmak için Amerikalı, İngiliz, İsviçreli gazetecileri birlikte kabul ederek Konferansa geldiklerinde karşılarında kimseyi bulamadıklarını; karşı tarafın şimdi de haber vermeden ayrıldıklarını belirterek Türk tezini bir kez daha özetleyen bir açıklama yapmıştır.³⁹⁶

Vakit, haberi okuyucularına şöyle bildirmiştir:

“Lozan Konferansı inkitaa uğradı, Lord Curzon hareket etti – Sulh Fransızların maliye mesailerinde çıkardıkları müşkilat yüzünden akim kalmıştır. Artık İngilizlerle aramızda ihtilafa sebebiyet verecek hiçbir nokta mevcut değildir. Vaziyet henüz zail olmamıştır.”³⁹⁷

TBMM’nin 5 Şubat 1923 günkü 187 inci birleşiminin gizli yapılan ikinci oturumunda Lozan Konferansının son durumu üzerine İsmet Paşa’dan gelen

³⁹⁴ a.e., s. 19-20.

³⁹⁵ İleri, 8 Şubat 1339, s. 1.

³⁹⁶ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 210-211.

telgraflar Hüseyin Rauf Bey tarafından okunmuştur. Rauf Bey, bu telgraflarda İsmet Paşa'nın 3 Şubat tarihindeki görüşmeleri aktardığı 4 Şubat tarihli telgrafiyle 5 Şubat tarihinde gelen 4 Şubat raporunun yer aldığını belirtti. Müttefiklerin verdiği antlaşma taslağından söz ederken Biga mebusu Hafız Hamdi Bey'in [Dumrul], konunun gazetelerde daha erken ve tafsilatlı yer aldığını ima ederek "**Tanin** yayınladı. Sekiz sayfadır" sözlerine Rauf Bey, 'oradan da yararlanırsınız engel yoktur" cevabını vermiştir. Gerçekten de, Müttefiklerin Barış Antlaşması tasarısı, genellikle dört sayfa olarak yayımlanan **Tanin** gazetesinin 8 sayfa çıkan 3 Şubat günkü sayısında yayımlanmıştır.³⁹⁸

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın durumun yeni gelişmesi nedeniyle görüşmelere ara verilmesinin içyüzünü ve ciddiyetini söyleyemeyeceğini ancak silahlı bir hareket olmayacağını tahmin ettiğini aktarmıştır.³⁹⁹

Aynı oturumda Cebelibereket mebusu Faik Bey'in [Öztrak], Yunanlıların Meriç sahilindeki yığınağına ve jandarmalarımıza yapılan saldırılar hakkında Müttefik Devletlerine verilen notaya cevap gelip gelmediğine dair sorusuna Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey cevap vermiştir.

Rauf Bey, bu konudaki sorulara gizli celsede cevap vermek istediğini belirttikten sonra bu konuda Hariciye Vekaleti'nin İstanbul'da bulunan üç devletin temsilcilerine 17 Ocakta nota verdiğini bu notaya 30 Ocak 1923 tarihinde ortak yazılmış bir cevap verildiğini açıkladı. Cevapta, Yunan Dışişleri Bakanı'nın saldırgan bir niyetleri olmadığını söylediğinin aktarıldığını; Atina'daki Fransız askeri ateşesinin durumu yerinde incelemekte olduğunun ifade edildiğini ayrıca Müttefiklerin Trakya jandarmasını takviye etmek üzere Türk birliklerinin Bandırma'dan Tekirdağ'a kadar asker ve at nakledildiğini öne sürdüklerini belirtmiştir.

Rauf Bey, cevabi nota üzerine yeni bir nota verilerek Yunan askerlerinin Mudanya Sözleşmesi hükümlerine aykırı olarak Karaağaç'ta bulduklarının anlaşıldığını; Türk tarafınca Mudanya Sözleşmesi'nde belirtilmiş olan jandarma

³⁹⁷ **Vakit**, 5 Şubat 1339, s. 1.

³⁹⁸ **Tanin**, 3 Şubat 1339, s. 1-8.

³⁹⁹ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 187, (5.2.1339), s. 1274-1276.

kadrolarının aşılmadığını bildirdiklerini bu notaya henüz bir cevap gelmediğini söylemiştir.⁴⁰⁰

Yine aynı oturumda Burdur mebusu İsmail Suphi Bey'in [Soysallıoğlu], Trakya'dan çekilen Yunanlıların götördükleri mallar, İzmir yangını ve şaki Ethem'in Rumeli'deki harekâtına dair sorusunu da İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey cevaplandırmıştır.

Rauf Bey, Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan çekilirken 60 bin altın, 4 milyon kağıt lira, yüz binlerce hayvan ve ulaşım araçlarını alıp yanlarında götördüklerini; bunların Lozan görüşmelerinde tazminat olarak Yunan tarafından istenmesi için delegelerimize bildirildiği ve durumun nota ile Müttefikler nezdinde protesto edildiğini belirtmiştir.

Rauf Bey, bazı Amerika ve Avrupa basınında İzmir şehrinin Türkler tarafından yakıldığı konusunda yapılan yayınlara karşılık, İzmir'in Ermeni ve Rum ihtilalciler ile Yunanlılar tarafından yakıldığına Fransız ve Amerikan resmi memurları, sinemacıları, muhabirleri, yazarları tarafından rapor edildiğini hükümetimizin de bunu resmi tebliğlerle yayımladığını söylemiştir. Rauf Bey, konunun sigortaya ilişkin bir yanının olduğunu ve evleri yanan Müslümanları da ilgilendirdiğini eklemiştir.

İzmit mebusu Sırrı Bey [Bellioğlu], İsmet Paşa'nın telgrafında geçen 'Musul dışında toprak sorununda anlaşıldığı' ibaresini anlayamadığını; Mısır, Irak ve Suriye'nin İngiliz ve Fransız egemenliğine mi bırakıldığını sormuştur. Rauf Bey, bu konunun Misakı Millide ifade edildiğini; bizden ayrılacak olan memleketlerin kaderinin içinde yaşayan ve bağımsızlığa eğilimli halkın alacağı karar olduğunu söylemiştir.⁴⁰¹

Türk basınının konferansın kesilmesi üzerine çağrıcı devletlere tepkisi sert olmuştur.

Vakit, bu konuda, birinci sayfasında iki fotoğraf kullanmıştır. İlki, "*Emre intizar etmekte olan kahraman kıtaatımızdan bir grup*" alt başlıklı, tüfekleri omuzlarında saf halinde dizilmiş asker fotoğrafı; ikincisi, "*Bir fırka karargahına*

⁴⁰⁰ a.e., s. 1276-1277.

⁴⁰¹ a.e., s. 1277-1278.

mensup zabitan heyeti” alt başlıklı bir bölümü oturan, diğerleri onların çevresinde ayakta bir grup subay fotoğrafı. Sayfanın başlığı ise şöyledir:

“*Konferans istiklali malimizi ihlal eden talepler hasebiyle akim kaldı. İngiliz Heyeti Lozan’dan müfaretat etmiştir. (Curzon) Paris’te tevakkuf ederek (Puvankare) ile görüşecektir. Fransızlar ve İtalyanlar Lozan’da talimat bekliyorlar. İnkıtadan mesul Fransızlardır.*”

Zabit fotoğraflarının hemen altındaki “*Mudanya Mütarekesi ne vakit hitam bulacak? Mütarekenin hitam bulması için sulh müzakerelerinin münkati olduğunun resmen murahhaslarımıza tebliğ edilmesi kafidir*” yazısıyla **Vakit**, savaşın başlayıp başlamayacağını sorgulamıştır.⁴⁰²

Tevhidi Efkar, bir elinde tüfek diğerinde üzerinde “Misakı Milli” yazılı kalkan tutan Türk askeri illüstrasyonu üzerine attığı “*Misakı Millimizi süngümüzle alacağız*” başlığının yanında Konferans’ta olup bitenleri irdelemiş ve “*İsmet Paşa uhudu atika meselesinde ricat etti mi?*” başlığı altında da İsmet Paşa’nın kapitülasyonlar konusundaki teklifi önce kabul edip, Ankara’ya gidip görüştükten sonra imzalamak üzere taahhütte bulunduğunu yazmıştır.⁴⁰³

Vakit, ertesi günkü sayısında, “Bugün hareket etmekte olan Heyeti Murahhasamızın grup halindeki fotoğrafı”ni bastığı ilk sayfasında şu başlığı atıyor: “Son dakikaya kadar beklenen itilaf umutlarına rağmen müzakerat neticesiz kalmıştır. Heyeti Murahhasamızın mesayisi Ankara’da semeresiz kalmış addedildi.”⁴⁰⁴

Konferans boyunca yazılarında İngiliz karşıtlığı ve Fransızlara hoşgörü ile bakışı öne çıkan Suphi Nuri Bey, Konferans’ın kesilmesini şöyle yorumlamıştır:

“Türklerin bunca müsaadekarlıklarına, bunca fedakarlıklarına rağmen son dakikada Konferanstan bir sulh çıkmadı. Birkaç gün evvel İngiltere’ye rağmen Fransa işe müdahale ederek bize verilen projenin bir ultimatom mahiyetinde olmadığını ve müzakere kapılarının her vakit aşık olduğunu ve ezcümle mail meselelerde Paris Hükümetinin müsaadekarane davranacağını bildirmişti. Bu haber tabii Türkleri sevindirir ve İngilizleri kızdırır idi. Hal bu

⁴⁰² **Vakit**, 6 Şubat 1339, s. 1.

⁴⁰³ **Tevhidi Efkar**, 7 Şubat 1339, s. 1.

⁴⁰⁴ **Vakit**, 7 Şubat 1339, s. 1.

merkezde iken birden bire roller değişti ve gelen haberlerde İngilizlerin uysal ve Fransızların aksi oldukları işitildi. Ve bu fena haberler üzerine İsmet Paşa da diğer murahhaslar gibi Lozan'ı terk etti. İşte asıl mesele budur. İsmet Paşa'nın Lozan'dan müfarakatı pek mühim bir vakadır. Bunun sebebini, manasını henüz bilmiyoruz. Bu nokta bilinmeyince tabii ne söylense boştur. Her halde Konferansın bu şekli almasının pek esaslı pek ciddi sebepleri vardır. Bu sebepler Ankara'nın malumudur. İsmet Paşa, Ankara'nın malumatı tahtında Lozan'ı terk etmiştir... Lozan Konferansı iflasa doğru sürüklenirken Lord Curzon'a da iyi bir mevki hazırladı. Fransızlar da bile bile İngilizlerin bu dolabına düştüler. Bize en fena zamanlarımızda ellerini uzatan Fransızlar Lozan'ın son günlerinde İngiliz diplomasisinin hazırladığı planlar mucibince fena bir rol oynadı."⁴⁰⁵

Vakit, savaş ihtimalini irdeleyerek "*İsmet Paşa Hazretlerinin inkitadan sonraki Beyanatı – Askerlerimizi kıyamete kadar silah altında bulunduramayız. Sulh için bir zaman bulunmalıdır. Yoksa korkarım ki harp zuhur edecek*" başlığını atmıştır. **Vakit**, İsmet Paşa, Konferansta Türkiye'den istenen tavizleri anlatıyor İsmet Paşa'dan nakletmiş ve Müttefik devletlerinin imtiyazları tanımamızı istemeleri nedeniyle antlaşmanın imzalanmadığını belirttiğini yazmıştır.⁴⁰⁶

İsmet Paşa, 6 şubatta İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına çektiği telgrafta, 7 şubat sabahı Lozan'da bir kâtip bırakarak döneceğini; Yunanlılar içinden geçmemek için de Köstence ve Burgaz yoluyla İstanbul'a geleceğini belirtmiştir.⁴⁰⁷

TBMM'nin 7 şubat 1923 günkü 188 inci birleşiminin gizli yapılan üçüncü oturumunda Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Lozan konferansı ile alakalı telgrafları okunmuştur. İsmet Paşa, Lozan'dan 5 şubat tarihinde çektiği ve 6 şubatta Ankara'ya ulaşan ve 7 şubat günü Mecliste okunan telgrafında Fransızların konferansın kesilmediğini ve devam ettiğini söylediklerini aktarmıştır.

İsmet Paşa, telgraflarında Hükümete, Konferansın kesildiği resmen ilan edilmediğinden bazı delege heyetlerinin hükümetlerine gitmeleri gibi Türk delegelerinin de hükümet merkezlerine geldiklerini belirterek Orduyu maddi ve manevi bakımdan hazır bulundurmayı, ülkede barış gerçekleşmediği için endişe

⁴⁰⁵ İleri, 8 şubat 1339, s. 1.

⁴⁰⁶ **Vakit**, 9 şubat 1339, s. 1.

⁴⁰⁷ Bilal N. şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 502.

yaratılmamasını, İngilizlerle hiçbir noktada çatışmaya meydan verilmemesini önermiştir.⁴⁰⁸

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın hareket ettiğine dair telgrafını henüz almadığını buna karşılık Adnan Bey'den [Adıvar] gelen telgrafa göre kendisini ziyarete gelen General Pellé'nin adli kapitülasyonları kabul ettiğimizi ve barışın imzalandığını söylemiş olduğunu aktarmıştır.⁴⁰⁹

Rauf Bey, Delegelerimize verilen talimatın açık olduğunu hatırlattıktan sonra Pelle'nin sözlerinin propaganda olabileceğini eklemiştir. Bu haberin gerçek olup olmayacağı tartışılırken Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey [Aydınlı] "Emrivaki olursa"⁴¹⁰; Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey de "Efendim, İsmet Paşa bu beyanı misillu karşımızda bulunan müttefikin hükümetler İsmet Paşanın beyanatını kabul ederlerse acaba İsmet Paşanın imza vazetmek tehlikesi var mıdır, yok mudur?"⁴¹¹ diye sormuşlardır.

Hüseyin Rauf Bey, tartışmalar üzerine gazete sözleriyle beyanatta bulunamayacağını, beyanatına resmi bilgilerin esas olabileceğini, karşı ülkelerin açıklamalarını esas kabul ederek karar veremeyeceğini vurgulamıştır. Açıklamanın yeterliliği oylanarak kabul edilmiş ve açık birleşime geçilmiştir.⁴¹²

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey 7 Şubat günü Lozan'a çektiği telgrafla görevleri sona ermiş olan delegelerimizin geri gelmelerini bildirmiştir.⁴¹³

Tanin, İsmet Paşa'nın Konferans'ın kesintiye uğrama nedenleri üzerine yaptığı açıklamaya geniş yer vermiş; ayrıca, "*İsmet Paşa Hazretleri'nin "inkitadan sonra muahede muteber değildir"*" dediğini ve antlaşmanın genel olarak yeniden incelenmesi gerektiğini açıklıkla belirttiğini yazmıştır.⁴¹⁴

Tevhidi Efkar'ın, ilk sayfada çerçeve içinde İsmet Paşa'nın bir yanda Paşa üniformasıyla, diğer yanda sivil (diplomat) kıyafetiyle görüldüğü iki fotoğrafının arasına "*İsmet Paşa, Lozan'da siyaset ile yapamadığını şarkta ordusuyla yapacaktır.*

⁴⁰⁸ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 502.

⁴⁰⁹ **TBMM GCZ**, C:3, İ: 188, (7.2.1339), s. 1283-1286.

⁴¹⁰ a.e., s. 1287.

⁴¹¹ a.y.

⁴¹² a.e., s. 1288.

⁴¹³ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 503.

*Ordu muzaffer kumandanının emri altında Misakı Milli'yi istihsal etmek için kemali azim ve imanla bekliyor*⁴¹⁵ başlığını atması basında savaş olasılığının dikkate alındığının bir işareti olmuştur.

⁴¹⁴ **Tanin**, 9 Şubat 1339, s. 1.

⁴¹⁵ **Tevhidi Efkar**, 9 Şubat 1339, s.1.

BÖLÜM III: LOZAN KONFERANSININ KESİNTİ DÖNEMİ

3.1 Yurda Zorlu Dönüş

Lozan Heyetinin geri dönüş yolculuğu basın tarafından yakından izlenmiş, gazetelerde Heyet'in dönüşü konusunda haberler yayınlanmıştır:

“Heyeti Murahhasamız İstanbul'a ne gün geliyor? (Lozan)dan Ankara'ya müteveccihen hareket etmiş olan Heyeti Murahhasamızın Cumartesi günü akşamı veya Pazar günü sabahı şehrimize muvasalatı intizar olunmaktadır. İsmet Paşa muvasalatı müteakip şehrimizde ancak bir gece kalacak ve müteakiben ... azimet edecektir. Mustafa Kemal Paşa'ya mülaki olduktan sonra doğruca «Ankara» ya gidecektir.”¹

Heyet Lozan'dan ayrılırken beklenmeyen bir gelişme olması ihtimaline karşı Heyeti üyelerinden Lozan'da bırakılanların da daha sonra ülkeye dönmek üzere hareket ettikleri haberi gelmiştir: “Lozan'da kalmış olan Heyeti Murahhasamızın mütebaki azası da dün sabah müfarekat etmiştir.”²

İsmet Paşa ve beraberindeki Heyet, Lozan'dan 10 Şubat'ta Bükreş'e gelmiştir.³ İsmet Paşa, Karaağaç'ta Yunan kıtaları arasından geçmemek için, trenle doğruca İstanbul'a gitmek yerine Bükreş üzerinden Köstence'ye gitmeyi oradan da deniz yoluyla İstanbul'a varmayı tercih etmiştir. Bükreş'e gelindiğinde yoğun kar yağışı nedeniyle Bükreş Köstence yolunun dört metre yüksekliğinde karla kapandığı görülmüştür.

¹ **Tevhidi Efkar**, 9 Şubat 1339, s. 1.

² **Vakit**, 9 Şubat 1339, s. 1.

³ Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 380.

Vakit, hava muhalefetini okurlarına, “*İsmet Paşa elan Bükreş’tedir. Yollar yeniden kapanmıştır*” diye duyurmuştur.⁴

Bükreş Köstence arasında o zaman normal koşullarda üç buçuk saat süren yol 36 saatte alınabilmiştir. İsmet Paşa ve Lozan Heyeti, Köstence’de kendilerini beklemekte olan *Gülcemal* vapuruna binerek 16 Şubat gece yarısı İstanbul’a varmıştır.⁵

İstanbul’a varış haberi de bildirilmiş, “*Heyeti Murahhasamız dün gece nısfülleyde limanımıza muvasalat etmiştir*” başlığı altında İsmet Paşa’nın gemiye çıkan muhabirlere Konferans’a ara verilmesinin nedenleri ve Fransa’nın haklı isteklerimiz karşısında aldığı düşmanca tutum üzerine demeci yayınlanmıştır. İsmet Paşa, gazetecilerin sorduğu “*Sulh oluyor mu?*” sorusuna Gülcemal vapurunda şu cevabı vermiştir: “Her millet tabii sulhu arzu ediyor. Fakat herkes kendi şeraitiyle akdi sulh etmek emelindedir. Lozan Konferansının üç aylık mesai müddeti esnasında daima bir mücadele içinde kaldık. Sulhun akd edilip edilmeyeceği hakkında size şimdiden tabii bir şey söyleyemeyeceğim. Bu ancak devletlerle temasımız neticesinde taayyün edecektir. Maahaza biz sulh istiyoruz fakat hukuk ve istiklali tamımız tasdik edilmek şartıyla şerefli bir sulh arzu ediyoruz. Bunlar tasdik edildiği gün sulh olur. Aksi takdirde harp olmak ihtimali de vardır.”⁶

Lozan Heyeti yoldayken Vekiller Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf Bey, 6 Şubat günü İzmir limanının Müttefik gemilerine kapatılması, limanda bulunan Müttefik gemilerinin ayrılmaları ve limana mayın döşenmesi konusundaki bir kararı Müttefiklere nota ile bildirmiştir.⁷ Bu durum Müttefik basınında geniş yer bulmuş, gerek İngilizler gerekse Fransızlar, geri çekilmeye yanaşmayacakları konusunda cevaplar vermişlerdir.⁸ Konu Türk basınına şöyle yer almıştır:

“Dünden itibaren İzmir ve İzmit limanları ecnebi sefaini harbiyesine seddedilmiştir. Fevkalade Komiserler vaz’ edilmiş tedbirin ref’ini talep etmişlerdir.

⁴ **Vakit**, 15 Şubat 1339, s. 1.

⁵ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 218.

⁶ **Tanin**, 17 Şubat 1339, s. 1.

⁷ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 503, 513.

⁸ a.e., s. 509.

Selahiyetdar mehafillerde ihtiyatî tedbirden ibaret olan mukarrerattan sarfi nazar edilemeyeceği beyan edilmektedir.”⁹

Durum ertesi günkü sayıda da teyid edilerek limanların kapatılması uygulamasında bir değişiklik olmadığı yazılmıştır.¹⁰

Limanlarla ilgili gelişmeyi Bükreş'te öğrenen Hariciye Vekili İsmet Paşa, 10 Şubat günü buradan çektiği telgrafta “İzmir’de bulunan sefâini harbiyenin yirmi dört saatte uzaklaştırılması için Hükûmetin ultimatom verdiği ve bu yüzden vaziyetin gerginleştiği gazetelerde mütâlâa olunmuştur. Konferansta sulh için pek çok netâyîç elde edilmiş olup mütebakisinin de elde edilmesi memûldür. Binâenaleyh Hâriciye Vekîli ve Hey’eti Murahhasa Reisi sıfatı ile benim avdetime kadar vaz’iyyeti umumiyenin olduğu gibi muhâfazasını istirham ederim”¹¹ demek gereğini duymuştur.

İsmet Paşa, daha önce İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına 5 Şubat tarihinde gönderdiği telgrafta “Her halde İngilizlerle bütün mesâil hallolunduğundan onlarla münâsebâtda her yerde mu’tadil bulunulmasını rica ederim”¹²; 6 Şubat tarihinde gönderdiği telgrafın “D” bendinde de “İngilizlerle hiçbir noktada musâdemeye mahal vermemek”¹³ ifadelerini kullanmıştır. Hüseyin Rauf Bey de, İsmet Paşa’nın “İngilizlerle ilişkilerde ılımlı olunmasını bildirdiğini 5 Şubat tarihinde “Bilcümle Mümessillik ve Sefâretlere” Hâriciye Vekâleti Vekili sıfatıyla gönderdiği telgrafta duyurmuştur.¹⁴

İsmet Paşa 10 Şubat günü Bükreş’ten Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek küçük nedenlerle hiç kimse istemediği halde savaş olabileceğine işaret ederek duruma hâkim olmasını istemiş ve derhal Ankara’ya gelmesini rica etmiştir.¹⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin İstanbul temsilcisi Adnan Bey 10 Şubat günü İsmet Paşa’ya çektiği iki ayrı telgrafla Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’ya gelmeden önce kendisiyle Fevzi Paşa’nın da bulunduğu bir ortamda

⁹ **Vakit**, 9 Şubat 1339, s. 1.

¹⁰ **Vakit**, 10 Şubat 1339, s. 1.

¹¹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 512-513.

¹² a.e., 1990, s. 497.

¹³ a.e., s. 502.

¹⁴ a.e., s. 501.

¹⁵ a.e., s. 513.

görüşmek istediğini belirten mesajı ile kendisi gelinceye kadar İzmir'deki mevcut durumun korunacağına dair Rauf Bey'in mesajını iletmiştir.¹⁶

İzmir limanı sorununun bundan sonra yatıştığı Henderson'un Lord Curzon'a İstanbul'dan 13 Şubat günü çektiği telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de [12 Şubat günü] Konsolos Vekili ile mevzi durum [İzmir limanı krizi] ele alınmamakla birlikte dostça bir görüşme yaptığını bildiren telgrafından anlaşılmıştır.¹⁷

İsmet Paşa, İstanbul'a gelir gelmez Konferans hakkında açıklamalarda bulunmuştur. İsmet Paşa bu açıklamasında, Konferansın kesilmesi durumunda Mudanya mütarekesinin sona ermesi gerekeceğini söylemesi üzerine M. Bompart'ın Konferansın bitmediğini söylediğini; Konferansın başka bir zamana bırakılmasından söz edildiğini açıklamıştır. Konferansın kesilme nedeni olarak da, toprak sorununun sonunda bağlanmasına karşılıklı malî ve iktisadî sorunların sonuca ulaştırılmadığını belirtmiştir.¹⁸

Lozan'da görüşmelere ara verilmiş olsa da diplomasi savaşı devam etmiştir. İsmet Paşa, Romanya'dan geçerken Romanya'daki İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla Lord Curzon'dan dostane yazılmış bir mesaj almıştır.¹⁹

Lord Curzon, daha sonra İsmet Paşa'ya iletilmek üzere 9 Şubat günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'a bir mesaj göndermiştir. Henderson bu mesajı 17 Şubat günü görüştüğü İsmet Paşa'ya iletmiş, İsmet Paşa da Lord Curzon'a cevabi bir mesaj göndermiştir. Henderson, Curzon'a yazdığı telgrafta İsmet Paşa'nın tavrını dostça diye nitelemiştir. Lord Curzon Henderson'un telgrafına İsmet Paşa ve arkadaşlarına dostça duyguları için teşekkür ederek cevap vermiş, İsmet Paşa'nın bu telgrafa cevabı da 25 Şubat günü olmuştur.²⁰

İsmet Paşa'nın İstanbul'a vardığı günün ertesinde, 17 Şubat'ta, İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi açılmış ve 4 Mart tarihine kadar devam etmiştir.²¹

¹⁶ a.e., s. 514.

¹⁷ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4**, s. 114.

¹⁸ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 219.

¹⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 94.

²⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 523-524.

²¹ A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, s. 13.

İktisat Kongresi'nin toplanacağı Ocak ayı başlarında ilan edilmiştir.²² İktisat Kongresi'nin toplanacağı önceden ilan edilmiş olmakla birlikte toplantının Lozan görüşmelerinin kesildiği bir döneme denk gelmesi, kongre hazırlıklarının başladığı günlerde Lozan görüşmelerinin kilitlendiği belli olduğundan, Kongre Lozan görüşmeleri açısından da anlam kazanmıştır. İktisat Kongresi hazırlıkları ile ilgili açıklamalar yapan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in [Bozkurt] sözlerinin de Lozan'da süren mali konular üzerine görüşmelerde değinilen konularla ilintili olduğu görülmüştür.

Mahmut Esat Bey, Kongre ile ilgili açıklamasında yabancı sermaye düşmanı olunmadığını belirtip buna kanıt olarak Chester projesini göstermiştir.²³ Mahmut Esat Bey, bir başka demecinde de yine Chester projesini kanıt göstererek yabancı sermayesine karşı nefret ve düşmanlık taşımadıklarını vurgulamıştır.²⁴

Vakit yazarı Ahmet Emin Bey [Yalman] İktisat Kongresini ele aldığı yazısında Kongre ile Lozan görüşmeleri arasında bağlantıya ilgi çekmiştir:

“... tam bu sırada içtima eden bir iktisadî kongrenin Türk milletinin alâkalarının ne istikâmette olduğunu harice ve dahile gösterebileceğidir. Kongre, Türk milleti arasında yeni emel ve alakalar uyandırdığına en sarıh bir alamettir. Bu Kongre'nin tam Lozan müzakeratının iktisadî ihtilafları yüzünden inkıtaa uğradığı bir sırada küşad edilmesini bir hüsnü tesadüf addetmek lazım gelir. Türklerin mesela Karaağaç yüzünden harp etmesini tabii gören fakat iktisadi esarete karşı mücadele açmalarını manasız ve mantıksız bulan bazı ecnebilere Kongre'de söylenecek sözler en belîğ bir cevap teşkil edecektir.”²⁵

Mustafa Kemal Paşa da, İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında Lozan Konferans'ına uzun bir yer ayırmış, Lozan barış görüşmelerinin kesilme nedenine de değinerek gerçek düşmanların bu milletin iktisadi hakimiyetini sağlayarak yükselmesini istemedikleri için Konferans'ın esas olarak iktisadi nedenlerle kesildiğini vurgulamıştır:

“Milletimiz, Meclisimiz ve Hükûmetimiz samimî olarak sulh taraftarı bulunduğu için muzaffer ordularımızı durdurarak, Heyeti Murahhasamızı Lozan'a gönderdik aylardan beri müzâkereler, münakaşalar cereyan ediyor. Konferanstaki muhataplarımız bizimle üç dört

²² **Vakit**, 5 Kanunusani 1338, s. 3; **Vakit**, 10 Kanunusani 1339, s. 3.

²³ **Hâkimiyeti Milliye**, 15 Şubat 1339, s.3.

²⁴ **Vakit**, 25 Şubat 1339, s. 3.

senelik değil, üç yüz, dört yüz senelik hesabı rü'yet ediyorlar ve hâlâ muhataplarımız Osmanlı devleti'nin tarihe karıştığını ve bugün yeni Türkiye'nin mevcudiyetinin, bunu kuran milletin çok azimkâr, imânlı ve celâdetli olduğunu, istiklâli tam ve hakimiyeti milliyesinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını hâlâ anlayamamışlardır. Bu yüzden İtilâf devletleri dūçarı tereddüt oldu. İstedikleri kadar tereddüt edebilirler. Bu millet kararını vermiştir. Bu millet için tereddüt devirleri çoktan geçmiştir. (Pek sürekli ve pek şedid alkışlar) devletlerin Heyeti Murahhasamıza verdikleri son proje bittabi Heyetimizce şâyânı kabul görülmedi. Ve diğer Heyeti Murahhaslar gibi bizim Heyeti Murahhasımız da vaziyeti hükûmet ve icab ederse, meclise izah etmek üzere memlekete avdet ediyorlar. Tabîî izahat ve istizahat olacaktır. Ancak bütün millet ve bütün cihan bilsin ki, en nihayet bu millet istiklâli tammının temin edildiğini görmedikçe yürümeğe başladığı yoldan bir an tevakkuf etmeyecektir. (Şiddetli sürekli alkışlar) Efendiler, hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyada her medenî milletin tabiatıyla mâlik olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler. Haklarımız tabîî meşrudur, makuldür, bize lâzımdır. Ne kadar haklı isek bunu müdafaa için de memleket ve milletimizin kabiliyet ve kudreti de o kadardır. (Alkışlar) Efendiler, bu kadar kat'î ve yüksek bir zaferi askerîden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan men eden eshâb doğrudan doğruya eshâbı iktisadîyedir, mülâhazatı iktisadîyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hâkimiyeti iktisadîyesini temin ederse, o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teâli etmeğe başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın muvafakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur. Efendiler, bu fiilen vaki olmuştur. Sulh denilen şeyin temini için ecnebîlerin bu hakikati itiraf etmemekteki tereddütlerine mantikî mana vermek mümkün değildir.²⁶

3.2 Eskişehir Buluşması

TBMM Hükümeti İstanbul temsilcisi Adnan Bey [Adıvar], İsmet Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiyle Ankara'ya gelmeden buluşmak istediğini telgrafla bildirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa da İzmir'den önce İstanbul'a gönderilen, Beyoğlu'ndan aktarmalı olarak Bükreş'e çekilen 13 Şubat tarihli telgrafi ile İsmet Paşa'ya İktisat Kongresi'ni İzmir'de Şubat'ın on beşinde²⁷ bizzat açmaya çok önem verdiğini, daha sonra İzmir'den ayrılacağını ve İsmet Paşa ile buluşup Ankara'ya birlikte gitmeyi uygun gördüğünü bildirmiştir.

²⁵ **Vakit**, 15 Şubat 1339, s. 1.

²⁶ **İkdam**, 20 Şubat 1339, s. 3.

²⁷ Şubat'ın 15'inde açılması öngörülen kongre katılımcılar beklendiğinden 17 Şubat'ta açılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir’de İktisat Kongresi’nin açış konuşmasını yaptıktan sonra 29 Ocak günü İzmir’de evlendiği eşi Latife Hanım ile birlikte Eskişehir’e gelerek 19 Şubat günü burada İstanbul’dan gelen İsmet Paşa ile buluşmuştur.²⁸ Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa’lar 20 Şubat günü birlikte Eskişehir’den Ankara’ya gelmişlerdir.²⁹ **Vakit**, “Başkumandanlar ve Murahhaslarımız bu sabah Ankara’ya vasil oluyorlar” başlığı altında Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Fevzi Paşaların fotoğraflarını yan yana yayınlamıştır. Aynı sayfada, Eskişehir tren istasyonu fotoğrafının altında da “*Eskişehir’de mühim bir müzakereye sahne olan istasyon binası*”³⁰ yazılmıştır.

İzmir’den gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Lozan’dan dönen İsmet Paşa’nın Eskişehir’de buluştukları tren 20 Şubat sabahı saat onda Ankara’ya varmış, İstasyon’da merasimle karşılanmışlar, Başkumandan doğru Çankaya’daki köşküne, İsmet ve Fevzi Paşalarla diğer vekiller hükümet dairesine gitmişlerdir.

Vekiller Heyeti, hemen toplanarak Lozan Konferansı’nda geçen müzakerelere dair İsmet Paşa tarafından verilen izahatı dinlemeye başlamıştır. İsmet Paşa, Hükümete izahat verdikten sonra, hariciye encümenine giderek Lozan Konferansı hakkında meclisi aydınlatmıştır. Encümenin bu toplantısına Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşalar da iştirak etmişlerdir. Aynı gün, Meclis gizli bir toplantı yaparak, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey’le Hariciye Vekili İsmet Paşa’nın sulh meselesi hakkındaki izahatlarını dinlemeye başlamışlardır.”³¹

Vakit’te Ahmet Emin Bey, Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesini “*Perde Arası*” başlığı altında şöyle yorumlamıştır:

“Perde arasında bize düşen vazife sarihtir. Büyük Millet Meclisinde müzakereler cereyan ederken diğer taraftan muhtelif memleketlerin efkarını tenvire çok ehemmiyet vermeliyiz. Amal ve arzularımız hakkında bazı memleketlerde yanlış fikirler mevcut olması bizim için zararlı bir şeydir. Şimdi bu vadede faaliyet göstermenin yeni açılacak perdedeki vaziyet için çok faidesi olabilir.”³²

²⁸ Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 380.

²⁹ a.y.

³⁰ **Vakit**, 20 Şubat 1339, s. 1.

³¹ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 223.

³² **Vakit**, 20 Şubat 1339, s. 1.

İsmet Paşa, 21 Şubat günü Lozan görüşmeleri boyunca Rauf Bey'in vekâlet ettiği Dışişleri Bakanlığını yeniden bizzat üstlenmiştir.³³

3.3 TBMM Gizli Oturumlarındaki Lozan Tartışmaları

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde, TBMM'nde Barış Konferansı konusunda dokuz gizli birleşim yapılmıştır. Bu birleşimlerden 21 Şubat ve 27 Şubat tarihli olanlarında Hariciye Vekili ve Lozan Barış Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa Meclis'e açıklamalarda bulunmuştur. Meclis, 2 Mart ile 6 Mart arasında da beş gün kesintisiz olarak Lozan konusunu ele almış, Müttefiklerin Antlaşma teklifi ile Türk Heyeti'nin bu tasarıya karşı aldığı tutum değerlendirilmiş, Türk Heyeti'nin bu tasarımı kabul edip etmediği ve bir karşı proje verip vermediği tartışılmıştır. Bu tartışmaların sonunda TBMM, 6 Mart günü barış girişimlerine devam edilmesi yolunda İcra Vekilleri Heyeti'nin Lozan Delegeler Heyeti'ne görev ve talimat vermesini öngören bir kararı kabul ederek görüşmelere son vermiştir.

3.3.1 İsmet Paşa'nın Lozan Görüşmeleri ve Müttefik Tasarısı Üzerine TBMM'ne Açıklamaları

Lozan Konferansı TBMM'nde ele alınırken, öncelikle Hariciye Vekili ve Lozan Barış Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa, 21 ve 27 Şubat günlerinde Meclis'e açıklamalarda bulunmuştur.

TBMM'nin 196 ncı birleşiminin ikinci oturumu 21 Şubat 1923 günü Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Konferans'ın aşamaları ve ara verilme nedenleri üzerine açıklamalarını dinlemek üzere gizli olarak açılmıştır.³⁴

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda cereyan eden görüşmelerin genel hatlarını, Konferans'ın nasıl ertelendiğini ve içinde bulunulan durumu Meclis'e anlatacağını belirterek söze başlamıştır. Hükümet merkezine yeni geldiğini, Hükümet'teki arkadaşlarına durumu açıkladığını ancak ayrıntılar üzerinde, Konferansın çeşitli işleri üzerinde uzun uzadıya görüş alış verişi yapmak için henüz zamanları olmadığını eklemiştir.

³³ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 526.

³⁴ **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 196, (21.2.1339), Ankara, 1985, s. 1290.

İsmet Paşa, önce Konferans görüşmelerini üç grup halinde toplamıştır: Birincisi, siyasi sorunlar, arazi sorunları, sınırlar, boğazlar ve siyasi sorunlar içinde yer alan azınlıklar. İkinci büyük grup mali ve iktisadi sorunlar. Üçüncü grup altında da kapitülasyonlar, iç işleri ve idari işler. İsmet Paşa, siyasi işlemler toprak konularının İngiliz delegesi, mali ve iktisadi işlerin Fransız delegesi, kapitülasyon konularının da İtalyan delegesi tarafından takip edildiğini belirtmiştir.³⁵

Konferansın başından beri birçok sorunda Müttefiklerle uyuşmazlık içinde olduklarını söyleyen İsmet Paşa, sınırlardan başlayarak görüşmeleri aktarmıştır. Batı Trakya'da halkoyuna başvurulmasına ve sınırın Meriç'in batısında 1913 sınırı olmasına Müttefiklerin ortak bir cephe halinde karşı durduklarını anlatmıştır.³⁶

Daha sonra Musul konusuna geçen İsmet Paşa, İngilizlerin Musul konusunu özel görüşmelerde ele alınmasını tercih ettiklerini söylemiştir. Musul'un İngiliz işgalinde olduğunu hatırlatan İsmet Paşa, yapılan çeşitli özel görüşmelere karşın ortak bir noktaya varılamadığı ifade etmiştir. Müttefiklerin, Musul konusunda Konferansın kesilmesi tehdidinde bulduklarını, Türk Heyeti görüşünde direnince konunun ertelendiğini söylemiştir.³⁷

Gelibolu yarımadası üzerinde Türk kuvveti bulundurmaya Boğazların dışarıdan gelebilecek bir çıkartmaya karşı savunulması için gerekli gördüklerini belirten İsmet Paşa, bununla doğrudan ilgili olan İngilizlerin Gelibolu'da Türk birliği bulundurulmasına karşı çıktıklarını belirtti. İtalyanların Oniki Ada üzerindeki işgallerinin, kendileri için olmuş bitmiş bir mesele olduğundan Konferans'ta söz konusu olmadığını, Müttefiklerin adalar, Suriye sınırı ve Musul sorununu birlikte ele alarak onaylatmak istediklerini, Türk Heyeti'nin diğer konulara girmeyip bir konu, Musul üzerinde yoğunlaştıklarını anlatmıştır.³⁸

İsmet Paşa, Musul sorunu ile birlikte borçlar konusunun da Konferans'ın kesilmesinde ana etken olduğunu belirtmiş, müttefik yurttaşlarının savaşta uğradıkları zarara karşı da önce otuz, sonra on milyon altın tamirat bedeli istediklerini eklemiştir.³⁹ Yunanlılardan yurdumuzu yakıp yıkmaları nedeniyle dört

³⁵ a.e., s. 1291.

³⁶ a.y.

³⁷ a.y.

³⁸ a.e., s. 1292.

³⁹ a.e., s. 1293.

milyon altın istediğimizi, buna karşılık Yunanlıların, tehcir edilmiş Hıristiyanların emlak ve arazisine karşılık külliyetli para istediklerini ve bu konuda da uyuşmazlık olduğunu söylemiştir.

TBMM 200 üncü birleşiminin birinci oturumu 27 Şubat 1923 günü gizli olarak açılmıştır. Hariciye Vekili İsmet Paşa, bu birleşimde de ilk sözü alarak, Müttefiklerin verdiği Barış Antlaşması projesini bir kez daha Meclis'e açıklamak gereğini duymuştur.⁴⁰

İsmet Paşa, Müttefik projesinin, Batı'da Meriç, Doğu'da Musul, Güney'de Fransızlarla Suriye olmak üzere sınırları, Osmanlı devlet borçlarının bölüştürülmesini, savaş tazminatını, kapitülasyonları, Boğazlar sözleşmesini, gümrük ve ticaret sözleşmelerini içerdiğini, projenin genel olarak reddedilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴¹ Projenin bütünüyle reddinin savaş haline dönüşebileceğini belirten İsmet Paşa, toprak sorununda Misakı Milli ile uyumlu bir çözüm biçimi bularak mali, iktisadi ve idari sorunlarda yeni bir girişim yaparak yararlarımızı sağlamaya çalışmayı önermiştir.⁴²

İsmet Paşa, Batı ve Doğu sınırları için düşünülen çözüm tarzını, Batı'da Meriç'in batısındaki topraklardan vazgeçmek ile Musul sorununu erteleyerek bir yıl içinde İngiltere ile çözüme ulaşılamazsa Milletler Cemiyeti'ne başvurmak olarak göstermiştir.⁴³

İsmet Paşa, toprak konusunda, işgal altında bulundurulmayan bir yeri işgal etmenin oraya silahla girmekle mümkün olabileceğini, Boğazlar'a kadar silahla dayanıldığında Edirne'ye kadar olan toprakların sözleşme ile boşalttırıldığını hatırlatmıştır. İsmet Paşa, toprak, mali, iktisadi ve idari konularda her isteğimizin sağlanacağı bir görünüm olmadığına işaret etmiştir.⁴⁴

⁴⁰ TBMM GCZ, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1304.

⁴¹ a.e., s. 1304-1305.

⁴² a.e., s. 1305.

⁴³ a.y.

⁴⁴ a.e., s. 1305-1306.

3.3.2 Barış Görüşmeleri'nde Hükümet'in ve Delege Heyeti'nin İzlediği Politikaya Eleştiriler

İsmet Paşa'nın açıklamaları bazı mebuslar tarafından yeterli bulunmamıştır. İkinci Grup'a mensup⁴⁵ Mersin mebusu Yusuf Ziya Bey [Eraydın], Güney sınırında yani İskenderun ve Antakya'da hükümetin yeni bir tavır alıp almayacağını sormuştur. İsmet Paşa, Güney sınırının Ankara İtilafnamesi'nde belirlendiğini söylemiş, İskenderun ve Türk çoğunluğun oturduğu yerler için İtilafname'de bir takım hükümler olduğunu, bu hükümlerin muhafaza edildiğini söylemiştir. İsmet Paşa'nın bu açıklamasına karşı Birinci Grup'tan Antalya mebusu Rasih [Kaplan] Efendi, İtilafnamedeki hükümleri Fransızların muhafaza etmediklerini söylemiş, Birinci Grup'tan Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey de Fransızların İtilafname'nin en küçük hükmüne hürmet etmediğini söyleyerek desteklemiştir.⁴⁶

Erzurum mebusu, İkinci Grup'un önde gelenlerinden⁴⁷ Hüseyin Avni [Ulaş], Hükümet'in "Meclise karşı bir az istihfakârane" hareket ettiğini yani Meclis'i küçümsediğini, hafife aldığını öne sürmüş, Lozan delegelerinin görevlerinin bittiğini bu nedenle İsmet Paşa'nın dışişleri konusunda açıklama yapabileceğini, Mali konularda Maliye Vekilini, Adli konularda Adliye Vekilini dinlemek istediğini belirtmiş, Birinci Gruptan Konya Mebusu Refik Bey [Koraltan] de kendisini desteklemiştir. Hüseyin Avni Bey, gerek Vekiller Heyeti'nin gerekse Büyük Millet Meclisi'nin Misakı Milliden zerre kadar fedakarlık yapması halinde namus gereği çekip gitmesi gerektiğini de eklemiştir.⁴⁸

Bağımsız mebuslar arasında sayılan, Bursa Mebusu Operatör Emin Bey [Erkul], verilen her tavizin arkasının geleceğini, Musul'u verince sınırın Erzurum olacağını söyleyip Vekiller Heyeti'nin projesini okumasını ve her Vekil'in ülkenin geleceği hakkındaki düşüncesini Meclis'i ikna edecek biçimde söylemesini istemiştir.⁴⁹

Yine bağımsızlardan, Erzurum Mebusu Mustafa Durak [Sakarya], Musul meselesinin bir yıl ertelenmesinin Musul'u kaybetmek demek olduğunu, Karaağaç'ı

⁴⁵ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 127.

⁴⁶ **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1306.

⁴⁷ Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, s. 161.

⁴⁸ **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1307.

terk etmenin de Edirne'yi terk etmek olacağını, Boğazların açık olmasının İstanbul ve Marmara'nın savunmasız kalması demek olduğunu söylemiştir.⁵⁰

İzmit mebusu, Birinci Grup'ta iken daha sonra İkinci Grup'a geçen Sırrı Bey [Bellioğlu], Misakı Milli'nin bir kelimesi için milletin binlerce kan döktüğünü, Delegation Heyeti'nin ve onun programını kabul eden Vekiller Heyeti'nin Misakı Milli'ye sadık kalıp kalmadıklarını düşünmek gerektiğini söylemiştir. Sırrı Bey, Türk Heyeti'nin Mudanya Konferansı'nda Türk Heyeti'nin aldandığını ve Lozan'da Misakı Milli'den feragat ettiğini öne sürmüştür. Sırrı Bey bu nedenle, "Heyeti Vekile, Heyeti Murahhasa, bizden itimat talep etsinler. Kendilerine itimadımızı beyan edelim, ondan sonra esas meseleyi müzakereye girişelim" demiştir.⁵¹

Sırrı Bey, daha önce de İsmet Paşa'ya, tarafımıza verilen projenin incelenmesinde ve karşı projenin hazırlanmasında Vekiller Heyeti'nin oybirliğiyle mi karar aldığını; aralarında bir anlaşmazlık olup olmadığını sormuş ve İsmet Paşa'dan oybirliğiyle cevabını almıştır.⁵²

3.3.3 Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in Eleştirilere Hükümet Adına Cevabı

Mebusların eleştirilerini Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey cevaplandırmıştır. Rauf Bey, eldeki projenin çevirisinde yanlışlar bulunduğu eleştirilerini kabul etmiş, bunu zaman azlığına bağlamış ve çevirinin on beş gün süreceğini belirtmiştir. Misakı Milli'den geri adım atıldığı eleştirilerini ise, Heyetimize verilen proje kabul edilebilir bulunmamıştır bu nedenle Misakı Milli'den fedakarlık yapıldığı söylemek "insaf ile kabili telif değildir" diyerek reddetmiştir.⁵³ Rauf Bey, Barış Konferansı'nda Müttefiklerin iktisadi bağımsızlık vermedikleri ve sınırlar konusunda da direnişle karşılaştığını ve bu durumu Meclis'e daha önce anlattığını hatırlatmıştır. Rauf Bey, Müttefik projesinin, maliye, iktisat, askeri konular, Boğazlar, sınırlar açısından

⁴⁹ a.y.

⁵⁰ a.e., s. 1309.

⁵¹ a.e., s. 1310.

⁵² a.e., s. 1306.

⁵³ a.e., s. 1311.

madde madde incelendiğini, sakıncalarının görülerek buna karşılık bir karşı proje hazırlanmış olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Rauf Bey'in konuşması, mebuslar tarafından sıklıkla kesilmiş ve Rauf Bey'e sürekli sorular yöneltilmiştir. Rauf Bey, Karahisarı Sahip Mebusu, Birinci Grup üyesi Hulusi Bey'in [Çalgüner] zaten sulh olamayacağı sözlerini "biz harbi sulh için yapıyoruz. Sulhu harp için yapmıyoruz ve behemahal sulha muvaffak olacağız"⁵⁵ diyerek cevaplamıştır.

Vekiller Heyeti'nin barış metninin tadili konusunu Meclis'e getirmesini İkinci Grup'tan Yozgat mebusu Feyyaz Ali Bey [Üst], Misakı Milli'yi tadil şeklinde anlamış ve Hüseyin Rauf Bey cevap olarak Misakı Milli'nin değiştirilmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir.⁵⁶ Rauf Bey, Misakı Milli bağlamında sınırlar konusunu anlatırken Birinci Grup'a kayıtlı olmakla birlikte bağımsız hareket eden⁵⁷ Biga mebusu Mehmet Bey [Dinç], adaların unutulduğunu söylemiş, Rauf Bey ise Misakı Milli'de adaların söz konusu edildiğini hatırlamadığını belirtmiştir.

Rauf Bey'in, Musul konusunun bir yıl ertelenmesi, bu bir yıl içinde İngiltere ile baş başa anlaşma olanağının aranması, anlaşma mümkün olmazsa Milletler Cemiyeti'ne gitme yolundaki görüşünü tekrarlaması görüşmeler ve maşallah sesleriyle karşılanmıştır.⁵⁸

Rauf Bey bu arada, Musul sorununun bir yıl içinde Milletler Cemiyeti'ne gideceğinden söz ederken Milletler Cemiyeti'nin Misakı Milli'de yer aldığını da söylemiştir. Mersin mebusu İkinci Grup üyesi Salahattin Bey [Köseoğlu] buna hemen itiraz etmiştir. Rauf Bey'in, Misakı Milli'de Milletler Cemiyeti'nin yer aldığını söylemesine yine İkinci Grup'tan Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey [Koçoğlu] de itiraz etmiştir. Rauf Bey, azınlıklar dolayısıyla arada bağlantı olduğunu söyleyince Yusuf Ziya Bey azınlıkların Musul ile ilgisinin olmadığını söyleyerek Rauf Bey'e Musul'un Misakı Milli içinde mi dışında mı olduğunu sormuştur. Rauf Bey de, Musul'un Misakı Milli içinde olduğu cevabını vermiştir.⁵⁹

⁵⁴ a.e., s. 1312.

⁵⁵ a.e., s. 1313.

⁵⁶ a.e., s. 1312.

⁵⁷ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 132.

⁵⁸ **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1312.

⁵⁹ a.e., s. 1315.

Birinci Grup'tan Siirt mebusu Necmettin Bey [Bilgin], Rauf Bey'in geçen oturumlarda Musul'un terk edilmesinin Doğu Vilayetlerinin hepsinin terk edilmesi olduğu yolundaki sözlerini hatırlatarak fikir değiştirip değiştirmediğini sormuştur. Rauf Bey, aynı kanaatte olduğunu söyleyince Necmettin Bey, o zaman Vekiller Heyeti'nin görüş birliği içinde olmadığını söylemiştir.⁶⁰

İkinci Grup'a yakın sayılan bağımsızlardan⁶¹ Urfa mebusu Pozan Bey de, Necmettin Bey gibi, Misakı Milli sınırlarını sorgulamış ve Suriye sınırlarının Misakı Milli içinde olup olmadığını sormuştur. Rauf Bey buna karşılık olarak Misakı Milli'yi değiştirme yetkisinin sadece Meclis'e ait olduğunu cevabını vermiştir.⁶²

İkinci Grup'tan Çorum mebusu Dursun Bey [Yalvaç], Lozan'dan ayrılmadan önce Heyetimizin Müttefiklere bir karşı proje verdiği iddiasını öne sürerek bu projenin içeriğini, böyle bir proje vermeye yetkili olup olmadıklarını ve projenin hükümet direktifiyle mi verildiğini sormuştur.⁶³

Erzurum mebusu, Birinci Gruptan ayrılarak bağımsız kalmış olan, Durak Bey [Sakarya] de, Rauf Bey'in eldeki projenin encümenlerde görüşülmesini uygun bulmamasını, barış yapmayı Vekiller Heyeti'nin üstlenerek Meclis'e sadece kabul veya ret yolunda sorması, bunun da Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun sekizinci maddesindeki Meclis'in yürütme ve yasama görevini göz ardı etmesi olduğunu söyleyerek "bu salahiyeti ne suretle bizim elimizden alıyorsunuz?" diye sormuştur.⁶⁴

Çoğunlukla İkinci Grup üyeleri kürsüye çıkarak eleştirilerini sıralamakla birlikte Birinci Gruptan söz alıp Hükümet'i destekleyenler de olmuştur. Söz alan Birinci Grup üyesi Cebelibereket Mebusu [Topçu] İhsan Bey [Eryavuz], Karaağaç ve Musul sorunları üzerine konuşarak Karaağaç ve Musul bizde kalmak üzere barış yapma olanağı yoksa ya Karaağaç'tan vazgeçip Musul sorununu bir yıl sonraya erteleyerek barış yapılması ya da yeniden savaşılmaması seçeneklerinin önümüzde durduğunu söylemiştir. Bu iki seçenekten birini seçmek gerektiğini belirten İhsan Bey, "Heyecana kapılıp işi uzatmamak lâzımdır"⁶⁵ diye sözlerini bağlamıştır.

⁶⁰ a.e., s. 1314.

⁶¹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 133.

⁶² **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1315.

⁶³ a.e., s. 1314.

⁶⁴ a.e., s. 1316.

⁶⁵ a.e., s. 1320.

3.3.4 Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet'i Savunma Konuşması

Mebusların Hükümetin Meclisin görüşüne önem vermediği veya Misakı Milli'ye aykırı kabullerde bulunduğu yolundaki yoğun itirazlarına Rauf Bey'in teker teker cevap vermeye çalışmasının ardından Ankara Mebusu, TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa usul hakkında söz isteyerek şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar mevzubahis olan mes'ele cidden mühim ve naziktir. Bu mes'eleyi asabiyetle görüşmek gayri caizdir. Onun için bütün arkadaşlarımı sükûta davet etmek cür'etinde bulunacağım. Bunu af buyurunuz. Zan ediyorum ki rüfekanın asabiyetini mucib olacak nokta, meselenin neden dolayı ve ne mahiyette mevzubahis edildiğini tamamen anlayamamış ve ya anlatılamamış olmasından münbahistir.”⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında gelinen durumu özetleyerek ulusal gayenin sağlanabilmesi için kesin bir zafere ihtiyaç olduğunu, millet ve milletin öz evlatlarından oluşan ordunun o kesin zaferi elde ettiğini belirtmiştir. Zaferin sonucu olarak ulusal maksadı elde etmek üzere delegelerimizin Lozan Konferans'ına gittiğini ve aylardan bu yana bütün konuların tartışma konusu olduğunu eklemiştir. Sonunda İtilaf devletlerinin, Delegeler Heyetimize bazıları üzerinde görüşülmüş bazıları görüşülmemiş maddeleri içeren bir kitap verdiklerini; bu kitabın yani barış projesinin Delege Heyetimiz tarafından kabul edilebilecek nitelikte olmadığını anlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu projede kabul edilemeyecek konuların belirli olduğunu, birçok çözülmüş yani kabul edilebilecek nokta olduğunu buna karşılık tamamını kabule engel olan noktaların da belli olduğuna işaret ederek şöyle devam etmiştir:

“İşte hey'eti murahhasamız vukubulan talikten istifade ederek, merkezi hükümete gelmiş ve vaziyeti hey'eti vekileye anlatarak yeniden bir talimat talep eylemiştir. Yoksa hey'eti murahhasamız kendisinin kabul ettiği ve hey'ete kabulettirmek istediği bir projeyi aslen ve tadilen hey'eti celilenize kabul ettirmek üzere huzurunuzda çıkmış bir vaziyette bulunmuyor, zannederim. Binaenaleyh hey'eti murahhasa yeni talimat almak üzere Hey'eti

⁶⁶ a.e., s. 1317.

Vekileye bir çok izahat verdikten sonra hey'eti Vekile bir karar vermek mecburiyetinde kaldı. Hey'eti vekile bir karar ittihazı mecburiyetinde kaldı. Bu karar ya müzakeratı sulhiyeyi kat etmek, harekâtı fiiliyeyi askeriyeeye başlamak ve yahut bu kararı tehir ederek her hangi bir zeminde tekrar sulh talebine imkan bulmaktır.”⁶⁷

Vekiller Heyeti ile Delegeler Heyeti'nin düşünce alışverişinden sonra varılan noktanın tekrar barış talebinde bulunmak olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, konunun mukabil projenin ayrıntılarını tartışmak değil esas bir iki noktaya karar vermek olduğunu vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, seçenekler şöyledir: Sınırlar sorununda Karaağaç'tan vazgeçip vazgeçmemek, Musul vilayeti sorununu bir yıl içinde İngiltere ile karşılıklı sonuçlandırmaya bırakmak, kabul edilemez bazı malî sorunları projeden çıkartmak. Mustafa Kemal Paşa, bu konularda karar verdikten sonra diğer konuların kabul edilebilir görüldüğünde karara varmanın Meclisin önünde duran mesele olduğunu söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında sözü Misakı Milli konusuna getirmiş ve şöyle demiştir:

“Bazı arkadaşlarımız, mesela Sırrı Bey gibi arkadaşlarımızın, medarı kelamı misakı milli oluyor. Hey'eti murahhasa misakı milliyi mahvetmiş Hey'eti Vekile, misakı milliyi feda etmiş. Ben de diyorum ki Sırrı Bey Misakı Millinin ne olduğunu anlamamıştır. Misakı Millinin ne olduğunu evvela anlamalı ondan mütecevizlerin kimler olduğunu meydana koymalı. Efendiler arazi meselesi ve hudut meselesi misakı millinin, malûmu âliniz, birinci maddesinin dairei şümülündedir. Misakı milli şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Hey'eti Celilenin isabeti hazarıdır. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde veya yapılması teklif olunan işlerde hiçbir vakitte buna taaruz edilmemiştir. Bilakis riayet edilmiştir.”⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, Musul meselesini muharebeye girmemek için bir yıl sonraya bırakmanın ondan vazgeçmek anlamına gelmeyeceğini, barış yapıldıktan sonra bu sorunun belki daha kolay ele alınabileceğini söylemiştir. Şu anda Musul sorununu çözmek için sadece İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın

⁶⁷ a.y.

⁶⁸ a.e., s. 1318.

karşımızda olduğunu, sorunu yalnız İngilizlerle karşılıklı görüşmekte çıkar olup olmadığını değerlendirmek gerektiğini belirterek şöyle demiştir:

“Musul mes’elesini bu günden hal edeceğiz, Ordumuzu yürüteceğiz, bu gün alacağız dersek bu mümkündür. Musul’u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul’u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız? Şubhesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzu bahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar. Sözümün sonu şudur: Hey’eti Vekileyi kendi mesuliyeti dahilinde hey’eti murahhasaya yeniden talimat verip vazifesine devam ettirmek talep edilebilir ve yahut men edip harbe başlamak olabilir.”⁶⁹

Karahisarısahip Mebusu Birinci Grup’tan ayrılan ve İkinci Grup’a yakınlık duyan bağımsızlardan Nebil Efendi’nin [Yurteri] konunun buraya gelmesinin Karaağaç ve Musul sorunları nedeniyle mi olduğu sorusuna Mustafa Kemal Paşa olumlu yanıt vermiştir. Nebil Efendinin Karaağaç’ın terkini ve Musul konusunun bir yıl içinde halledilmesini delegelerimizin kabul ettiğini söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa gazetelerin yazdıklarına değil kendi sözüne bakılmasını söylemiş; kabul edilmiş bir şey olmadığını tekrarlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bazı mebusların savaş seçeneğini sıklıkla gündeme getirmelerine değinerek, savaş olursa ordumuza bağlı kuvvetler hangi kuvvetlerle savaacaktır, harbin aşamaları neler olur gibi soruların burada söz konusu edilmemesini isteyerek “Eğer bunlar açık olarak mevzu bahis olacak olursa belki sulh yapmak isterken aksi netice ile karşılaşabiliriz” demiştir.⁷⁰

3.3.5 Misakı Milli Üzerine Tartışma

Mustafa Kemal Paşa’nın, konuşmasında Misakı Milli bağlamında adından söz ettiği İzmit Mebusu Sırrı Bey [Bellioğlu] söz alarak Mustafa Kemal Paşa’nın sözlerine cevap vermiştir. Oturum sona ererken Sırrı Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında şu konuşmalar geçmiştir:

“Sırrı Bey (İzmit)- Paşa Hazretleri çok teşekkür ederim ki sözlerimi şayanı müdafaa buyurdunuz, anlamadığımı söylediniz. Misakı millinin, bendeniz mingayri haddin, muharrirlerindenim.

⁶⁹ a.y.

Mustafa Kemal Paşa (Devamla) – Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok belâ koydunuz. Yani bu gün kat'iyeti ihlâl eder sözlerden başka bir şey yapmadınız.”⁷¹

Mustafa Kemal Paşa ile Sırrı Bey arasındaki bu gerilimli konuşmadan sonra Başkan birleşime ara vermiştir. İkinci oturum açıldığında da konu sürdürülmüş, Lâzistan Mebusu Abidin Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın son açıklamalarından Misakı Millinin olmadığı, istediğimiz gibi bir harita çizeceğimiz sonucunu çıkardığını söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa öyle bir şey demediğini belirtmiştir.⁷²

İlginç görüşleriyle tanınan Birinci Grup üyesi Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de, Misakı Millinin Basra'dan İşkodra'ya uzandığını öne sürmüştür.⁷³

3.3.6 Delege Heyeti'nin Müttefiklere Karşı Proje Verdiği İddiaları

İkinci Grup üyeleri, Lozan görüşmelerini yürüten Delegeler Heyeti'nin Müttefiklerin Barış projesine karşılık olarak bir mukabil proje vermiş ve böylece bazı taahhütler altına girmiş oldukları yolunda bir iddiayı öne sürmüşlerdir. Trabzon mebusu ve İkinci Grup'un yayın organı sayılabilecek **Tan** gazetesini çıkaran Ali Şükrü Bey, “elimize verdikleri şey yanlış tercüme edilmiş devletlerin verdiği bir projedir. İsmet Paşa'nın vermiş olduğu mukabil proje nerededir” diye sormuştur.⁷⁴ Hüseyin Avni Bey [Ulaş] de, Hükümet'in hazırladığı projeyi bilmediklerini, Avrupa'ya verilecek şeyin neden gizlendiğini sorarak aynı konuda ısrar etmiştir.⁷⁵ Bu iddiaları önce Rauf Bey reddetmiştir. Ardından Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in “Mukabilini verdikten sonra geldiniz” sözlerini Barış Konferansı delegelerinden Birinci Grup üyesi, Sinop mebusu Rıza Nur Bey, “Hiçbir şey verilmemiştir, gönderilmiştir. Meselenin şekli budur. Bir taraftan da bir tadilat yapmışız, arz ediyoruz, hüküm sizindir” diye cevaplayarak Müttefiklere bir karşı proje verilmediğini ifade etmiştir.⁷⁶

⁷⁰ a.e., s. 1320.

⁷¹ a.e., s. 1319.

⁷² a.e., s. 1321.

⁷³ a.y.

⁷⁴ **TBMM GCZ**, C: 4, İ: 2, (2.3.1339), s. 3.

⁷⁵ a.e., s. 4.

⁷⁶ a.e., s. 5.

Lozan Delegationlarımızın ve Hükümet'in bir karşı projesi olduğu ve bu proje hakkında Meclis'e bilgi verilmediği iddiaları daha sonra da tekrarlanmıştır. Karahisarısahip mebusu İkinci Grup üyesi Mehmet Şükrü Bey [Koç], Vekiller Heyetinin karşı projesini bilmediklerini, karşı teklifleri görmeden karar veremeyeceklerini, projenin yakında basında çıkacağını söyleyerek "Hükümet niçin tab ettirip bize vermiyor?" diye sormuştur.⁷⁷

Bağımsızlardan Erzurum mebusu Mustafa Durak Bey [Sakarya], Müttefiklerin verdikleri projenin, Delege Heyetimizin yetkisi dışında verdikleri karşı projenin ve Hükümetin kanaatini, projesini Meclis'e getirilmesini isteyerek "hepsini buraya getirsinler. Orada görüşemedikleri hangileridir? O noktayı da görüşelim konuşalım, hissiyatımızı izhar edelim. Karar değil. Ne yapacaklarsa yapsınlar" demiştir.⁷⁸

Ali Şükrü Bey, "bizden saklanılan proje yarın verildiği anda bütün Avrupa gazeteleri de yazacaktır" diyerek, projenin Meclis'te madde madde görüşülmesini istemiş ve gizli bir siyaset takip edilmek istenilirse ondan kimsenin sorumluluk kabul etmeyeceğini söylemiştir.⁷⁹

3.3.7 Rıza Nur Bey'in Açıklamaları

Rıza Nur Bey, Lozan Konferansı hakkındaki açıklamalarına görüşmelerde görevli olduğu konuların uyruklu, azınlıklar, sağlık, rehineler, sivil esirler, asker esirler, genel af konularıyla ilgilenmiş olduğunu belirterek sözlerine başlamıştır.⁸⁰

Rıza Nur Bey, konulara girmeden önce, bütün dünyayı karşımızda bulduğumuzu vurgulamış, İngilizlerin, müttefiklerini, Amerika, Japonya gibi uzak ülkeleri, Avrupa'da tarafsız kalmış ülkeleri sonra Ermeni, Keldani ve Asuriler gibi devletleri olmayan cemaatleri getirip karşımıza sürdüklerini söylemiştir. Müttefiklerin bir birleşik cephe halinde hücum ettiklerini; buna karşılık mümkün olan en fazla direncin gösterildiğini sonunda Müttefiklerin bir antlaşma projesi vererek ayrıldıklarını, kendilerinin de Ankara'ya döndüklerini belirtmiştir. Müttefik

⁷⁷ a.e., s. 34.

⁷⁸ a.e., s. 35.

⁷⁹ a.e., s. 36.

⁸⁰ a.e., s. 4.

projesi üzerinde değişiklikler yapıldığını ulusal emellere uygun olan bu değişikliklerle Yüce Meclisin önüne geldiklerini ifade etmiştir.⁸¹

İzmit mebusu Sırrı Bey [Bellioğlu], Batı Trakya Müslümanlarının İstanbul Rumları gibi mübadele dışında bırakılmalarının, Batı Trakya Müslümanlarını muadil göstermekle Misakı Milli hükümlerini ihlal ettiğini öne sürmüştür.⁸² Rıza Nur Bey ise, Batı Trakya Müslümanlarının mübadeleden muaf tutulmalarının orada kalmaları ve kaderlerinin sonra tayin edilmesi anlamına geldiği görüşünü belirtmiştir.

Rıza Nur Bey, Patrikhane'nin dini özünden başka bir işlevi kalmadığını, muhakeme yapamayacağını ve siyasi bir sorun ile uğraşırsa sınırlar dışına çıkarılacağını söylemiştir.⁸³ Buna karşılık, Birinci Grup üyesi Üsküdar Mebusu Neşet Bey [Özercan], Patrikhane'nin ne şekilde olursa olsun İstanbul'da kalmasını tehlikeli bulduğu yönünde görüş bildirmiştir.⁸⁴

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Anadolu'da kurulmuş olan Türk Ortodoksları Patrikhanesi'ne ilişkin olarak bunların da mübadeleye dahil olup olmadığı sorusuna karşılık Rıza Nur Bey, "İsterseniz mübadele edersiniz, istemezseniz size tabidir çünkü böyle mübadele ahkâmında bir Türk ortodoksları hariçtir, diye bir kayıt yoktur"⁸⁵ cevabını vermiştir.

Ermeni yurdu sorununa gelince, Başkanın bir gün Bulgar Heyeti'ni dinlemeyi gündeme almak istediğini, kendisinin kabul etmediğini; oturuma Türk Heyeti'nin katılmadığını, Bulgarları, Ermenileri, Asurileri ve Keldanileri kendilerinin [İtilaf devletleri ve Amerika delegelerinin] dinlemiş olduğunu ve Türk Heyetinin durumu protesto ettiğini anlatmıştır.

Rıza Nur Bey, Ermeni yurdu sorununun bittiğini, Anayasamızda dil, ırk, mezhep serbestliği bulunduğunu, [Gayrimüslim uyrukların] Müslüman uyruklar ile aynı haklara sahip olduklarını ifade etmiştir.

⁸¹ a.e., s. 5.

⁸² a.e., s. 9.

⁸³ a.e., s. 7.

⁸⁴ a.e., s. 11.

⁸⁵ a.e., s. 12.

Rıza Nur Bey, sorular üzerine 150 kişinin genel affın dışında tutulacağını henüz bunların isim listesinin verilmediğini belirtmiştir.⁸⁶

Birinci Grup üyesi Urfa Mebusu Ali Saip Bey'in [Ursavaş] sorusu üzerine, yurt dışına giden gayrimüslimlerin genel affın sonra geri gelemeyeceğini; benzer biçimde mübadele ile gideceklerin de geri gelemeyeceğini açıklamıştır.⁸⁷

Urfa Mebusu, Birinci gruba kayıtlı olmakla birlikte bağımsız hareket eden, Bozan Bey'in genel affın Yunanlılarla bizim aramızda mı yoksa bütün devletler arasında mı olacağı sorusuna Rıza Nur Bey, öncelikle Yunan ile bizim aramızda sonra İtilaf devletleriyle bizim aramızda cevabını vermiştir.

Rıza Nur Bey, gayrimüslimlerin hakları konusunu izah ederken yeni bir kavram olan laiklik konusuna açıklık getirmek ve izah etmek gereğini duymuştur:

“Efendim burada bir şey arz edeyim. Burada gazetelerden birisi (ladini) diye bir şey yazmış. (İstanbul gazeteleri mi sesleri). Bilmiyorum. Bir takım güftüguyu mucib olmuş ve bunun esbabını söyleyeceğim, tabii biz orada Türkçe konuşmuyoruz. Fransızca konuşuyoruz. Fransızca için bir tâbir vardır. Lâik derler. Bunu biz de onlara müteaddid defalar söylemişiz ve söylerler. Bunu tercüme ederken böyle yazmışlar; halbuki bunun manası böyle değildir. Bu olsa olsa nasut, lahuti mukabili nasuti demektir. Halka ait bu hiçbir vakit dinsizlik demek değildir. Bu hiç ağızımdan çıkmamış bu yanlış tercüme edilmiş bundan; böyle bir kelime ağızımızdan çıkmamıştır. Binaenaleyh doğru tercüme değildir.”⁸⁸

Sağlık kapitülasyonlarının kaldırılması, sağlık resimleri ve karantina konusunda karantina teşkilatına yabancı danışman doktor alınması konusunda Antalya Mebusu, Birinci Grup üyesi, Rasih Efendi'nin [Kaplan] yabancı danışman çalıştırılmasını eleştirmesi üzerine Rıza Nur Bey, “Ret ediniz, rica ederim. Beyefendiler bizim yapabildiğimiz bu kadar. Bu meselede bir şey vardır. Yapabildiğimiz bu derecededir. Göbeğimi patlatmışızdır, bu kadar yapabilmışizdir. Buraya kadar gelmişler. Bu da Meclisi Âliye ait bir şeydir. Biz bu kadar yapabildik. İsterseniz başkasını gönderir, başka türlü yaptırırınız. Olmadı, olmadı diyorsunuz.

⁸⁶ a.e., s. 26.

⁸⁷ a.e., s. 8-9.

⁸⁸ a.e., s. 13.

İster harp yaparsınız. Mesele size aittir. Biz geldik, size arz ediyoruz. Biz bu kadar yapabilmişizdir”⁸⁹ cevabını vermiştir.

Yabancı danışman çalıştırılmasını Mebusların bir bölümü eleştirmeye devam etmişlerdir. Birinci Grup’tan ayrılıp bağımsız kalmış ve İkinci Grup’a yakınlık duyan mebuslardan Kırşehir Mebusu Müfit Efendi [Kurutluoğlu], gönderecekleri danışmanların bizim memurlarımız olmayıp kendi memurları olduğu noktasına dikkat çekmiştir.⁹⁰

Birinci grup üyesiyken sonradan bağımsız kalan, Bursa Mebusu Emin Bey’in [Erkul] Barış Konferansında Adli kapitülasyonlar görüşmelerinde danışmanımızın müzakerelerden kaçındığı söylentilerine Rıza Nur Bey, “Meselemiz milli mesele, vazife meselesidir. İş üzerinde söyleyiniz ve sorunuz. Bir şahıs böyle demiş şöyle demiş demek doğru değildir”⁹¹ cevabını vermiştir. Aynı konu üzerinde söz alan İsmet Paşa, danışmanların söylediklerinin tartışılmamasını; danışmanlar gönül rahatlığı içinde kanaatlerini bildiremezlerse işin içinden çıkma imkanı kalmayacağını belirtmiştir.

3.3.8 Meclis-Hükümet Yetki Çelişkisi ve Toprak Konularındaki Eleştiriler

Meclis’te mebusların bir bölümü, Hükümet’in Barış görüşmelerinde kendi başına hareket ettiği görüşünde olup, aslında yapılması gerekenin Meclis’te karar alınması ve Hükümet’in bu kararı uygulaması olduğu düşüncesinde idi. Bu nedenle tartışmalar, zaman zaman Meclis ile Hükümet arasındaki yetki tartışması olarak ortaya çıkmıştır. İsmet Paşa’nın 3 Mart tarihli birleşimde yaptığı konuşma, sorulara ve eleştirilere verdiği cevaplar bu bağlamda ele alınmıştır.

İsmet Paşa, 3 Mart 1922 tarihli gizli birleşimde kürsüye gelerek, araziyle ilgili ve siyasi konuları sona bırakarak diğer askeri maddelerden başlayacağını belirttiikten sonra, “işitmiyoruz” seslerini “Benim sesim bu kadardır. Sesinizi keserseniz dinlersiniz” diye cevaplayarak konuşmasına başlamıştır.⁹²

⁸⁹ a.e., s. 16.

⁹⁰ a.e., s. 21.

⁹¹ a.e., s. 22.

⁹² a.e., s. 65.

İsmet Paşa, savaş esirleri ve mezarlıklar konularını anlattıktan sonra Boğazların serbestliğine gelerek Misakı Milli'de ticari gemilerin Boğazlardan serbestçe geçişinin kabul edilmiş olduğunu hatırlatmıştır. İsmet Paşa, Barış ve savaş zamanlarında Boğazlardan geçiş ile Boğazların ve Adalar denizindeki adaların askersizleştirilmesi ile Trakya'da bulundurulacak kuvvet konularının ne şekilde öngörüldüğünü açıklamıştır.

Suriye sınırının Ankara İtilafnamesi'ndeki gibi kalmasını istediklerini belirten İsmet Paşa, Ankara İtilafnamesi'nin İskenderun'dan Antakya'ya kadar Türk çoğunluğun yaşadığı yerlerin yönetimine ilişkin haklar içerdiğini söylemiştir.⁹³ Ertesi gün de soruları cevaplandırmaya devam eden İsmet Paşa, Maraş mebusu, İkinci Grup üyesi Hasip Bey'in [Aksoyek], Meclis'te Antakya, Beylan ve İskenderun civarındaki beş yüz bin Türkün tahliyesi istenmişken Hükümet talimatında bunun neden yer almadığı sorusuna, Meclis'in her konu hakkında fikir belirteceğini, bundan aydınlandıklarını ancak Meclis'te bir mebusun veya bir grup mebusun fikrini uygulayamayacaklarını, ancak Meclis'in alacağı kararı uygulayacaklarını belirtmiştir.⁹⁴

İsmet Paşa, İstanbul'un tahliyesi ile ilgili olarak, Antlaşma imzalandığında Büyük Millet Meclisi onaylar onaylamaz, diğer ülkelerin onaylamasını beklemeden İstanbul ve Boğazlar'ın tahliyesini istediklerini belirtmiştir. Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye sınırlarının durumu ve Ege adalarıyla ilgili proje maddelerini ve karşı teklifimizi anlatan İsmet Paşa, İkinci Grup üyesi, Amasya Mebusu Ömer Lütfü Bey'in [Yasan], Adakale'yi ve bu konuda Hariciye Vekaleti'nden yazılmış yazıları hatırlatması üzerine söz konusu edilen sınırlar dışında kalan yerler üzerindeki bütün haklardan [Mısır ve Sudan dahil] feragat edildiğini, Kıbrıs adasında oturanların Britanya tabiiyetini aldıklarını söylemiştir.⁹⁵

İsmet Paşa son olarak, konulan bir madde ile kapitülasyonların kaldırıldığını belirtmiştir.⁹⁶

⁹³ TBMM GCZ, C: 4, İ: 3, (3.3.1339), s. 70.

⁹⁴ a.e., s. 79-80.

⁹⁵ a.e., s. 70.

⁹⁶ a.e., s. 71.

Meclis'te, Lozan'da Türk Heyeti'nin Müttefiklerin Barış Antlaşması projesinde kabul ettikleri, ya da kabul ettiklerini düşündükleri noktalara da eleştiriler yöneltilmiştir.

Örneğin Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], Yüce Meclis'te savaşın bir gün devamını isteyen kimse olmadığını, herkesin barıştan yana olduğunu ancak Sevr'in de barış olduğunu onun da istenmediğini söylemiştir. Karşımızdaki yegane düşmanın İngilizler olduğunu öne süren Hüseyin Avni Bey, Musul sorununun çözümünün "İngiliz şurasından başka bir şey olmayan" Milletler Cemiyeti'ne bırakılmasından sonra zaman geçince ordu toplayıp savaşamayacağını söylemiş, İstanbul ve Boğazların askersizleştirilmesini eleştirmiştir. Bu barışın şerefimize uygun olmadığını belirten Hüseyin Avni Bey, İsmet Paşa'nın savaş elbiselerini giymesini istemiştir. Musul sorununun çözümünün ertelenmesini eleştirmeye devam eden Hüseyin Avni Bey, "açık, samimi kat'i bir sulh talep ediyoruz, yoksa bulaşık, yarım, zelilâne sulh istemiyoruz" demiştir.⁹⁷

Musul anlaşmazlığının Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi konusunda eleştiri yönelten ve Milletler Cemiyeti'ne hangi koşullarda gidileceğini soran Birinci Grup üyesi, Muş mebusu İlyas Sami Bey'in⁹⁸ [Muş] eleştirilerine yanıt veren İsmet Paşa, Musul sorununda anlaşmaya varılamazsa savaş yoluna da gidilebileceği cevabını vermiştir. İsmet Paşa ile İlyas Sami Bey arasında bu konuda şu diyalog geçmiştir:

"İlyas Sami Bey (Muş) - Paşam müsaade buyurulur mu? Cemiyeti Akvama gitmek buyurdunuz. Bir taahhüt ederek gitmek vardır. Yani şimdiden kabul vardır. Bir de hakem denilen bir heyet tarafından olur. Bir de tarafeynce muvafakat olurda sonra mı Cemiyeti Akvama gider, yoksa bir sene bitmeden mi Cemiyeti Akvama gidecek, yoksa iki taraf kabul etmedikçe mi Cemiyeti Akvama gidecek?"

İsmet Paşa (Devamla) - Hayır, hayır.

İlyas Sami Bey (Muş)Yani Cemiyeti Akvama esasen tevdi ediliyor, taahhüt ediliyor değil mi?

⁹⁷ TBMM GCZ, C: 4, İ: 4, (4.3.1339), s. 92-95.

⁹⁸ Malta sürgünleri arasından gelerek Meclis'e katılmış olan medrese eğitilmiş Muş doğumlu, Hacı İlyas Sami, bazen Efendi, bazen Bey unvanıyla anılmaktadır. TBMM Albümü 1920-1973, s. 59.

İsmet Paşa (Devamla) - Türkiye'nin gayri kabili tek aksamanından olarak bütün dünyaya karşı taahhüt ettik. Sulh olsa bile bu maksadı istihsal edinceye kadar çalışacağız ve onun için yapıyoruz.

İlyas Sami Bey (Muş)- Evet sulhu istihsal için yaparız. Harp de olmazsa nasıl olur? Musul muallak olarak sulh olursa, sonra Musul'u istihsal için ne yapacağız?

İsmet Paşa (Devamla - Musul muallak olarak sulh olursa, Musul'u istihsal için bir sene zarfında görüşeceğiz.

İlyas Sami Bey (Muş) - Olmadı?

İsmet Paşa (Devamla) - Ne karar verir ise o olacaktır. Mesela, harp diyeceğiz... (Gürültüler)⁹⁹

Edirne mebusu Şeref Bey [Aykut] Birinci Grup'tan olmasına karşın, Batı Trakya, Karaağaç ve Balkanlar konularında eleştiriler yöneltmiş, hem Rauf Bey hem de İsmet Paşa ile tartışmıştır. Şeref Bey, Misakı Milli'nin sonucunun mutlaka barışa ulaşmak için olduğunu yoksa Misakı Milli'nin savaş için olmadığını söyleyerek söze başlamıştır. Mudanya sözleşmesinin Meclisteki görüşmelerinde hükümetin asıl noktaları açıklamadığını söyleyen Şeref Bey, "bazı noktalarda yanlış görüş oluyor, hükümet olarak düzeltmeye mecburum" diyen Rauf Bey ile tartışmaya girmiştir.¹⁰⁰

Siyasetin bir his değil çıkar meselesi olduğunu belirten Şeref Bey, Balkanlar bağlamında, karşımızdaki ortak cephenin önceden parçalanabileceğini öne sürünce İsmet Paşa bunun nasıl olacağını sormuştur. Şeref Bey de, savaş durumu nedeniyle diplomatik ilişkilerimiz olmamasına karşın Sırbistan ile anlaşılabilceğini söylemiştir. İsmet Paşa ise Sırbistan'ın Meriç'in batısına geçmememiz ve Osmanlı devlet borçlarına katılmama gibi iki istekleri olduğunu bunların kabul edilip edilmeyeceğini sorunca Şeref Bey İsmet Paşa'nın bahsettiği isteklerin Lozan'da öne sürülen istekler olduğunu kendisinin ise Konferans öncesinde Sırbistan ile ortak siyaset yürütmekten bahsettiğini vurgulamıştır.¹⁰¹

⁹⁹ TBMM GCZ, C: 4, İ: 4, (4.3.1339), s. 81.

¹⁰⁰ a.e., s. 99.

¹⁰¹ a.e., s. 100-101.

Şeref Bey'in Batı Trakya'nın bırakılmasına, Karaağaç'ın terkine yönelik eleştirilerini sürdürdükten sonra, konuşmasının sonunda "müstakil bir Türkiye yaşayacak, var olacaksa, vallahülazim Trakya'yı terk ediyorum" demiştir.¹⁰²

Hükümet'e sert eleştirilerden biri de İkinci Grup üyesi, İzmit Mebusu Sırrı Bey'den [Bellioğlu] gelmiştir. Sırrı Bey, 5 Mart günkü gizli oturumda Meclisin gizli görüşme yapmasının, zaten bütün görüşmeler basına yansıdığı için gereksiz olduğunu, birleşimin açık da yapılabileceğini öne sürerek sözlerine başlamış ve sonra sözü Misakı Milli'ye getirmiştir. Lozan barış görüşmelerinin ilk devresinin son günlerinde Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'in kürsüden okuduğu İsmet Paşa'dan gelmiş olan telgraflarda Misakı Milli'nin önemli ölçüde iptal edildiğini gördüğünü; Rauf Bey'in bir yanlış anlama olabileceğini söyleyerek İsmet Paşa'yı sözlü olarak dinleyelim dediğini hatırlatmıştır. Sırrı Bey, Lozan'da Müttefik devletlere son dakikada verilen notanın Misakı Milli hükümlerine aykırı olduğunu ve Rauf Bey'in bunu o zaman açıklamadığını savunmuştur.¹⁰³

Sırrı Bey'in eleştirisinin temel nedeni olarak, İsmet Paşa'nın Müttefiklere yetkisi olmaksızın bir karşı teklif yapmış olması görülmüştür. Sırrı Bey, bir gün önce İsmet Paşa'ya Müttefiklere bu teklifi verirken Vekiller Heyeti'nden yetki alıp almadığını sorduğunda ondan "Ben Başmurahtım. Elimde talimat vardı. İmza eder gelirdim"¹⁰⁴ cevabını aldığını hatırlatmış ve yetkisi olmadığını öne sürmüştür. Buna karşılık Bursa mebusu Operatör Emin Bey [Erkul], her delegenin bu yetkiye sahip olduğunu söyleyerek Sırrı Bey'e karşı çıkmıştır.¹⁰⁵ Sırrı Bey, İsmet Paşa'nın Misakı Milli kavramını kendilerinden farklı telakki ettiğini söylemiş ve Lozan Delege Heyeti'nin Sevr'de olduğu gibi insiyatifi karşı tarafa kaptırdıklarını öne sürmüştür.¹⁰⁶

Sırrı Bey'in bu sözleri üzerine, Birinci Grup'tan, Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey [Tanrıöver], Sırrı Bey'in Londra Konferansı'nda İtilafnameyi imzalayan heyette olduğunu hatırlatınca Sırrı Bey, bunun doğru olduğunu ancak istifa ettiğini, kendisini sorumlu kılacak zerre kadar şey olmadığını söylemiştir. Bolu Mebusu

¹⁰² a.e., s. 104.

¹⁰³ a.e., s. 106-107.

¹⁰⁴ a.e., s. 75.

¹⁰⁵ a.e., s. 107-108.

¹⁰⁶ **TBMM GCZ**, C: 4, İ: 5, (5.3.1339), s. 108-109.

Tunalı Hilmi Bey de, Sırrı Bey'in Londra Konferansının ardından meclise gelmeyip haftalarca ailesinin yanında oturduğunu öne sürmüştür.¹⁰⁷

Sırrı Bey, eleştirilerine devam ederek Suriye sınırında Ankara İtilafnamesi'nin antlaşmaya konmasını eleştirmiş, Musul'un Misakı Milli gereğince Türkiye'nin bir parçası olduğunu söylemiş ve Rauf Bey'e hitaben, ilgililerin anlaması için Misakı Milli'ye bir açıklama yazması gerekeceğini ileri sürmüştür.¹⁰⁸

Eleştiriler sırasında Meclis'te havanın gerginleştiği anlar olmuştur. Sırrı Bey'in konuşması sırasında İkinci Grup üyesi Ergani mebusu Mehmet Emin Bey ile Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey arasındaki aşağıdaki diyalog ancak oturum Başkanının birleşime ara vermesiyle sonlanmıştır:

‘Emin Bey (Ergani) – Musul’u satıyorlar.

Reis - Rica ederim efendim, hiç kimse bir yeri satmaz.

Sırrı Bey (Devamla) - Musul hakkındaki davamızın meşruiyeti için...

Hamdullah Subhi Bey (Antalya) - Bu sözü geri alsınlar.

Hafız Hamdi Bey (Biga) - Şahsiyet namına oluyor.

Emin Bey (Devamla) - Bu memleketleri daima satıyorlar, daima gidiyor.

Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti Reisi) (Sivas) - Paşa bana söz veriniz veya vazifeden af edersiniz.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) - Ben izah edeyim. Paşa ben izah edeyim. Kat'iyen sözünü geri almıyor, Mesaili milliye namına satıyorlar.

Refik Bey (Konya) - Heyeti Vekile ve Hey'eti Murahhasamız mes'eleyi karıştırmaları. Bunda sui tefsir edilecek bir şey yoktur.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) – Bu sözü söyleyen namus ne olduğunu bilmeden esafildir, erazildir.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) - Esafil sensin, erazil sensin, namussuz sensin, alçak.¹⁰⁹

¹⁰⁷ a.e., s. 109-110.

¹⁰⁸ a.e., s. 110-111.

¹⁰⁹ a.e., s. 111.

3.3.9 Usul Tartışmaları

Meclis'te Lozan tartışmalarında konunun nasıl ele alınacağı da uzun uzun tartışılmıştır. Lozan'da Müttefiklerin verdikleri Antlaşma projesinin doğru bir çevirisini yapılarak Meclis'e sunulması istenmiştir. Bu konu görüşmeler boyunca dile getirilmiş ve yerine getirilmemesi eleştiri konusu yapılmıştır. Lozan konusunun ilk ele alındığı 21 Şubat 1923 günü, İsmet Paşa açıklama yapmak üzere kürsüye geldiğinde, İkinci Grup'un önde gelenlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey söz isteyerek bütün müzakere zabıtlarının, protokollerin ve diğer belgelerin bastırılıp getirilmesini istemiştir. Oturum Başkanı Ali Fuat Paşa, verilen projenin tercüme olduğunu ve akşam matbaadan çıkacağını söylemiş, diğer konulardaki istekleri ise Hariciye Vekili ile Hükümet Başkanı'nın dikkate alacaklarını belirtmiştir. Bağımsızlar grubunun lideri sayılan Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey [Öğütçü] "yapmazlarsa biz bir fikir sahibi olamayız" diye müdahale etmiştir.¹¹⁰ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey bütün konferans zabıtlarının, protokollerin çevirilerinin verilmesi isteğini 27 Şubat günü yinelemiş, Oturum Başkanı, matbaanın yanması dolayısıyla buna imkan olmadığını belirtmiştir.¹¹¹

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 2 Mart günü de, elde Müttefiklerin yanlış tercüme edilmiş projesinin olduğunu, İsmet Paşa'nın teklifini bilinmediğini söyleyerek Lozan belgelerinin basılması isteğini yineleyince buna maddeten olanak olmadığını söyleyen Rauf Bey ile aralarında yeni bir karşılıklı konuşma başlayarak sürmüştür. Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş] de Hükümetin projesini tanımadıklarını söyleyerek Ali Şükrü Bey'i desteklemiştir.¹¹²

Devam eden tartışmalarda projenin matbaada bastırılarak Mebuslara dağıtılması talebi sık sık tekrarlanmıştır. Projenin bastırılması üzerine 3 Mart günü yeniden konuşan Ali Şükrü Bey projenin mebuslardan saklandığından ve gizli bir siyaset takip edilmek istendiğinden söz etmiş, Hüseyin Rauf Bey'in bunu reddetmesi üzerine öyle bir şey söylemediğini ve yanlış anlaşıldığını belirtmiştir.¹¹³

¹¹⁰ TBMM GCZ, C: 3, İ: 196, (21.2.1339), s. 1291.

¹¹¹ TBMM GCZ, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1323-1324.

¹¹² TBMM GCZ, C: 4, İ: 2, (2.3.1339), s. 3-4.

¹¹³ TBMM GCZ, C: 4, İ: 3, (3.3.1339), s. 36.

Konunun ele alınma biçimi üzerine de, İkinci Grup'tan Mersin Mebusu Salahattin Bey [Köseoğlu], 27 Şubat günü, Hükümet'in açıklamalarda bulunmasının yeterli olmadığını söyleyerek Lozan'da görüşmelere katılan delegelerin ilgili oldukları konuları ayrı ayrı anlatmalarını, Meclisi aydınlatmalarını istemiştir.¹¹⁴

Aynı gün, Lozan Heyeti delege ve uzmanlarının sırayla kürsüye gelerek kendi konularında Meclis'i daha fazla aydınlatmaları ayrıca Vekiller Heyeti'nin daha fazla açıklama yapması yolunda tümü Birinci Grup'tan olan Saruhan mebusu Reşat Bey [Kayalı], Gaziantep mebusu Ali Bey [Cenani], Mardin mebusu Necip Bey [Güven], Antalya mebusu Rasih Efendi [Kaplan], Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey [Kansu], Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural], Karahisarısahip mebusu Ali Bey [Çetinkaya], Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey [Kalaç], Adana mebusu Zamir Bey [Arikoğlu] Bey ve Muş mebusu İlyas Sami Efendinin [Muş] verdikleri önerge oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.¹¹⁵

Vekiller Heyeti üyelerinin, Lozan Delegelerinin ve Lozan Heyeti'ndeki danışmanların dinlenmesi için 2 Mart günü toplanıldığında, önceki toplantılara benzer biçimde, mebuslar usul üzerinde konuşarak görüşme biçimini sorgulayıp öneriler getirmeyi sürdürmüşlerdir. Görüşmelere hangi konudan başlanacağı üzerine İkinci Grup'tan Mersin mebusu Salahattin Bey [Köseoğlu] ile Vekiller Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'in karşılıklı konuşmalarından sonra Rauf Bey zaman kaybetmemek için Salahattin Bey'in istiklal konusunun önce görüşülmesi önerisine katıldığını belirtmiştir.¹¹⁶

Oturuma Başkanlık eden Ali Fuat Paşa, bu tartışmalar üzerine usul tartışmalarına şu sözlerle son vermiştir: "Canım efendim, her Murahhas okuyup izah edecek. Daha nasıl yapayım. Rica ederim vaziyet Heyeti Celilece kâfi derecede tenevvür etmiştir. Meclisi Âlinin son defa usul diye beş saat müzakere ettiği bir mesele vardır. Bir tahrir kabul etmişsinizdir. Eğer Heyeti Celile kabul ettiği bu tahrir birden başka bir şey istiyorsa o başkadır. (Hayır sesleri) yani şekil budur"¹¹⁷

¹¹⁴ **TBMM GCZ**, C: 3, İ: 200, (27.2.1339), s. 1322.

¹¹⁵ a.e., s. 1325.

¹¹⁶ **TBMM GCZ**, C: 4, İ: 2, (2.3.1339), s. 2-3.

¹¹⁷ a.e., s. 4.

Bağımsız olmakla birlikte İkinci Grup'a yakınlık duyanlar arasında sayılan Malatya Mebusu Sıtkı Bey [Gür], 3 Mart günü, önceki günkü ve dünkü görüşmelerde bulunamadığını, projeyi aldığını ve akşam bir parça okuduğunu, acele etmeyerek Lozan Temsilciler Heyetinin fasıl fasıl açıklamalarının ardından projenin fasıl fasıl tartışılmasını istemiş Birinci Grup üyesi Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey de kendisini desteklemiştir.¹¹⁸

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Vekiller Heyeti'nin Avrupa devletlerinin ilim ve irfanda yükselmiş, ülkemizde inceleme yapmış beş yüz insanının meydana getirdiği bu projenin altından çıkamayacağını; uzmanlar, alimler bulunarak kısım kısım görüşülmesi ve sonucun TBMM'ne bildirilmesinden sonra bir sonuç elde edilebileceğini savunmuştur.¹¹⁹

Usul hakkında tartışmalar sürerken söz alan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, "Bugün müzakere cereyan eder, her gün karar değişir ve her kararın üzerinden bir celse geçtikten sonra usul hakkında söz söyleyerek karar iptal edilerek diğer bir karara sevk ediliyorsa müzakere yapmanın imkân ve ihtimali kalmaz"¹²⁰ diyerek görüşmelerin yürütülme biçiminden yakınmıştır.

Vekiller Heyeti tarafından bastırılan Antlaşma kitabının yanlış tercüme edildiği yolunda verilen önergelerin oylanmasıyla, 3 Mart günü, Lozan Delege Heyeti'nden kürsüye gelenlerin projedeki çeviri hatalarını belirtmeleri, sonra karşı projeyi anlatmaları ve açıklamalar yapmaları yolunda yeni bir usul kararı alınmıştır.¹²¹

Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, 4 Mart günü, yeniden usul tartışmaları başlayınca, Mecliste usul hakkında alınan kararların birbirleriyle çeliştiğini söylemiş, Oturum Başkanı Ali Fuat Paşa'nın delegelerden sonra danışmanların müşavirlerin dinleneceğini söylemesi üzerine Delege Heyeti ile Danışmanlar arasında bir anlaşmazlık olmadığından danışmanların Meclis'ce ayrıca dinlenilmesine karşı çıkmıştır.¹²²

¹¹⁸ **TBMM GCZ**, C: 4, İ: 3, (3.3.1339), s. 30.

¹¹⁹ a.e., s. 31.

¹²⁰ a.e., s. 32.

¹²¹ a.e., s. 41.

¹²² a.e., s. 81-82.

Rauf Bey'in itirazlarına rağmen Lozan Heyeti'nde bulunan Danışmanlar da kürsüye gelerek açıklama yapmış ve soruları yanıtlamışlardır. Bu arada adli uzman ve aynı zamanda Birinci Grup'tan Burdur mebusu olan Veli Bey'in [Saltıkgil] de açıklama yapması konusunda Birinci Grup'tan Antalya Mebusu Rasih Efendi'nin [Kaplan] isteğine Başkan, Veli Bey'in telgrafla davet edildiğini, rahatsızlığı nedeniyle gelemediği cevabını vermiştir.¹²³

Verilen bir başka önergede İstihzaratı Sulhiye Komisyonu'nun da dinlenilmesinin istenmesi üzerine Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey, söz konusu komisyonun dört yıl Babıali'de çalıştığını, Komisyon çalışmalarının, Başkan Hasan Bey [Saka] aracılığıyla Lozan Delege Heyeti'nin istifadesine sunulduğunu, Komisyon üyelerinin ayrıca dinlenilmelerine gerek olmadığını savunmuş, önerge oylanarak istek reddedilmiştir.¹²⁴

Söz sırası üzerine çıkan anlaşmazlık nedeniyle Oturum Başkanı, 4 Mart günkü birleşimde, söz alanların adını sırayla okutmuş, adları yazılı olmayanların katibe başvurmalarını istemiştir.¹²⁵

TBMM'nde beş gündür kesintisiz süren birleşimlerin son günü olan 6 Mart günü oturum açıldığında Kângırı [Çankırı] Mebusu, İkinci Grup'tan Neşet Bey [Akkor], Hükümetin bir an önce sonuç beklediğine değinerek konuşmalara süre kısıtlaması getirilmesini önermiştir. O sırada konuşma sırası kendisinde olan Birinci Grup'tan ayrılarak bağımsız kalmış Erzurum Mebusu M. Durak Bey [Sakarya], Neş'et Bey'e hitaben gayet uzun konuşacağını, gerekirse on saat konuşacağını, sözünün kesilmemesi ve açıklamalarda bulunmasının hakkı olduğunu söylemiştir.¹²⁶

Meclis'te usul üzerine yapılan uzun itiraz ve tartışmalar yukarıda görüldüğü gibi Birinci ve İkinci Grup üyelerinin gruplarına göre tavır almaları biçiminde olmamış, mebuslar, konuyu en iyi ne şekilde ele alıp inceleyecekleri konusunda kişisel kaygılarını dile getirmişler ve bu yolda çaba göstermişlerdir. Oturumların son günü, İkinci Grup'tan Neşet Bey'in [Akkor] Hükümet'i desteklemesi de bunun bir örneği olmuştur.

¹²³ TBMM GCZ, C: 4, İ: 2, (2.3.1339), s. 22-23.

¹²⁴ TBMM GCZ, C: 4, İ: 4, (4.3.1339), s. 91.

¹²⁵ a.e., s. 92.

¹²⁶ TBMM GCZ, C: 4, İ: 6, (6.3.1339), s. 150-151.

3.3.10 Hükümet'e Yöneltilen Eleştirilere Cevaplar

Günlerdir yapılan eleştirilere, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey görüşmelerin dördüncü gününde cevap vermiştir. Rauf Bey, eleştirilerde bazı hususların hiç olmayan temellere dayandırıldığını öne sürmüştür. Rauf Bey, barışı savaştan sağlamak olanağını bir daha elde etmenin ve bir antlaşma tasarısıyla karşılarına çıkıp onlara reddettirdikten sonra tek mil imanımızla işe sarılmanın ülke ve din yararı açısından gerekli olduğunu söylemiştir.¹²⁷

Rauf Bey, Hüseyin Avni Bey'in [Ulaş] Marmara ve İstanbul'un güvenliği konusundaki endişelerine Boğazların güvenliğinin açıklığı, kapalılığı ile sağlanamayacağını tarihten örnekler vererek gidermeye çalışmıştır.¹²⁸ Yine Hüseyin Avni Bey'in Musul'u vermemek görüşüne Vekiller Heyeti içinde verelim diyen olmadığını söyleyerek cevap vermiştir. Şeref Bey'in Karaağaç'ı kurtarmak için Sırp larla anlaşıp Selanik limanını verme fikrinin kabul edilemez olduğunu, "kimin malını kime veriyoruz? Ne üzerinde pazarlık ediyoruz?" sözleriyle ifade etmiştir.¹²⁹ Sırrı Bey'in Lozan görüşmelerinden Hükümet'in haberdar olmadıkları eleştirilerini Hükümet ile Delegeler Heyeti'nin temas halinde bulunduğunu söyleyerek karşılamıştır.¹³⁰ Rauf Bey, Adnan Bey'in [Adıvar] Bey'in İtilaf devletleri temsilcileriyle temas halinde olduğu yolundaki Sırrı Bey'in eleştirisini, Adnan Bey'in Hükümet'in İstanbul Temsilcisi olarak zaten vazifesinin temas etmek olduğunu söyleyerek cevaplamıştır. Sırrı Bey'in Adnan Bey'in Müttefik temsilcileriyle barış koşullarını konuştuğu kanaatinde olduğunda ısrar etmesine Rauf Bey, "kanaat ile olur mu?" cevabını vermiştir.¹³¹ Sırrı Bey'in Ege adaları konusundaki eleştirisine karşı ise Rauf Bey, Ouchy [Uşi] Antlaşmasının İtalya, Osmanlı devletine savaş ilan ettiğinde hükümsüz kaldığını öne sürmüştür.¹³² Rauf Bey, eleştirilere cevabının sonunda beş gündür Meclis görüşmelerinde olduğu için Hükümet'in devlet işlerine vakit bulamadığını, kararsızlıkla geçecek her zamanın tehlikeler yaratmaya müsait olduğunu söylemiştir.¹³³

¹²⁷ TBMM GCZ, C: 4, İ: 5, (5.3.1339), s. 118.

¹²⁸ a.e., s. 118-119.

¹²⁹ a.e., s. 119.

¹³⁰ a.e., s. 120.

¹³¹ a.e., s. 120.

¹³² a.e., s. 123.

¹³³ a.e., s. 126.

Meclis görüşmelerinde Hükümet'e destek, 5 Mart günü birleşimde Birinci Grup üyesi, Mentеше Mebusu Tefvik Rüştü Bey'den [Aras] gelmiştir. Tefvik Rüştü Bey, Rıza Nur Bey'in Lozan'a gidiş nedeniyle 6 Kasım 1922'de Sıhhiye Vekilliği Vekaleti'ne seçilmiş ve bu görevini Rıza Nur Bey'in Ankara'ya dönüşüne kadar sürdürmüştür.¹³⁴ Tefvik Rüştü Bey, daha birkaç gün evvel arasında bulunduğu Vekiller Heyeti ile görüş ayrılığı olmadığını, Vekiller Heyeti tarafından alınmış bütün kararlara ruh ve vicdanıyla katıldığını, şimdi de yeni bir öneri çerçevesine görüşünü sunmak için kürsüye çıktığını belirterek sözlerine başlamıştır.¹³⁵

Tefvik Rüştü Bey, Lozan görüşmelerinin Musul ve Karaağaç gibi arazi sorunları ile malî ve iktisadî konular olmak üzere iki madde üzerinde karar verilmesi noktasına geldiğini; Vekiller Heyeti'nin önerisinin asıl mahiyetinin ne yapılmak istendiğine ilişkin olduğunu ancak bunun nasıl yapılacağını söylememiş olduğunu savunmuştur. Avrupa'nın önerdiğinin sömürge barışı olduğunu öne süren Tefvik Rüştü Bey, Türkiye'nin bunu kabul edemeyeceğini, kabul etmemek için savaşı kabul edeceği görüşünü de savunmuş, savaşı sürdüreceklerini ve en alçakgönüllü isteğimizi elde edebilmemiz için en son araca başvurarak haklarımızı zorla alacağımızı belirtmiştir.¹³⁶

Tefvik Rüştü Bey sözü Misakı Milli'ye getirerek de şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Meclisin üç senelik tekâmülü bana isbat etmiştir ki Misakı Milli behemehal tahakkuk ettirecektir. Fakat bir safhada değil. Binaenaleyh bizim vazifemiz Misakı Milli'yi tehlikeye koyacak hiçbir hareket yapmamak ve aynı zamanda vazifemiz onu en yakın zamanda tahakkuk ettirecek bir şekilde müdafaa etmek kabiliyeti tahakkukiyesini temin eden şekil ne ise, ona doğru gitmek olacaktır.”¹³⁷

Hükümet'i desteklemekle birlikte, Ankara Antlaşması'nda İskenderun'un ayrılmasına imza atmadığını söyleyen Tefvik Rüştü Bey, Musul'un çözümünün ertelenmesine karşı çıkararak borçların ödenmesinde erteleme talep edilmesini istemiş ve sömürgeci bir barışı kabul etmektense savaş yapmanın gerektiğini öne sürerek sözlerini şöyle tamamlamıştır:

¹³⁴ Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 364.

¹³⁵ TBMM GCZ, C: 4, İ: 5, (5.3.1339), s. 126.

¹³⁶ a.e., s. 127.

¹³⁷ a.y.

“Binaenaleyh maruzatımın hülâsasını yapmak lâzım gelirse; bir mukabil teklif yapmak ve teşebbüs yapmak ve ihzaratımızı kendimiz tarafından ve teklifin mahiyetini de sarih bir nota ile vuzuhsuzluktan sarahate doğru yaparken ifadelerimizi bir konferans olarak hesap etmek ve şimdi samimi kararımızı; kanaatımızı da verirken şimdilik vereceğimizin alacağımızdan yüzde otuz olduğunu ve binaenaleyh o müstemlekeci sulhu bize: teklifte ısrar ederlerse, harp yapmak zaruretinde olduğumuzu bilmeliyiz.”¹³⁸

3.3.11 Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan Oturumlarında İkinci Konuşması

TBMM'nin 6 Mart günkü birleşiminin ilk iki oturumunda Hükümet'e yönelik eleştirilerin sürmesi üzerine üçüncü oturumun başında Ankara Mebusu ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa söz almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bilinen konu üzerinde Meclis'te altı yedi gündür görüşmelerin sürdüğünü, çok sayıda konuşmacının söz aldığını ve yeteri kadar eleştiri yapılmış olduğu kanısında olduğunu söylemiştir. Görüşmelerin bundan sonra sürmesinde bir yarar olmadığı görüşünü belirterek bu samimi ortamda söylenen şu veya bu sözlerin dışarı, özellikle düşmanlara başka biçimde yansıyabileceğini savunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, eldeki barış projesinin bağımsızlığımızı bozan koşulları içermesi bakımından kabul edilemez olduğunu belirterek İtilaf devletlerinin projeyi bize kabul ettirmekte ısrarlı olmaları halinde yapılacak bir şey olmayacağını ve o zaman savaşağımızı vurgulamıştır. Verilmiş bir mukabil proje olmadığını, mukabil proje adı altında konuşulanın Delege Heyeti'nin, Müttefik devletlerin bilinen projesi karşılığında gönderdiği mektup olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bunun diplomatik usulde yapılması uygun olan bir biçim olduğunu belirtmiştir. Bu mektubun ardından Lozan'da Konferans görüşmeleri kesilmeksizin tatil biçiminde her devletin Delege Heyetlerinin ülkelerine gitmeleri gibi bizim Delege Heyetimizin de yurda geldiğini eklemiştir.

Delegeler Heyeti'nin Vekiller Heyeti'ne karşı sorumlu olduğunu, Vekiller Heyeti'nin de Delegeler Heyeti'ni enine boyuna dinledikten sonra yeni talimat

¹³⁸ a.e., s. 130.

vermek konusunda tereddütlü bir takım noktalar bulunması dolayısıyla Meclis'e geldiğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Delegation Heyeti'nin çalışmaları konusunda "arkadaşlar ben şahsen vicdanıma ve kanaati fikriyeme ve bütün tefekkürat ve tahkikatına istinaden hey'eti aliyenize derim ki; Heyeti Murahhasamız kendisine tevdi edilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette ifa etmiştir. Milletimizin ve meclisimizin şerefini ilâ edecek bir tarzda dünyaya tanıtmıştır ve muvaffak da olmuştur. Binaenaleyh; eğer meseleyi hüsnü intaç etmek istiyorsak bu Hey'eti Murahhasaya Heyeti Celileniz tarafından dahi manen kuvvet verilerek mesâîye devam ettirilmek lâzımdır"¹³⁹ demiştir.

Birinci Grup üyesi, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey'in [Eryavuz] Anadolu davasıyla ilgili olmayan, şuradan buradan gelen delegelerin Heyette görev almış olduklarını söylemesine ve bundan sonra bunlara görev verilmemesini istemesine Mustafa Kemal Paşa, muhtemelen Hüseyin Cahit Bey [Yalçın] ve Cavit Beyin söz konusu edildiğini bu kişilerin işe karıştırılmamasında hemfikir olduğunu söylemiş İsmet Paşa da, istenmeyen danışmanları Heyet'e almayacağını açıklamıştır. Konunun üzerine giden Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, bu kişilerin Heyete kendi istekleriyle değil İsmet Paşa'nın davetiyle girmiş olduklarını hatırlatınca Mustafa Kemal Paşa, ilerde bir tereddüt kalmaması için yararlanılabilecek herkesten yararlanılması yoluna gidildiğini söylemiştir.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in bir karşı projenin varlığında ısrar etmesine Mustafa Kemal Paşa "o sizin ifadenize göredir. Yani ben diyeceğim ki doğru değildir"¹⁴⁰ diye cevap vermiş, Ali Şükrü Bey'in ısrar etmesiyle Meclis'te şu diyaloglar yaşanmıştır:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla) –... Eğer sizin dediğiniz gibi olsa idi; o zaman Heyeti Murahhasayı tecziye etmemiz lâzım gelirdi. Bilasebep harbe mi götürsün, bunu mu istiyorsunuz? Heyeti Murahhasamız makul ve akıl ve feraset dahilinde hareket ettiğinden dolayı, müzakeratı kat etmediğinden dolayı ve memleketi harbe sürüklediğinden dolayı mı Heyeti Murahhasayı tenkit edeceğiz? Böyle mi memleketi idare edeceğiz Ali Beyefendi?

¹³⁹ TBMM GCZ, C: 4, İ: 6, (6.3.1339), s. 174.

¹⁴⁰ a.e., s. 175.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Söyliyeceğim.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla) – Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardide ediyorsunuz. (Gürültüler)

Hakkı Hami Bey (Sinop) – İstirham ederim, mecliste emniyet yoksa söyleyiniz; mecliste emniyet yok mudur?

Ali Rıza Bey (Kars) – Bütün Meclis Paşanın müdafidir. Size ne oluyor?

Reis – Meclis her zaman emniyeti muhafaza eder. Rica ederim susunuz, oturunuz.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Emniyeti şahsiye mefkut mudur?

Reis – Efendim, kim emniyeti şahsiye diyor? Rica ederim yerlerinize oturunuz.

Ziya Hurşit Bey (Lâzistan) – Sonuna kadar söyleyeceğiz, katiyen kimse sözümüzü kesemez. Usul hakkında söz istiyorum.

Reis – Usul hakkında söz yoktur. Söz Haydar Beyindir.

Ziya Hurşit Bey (Lâzistan) – Yalnız Paşa Hazretleri herkes söylediği sözün vatana hizmet olup olmadığını kendisi bilir. Hiç kimseden ders almaya ihtiyacı yoktur.

Reis – Rica ederim, hem diyorsunuz ki, emniyet yoktur, hem de gürültü yapıyorsunuz.”¹⁴¹

Birleşimi yöneten Ali Fuat Paşa, olup bitenleri anılarında daha sonra şöyle anlatmıştır:

“Ali Şükrü Beyin — Ben de söyleyeceğim, demesi üzerine Gazi Paşa, hiddetli bir tavırla: — Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardide ediyorsunuz, demiş ve elleri cebinde olduğu halde asabî bir halde kürsüden inmiş — Memleketi zarardide ediyorsunuz, maksadınız nedir? diye bağırarak Ali Şükrü Beyin üzerine yürümüştü. Bu arada birinci ve ikinci Grup âzalarından bazıları Meclis salonunun ortasında birbirlerine bağırarak olan mebusların etrafını almışlardı. Gürültüler, şiddetli ve asabî hareketler oluyordu.”¹⁴²

Ali Fuat Paşa, tartışmaların nasıl yatıştığını şöyle anlatmıştır:

¹⁴¹ a.e., s. 176.

¹⁴² Ali Fuat Cebesoy, **Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları**, s. 287.

“Müzakereler çok ehemmiyetli ve ciddî bir şekil almıştı. Müdahalelerim artık tesirini göstermiyordu, gürültülerin çoğalmasından bir şey anlaşılmaz olmuştu, herkes ayakta idi. Riyaset kürsüsünün önünde birinci ve ikinci grup azalarından çok sinirlenmiş olanlar karşı karşıya gelmiş ve adeta iki muhasım cebhe teşkil etmişlerdi, birbirlerini tehdit ve itham ediyorlardı. Bu halin bir az daha devamı müessif hadiselerle sebep olacaktı. Hattâ, birbiri aleyhine tabanca ve saire istimâline kadar vardırılabilirdi, intizâmı iâde maksadıyla meclis emniyet memurlarını çağıramazdım, çünkü; müzakereler gizli idi.

Kürsüden inmiş olan Gazi de onlara katılmıştı. Muhakkak bu vaziyeti önlemek icab ediyordu, ne yapabiliirdim?

Derhal, hatırıma riyasetin tarihî çanını iki tarafın ortasına atıp husule gelecek gürültü ve şaşkınlıktan istifade etmek gelmişti. Hemen tasavvurumu tatbik ettim. Herkes çanın atıldığı yerden uzaklaşmıştı, umumî bir sükûnet ve hareketsizlik oldu, ben de bu sâyede müzakereleri bir ân için tâtile muvaffak oldum. Müzakereleri tekrar açtığım zaman hava bir az sükûnet bulmuştu.”¹⁴³

Ali Fuat Bey’in bu anlatımına karşılık, **Gizli Celse Zabıtları**’na göre, oturuma ara verilmemiş, Başkan’ın söz verdiği Van mebusu Birinci Grup’a mensup Haydar Bey [Vaner] kürsüye gelerek konuşma yapmıştır.¹⁴⁴

3.3.12 TBMM’nin Hükümet’e Destek Kararı

Ard arda toplanan gizli celse oturumlarının altıncı gününde Oturum Başkanı Ali Fuad Paşa [Cebesoy], görüşmelerin yeterliliği hakkında, Birinci Grup üyesi Saruhan Mebusu Reşat Bey [Kayalı] ve arkadaşlarının vermiş olduğu önergeyi Üçüncü Oturum’da oya sunmuştur. Oylama sonucu görüşmelerin yeterli olduğuna karar verilmiş ve ardından Saruhan Mebusu Reşat Bey ve arkadaşlarınca verilen önerge okunmuştur.

Önergenin ilk maddesinde İtilaf devletlerinin verdikleri andlaşma projesinin kabul edilemeyeceği, İtilaf devletleri proje üzerinde ısrar ederlerse savaşın ulus için zorunlu olacağı belirtilmiştir. İkinci maddede, Musul konusunun geçici olarak ertelenmesi ve Avrupa sınırlarının saptanması konusunda verilen izahatın dinlendiği belirtilerek; malî, iktisadî ve idarî sorunlarda ülke ve milletimizin hayati haklarını ve

¹⁴³ a.e., s. 288.

¹⁴⁴ TBMM GCZ, C: 4, İ: 6, (6.3.1339), s. 176.

bağımsızlığını tam ve güvenli olarak sağlamak esası içinde barış girişimlerine devam edilmesi; Vekiller Heyeti'nin Delegeler Heyeti'ne belirtilen esaslar çerçevesinde talimat vermesi önerilmiştir. Önergenin sonunda, bütün topraklarımızın hızla boşaltılmasının kesin koşul olduğu söylenerek sonuca bir an önce ulaşılmasının beklendiği ifade edilmiştir.¹⁴⁵

Rauf Bey kürsüye gelerek durumun bir kez daha özetini yapmış ve Saruhan Mebusu Reşat Beyle arkadaşlarının önergesinin ad okunarak oya konulmasını önermiştir.

Oturum Başkanının sessizlik rica etmesi ve Hükümetin önerisini oya koymak için izin istemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa “Paşa Hazretleri niçin rica ediyorsunuz, bir nizamname vardır. Onu tatbik ediniz. Rica ederim, hakkı yoktur. Birinci tavrı evvela reye koyunuz, ondan sonra...”¹⁴⁶ demiştir.

Önerge oya konmuş, hepsi İkinci Grup üyesi olan, Lâzistan Mebusu Abidin Bey [Atak], usule uygun olmadığı gerekçesiyle çekimser kalmış, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey [Ulukan], Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey [Koç], ve İzmit Mebusu Sırrı Bey [Bellioğlu] oy kullanmamışlardır. Başkan, bu arada, Sırrı Bey'e Başkanlık makamını protesto edemeyeceğini ihtar etmiştir.

Başkan oyların sayılmasından sonra bir çekimser ve bir isimsiz beyaz oy çıktığını, oylamaya katılan 190 kişiden 170'inin oyuyla önergenin kabul edildiğini ilan ederken Ziya Hurşit Bey yerinden “130 kişi de ademi itimattır”¹⁴⁷ demiştir.

Kürsüye gelen İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Bey, hükümetin izleyeceği yolu destekleyenlere teşekkür etmiş, muhalif görüşte olanlara hürmetlerini sunmuş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“İnşallah Hak bu milletin azmi celaletinin mükâfatını ihsan edecektir. (İnşallah sadaları) ve eğer düşmanlarımız bu hakkı adaleti bizden esirgemek lüzumunda bulunurlarsa bu milletin silahı ve azmü iradesi bunu behemahal istihsal edeceğine benim imanım vardır. Tabii sizin de kanatınız budur, iştirakiniz vardır.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ a.y.

¹⁴⁶ a.e., s. 189.

¹⁴⁷ a.e., s. 190.

¹⁴⁸ a.e., s. 191.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 24 Şubat saat bir buçukta başlayan ve 6 Mart günü saat 7 de sona eren gizli görüşmeleri sonunda Vekiller Heyetine ve Lozan Delegeler Kuruluna barış girişimlerinin devamına izin vermesi, TBMM'nin, Konferans'ta kabul edilen bütün esasları kabul edip kabul edilmeyenleri reddettiği; Hükümet'e ve Lozan Delegeler Heyetine güvenoyu verdiği anlamına gelmiştir.¹⁴⁹

3.4 TBMM Görüşmelerinin Basına Yansıması

Meclis görüşmeleri, basının ilgisini çekmiş, görüşmeler gizli yapıldığı için haberler genel çerçevesiyle basına yansımıştır.

Tevhidi Efkar, görüşmelerin hemen başında, Ankara'daki durumu şöyle vermiştir: "Vaziyet pek mühimleşti Son ve nihayi karar Pazartesi günü verilecek. Mebusların ekseriyeti ve Ankara mehafili siyasiyesi şeraiti sulhiyenin katiyen aleyhinde. Gazeteler harbcûyane neşriyatta bulunuyorlar. Ankara'da maneviyat yüksek ve millet yekpare bir haldedir."¹⁵⁰

İleri, Büyük Millet Meclisi üyelerinin İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı hakkındaki uzun beyanatını büyük bir asabiyetle karşıladıklarını ve mebusların ulusumuzun esirliği hiçbir biçimde kabul edemeyeceğini, gerekirse daha yıllarca savaşa devam edilmesi görüşünde olduklarını yazmıştır. Birinci sayfadaki haber şöyledir: "Büyük Millet Meclisi'nde İsmet Paşa'nın izahatı üzerine Mebuslarda müşahade olunan asabiyet mühim vakıa arifesinde bulunduğumuzu gösteriyor. Tarihte emsali olmayan fedakarlık ve kahramanlıklarla mevcudiyeti maddi ve manevisini müdafaaya koyulmuş olan milletimiz hiçbir veçhile adli, iktisadi, mali veyahut herhangi namla olursa olsun esareti bir daha kabul etmemeğe azmetmiştir. Bunun için dört sene harp ettik icap ederse daha senelerce harbe hazırız."¹⁵¹

Tevhidi Efkar, Meclis görüşmelerindeki havayı şöyle yansıtmıştır: "Haysiyet ve istiklalimizden fedakarlık yok. Meclis'te cereyan eden ilk hafi müzakerattan sonra milletvekillerimiz, katiyen fedakarlık yapamayacağımızı ve milletimizin efendi millet halinde yaşamağa azmetmiş bulunduğunu beyan etmişlerdir."¹⁵²

¹⁴⁹ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 225.

¹⁵⁰ **Tevhidi Efkar**, 23 Şubat 1339, s. 1.

¹⁵¹ **İleri**, 23 Şubat 1339, s. 1.

¹⁵² **Tevhidi Efkar**, 23 Şubat 1339, s. 2.

Bu arada İstanbul'a gelen TBMM Hükümeti Paris Temsilcisi Ferit Bey'in Lozan barış görüşmeleri hakkındaki açıklamalarına “*Ferit Bey'in şehrimize muvasalatı*” başlığı altında **Vakit**'te yer verilmiş ve Ferit Bey'in barışa engel olan nedenleri bulmanın güç olduğunu, Fransa'da herkesin barışı temenni ettiğini söylediği yazılmıştır.¹⁵³

Tevhidi Efkar, Meclis görüşmelerini “*Büyük Millet Meclisi'nde sulh hakkındaki münakaşa devam ediyor*” başlığıyla şöyle aktarmıştır: “Meclis tarafından itihaz edilecek kararın devletlere kat'î ül müfâd olarak ultimatome şeklinde mi yoksa müzakereye esas olarak mı tebliğ edileceği henüz tebeyyün etmemiş ise de birinci şıkka daha çok ihtimal verilmektedir.”¹⁵⁴

İstanbul basınında, Avrupa gazetelerinden alıntılar yapıldığı gibi, İstanbul'da düzenli dağıtılamayan **Yenigün**, **Hakimiyeti Milliye**, **Tan** gibi Ankara gazetelerinden de özetler verilmektedir. **Tevhidi Efkar**, Meclis'te görüşmeler sürerken Ankara gazetelerinin görüşlerini ve bu arada farklı görüşlere sahip gazeteler arasındaki tartışmaları “*Sulh meselesi hakkında Ankara'da münteşir gazetelerin neşriyatı*” başlığı altında özetlemiştir:

“**Hakimiyeti Milliye**, millet Büyük Millet Meclisinin vereceği karara göre vaziyet alacaktır diyor. **Hakimiyeti Milliye** başmakalesini **Tanin**'e cevap vermeğe hasretmiştir. **Hakimiyeti Milliye** diyor ki, Büyük Millet Meclisinde cereyan eden müzakerat neticesi elbette millete bildirilecektir. Lozan sulhunun müthiş bir harp getirmeyeceğini bize kim temin edebilir? Türkiye Büyük Millet Meclisindeki müzakerat milletten değil elyevm hali harpte bulunduğumuz düşmanlardan gizlenmektedir. **Tan** da müzakeratın neticesi milletin hakkı hayat ve istiklali arzusundan ibaret olacağını söylüyor”¹⁵⁵

Meclis kararı basında geniş yankı bulmuştur. **İleri**, şöyle yazmıştır:

“İtilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak Heyeti Murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklalimizi muhil şerait ihtiva ettiğinden şayanı kabul görülmemiştir. İtilaf devletleri bu projenin aynen kabulünde ısrar ettikleri halde husule gelecek neticenin mesuliyetinden beriyiz. Pek mühim hayati Musul meselesinin bir müddeti muvakkate zarfında halli ve mali ve iktisadi ve idari mesailde millet ve memleketimizin

¹⁵³ **Vakit**, 1 Mart 1339, s. 1.

¹⁵⁴ **Tevhidi Efkar**, 6 Mart 1339, s. 1.

¹⁵⁵ **Tevhidi Efkar**, 6 Mart 1339, s. 1.

hukukî hayatiye istiklaliyesinin tam ve emin olarak istihsali ve sulhu müteakip memaliki meşgulemizin sureti tahliyesi esasları dahilinde sulh teşebbüsüne devam olunması için hükümete ekseriyeti azime ile mezuniyet verilmiştir.”¹⁵⁶

Tanin, Meclis görüşmelerinin sonuçlandığını ilk sayfasında “*Millet Meclisi Kararını Verdi*” başlığı altında vermiştir: “Resmî Tebliğ: Muahede projesi şayanı kabul görülmemiştir. Misakı Milliden hiçbir fedakarlık yapılmayacaktır. Millet Meclisi bugün öğleden evvel iki hafî celse akd ederek hemen bir haftadan beri devam eden müzakeratı nihayet saat yedide ikmal etmiş ve münakaşata da nihayet vermiştir.”¹⁵⁷

Vakit, “Heyeti Vekile devletlere Cevabı Hazırladı” başlığını atmış ve Türkiye’nin istiklalini ihlal edecek hiçbir maddenin kabul edilmeyeceğine dikkat çekerek Meclis’te alınan kararın İsmet Paşa’nın görüşmelerdeki durumunu sağlamaştırdığı yorumunu yapmıştır. Ahmet Emin Bey [Yalman], “*İtidalin Galebesi*” başlıklı başmakalesinde Büyük Millet Meclisi’nde alınan karardan dolayı milletin kendi kendini tebrik etmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵⁸

3.5 Türk Karşı Projesi ve Diplomasi Savaşı

Ankara’da Meclis’te tartışmalar sürerken, Lozan görüşmelerine ara verilmiş olsa da diplomasi savaşı bir yandan sürmüştür. Türkiye’nin Paris Temsilciliği, Ankara’da ihtilaf olduğu, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa’lar barış yanlısı iken Fevzi Paşa’nın barışa karşı olduğu yolunda söylentilerin sürdüğünü 27 ve 28 Şubat günlü telgraflarıyla iletmiştir. Hariciye Vekâleti, 1 Mart günü Paris Temsilciliğine bu söylentilerin aslının olmadığını bildiren ve bunların yalanlanması talimatı veren bir telgraf çekmiş, Paris Temsilciliği, bunun üzerine 3 Mart günü Fransız gazetelerine bir yalanlama göndermiştir.¹⁵⁹

Hükümetin barış görüşmelerine devam için güvenoyu aldığı, Paris Temsilciliği aracılığıyla hemen dünyaya duyurulmuştur.¹⁶⁰

¹⁵⁶ **İleri**, 6 Mart 1339, s. 1.

¹⁵⁷ **Tanin**, 7 Mart 1339, s. 1.

¹⁵⁸ **Vakit**, 8 Mart 1339, s. 1.

¹⁵⁹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 150-151.

¹⁶⁰ a.e., s. 149-150.

İsmet Paşa, Meclisin güvenoyu vermesi üzerine 8 Mart 1923 günü, Çağrıcı devletler Dışişleri Bakanlarına birer mektup ile ekinde bir “*Türk Karşı Teklifi Andlaşma Tasarısı*” göndermiştir.

İsmet Paşa, mektubunda Lozan görüşmelerinin kesilmesinden önce ve sonraki olayları kısaca özetlemiş, Çağrıcı devletlerin Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına yol açan görüşleriyle Türk görüşüne yer vermiştir. Mektupta ayrıca ekte sunulmuş olan “*Türk Karşı Teklifi*” de izah edilerek Müttefik devletlerden cevaplarını mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde bildirmeleri istenmiştir.¹⁶¹

Mektup ekinde “*Türk Karşı Teklifi*” olarak yer alan Andlaşma Tasarısı’nda 31 Ocak tarihindeki Müttefiklerin Andlaşma tasarısı ile 2 Şubata kadar bu tasarıda yapılan değişiklikler esas alınmıştır. Türk karşı tasarısında Müttefik metni sol sütunda gösterilmiş karşısında da o metnin Türk tarafınca istenilen biçimi yer almıştır. Değişiklik istenmeyen maddelerin karşısında ‘maintenu’ [olduğu gibi tutulmuştur] ibaresi bulunmaktadır.¹⁶²

İleri, 10 Mart sayısını Türk karşı projesine ayırmıştır. Gazetenin sürmanşeti şöyledir: “Düveli İtalafiye kavilen sulhperver olduklarını şimdiye kadar defaatle ilan ettiler. Bunun derecei samimiyet ve ciddiyetini bu sefer mukabil projemizi kabul etmekle fiilen isbat etmezlerse harp taraftarı ve sulh düşmanı olduklarını açıktan açığa göstereceklerdir.” Gazetenin manşeti ve birinci sayfanın tamamı Türk karşı projesine ayrılmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı vesaitiyle şehrimizde fevkalade komiserler vesayetiyle Düveli İtalafiyeye tevdi olunan notanın metni resmisi - Ankara, 8 Mart 1923.”

Sayfanın ortasında da Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşanın karşılıklı ayakta dururken çekilmiş fotoğrafları şu alt yazı ile verilmiştir: “Bu iki kumandanımız olmasaydı acaba biz bugün ne olacaktık? Türkiye’nin şeref ve istiklaliyle yaşaması temin edildiği takdirde memleketimizin cihanda en büyük bir amili sulh olacağını bir kere daha dünyaya gösteren iki büyük ricalimiz İsmet Paşa (asker kıyafetiyle) Mustafa Kemal Paşa Hazretleri”¹⁶³

¹⁶¹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Birinci Takım, C: IV, s. 21-27.

¹⁶² a.e., s. 28-62.

¹⁶³ **İleri**, 10 Mart 1339, s. 1.

Ankara'daki durum Müttefikler tarafından dikkatle gözlenmiştir. İngiliz yetkililer, Meclis'te olan biteni merak ettiklerinden bu konuda haberler hemen Londra'ya iletilmiştir. Örneğin İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı 15 Mart 1923 günü Mart ayı başlarında barış tahminleri başlıklı, İsmet Paşa'nın tavrı, Musul sorunu, İç siyasal durum, İstanbul'daki Makedonya Temsilcisinin görüşleri konulu uzun bir rapor hazırlamış, ekinde bu konularda İngiliz İstihbaratının derlediği bilgileri vermiştir.¹⁶⁴

Türk teklifinin Müttefiklerce değerlendirildiği **İkdam**'da “*Tekliflerimize Müttefikler On, On Beş Gün Kadar Cevap Verebilecekler*” haberiyle duyurulmuştur.¹⁶⁵ **Vakit**, “*Müttefiklerin Sulh Projesini Tadilen Verilen Proje*” başlığı altında Türk teklifini madde madde yayınlamıştır.¹⁶⁶ **Hakimiyeti Milliye** de Müttefik devletler projesinde Hükümetimiz tarafından kabul edilmeyerek kendilerine bildirilen tadilatı, maddeler halinde yayınlamıştır.¹⁶⁷ **Hakimiyeti Milliye**, Müttefik devletler projesini de daha önce tam metin halinde yayınlamıştır.¹⁶⁸

Hakimiyeti Milliye, “*İlk Tesirler*” başlığı altında, Türk teklifinin Avrupa'nın Türkiye'yi yeniden ulusal amaçlarını barış yoluyla arayan bir ülke olarak gösterdiğini belirterek İngiliz, Fransız ve İtalyan gazetelerinin barış konusunda ümitsizliğe düşülmemesi gerektiğini yazdıklarını aktarmıştır.¹⁶⁹

İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a 20 Mart tarihinde gönderdiği raporda İstanbul'a gelen Mebuslardan derlenen haberleri, Türk basınında çıkan yazıları ve Mustafa Kemal Paşa'nın Çukurova gezisini bildirerek Türkiye'nin tavrını anlatmaya çalışmıştır.¹⁷⁰

Lozan konusuna geniş yer ayıran Türk basını, bu dönemde, doğrultma olanağı bulamadığı haberleri vermekten de geri kalmamıştır. **İleri**'nin 21 Mart tarihli sürmanşeti buna bir örnektir: “Büyük Britanya hükümetinin müstakil sulh Konferans'ının İstanbul'da inikadını teklif edeceği haber veriliyor. Yeni Gün gazetesi affı umumiden istisna edilen 179 itilafçının esamisini neşretmektedir.”

¹⁶⁴ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 5**, s. 149-154.

¹⁶⁵ **İkdam**, 11 Mart 1339, s. 1.

¹⁶⁶ **Vakit**, 11 Mart 1339, s. 1.

¹⁶⁷ **Hakimiyeti Milliye**, 15 Mart 1339, s. 2.

¹⁶⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 8 Şubat 1339, s 2, 3.

¹⁶⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 12 Mart 1339, s 1.

Bilindiği gibi, Çağrıcı devletler baştan beri Türkiye topraklarında görüşme yapmaya yanaşmamışlardır. Genel Af antlaşması imzalandığında da af dışında bırakılanların 150 kişi olduğu görülmüştür.

İleri'nin aynı sayısında başyazar Suphi Nuri Bey, “*Londra İçtimai*” başlıklı yazısında Müttefiklerin Londra’da yaptıkları toplantıyı yorumlamıştır: “Türkler Londra müzakerelerinden sulh bekliyorlar. Bunu eğer İtilaf devletleri bize verirlerse ne ala. Yoksa Türkler bu yarım harp ve yarım sulh devresine alışmışlardır. Bizce muhakkak olan bir şey varsa o da bugün ne İngiltere’nin ne İtalya’nın ne de Fransa’nın harp etmeyeceğidir. Olsa olsa sulhu biraz daha geciktirirler. Bu tehirin ziyarı Türke olduğu kadar İtilaf devletlerine de dokunur. ... Bekleyelim ve ezcümle kuvvetli olalım” demiş ve İtilaf devletlerinde henüz iyi niyetten, barış taraftarlığından, haktan yan olmaktan eser olmadığını söylemiştir.¹⁷¹

Müttefik devletleri, Türkiye’nin vermiş olduğu karşı barış tasarısını aralarında görüşmek ver ortak bir tutum saptamak üzere 21 Mart 1923 günü Londra’da bir araya geldiler.

Vakit, “*Mukabil teklifimizi tetkike başladılar*” başlığı altında, Türkiye’nin karşı barış teklifinin bu sabah Paris’e geldiği, Türk teklifini süratle incelenmesi için Müttefiklerin derhal toplanacakları, ertesi gün Londra’da Bompard’ın başkanlığı altında bir toplantı yapılarak Türk Karşı teklifinin inceleneceğini yazmıştır.¹⁷²

Hakimiyeti Milliye, Müttefiklerin toplantısını “*Londra Konferansı Toplanıyor*” başlıklı haberinde vermiş ve Fransızların cephe birliği konusunda ısrar edecekleri, Müttefiklerin Türkiye’ye bir tasarı dayatmaları halinde barışın tehlikeye gireceği yorumlarını yapmıştır.¹⁷³

Hakimiyeti Milliye, Londra Konferansı ile ilgili haberlere devam ederken, İngiltere’nin İstanbul’daki işgal orduları kumandanı General Harrington’un Londra’ya çağrılmasının önemli bir nedeni olduğunu, İngilizler İstanbul’un tahliyesi

¹⁷⁰ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 5**, s. 154-155.

¹⁷¹ **İleri**, 21 Mart 1339, s. 1.

¹⁷² **Vakit**, 17 Mart 1339, s. 1.

¹⁷³ **Hakimiyeti Milliye**, 18 Mart 1339, s. 1.

konusunda işgal kumandanının fikrini alırken diğer Müttefiklerin tedrici bir tahliye istediklerini yazıyor. Gazete, “*Konferans Neleri Kabul Etmeyecekmiş*” başlığı altında İtalyanların Meis adası konusunda, Fransızların iktisadi konularda ısrarcı olacaklarını, Yunanistan’dan istediğimiz tazminat konusunun ayrı bir konferansta ele alınacağı haberlerinin geldiğini yazıyor. Venizelos’un Londra’da ne işi olduğunu soran Hakimiyeti Milliye, İngiliz gazetelerinin Türkiye’nin neden Londra Konferansı’na çağrılmadığını soruşturduğunu da aktarıyor.¹⁷⁴

Vakit yazarı, Mehmet Asım Bey [Us], Londra’dan gelen haberleri olumsuz bularak “*Harb Tehlikesi yazısında*”, Londra Konferansı’nın ümit edilen sonucu vermediğini ve barış olasılığının azaldığını yazmıştır.¹⁷⁵

Tevhidi Efkar, Müttefiklerin tavrını değerlendirirken, Ege adaları konusunda İtilaf devletlerinin tutumunu şöyle eleştirmiştir: “Eşek adası ile gözümüzü boyuyorlar. Mukabil teklifeyn içinde yalnız Eşek Adası’nı kabul ettiler!..” Haberin yanında sayfaya bir de Ege haritası konmuştur. Haritada, Bozcaada ile kuzeyindeki Tavşan adaları arasındaki Eşek adası görülmektedir. Aynı sayıda Londra Konferansının dün sona erdiği ve uzmanların bugün hareket edeceğinin kararlaştırıldığı haberi verilmiştir.¹⁷⁶

Tevhidi Efkar, ertesi gün “Konferansın Nisan’ın nısfı ahirinde Lozan’da içtima takarrür etti” diyerek Konferansın Lozan’da Nisanın ikinci yarısında toplanacağı haberini verirken Ege adaları konusuna da devam etmiş ve eleştirisini bir karikatür ile zenginleştirmiştir. “Avrupa sulha ne ile vasıl olmak istiyor” başlığı altındaki yazıda yer alan karikatürde, üzerinde «Eşek Adası» yazılı bir kaya taşıyan eşeğini çeken Avrupalı diplomat yer almıştır. Karikatürün alt yazısı şöyledir: “Avrupalıların Türkleri kandırıp sulh yapmağa irzâ için takdim edecekleri yegâne madde: Eşek Adası.”¹⁷⁷

Tevhidi Efkar’ın karamsar yayınları devam etmiştir. “Ankara’da Devletlerin bizi aldatmak istediği kanaati hükümfermadır.” Yazı şöyle devam etmektedir:

¹⁷⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 27 Mart 1923, s. 1.

¹⁷⁵ **Vakit**, 29 Mart 1339, s. 1.

¹⁷⁶ **Tevhidi Efkar**, 28 Mart 1339, s. 1.

¹⁷⁷ **Tevhidi Efkar**, 29 Mart 1339, s. 1.

“Mukabil teklifimizin reddi hakkındaki haberlerin Ankara’daki tesirâtı: Harpten başka çare kalmıyor!”¹⁷⁸

Aynı gazetede yeni Türkiye’de bir yandan da hayatın devam ettiğine bir örnek olarak radyo yayınlarıyla ilgili olarak sayfanın altına konmuş küçük bir haber de yer almıştır: “*Şehrimizde telsiz telefon tecrübeleri*” başlıklı haberde, “telsiz telefonu memleketimizde her türlü yoksulluğa rağmen kendi gayret ve mesaisi ile ilk defa muvaffakiyetle tecrübe ve tatbik etmekte olan Muallim Rüştü Bey ve telsiz telefonu” fotoğrafıyla yer almıştır.¹⁷⁹

İleri, “*Muzaffer Türk ordusu vazifesine başlamak için verilecek emri bekliyor!*” başlığı altında şunu yazmıştır:

“Konferanslar, müzakereler, yine konferanslar, yine müzakereler... Biz bütün hulûsı niyet ve samimiyetimize rağmen karşımızdakilerde suiniyet görüyoruz. İşte Londra Konferansı da, asgari mütalebemizi red etmekle neticelendi. Düşmanlarımızda görülen bu haleti ruhiye ile sulhün yakında akdine imkan olabilir mi? Bizi yine Lozan’da bir konferansa çağırıyorlar, fakat böylelikle yeni bir Konferans’a artık lüzum olmadığı pek ala anlaşılıyor.” Gazete, şunları da yazmıştır: “Londra Konferansı’nda mütehasıslar tarafından esası tespit edilen cevabın yarın hükümetimize tebliğ edilmesi muhtemeldir. Bu cevap uzun olmayıp sadece zaman ve mekan tayin ederek hükümetimizi müzakereye daveti ihtiva etmektedir.”¹⁸⁰

Suphi Nuri, “*Sulh Olacak mı*” başlıklı yazısında Londra Konferansını tahlil etmiştir:

“Makalemize harp başlayacak mı diye bir sernâme koyabilirdik. Çünkü bugün biz maalesef sulhtan ziyade harbe yakın bulunuyoruz. Daha doğrusu harp henüz bitmedi, sulh da olmadı. Arada bir Mudanya Mukavelenamesi vardı. Mudanya’da bize «askerinizi durdurunuz. Lozan’da sulh yapmağa geliniz» dediler. Fakat Lozan’da biz sulhperver insanlara tesadüf etmedik. Lord Kurzonun, Barerin hüsnüniyeti yoktu. Onlar sulh değil pazarlık için gelmişlerdi. Maksatları Türklere müsavat vermemek Türkleri iktisaden zayıf bulundurmak ve yüz binlerce Türkü ecnebi memleketinde bırakmaktı. İsmet Paşa Türkleri pek iyi müdafaa etti. Fakat karşısında hak ve adaletten anlayan kimse yoktu. Avrupalılar oraya (iş yapmağa) gelmemişlerdi. ... İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların menafii Türkler ile anlaşmakta, şarka sulh vermektedir. Harp iyi bir şey değildir. Yeniden bir harp olur ise

¹⁷⁸ **Tevhidi Efkar**, 30 Mart 1339, s. 1.

¹⁷⁹ a.y.

¹⁸⁰ **İleri**, 30 Mart 1339, s. 1.

bunun bilhassa mesuliyeti maddi ve maneviyesi hep İtilaf devletlerine ait olacaktır. Çünkü Türkler, sulh istiyorlar ve sulhü temin etmek için de azami fedakarlıkları etmişlerdir. Fakat artık yeter. Bundan fazla fedakarlık istiklal değil esaret demektir. Türk ise esir yaşayacağına şan ve şerefle ölmeyi tercih eder. Binaenaleyh İsmet Paşa'nın Londra tekliflerine karşı yapacağı şey son tekliflerimizde ısrar etmekle beraber, ordumuza daha ziyade ihtimam eylemekten ibarettir.”¹⁸¹

İsmet Paşa'nın 8 Mart tarihli mektubuna karşılık Çağrıcı devletler [İngiltere, Fransa, İtalya] Dışişleri Bakanlarıyla Japonya Temsilcisi, 28 Mart ile 1 Nisan tarihli arasında birbirinin aynı olan birer cevap mektubu göndermişlerdir. Eş mektuplarda, “Türk Karşı Teklifi” üzerine şimdilik ayrıntılara girmek niyetinde olmadıklarını belirtmekle birlikte “çözüme bağlanmış” konularda değişiklik yapılmasından duyulan hoşnutsuzluk ifade edilmiş ve Müttefiklerin görüşleri özetlenmiştir. Mektupların en önemli yanı, Çağrıcı devletlerin, bir an önce Lozan'da görüşmelere girişmek üzere Temsilciler göndermesini İsmet Paşa'ya bildirmeleri olmuştur.¹⁸²

Müttefikler, cevap notalarını Ankara'ya iletmek üzere TBMM Hükümeti'nin İstanbul Temsilcisi Adnan Bey'e vermişlerdir. Müttefik Temsilcilerinin, Adnan Bey'in yanından çıkışta açıklama yapmaktan kaçındıkları basına yansımıştır. **İkdam**, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin notanın içeriği hakkında bilgi veremeyeceklerini söylediklerini, İtalyan temsilcisinin ise notanın içeriğinden söz etmemekle birlikte iyimser olduğunu belirttiğini, Japonya elçisinin de barışın olacağına inandığını söylemiştir. **İkdam**, Adnan Bey'in açıklamalarına dayanarak notanın barışçı ve dostane bir dille kaleme alınmış olduğunu yazmıştır.¹⁸³

Hüseyin Cahit Bey, **İleri**'de, birinci sayfada “*Muzaffer Türk Ordusu vazifesine başlamak için verilecek emri bekliyor*” manşetinin yanındaki “*Siyaset*” adlı köşesinde “*Cevabi Nota*” başlığıyla yazdığı yazıda şunları söylemiştir:

“Londra Konferansının pek nahoş bir şekilde bildirdikleri Müttefikin notasının metni artık elimizde bulunuyor. Devletler tekliflerimizden hangilerini kabul hangilerini red ediyorlar. Hemen hiçbir şeyi kabul etmiyorlar fakat doğrudan doğruya hiçbir şeyi de red etmiyorlar. ... Mamafî cevabi notadan anladığımıza göre de Heyeti Murahhasamızın Lozan'daki vazifesi pek kolay olmayacaktır. Yine her nokta üzerinde uğraşmak, büyük bir

¹⁸¹ **İleri**, 30 Mart 1339, s. 1.

¹⁸² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Birinci Takım, C: IV, s. 63-65.

¹⁸³ **İkdam**, 1 Nisan 1339, s. 1.

itidal, basiret, nufuzı nazar ve bilhassa vukuf ile uğraşmak lazım gelecektir. İsmet Paşa Hazretleri bu defa da iktidar şöyle dursun adabı muaşerete bile bigane bir arkadaşa malik olursa kendisine pek acırız.”¹⁸⁴

Hüseyin Cahid Bey, burada Rıza Nur Bey’i kastetmiştir. Rıza Nur Bey de anılarında Hüseyin Cahid Bey’den aynı sertlikte söz etmiştir: “Vekillikten de Murahhaslıktan da istifaya karar verdim. Bu esnada Cahid (Hüseyin Cahit Yalçın) de aleyhime döşenmiş, yazıp duruyor. Ertesi gün yeni bir makalesini gördüm.”¹⁸⁵ Anılarında, telif, tercüme hakları konusunu anlatırken de Rıza Nur Bey, “Tuhaftır Hüseyin Cahid bunun kıymetini takdir edememiş. Bu iş dolayısıyla şiddetle benim aleyhimde yazdı. Halbuki takdir edecek seviyededir. Galiba, daha doğrusu şahsi düşmanlık galeyanı. Hücum vesilesi olsun da ne olursa olsun diye yaptı.”¹⁸⁶

İleri gazetesinde Suphi Nuri Bey, yeniden toplanacak Barış Konferansı’ndaki tutum konusunda önerilerini şöyle yazmıştır:

“Dün Ankara’dan gelen haberler gayet mühimdi. Harici ve dahili vaziyetimiz pek ziyade, itinaya, kudret ve kuvvete ihtiyaç gösteriyor. Londra içtimaatından sonra İtilaf devletlerinin bize göndermiş oldukları cevabi nota dün de yazdığımız veçhile sulhperverane ve itilafkâranedir. Son mukabil tekliflerimiz red edilmiyor ve yalnız Lozan’da tekrar müzakere edilmek isteniyor. Hariciye Vekili ve Heyeti Murahhasa Reisimiz İsmet Paşa dün Büyük Millet Meclisi’nde «bir taraftan sulh tesisatına devam ederken diğer taraftan milletin rey ve arasına müracaat lazım geldiğini» söyledi. Bu ifadattan anlaşıldığına göre İtilaf devletlerinin Londra’da hazırladıkları nota esas itibarı ile bizi tatmin ediyor ve tekrar bir müzakere kapısı açıyor. Bu fırsattan istifade ederek hukuk ve menafiimizi müdafaa etmek en iyi bir siyasettir. İsmet Paşa, her halde bu defa Lozan’da azami faideler olan sulh muahedesi imza etmeğe muvaffak olacaktır. İtilaf devletleri milletlerinin sulh temayüllerini pek ala biliyorlar. Bugün Avrupa’nın harp edeceği yoktur. Yalnız bizim yapacağımız cihet yeni bir harbe hiçbir veçhile vesile ve sebebiyet vermememizdir. Türkler eğer Lozan’da muvaffak olmak ve şerefli bir sulh ile iş bitirmek istiyorlarsa bir taraftan İtilaf devletleriyle müzakerelerinde acil ve kati kararlar ittihaz etmelidirler. Diğer taraftan da Avrupa’ya her vakitten daha ziyade kuvvetli oldukları hissini vermelidirler. Bu kuvvetli olmak hissi ise söz ile verilmez. Efal ve icraat lazımdır. Her şeyden evvel muzaffer ve kahraman ordumuz her türlü harekete amade bulundurulmalıdır. Türkleri bu ordu kurtardı ve Türkler bu ordu baki

¹⁸⁴ **Tanin**, 2 Nisan 1339, s. 1.

¹⁸⁵ **Dr. Rıza Nur’un Lozan Hatıraları**, s. 226-227.

¹⁸⁶ a.e., s. 259.

kaldıkça muvaffak olacaklardır. Binaenaleyh velinimetimize karşı her türlü fedakarlığı, ihtimamı, hidematı ifa etmeliyiz. İsmet Paşa'nın söyleyeceği sözler (hakk ü adl) kulağıyla değil top ve tüfek zihniyeti ile muhataplarının dimağına tastir edecektir.”¹⁸⁷

Konferans'ta İsmet Paşa'ya hakkı olup olmadığına değil gücünün olup olmadığına sorulacağını söyleyen Suphi Nuri Bey, Türkiye'yi zayıf ve kötü göstermek için iç ve dış düşmanların ellerinden geleni yapmış olduğunu yazarak bu entrikaların yalan olduğunu kanıtlamak için İsmet Paşa'nın Türk ordusunun emre hazır beklemekte olduğunu bildirmesi gerektiğini öne sürmüştür. Suphi Nuri Bey, düşman malum, maç malum olduktan sonra çözüm olarak, güçlü olmayı ve Mustafa Kemal Paşa'nın bayrağı altına toplanmayı önermiştir.¹⁸⁸

Hakimiyeti Milliye'de “*Yeni sulh Konferansı etrafında*” başlığı altında yayınlanan Anadolu Ajansı tebliğinde notanın Meclis çevrelerinde birçok maddesinin belirsizliği ve açıklıktan uzak olması nedeniyle uygun bulunmadığı, iki buçuk ay süren Konferans'ı sürüncemede bırakıp giden Devletler'in bu sefer de açıklıktan uzak esaslar üzerinde görüşme önermelerinin çekinceler doğurduğu ifade edilmiştir. Yan sütunda, Seçim Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Hakkında Kanun'un çerçeve içinde verilmiş olmasından da görüldüğü gibi seçimlerin yenilenecek olmasının kamuoyunda endişe uyandırmasını engellemek üzere, Anadolu Ajansı tebliğinde, her ne kadar Meclis yeni seçimlere karar vermişse de yeni Meclis oluşana kadar eski Meclisin yetkilere sahip olacağı vurgulanmıştır. Anadolu Ajansı tebliği, yeni Konferansın başarı ile sonuçlanacağına ihtimal verenlerin ender olduğu yorumuyla bitmektedir.¹⁸⁹

3.6 Tartışmalara Yol Açan Farklı Misakı Milli Metinleri

TBMM'nin 27 Şubat 1923 günkü 200 üncü birleşiminin birinci oturumunda İzmit Mebusu Sırrı Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen Misakı Milliye ilişkin tartışma Lozan müzakereleri boyunca sürekli atıfta bulunan Misakı Millinin üzerinde fikir birliği oluşmuş tek bir metnin olmayışına bir örnek olmuştur.

¹⁸⁷ İleri, 2 Nisan 1339, s. 1.

¹⁸⁸ a.y.

¹⁸⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 4 Nisan 1339, s. 1.

Misakı Milli'nin, 28 Ocak 1920 günü Meclisi Mebusan'da "Ahdı Milli" adıyla benimsendiğinde herkesin hemfikir olmasına karşılık bu metnin nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Misakı Milli üzerine yapılan tartışmalarda, Misakı Milli'nin birinci maddesinde kesin belirlenmiş bir Misakı Milli sınırı olup olmadığı, varsa bu sınırın nasıl çizildiği, Mondros Mütarekesi ile çizilmiş sınırlar dışında kalan toprakların Misakı Milli kapsamında olup olmadığı esas unsur olmuştur.

Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın Üçüncü Devresi 21 Aralık 1918'de kapatılmıştır. Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1919 günü "Millet Meclisinin hemen toplanmasını ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesinin sağlamak için çalışacağını"¹⁹⁰ da kararlaştırmış, Sivas Kongresi de 11 Eylül 1919'da, "Merkezi hükümetin milli meclisi derhal toplaması ve bu suretle milletin ve ülkenin mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları milli meclisin denetimine sunması zorunludur"¹⁹¹ kararını almıştır. İstanbul'da Damat Ferit Paşa hükümetinin istifasının ardından kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti adına Amasya'ya gelen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey [Kunduk] arasında 20-22 Ekim günleri yapılan Amasya görüşmeleri sonunda imzalanan *Amasya Protokolü*'nde de Milli Meclisin "düşman birliklerinin işgali altında bulunan İstanbul dışında bir yerde" toplanması üzerinde anlaşılmıştır.¹⁹² Meclisi Mebusan seçimleri Kasım 1919'da yapılmış ve Ali Rıza Paşa hükümeti Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına karar vermiştir. Heyeti Temsiliye bu karara Meclisi Mebusan'ın her türlü dokunulmazlığını sağlama zorunluluğunu İstanbul hükümetine bırakarak uymuştur.¹⁹³

Mustafa Kemal Paşa, henüz Sivas'ta iken Milli Mücadele yanlısı Meclisi Mebusan üyelerine çağrıda bulunarak İstanbul'a giderken Temsil Heyeti'yle görüşmek üzere Ankara'ya uğramalarını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, seçim bölgelerinden İstanbul'a giderken çağrıya uyarak Ankara'ya gelen Mebuslarla görüşmeler yapmış, bu görüşmelerde, Mebuslardan Meclisi Mebusan'da bir

¹⁹⁰ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev I. Cilt**, s: 89.

¹⁹¹ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 112.

¹⁹² a.e., s. 117.

¹⁹³ **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977**, s. 61, 67, 103-104.

Müdafaai Hukuk Gurubu oluşturulması isteğinde bulunmuş ve Misakı Milli'nin taslağı sayılabilecek bir metinden söz etmiştir.¹⁹⁴

İstanbul'da, Mebuslardan oluşan bir komisyon tarafından oluşturulan Misakı Milli bildirisi Meclisi Mebusan'ın 20 Ocak 1920 tarihli oturumunda okunmuş, Meclisi Mebusan, bildiriye 28 Ocak 1920'deki gizli oturumda Ahdı Milli adıyla kabul etmiştir. Ancak bu toplantı zabıtları ve Ahdı Milli [Misakı Milli] gizli tutulmuştur.¹⁹⁵ Misakı Milli, Meclisi Mebusan'ın 17 Şubat 1920 tarihli birleşiminde okunarak ilan edilmiştir.¹⁹⁶ Misakı Milli'nin ilanı haberleri 16 Şubat günü **Tevhidi Efkar**'da "*Ahdı Milli Programı*"¹⁹⁷, **İleri**'de "*Ahdı Milli Esasları*" başlıkları altında yayınlanmıştır.¹⁹⁸

TBMM'nin 27 Şubat 1923 günkü birleşiminde Misakı Milli'yi yazarlar arasında olduğunu söyleyen Hüseyin Sırrı Bey, gerçekten de metni ilk sırada imzalayanlar arasında yer almıştır. Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivinde bulunan, Meclisi Mebusan Evrak Kalemi mührünü taşıyan ve Misakı Milli metni ile 121 Mebusun imzasının yer aldığı beş sayfalık belgedeki imzalar arasında yedinci sırada "İzmit Mebusu Hüseyin Sırrı" bulunmaktadır.¹⁹⁹

Kâzım Öztürk'ün hazırladığı **Meclis Albümü**'ne göre 1876 Lefkoşa doğumlu olan Nuri Ağa'nın oğlu Sırrı [Bellioğlu] Amasya Mutasarrıflığı yapmış, Meclisi Mebusan 4. Devresi ve TBMM I. Devresi İzmit Mebusluğunda bulunmuştur. Adı geçen albümde, 28.9.1958'de öldüğü belirtilen Sırrı Bey'in TBMM İkinci döneminde Kocaeli Mebusu olduğu ve Ekonomi Bakanlığı yaptığı bilgilerine de yer verilmiştir.²⁰⁰ 1994 yılında basılmış olan **Meclis Albümü**'nde ise Sırrı Bey'in tam adı Süleyman Sırrı Bellioğlu olarak verilmiş, İktisat Vekilliği'nden söz edilmemiş; TBMM Birinci Döneminde İzmit, İkinci ve Dördüncü dönemlerinde Kocaeli Mebusu olduğu zikredilmiştir.²⁰¹ Oysa İkinci Dönem Mebuslarının yemininde dört İzmit mebusu "İbrahim, İbrahim Süreyya, Safvet, Mustafa Beyler" olarak görülmektedir.

¹⁹⁴ a.e., s. 8.

¹⁹⁵ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, a.g.e. s. 120.

¹⁹⁶ **MM ZC**, Devre: 4, İctima Senesi: 1, C: 1, Onbirinci İnikad, 17 Şubat 1336 Salı, İkinci Celse, s. 144-145.

¹⁹⁷ **Tevhidi Efkar**, 16 Şubat 1336, s. 1.

¹⁹⁸ **İleri**, 17 Şubat 1336, s. 4.

¹⁹⁹ **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977**, s. 47.

²⁰⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973**, s. 40.

²⁰¹ a.e., s. 26.

İzmit mebusları arasında Sırrı Bey'e rastlanmamıştır.²⁰² Şubelerden gelen mazbatalar Genel Kurul'ca oylanırken Kocaeli²⁰³ mebusları, Şükrü, Mustafa Zeki, Safvet, İbrahim Süreyya ve İbrahim Beylerin mazbataları kabul edilmiştir.²⁰⁴ TBMM Birinci Devresinde İkinci Grup üyeleri arasında bulunan Süleyman Sırrı Bey TBMM İkinci Devresinde yeniden seçilememiş; Dördüncü Devrede ise Milletvekilliğine bir kez daha seçilmiştir.²⁰⁵ TBMM İkinci Devresi üzerine yapılmış araştırmalarda da Kocaeli mebusları arasında Süleyman Sırrı Bey'in, adı bulunmamaktadır.²⁰⁶

Sırrı Bey'in Ekonomi İktisat Vekilliği yaptığı savı üzerinde ise, Fevzi Paşa Başkanlığındaki III. İcra Vekilleri Heyeti'nde İktisat Vekilliği yapan Trabzon Mebusu 1889 Çeşme doğumlu Sırrı Bey²⁰⁷ [Day] ile karıştırılmış olmalıdır.

Meclisin Mebusan'ın Dördüncü Dönem Mebuslarından Hüseyin Kâzım Kadri Bey, ulusun dileklerini bütün dünyaya bildirebilecek bir beyanname hazırlama fikrini kendisinin ortaya attığını, kendi kaleminden yazılmış ilk müsvettenin Bursa mebusu Asaf Bey'de olduğunu anılarında söylemiş, "Kemali iftiharla söylerim ki bu 'misakı millî' benim eserimdir ve benim ihtarımla vücuda gelmiştir"²⁰⁸ demiştir.

Meclisi Mebusan'ın çalışmaları sırasında İstanbul'da bulunan Rauf Bey, Beşiktaş'tan 4 Şubat 1920 günü Mustafa Kemal Paşa'ya, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Şevket açık imzasıyla çektiği kapalı imzalı telgrafta, Meclisi Mebusan'da oluşturulacak gruba Müdafaa-yı Hukuk adının verilmesinin mümkün olmadığını, Müdafaa-yı Hukuktan olan mebusların dahi bu ad etrafında toplanmaktan çekindiklerini ve kurulacak gruba *Felâhı Vatan* [Yurdun Kurtuluşu] adının verileceğini bildirirken mebusların çoğunluğuyla bir Misakı Milli yapılabildiğini bildirmiştir.²⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Mebusan grubunun Müdafaa-yı Hukuk adıyla değil de *Felâhı Vatan* adıyla kurulmasından hoşnutsuzluğunu sonradan **Nutuk**'ta Grup'tan

²⁰² TBMM ZC, Devre II, C: 1, İ: 1, (11.8.1339), s. 4.

²⁰³ Bu dönem **Zabıt Ceridesi**'nde hem İzmit, hem Kocaeli adları kullanılmıştır.

²⁰⁴ TBMM ZC, Devre: II, C: 1, İ: 2, (12.8.1339), s. 18.

²⁰⁵ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 591.

²⁰⁶ Işıl Çakan, a.g.e., s. 71.

²⁰⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973**, s. 163.

²⁰⁸ Hüseyin Kâzım Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 165.

²⁰⁹ **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977**, s. 21-22.

söz ederken “*Fellâhı Vatan*”²¹⁰ diyerek belirtmiştir. **Nutuk**’un 1927 basımında da grubun adının geçtiği yere “bililtizam [gerek görüldüğünden] şeddeli yazılmıştır”²¹¹ dipnotu düşülmüştür.

Rauf Bey, 6 Şubat 1920 günü Beşiktaş’tan şifreli olarak ve kapalı imza ile Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Şevket açık imzasıyla çektiği telgrafta da Ahd ve Misakı Milli metnini Mustafa Kemal Paşa’ya gizli olarak bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat günü Rauf Bey’e çektiği telgrafta bütün dünyaya ilan edilmesi gereken bir barış programının neden gizli tutulduğunu; ayrıca kabul edilen metinde mütareke hattı içinde ve dışında kalan toprakların ayrılamaz oluşu ifadesinin sınır üzerine ilkelerde esaslı bir değişiklik olduğuna işaret ederek nedenlerini sormuştur.²¹²

Rauf Bey buna 11 Şubat günlü telgrafla verdiği cevapta metnin yayınlanması yanlısı olduklarını, yayınlamak için Fransızca çevirisinin yapılmasının beklendiğini, genel eğilimin yayınlanması yönünde olduğunu belirtmiştir. Mütareke sınırları konusunda ise, bu ifadeyle Süleymaniye ve Kerkük’ün de iddiamıza dahil olduğunu; Genel Kurulun düşüncesi bu yönde olduğundan fazla ısrarı uygun görmediklerini yazmıştır.²¹³

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki 6 ve 7 Şubat 1920 tarihli yazışmalar ile Ali Fuad Cebesoy’un anıları, Mustafa Kemal Paşa’nın kaleminden çıkan bir Misakı Milli metni olduğuna; Meclisi Mebusan’da kabul edilen metnin ise bundan farklılıklar taşıdığına işaret etmektedir.

General Ali Fuad Cebesoy’un el yazmalarından yararlanılarak ölümünden sonra basılan **Misakı Milli** kitabında, Mustafa Kemal Paşa’nın Misakı Milliye ilk kez 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesine “Misakı Milli Programı”²¹⁴ olarak önermiş olduğu, daha sonra Balkan Savaşı öncesinde, 1910

²¹⁰ Fellâhı vatan: Yurdun çiftçileri/yurdun Arapları.

²¹¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk, Gazi Mustafa Kemal Tarafından**, Ankara, Türk Tavyare Cemiyeti, 1927, s. 224

²¹² **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977**, s. 35.

²¹³ a.e., s. 37.

²¹⁴ Ali Fuad Cebesoy, **Misak-ı Millî**, İstanbul, 1989, s. 28-30.

yılında, bir çözüm yolu olarak Misakı Milliye yeniden gündeme getirdiğinden söz edilmiştir.²¹⁵

Arşivlerde Misakı Milli'nin taslağı sayılabilecek çeşitli metinler bulunmaktadır. Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi'ndeki, üzerinde Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğu sanılan el yazısı bir çıkma bulunan ve altında yine Mustafa Kemal Paşa'nın el yazısına benzeyen '19.1.36'da [19 Ocak 1920] verilmiştir' notunu taşıyan ve Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile veya onun tarafından dikte ettirilerek yazıldığı öne sürülen metin şöyledir:

“Atideki vaziülümza mebusan, zirdeki mevatta bilittifak, sulhun aktına kadar Müdafaai Hukuk Grubu namıyla grup teşkil etmişlerdir.

1. Devleti Osmaniye ile Düveli itilafiye arasında 30 Teşrinievvel 1334 tarihli mütarekenin hini akdinde hududumuz dahilinde kalan ve hükümeti seniyenin tahtı idaresinde bulunan ve her noktası İslam ekseriyetiyle meskûn olan memalikin heyeti umumiyesi, fiili ve hükmî hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küllü layenfektir.

2. Bu hudut dahilinde sakin bilcümle akvamı İslamiye yekdiğerine karşı hukuku milliye ve mahalliye ve zamânı mütekabil esası üzerine vatani müştereki müdafaa ve muhafazada müttehittirler.

3. Bu hudut dahilinde bulunan gayri müslim ekalliyetlerin hukuku siyasiyeleri, vahdeti mülkiye ve muvazenei siyasiyeyi ihlâl etmeyecek [şekilde] teyit olunacaktır.

4. Arap memalikinin müstakilen ahz edeceği şekil ve şeraiti mevcudiyesini tayin, akvamın mukadderatına bizzat hâkim olması hakkına binaen kavmi araba aittir. Şark hududumuzda vaki ve Müslümanlarla meskûn elviyesi ile Bulgaristan'dan infikâk ederek ekseriyeti Müslüman olan Garbi Trakya'nın sulhumuzun ahtına talik olunan mukadderatı, ahalisinin serbestçe izhar edecekleri iradei milliyeleri ile halledilmelidir.

5. Arap Şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi sulhu umuminin ve beynelmilel kanlı ihtiyafatın zuhurunu mâni bir surette, Cemiyeti Akvamın teessüsü, selameti beşer ve sükûnu âlem namına matlubumuzdur. Hariçte ittisâ fikrini ve istilâ emellerini katiyen perverde etmeyen Devleti Osmaniye kendisini cemiyeti akvamın uzvu tabisi addeder. İnkişaf ve terakkiyatı medeniyesi için muhtaç olduğu sulh ve müsalemeti ve kendisini hücum ve taarruzdan vikaya edecek bitaraflık vaziyetini temin ve icabatı asriye dairesinde terakki ve tekemmül mesaisini teshil maksadıyla dahili ve harici istiklâlimiz mahfuz kalmak şartıyla, istila emeli beslemeyen ve milliyetler esasına riayetkâr her hangi bir devletin müzaheretini memnuniyetle karşılız. «Bu devleti intihap hakkı meclisi milliye aittir.»²¹⁶

²¹⁵ a.e., s. 40-42.

²¹⁶ Yayımıcı, metne yapılmış bu çıkmanın Mustafa Kemal Paşa'nın el yazısı olduğunun tahmin

6. Makarrı hilafeti İslamiye ve payitahtı saltanatı ve merkezi hükümeti Osmaniye olan İstanbul'un istiklâl ve emniyeti masun ve mahfuz bulundurulmak şartıyla, boğazlar ticaret ve münakalâtı beynelmilele küşadedir.

7. Mesuliyeti Harbiyeyi deruhte eden ve Kanunu Esasi ahkâmına tecavüz ve ânı hükümden iskat eyleyen kabineler hakkında takibatı kanuniye icrası katiyen matlubumuzdur.”²¹⁷

Rauf Bey'in İstanbul Beşiktaş'tan çektiği telgrafla gizli kaydıyla, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Şubat 1920 tarihinde, Meclisi Mebusan'da kabul edildiğini ifade ederek gönderdiği Misakı Milli metni ise şöyledir:

“Devleti Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup ve 30 Teşrinievvel 1918 tarihli Mütarekenamenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalsinin mukadderatını serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfiқан tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hattı mütarekenin dahil ve haricinde dinen, irfanen ve ahlaken müttehit ve yekdiğlerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleri ile şeraiti muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan heyeti mecmuası, hakikaten camiai Osmaniye'den hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda arayı umumiyeleleriyle Anavatan'a iltihak etmiş elviyei selâse için ledelhace tekrar serbestçe ârayı ammeye müracaat edilmesinin kabul ederiz. Tayini mukadderatı Türkiye sulhüne tâlik edilen garbi Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti, sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vaki olmalıdır. Makamı hilafeti islamiye ve payitahtı saltanatı seniye, merkezi hükümeti Osmaniye olan İstanbul Şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalatı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alakadar devletlerin müttefikane verecekleri karar muteberdir.

Düveli itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku, memaliki mütejaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir. Milli ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız, üssülesası hayat ve becamızdır. Bu sebeple

edildiğini belirtmektedir.

²¹⁷ Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977, s. 41-42.

siyasî, adlî, malî ve sair inkişafatımıza mâni kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek duyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.”²¹⁸

Misakı Milli metni olarak çeşitli kaynaklarda yayımlanan metinler arasında, temel kaynak olarak kabul edilen belli başlı Misakı Milli metinleri şöyledir:

Meclisi Mebusan Dördüncü Devresinin eski yazıyla basılmış **Zabıt Ceridesi**'nin 115 inci sayfasındaki Misakı Milli metni:

“Osmanlı Meclisi Mebusan azaları istiklali devlet ve istikbali milletin, haklı ve devamlı bir sulha nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı atıyyeye tamamii riayetle mümkün-üttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyetinin devamı vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

Birinci Madde – Devleti Osmaniyyenin münhasıran Arap ekseriyyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâyâ tevfikân tayin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırken, aslen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyyetiyle meşhun ve hukuku ırkiyye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhiyyelerine tamamıyle riayetkâr, Osmanlı İslam ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür. (Alkışlar)

İkinci Madde – Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan elviyei selase için ledel-icap tekrar serbestçe ârayı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde – Türkiye sulhune talik edilen Garbi Trakya vaz'ıyyeti hukukiyyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vaki olmalıdır. (“Bravo” sadaları)

Dördüncü Madde – Makarrı Hilafeti İslamiyye ve Payitahtı Saltanatı Seniyye ve Merkezi Hükûmeti Osmaniye olan İstanbul Şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalatı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum âlakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir. (Alkışlar)

²¹⁸ a.e., s. 29-30.

Beşinci Madde – Düveli İtilafıye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku – memaliki mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle – tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı Madde – Millî ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temini esbab inkişafatımızda istiklal ve serbestii tamme mazhar olmamız üssül-esası hayat ve becamızdır. (Şiddetli alkışlar.)

Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. (Devamlı ve sürekli alkışlar.)

Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır. 28 Kânunusani 1336”²¹⁹

Meclisi Mebusan tarafından 11 Mart 1920 günü, bir ek madde kabul edilerek Misakı Milliye eklenmiştir:

“Maddei Müstakile

Harbi umumiyi tevlit eden buhranlardan başlayarak Meclisin küşadına kadar harbe iştirak ve harbi sevk ve idarede ve alelumum siyaseti dahiliye ve hariciyede basiret ve kiyasetle hareket etmeyerek devlet ve milletin menafii aliyesini ızrar ve felaketi hazırayı intaç eden Heyeti Vükela ile müşariklerinin mesuliyetlerini taharri, takip ve tecziye sureti katiyyede matlubumuzdur.

29 Kanunusani 1336”²²⁰

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi’nin 1992 yılında Latin harfleriyle yapılan baskısında, Misakı Milli’nin birinci maddesinin değişik metinlerde farklı anlaşılan bölümü “mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, örfen, emelen müttehit” biçiminde verilmiştir.²²¹

²¹⁹ MM ZC, Dördüncü Devre-i İntihabiye, Birinci İçtima, 11inci İnıkad, İkinci Celse. 17 Şubat 1336 Salı, s. 115.

²²⁰ MM ZC, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C: 1, Yirmiikinci İnıkad, 11 Mart 1336 Perşembe, s. 435.

²²¹ a.e., s. 144-145.

General Kâzım Karabekir'in, **İstiklâl Harbimiz** başlığı altında toplanan anılarında yer alan Misakı Milli metninde ilgili bölüm, "mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, örfen müttehî" ²²² biçimindedir.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Arşivi, Klasör: 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 2-5:9'da bulunduğu belirtilen, beş sayfalık, her birinin üzerinde Meclisi Mebusan Evrak Kalemi mührü basılı olduğu ve son sayfalarda belgeyi düzenleyen mebusların adlar ve imzalarının bulunduğu ifade edilen Misakı Milli metninde ise birinci maddenin ilgili bölümü şu şekilde okunarak yayımlanmıştır:

"mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfanen, emelen müttehî" ²²³

Araştırmalarda kaynak olarak kullanılan **Tarih IV** kitabında yer alan Misakı Milli metninde söz konusu bölüm, "mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehî" olarak yayımlanmıştır. ²²⁴

Servet İskit'in **Aylık Ansiklopedi**'sinin 1945 yılında yayımlanan birinci cildine Faik Reşit Unat'ın yazmış olduğu "*Misakı Millî*" maddesinde yer verilen metinde söz konusu bölüm, "mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dînen, ırkan, emelen müttehî" biçimindedir. ²²⁵

Farklı Misakı Milli taslakları ve metinlerinin varlığı ile Misakı Milli'nin çeşitli anlayışlara göre farklı yorumlanması nedeniyle Lozan Barış görüşmeleri nedeniyle, hemen hemen her yazar ve konuşmacı Misakı Milli'ye gönderme yapmışlar ancak çoğu zaman söz ettikleri Misakı Milli içeriği birbirlerinden farklı olabilmiş bu da çeşitli tartışmalara yol açmıştır.

3.7 Ali Şükrü Bey Olayı

TBMM'nin 29 Mart 1923 günkü 13 üncü birleşiminde Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey [Ulaş], gündem dışı söz isteyerek duygusal bir konuşma yapmıştır:

²²² Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 1. Cilt, s. 504-505.

²²³ **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977**, s. 45-46.

²²⁴ **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, s. 45-46.

²²⁵ Faik Reşit Unat, "Misak-ı Milli (Ahd-ı Milli Beyannamesi)", **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, C: 1, (1945), s: 92-93.

“Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır! Efendiler! Memleketin sahibi, namusuna hâkim bir milletin mebusu kayboluyor. Hükümet bulamıyor, iki gündür kayıptır bulamıyor. (Böyle Hükümet olamaz. Lânet sesleri) efendiler! Allahtan çok isterim ki, memleketin elim zamanlarında bu hal bir cürmü âdi neticesi zuhur etsin. Evet âdiyen zuhur etsin. Ya siyasi ise efendiler! Ya siyasi ise? Demek ki bu memlekette her hangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez. ... Efendiler! Bu elim sahneye, bu şenî cinayete içinizde titremiyen varsa alçaktır, meydana çıksın. (Yoktur sesleri) yoktur ve olamaz. Bir fikrin timsali, bir grubun mensubu olan bir insanın kendi kanaati zatiyesinden, kanaati vicdaniyesinden milletin selâmet ve saadeti uğrunda söyleyeceği söz, yazacağı yazı kıymetlidir. Efendiler bu kalem kırılmaz, bu fikir ölmez.”²²⁶

Hüseyin Avni Bey, Trabzon Mebusu ve Ankara’da yayımlanan **Tan** gazetesi kurucusu ve başyazarı Ali Şükrü Bey’in ortadan kaybolduğunu, kendisinden haber alınmadığını anlattıktan sonra kaygılarını ifade ederek Hükümeti göreve çağırmıştır:

“Efendiler! Bu saat belki ellinci altmışıncı saat oluyor. Ali Şükrü Bey biraderimiz Ankara denilen köy kadar bir yerde zabıtasıyla, ordusuyla, milletiyle, meclisiyle, hükümetiyle hepsi mevcudolan Ankara’da Ali Şükrü Bey kaybolmuştur ve bulunamamaktadır. ... rica ettiğim şudur ki; Heyeti Vekileniz, masuniyetinizi ve milletin şerefini, namusunu muhafaza edeceklerine, burada söz versinler. Vekili mesulleriniz buraya çıkmalı «Efendiler biz namuslu adamlarız. Sizin, kanunun emrettiği masuniyetiniz vardır ve bunu muhafaza edeceğiz. Milletın namusu mahfuzdur. Biz bu cinayeti meydana çıkaracağız. Müsebbibi her hangi şahıs olursa olsun onları kahredeceğiz, kanunun kudreti önünde diz çöktürecek, geberteceğiz» demelidirler.”²²⁷

Oturumu yöneten TBMM İkinci Başkanı Ali Fuad Paşa, [Cebesoy] şöyle demiştir:

“Efendim filvaki Ali Şükrü Bey arkadaşımızın iki günden beri nerede olduğuna dair hiçbir malumat yoktur. Bu münasebetle Hüseyin Avni Bey biraderimiz meseleyi izah ettiler. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, bu bapta söz aldılar. Lûtfen kendilerini dinliyelim. Yalnız arkadaşlardan bir şey temenni ederim ki mesele tenevvür etmeden hissiyat hâkim olmasın. Söz Rauf Beyindir.”²²⁸

²²⁶ TBMM ZC, Devre I, C: 28, İ: 13, (29.3.1339), s. 227.

²²⁷ a.e., s. 228.

²²⁸ a.e., s. 229.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Salı günü akşamından beri oturduğu yere geri dönmediğinin Hükümetçe dün saat onda öğrenildiğini söylemiştir. Hükümetin, Yüce Meclis'in bir üyesinin kaybolmasını ciddiyet ve önemle ele aldığı; gerçeğin en kısa zamanda ortaya çıkacağını umduğunu belirterek şöyle devam etmiştir:

“Ümid edelim ki bu kıymetli mebus arkadaşımız bir sehivle bir kazaya uğramamış olsun. Eğer suikasta mâruz kalmış ise ki, çok dilhunum, her halde müsebbiplerinin meydana ihracı ve bu milletin Adliyesine şeref verecek tarzda tecziyesi sizin emniyetinize mahzar oldukça Hükümetinizin en mukaddes vazifesidir. (Bravo sesleri)”²²⁹

Rauf Bey, olayın siyasi suç mu adi cinayet mi olduğuna adaletin karar verebileceğini bu konuda fikir yürütmek yerine adaleti beklemenin doğru olacağını vurgulamasına Lâzistan mebusu Ziya Hurşid Bey kötü örnekler olduğu cevabını vermiştir.

Söz alan İkinci Grup üyesi Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey [Ulukan], eğer Ali Şükrü Bey'e özgür düşüncesi nedeniyle bir saldırı olmuşsa daha birçok Ali Şükrü Beylerin bulunduğunu söylemiştir.

Rauf Bey, grup ve hizip söz konusu olmadığını vurgulayarak Hükümet'in Adliye'den ve Adliye Vekili'nden tam anlamıyla emin olduğunu belirtirken söze karışan Cebelibereket mebusu İhsan Bey'in [Eryavuz] Adliye Vekili'nin İkinci Grup'tan olduğunu ima etmesi üzerine karşılıklı söz atma ve tartışmalar çıkmıştır. Başkan, bütün Vekillerin Türkiye Büyük Millet Meclisi vekilleri olduğunu ve mebusların itimadına mazhar olduklarını belirterek tartışmalara son vermiştir.²³⁰

Tan, 30 Mart tarihli sayısının birinci sayfasını “*Müellim bir Hadise Ali Şükrü Bey'e ne oldu?*” başlığı altında siyah çerçeve içinde Ali Şükrü Bey'in kaybolduğu bu haberine ayırmıştır. **Tan** gazetesi imtiyaz sahibi ve Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in esrarengiz bir şekilde kaybolduğu yazılmıştır. Salı günü dört sularında Merkez Kahvesi önünde bazı dostlarıyla oturarak kahve ve nargile içmiş olan Ali Şükrü Bey'in, beraberinde birisi olduğu halde bir yere gitmek üzere paltosunu giyip kalktığı ve ondan sonra bir daha hiç kimsenin kendisini görmediği anlatılmıştır. Ali

²²⁹ a.y.

²³⁰ a.e., s. 233.

Şükrü Bey'in akıbeti henüz açıklığa kavuşmamışken, **Tan**, kendisinden ümidi kestiğini şu sözlerle belli etmiştir: “Ali Şükrü Bey'in gerek meclisteki faaliyeti ve gerek matbuattaki neşriyatı kendilerini hariç ve dahilde bir fikir ve içtihadın mümessillerinden göstermiş olduğundan muhterem mücahid ve vatanperverin böyle esrareniz bir surette ortadan kalkivermesi muhtelif tesirlerin vücudunu istilzam edecektir.” Yazı, ulusun en temiz ve ateşli oğullarından birini kaybettiğini söyleyerek sona ermiştir.²³¹

İki gün sonra da baş sayfada, “*Müellim Hadise Etrafında*” başlığıyla, Ali Şükrü Bey'in kaybolmasından sonra beş gün geçtiği ve henüz bir sonuca varılmadığı belirtilerek kendisinin bir suikast tuzağına düştüğünün şüphesiz olduğu öne sürülmüştür.²³² Ertesi gün, **Tan**, siyah çerçeve içinde “*Şehidi Muhterem Ali Şükrü Bey'in Cesedi Bulundu*” başlığını atmış, altında Ali Şükrü Bey'in bir fotoğrafını basmıştır. Haberde, Ali Şükrü Bey'in boğulmuş cesedinin Dikmen'den bir buçuk kilometre ileride Kırşehir yolu civarında bir köy yakınında yürek yakan bir biçimde bulunduğu anlatılmıştır.²³³

2 Nisan 1923 günü TBMM'nin 16 ıncı birleşiminin birinci oturumu başladığında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey söz alarak şunları söylemiştir:

“... bundan birkaç gün akdem, yani Salı günü tegayyübeden kıymetdar arkadaşımızın bugün taayyün eden âkıbeti elimesi hakkında hulâsa olarak Heyeti Aliyenize mâruzatta bulunmak ve neticeyi devairi aidesine tevdi etmek bugün için en münasip şekil olacaktır. ... Arkadaşlar! Muhterem Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey arkadaşımızın âkıbeti feciası dün öğleden sonra geç vakit Hükümetinizce taayyün etti. Cenazesi bulunduğu mahalden kaldırılarak bugün Gureba Hastanesinde emaneten tahtı muhafaza altında bulunuyor. Allah kendisi yattıkça ailesine sabırlar, ecirler ihsan etsin... (Amîn sesleri), (Bütün millete sesleri)”²³⁴

Rauf Bey'in, cinayet zanlısını Giresun Alayı Kumandanı olarak açıklaması ‘Eşkiya reisi, çete reisi’ sesleriyle karşılanmıştır. Rauf Bey'in, cinayet zanlısı olarak açıkladığı kişi, halk arasında Topal Osman diye tanınan, eski Giresun Belediye Başkanı ve Milli Mücadelenin Giresun teşkilatını kurmuş olan Osman Ağa'dır.

²³¹ **Tan**, 30 Mart 1339, s. 1.

²³² **Tan**, 1 Nisan 1339, s. 1.

²³³ **Tan**, 2 Nisan 1339, s. 1.

²³⁴ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 16, (2.4.1339), s. 305.

Osman Ağa, daha sonra önce Giresun Milli Taburunu oluşturarak Batı Cephesi'ne göndermiş, sonra Giresun Milli Alayını oluşturarak Koçgiri ayaklanma bölgesine gitmiştir.²³⁵ Osman Ağa daha sonra emrindekilerle birlikte Ankara'ya çağrılarak Muhafız Birliği'nde görev almıştır.

Rauf Bey sözlerine devam ederek takip müfrezelerinin zanlının ve arkadaşlarının Ayrancı Bağlarında Papazınbağı diye bilinen bir binada bulunduğunu saptamasından sonra bu kişilerin kendilerini teslim olmaya çağıran müfrezeye karşı silah kullandıklarını; çatışma sonunda Giresunlu Osman Ağa'nın ağır yaralandığını, arkadaşlarının öldüğünü, kısa bir süre sonra kendisinin de öldüğünü anlatmıştır.²³⁶

Kaynaklar, Ali Şükrü Bey'in kaybolmasından sonra konu Meclis'te gündeme geldiğinde Osman Ağa'nın da dinleyiciler arasında konuşmaları dinlemekte olduğunu kaydetmişlerdir.²³⁷

Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'in kaybından duyulan üzüntüyü ifade ettikten sonra "milletimiz, müsterih olsun ki; müstakim memurlar, fedakâr ve azimkâr insanlar çalıştılar. Esrareniz cinayeti meydana çıkardılar. Bugün kaatillerden bir kısmının cezalarını gördüklerini işte huzurunuzda bulunan İcra Vekilleri Reisi tebşir ediyor"²³⁸ demiştir.

Hüseyin Avni Bey ile Hakkı Hâmi Beyin [Ulukan] duygulu konuşmalarından sonra İkinci gruba yakınlık duyan bağımsızlar arasında sayılan Lâzistan Mebusu Necati Efendi [Memişoğlu], bu zamanlarda her şeyi ehline bırakarak takip ettirmek gereğine işaret ederek Vekiller Heyeti ve Vekiller Heyeti Başkanının konunun tamamını da sonuca vardırmaları dileğiyle fatiha okuyarak başka konuya geçilmesini önermiştir.

Her ikisi de Birinci Grup üyesi olan, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey [İçöz] ile Trabzon Mebusu Nebizâde Hamdi Beyin [Ülkümen] ayrı ayrı verdikleri

²³⁵ Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 55, 212.

²³⁶ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 16, (2.4.1339), s. 305.

²³⁷ Süleyman Beyoğlu, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2009, s. 269.

²³⁸ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 16, (2.4.1339), s. 306.

takrirler oya sunularak Ali Şükrü Bey'in ailesine ve seçim çevresine taziye mesajları gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²³⁹

Daha sonra Birinci gruptan, Van Mebusu Haydar Bey [Vaner] ve arkadaşlarının, Topal Osman'ın cesedinin Meclis kapısı önünde asılarak teşhir edilmesine dair önergesi oy birliğiyle kabul edilmiştir.²⁴⁰

Ziya Hurşit Bey'in verdiği, Topal Osman'ın arkadaşlarından [askeri hapisanede gözaltında bulunan] Meclis Başkanlığı Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'ın mülazımısani rütbesinin alınarak sivil cezaevine gönderilmesi önergesi tartışılmış ancak konunun Adliyeye intikal ettiği, kararın orada verileceği görüşüyle önerge oylanmamıştır.²⁴¹

Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürecek Trabzon Mebusu Nebizâde Hamdi Bey'in [Ülkümen] bir ay; Lazistan Mebusu Ziya Hurşid Bey'in üç ay izinli sayılmaları hakkındaki Divan kararı Genel Kurulun bilgisine sunulmuştur.²⁴²

Tanin'de Ali Şükrü Bey olayıyla ilgili olarak sayfanın altında, "*Ali Şükrü Bey'in cesedi bulundu*" başlıklı haberde Ali Şükrü Bey'in Ankara'ya iki saat mesafede Değirmen Bağlarında dere içinde bulunduğu yazılmıştır. Haberde, **Tanin** özel muhabiri Tahsin Fazıl'ın Ali Şükrü Bey'in cenazesinin bulunduğu yerden telgrafla bildirdiği haberde Ali Şükrü Bey'in nerede bulunduğu ayrıntılı biçimde anlatılmış, doktorların otopsi yaptıkları ve incelemenin devam ettiği, ertesi sabah Ankara'ya döneceği ve ayrıntılı haberlerin oradan gönderileceği belirtilmiştir.²⁴³

İleri, "*Giresunlu Osman Ağa meyten istisal edildi. Merkumun cürmün faili olduğu anlaşılmıştır*" haberiyle katilin ele geçirildiğini bildirirken konunun Meclis görüşmelerinde ele alınışını da ayrı haber yapmıştır: "*Osman Ağa'nın istisali hakkında Rauf Bey'in izahatı. Merkumun cesedi Millet Meclisi binası önünde asılacak.*"²⁴⁴

²³⁹ a.e., s. 308.

²⁴⁰ a.y.

²⁴¹ a.e., s. 309.

²⁴² a.e., s. 310.

²⁴³ **Tanin**, 2 Nisan 1339, s. 1.

²⁴⁴ **İleri**, 3 Nisan 1339, s. 1.

Karesi mebusu Hasan Basri Bey [Çantay], Ali Şükrü Bey'in ölümü üzerine, **Tan**'da "*Millet Şehidi*" başlıklı yazıda, "Sanıyorlar ki kafa kesmekle, beyin ezmekle fikri hürriyet ölür.... Saadetin de gayesi vardır, şekavetin de. Birincisinin gayesi niamı sermedi, diğerininki hüsranı ebedidir" diye yazmıştır.²⁴⁵

İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Ali Şükrü Bey olayını vakit geçirmeden Lord Curzon'a bildirirken olayda bir siyasi cinayet söz konusu olmadığını bunun Lazlar arasında bir kan davası olduğunu yazmıştır.²⁴⁶

TBMM'nin 3 Nisan 1923 günü toplanan 17 inci birleşiminde, İkinci Grup üyesi Karesi Mebusu Abdülgafur Efendi [İştan] ile arkadaşlarının, Ali Şükrü Bey'in naşını bulan Jandarma Mülazımı Kemâleddin Efendi'nin rütbesinin terfi ettirilmesi önergesi Vekiller Heyeti'ne gönderilmiştir.²⁴⁷

TBMM'nin 16 Nisan 1923 günü toplanan 26 ıncı birleşiminde, Trabzon Mebusu Merhum Ali Şükrü Bey'in çocuklarıyla eşine para yardımı yapılması ve çocuklarının yatılı bir okulda parasız okutulmalarına dair kanun teklifinin maddeleri görüşülüp kabul edilmiştir. Kanun önergesi ad okunarak oya konulmuş, 89 kabul, 3 çekimser, 36 ret oyuyla oylamaya 128 üyenin katıldığı böylece Meclis'te çoğunluğun olmadığı anlaşılması üzerine Başkan oturuma on dakika ara vermiştir.²⁴⁸ Ancak o gün çoğunluk sağlanamadığından ikinci oturum açılmamıştır.²⁴⁹ Meclis'in Birinci Devresi bir daha toplanamadığından Ali Şükrü Bey'in çocuklarıyla eşine yardım yapılması önergesi ikinci kez oylanamamış ve kanunlaşmamıştır.²⁵⁰

Ali Şükrü Bey'in kaybolmasının Meclis kürsüsüne getirilişinin haftasından **Tan** gazetesinde birinci sayfanın alt köşesinde "*Beyanı İtizar*" başlıklı bir ilan yayımlanmıştır:

"Sahibi imtiyazımız Ali Şükrü Bey'in feciai şehadetinden mütevellit esbaba binaen gazetemizi, kariben yeniden neşrine devam etmek emniyesiyle bugünden itibaren

²⁴⁵ **Tan**, 4 Nisan 1339, s. 1.

²⁴⁶ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 5**, s. 163-168.

²⁴⁷ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 17, (3.4.1339), s. 317.

²⁴⁸ **TBMM ZC**, Devre I, C: 29, İ: 26, (16.4.1339), s. 234.

²⁴⁹ a.e., s. 240.

²⁵⁰ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 511.

muvakkaten tatil ediyoruz. Mamafî abone olan zevatı muhteremenin hukuku her halde tamamiyle mahfuz olduğunu arz ve kariini kiramdan inkitai intişar sebebiyle özür dileriz.”²⁵¹

İlanda her ne kadar **Tan**’ın yeniden yayımlanma ümidi ifade ediliyorsa da **Tan** bir daha yayın hayatına dönememiş ve 18 Ocak 1923 günü başlayan yayını 8 Nisan tarihli 68’inci sayısıyla son bulmuştur. Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi kuşkusuz **Tan**’ın kapanmasında etken olmuştur. İkinci Grup’un yayın organı **Tan**’ın kapanması da Grubun geleceği üzerinde belirleyici olmuştur. Meclis çalışmaları, zaten seçim ortamına girilmesi nedeniyle 16 Nisan’da son bulmuştur. Bu durumda, Lozan Konferansı görüşmelerine yeniden başlanması girişimleri ve görüşmelerin ikinci evresi Meclis’teki muhalif Grup ile onun yayın organının olmadığı bir ortamda gerçekleşmiştir.

3.8 Chester Projesi

Bu arada, yüzyılın başından bu yana Chester projesi diye bilinen demiryolu yapım projesi Ankara’da da gündeme gelmiştir. Proje, İstanbul’a yüzyıl başında gelen Amerikan gemisi USS Kentuck’nin kaptanı Amiral Colby Mitchel Chester’in bölgeye ilgi duyması ve bölgede bir demiryolu inşası ile ilgili yatırım yapma düşüncesinden doğmuştur.²⁵²

Ana hattı Sivas’tan güneydoğuya uzanarak Kerkük üzerinden Süleymaniye’ye inecek, üç yan hattından biri Samsun üzerinden Karadeniz’e, diğeri Halep üzerinden Akdeniz’e, üçüncüsü de Bitlis üzerinden Van’a gidecek olan demiryolu projesi İstanbul’da ilgi görmüştür. Projenin, Meclisi Mebusan’da görüşülmesi Haziran 1911’de Meclisi Mebusan’ın tatile girmesinden birkaç gün önceye rastladığı için 64’e karşı 77 oyla ertelenmiş, 1911 yılında şirket içi anlaşmazlıklar ve Trablusgarp Savaşı nedeniyle proje geri çekilmiştir. 1912 ve 1913 yıllarında projeyi yaşatma gayretleri devam etmiş, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında ve Dünya Savaşı’nın başlamasıyla girişimler sonuçsuz kalmıştır.²⁵³

²⁵¹ **Tan**, 8 Nisan 1339, s. 1.

²⁵² Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1908-1923**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 113.

²⁵³ Selim İlkin, “1922-1923 Yılları Türkiye’inde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, **Cumhuriyetin Harcı**, haz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 235-237.

Temmuz 1922’de İstanbul’u bir kez daha ziyaret eden Amiral Chester, bölgenin yeni otoritesinin Ankara olduğunu görünce, Chester grubu girişimlerini bu kez TBMM Hükümeti nezdinde sürdürmüşlerdir.²⁵⁴

Eylül 1922 ortalarında Arthur Chester ve Kennedy, Ankara’ya gelerek hükümet yetkilileriyle görüşmeye başlamışlar ve ön anlaşmaya varılmıştır. Ön anlaşmaya göre Anadolu, Musul, Kerkük ve Süleymaniye yöresinde 4.000 km’yi aşan bir demiryolu şebekesi ile üç liman yapımı öngörülmüştür. Projenin, şirketin yol güzergahı ile liman çevresindeki 40 kilometrelik alan içinde ve 20 yıl içinde bulunacak petrol dahil tüm maden işletme imtiyazı ile finanse edilmesi öngörülmüştür.²⁵⁵

İzmir İktisat Kongresi’nde Türkiye’nin yabancı sermayeye açık olduğunun ilan edilmesine paralel olarak proje kamuoyunda tartışılmıştır.

TBMM projeyi, Anadolu’da demiryolları ve limanlar inşası için Mr. Kennedy ve Chester’le imzalanan sözleşmenin onaylanmasına dair kanun adı altında, 8 Nisan 1922 günü ele alarak görüşmeye başlamıştır.²⁵⁶ Görüşmeler sonunda yapılan oylamada kanun tasarısı 158 üyenin katıldığı oylamada 141 kabul oyu almakla birlikte çoğunluk olmadığından içtüzük gereği tasarı ertesi gün yeniden oya sunulması gerekmiştir.²⁵⁷ Ertesi günkü oylamaya 206 üye katılmış, 11 ret, 10 çekimsere karşı tasarı 185 oyla kabul edilmiştir.²⁵⁸

Projenin kabulü, Lozan Konferansı’nın ikinci dönem görüşmelerinde İngiltere ve Fransa’nın tepkisini çekmiştir. Lozan Barış görüşmelerinin 24 Temmuz 1923 tarihinde anlaşmayla sonuçlanmasıyla Musul sorununun çözümünün ertelenmesi projenin geleceğini de etkilemiştir. Standart Oil’in Musul petrolleri konusunda Turkish Petroleum Company ile görüşmelerinde büyük ilerleme kaydetmesinden sonra proje için aranan mali desteğin sağlanma olanağı kalmamıştır. Bu koşullarda, Türk hükümeti 18 Aralık 1923’te anlaşmayı feshetmiştir.²⁵⁹

²⁵⁴ Bilmez Bülent Can, a.g.e., s. 236-237.

²⁵⁵ Selim İlkin, a.g.e., s. 241-242.

²⁵⁶ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 20, (8.4.1339), s. 437.

²⁵⁷ a.e., s. 515.

²⁵⁸ **TBMM ZC**, Devre I, C: 29, İ: 21, (9.4.1339), s. 23.

²⁵⁹ Selim İlkin, a.g.e., s. 265-266.

Vakit gazetesi, “*Chester Projesi’ne dair*” sütununda, Washington’dan haber alındığına göre Amerikalıların Lozan’da Musul gaz kaynaklarındaki haklarını kuvvetle savunacaklarını yazmıştır. Aynı yerde, Fransız temsilcisi Pellé’nin, Chester anlaşmasını protesto ederek bu anlaşmanın 1913 tarihli Türkiye-Fransa anlaşmasına aykırı olduğunu söylediğini de yazmıştır.²⁶⁰ **İleri**, Fransa Hükümeti’nin Chester projesinden dolayı, Amerika’yı da protesto edeceğini yazmıştır: “Lozan Konferansı’nda Fransızlar evvela mesaili maliyenin müzakere edilmesini talep edeceklermiş. Bundan başka Chester projesinden dolayı Fransa Hükümeti Amerika’yı da protesto edecekmiş.”²⁶¹

Chester Projesi, Konferans’ın ikinci evresinde, Türk kamuoyundaki beklentiye uygun olarak Musul sorununun çözümü konusunda bir yarar sağlayamamış buna karşılık görüşmelerde bir gerginlik unsuru olmuştur.

3.9 TBMM’nin I. Devresinin Sona Ermesi

TBMM’nin 1 Nisan 1923 günkü 15 inci birleşiminin birinci oturumunda Birinci Grup’tan Aydın mebusu Esad Efendi [İleri] ile 120 arkadaşının Teşkilatı Esasiye Kanununun madde münferidesinin [ek maddesinin] kaldırılmasına dair kanun teklifi gündeme alınmıştır.²⁶²

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun söz konusu ek maddesinde Büyük Millet Meclisi’nin gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi [amacının gerçekleşmesine kadar devamlı olarak toplantı halinde] olacağı belirtilmiştir.²⁶³

TBMM’ndeki görüşmeler sonunda 1921 Anayasasının ek maddesinin kaldırılarak yeniden seçim yapılması hakkındaki Meclis Kararı oy çokluğuyla kabul edilmiştir.²⁶⁴

Seçimlerin yenileneceği haberi **İleri**’de “*Büyük Millet Meclisi’nin tarihi celsesi*” başlığıyla şu şekilde verilmiştir “Yeni intihabat icrası hakkında verilen takrir ittifakı ara ile kabul edilmiştir. Müdafaayı Hukuk Grup’u dünkü içtimanda iki ay

²⁶⁰ **Vakit**, 18 Nisan 1339, s. 2.

²⁶¹ **İleri**, 13 Nisan 1339, s. 1.

²⁶² **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 13, (29.3.1339), s. 283.

²⁶³ Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, İstanbul, 1982, s. 29.

²⁶⁴ **TBMM ZC**, Devre I, C: 28, İ: 15, (1.4.1339), s. 293.

zarfında yeni intihabata ve yeni mebusların vüruduna kadar Maclisin içtimanda devamına karar verdi. Mustafa Kemal Paşa bu münasebetle saltanatın olmadığını ve her şeye milletin arası hakim bulunduğunu söyleyerek intihabatın hakimiyeti milliyeyi takarrür edeceğini beyan etmiştir.”²⁶⁵

Tanin ise, seçimlerin yenilenme haberini manşetten şöyle vermiştir: “Millet Meclisinde yeni intihabat – İki ay zarfında itmam edilmek üzere yeniden intihabat icrasına karar verildi.”²⁶⁶

TBMM’de 3 Nisan günü, 25 Kasım 1922 günü gündeme alınıp komisyona sevk edilmiş olan *Mebusların Seçimi Geçici Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun* görüşülmeye başlanmıştır.²⁶⁷

Söz konusu kanun Anayasa Komisyonu’ndan gelen biçimiyle kabul edilmiştir. Komisyonun tasarısında, Ali Bey [Cenani], Süleyman Necati Bey [Güneri] ve arkadaşlarının teklifinde yer alan “*seçilmek için Türkiye’nin bugünkü sınırları içinde kalan yerlerin ahalisinden olmak; göç etmiş ise göçlerinden sonra beş yıl geçmiş olmak*” hükmü Anayasa Komisyonu’nda “*Türkiye Devleti halkından olmak*” biçiminde değiştirilmiştir. “*Türkiye Devleti Halkından olmak*” tarifi de Seçim Kanunu’na değil Yurttaşlık Kanunu’na ait bir mesele olarak görülmüştür.²⁶⁸ Maddelerin tek tek oylanmasının ardından kanunun bütünü 3. Oturumda kabul edilmiştir.²⁶⁹

3 Nisan günü TBMM’nde kabul edilen seçim tasarısı, Ankara’da olup bitenlere odaklanmış Londra’ya Horace Rumbold’un 11 Nisan günlü telgrafıyla ve yeni seçim kanununun çevirisiyle birlikte ayrıntılı olarak bildirilmiştir.²⁷⁰

TBMM’nde, son toplantı 16 Nisan günü yapılmıştır. O gün çoğunluk olmadığından oturuma ara verilmiş, çoğunluk yine sağlanamadığından ikinci oturum açılmamış ve birleşim 21 Mayıs 1923 tarihine bırakılmıştır. 21 Mayıs günü de

²⁶⁵ İleri, 2 Nisan 1339, s. 1.

²⁶⁶ Tanin, 2 Nisan 1339, s. 1.

²⁶⁷ TBMM ZC, Devre I, C: 28, İ: 17, (3.4.1339), s. 322.

²⁶⁸ a.e., s. 326.

²⁶⁹ a.e., s. 348.

²⁷⁰ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 5*, s. 170-172.

çoğunluk sağlanamayınca 1 Nisan günü alınan seçimin yenilenmesi kararı uyarınca TBMM'nin Birinci Devresi sona ermiştir.²⁷¹

3.10 Lozan'a İkinci Kez Gidiş

Çağrıcı devletlerin eş mektupları üzerine İsmet Paşa, 7 Nisan tarihinde İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerine gönderdiği nota ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Çağrıcı devletlerin temsilcilerin bir an önce yola çıkmaları isteğine uyararak, Temsilcilerini 23 Nisan 1923 günü Lozan'da görüşmelere girişmek üzere göndereceğini bildirmiştir.²⁷²

İsmet Paşa'nın notası **Vakit**'te “*Devletlere cevabımız dün geldi ve itilaf Komiserlerine Tevdi edildi*” başlığı altında, çerçeve içinde ve ortasında İsmet Paşa'nın bir fotoğrafı olduğu halde yayımlanmıştır. **Vakit**, notamızın iyimserliğe müsait olduğunu ve barış kokusu yaydığını yazmıştır. Mehmet Asım Bey [Us], “*Cevabi Notamız*” başlığı altında, Türk notasının barışçı olmasından dolayı umutlu ve iyimser olduğunu ifade etmiş, ancak “acaba bu iyimserliği muhafaza edebilecek, delegelerimiz Müttefik delegeleriyle karşılaştıktan sonra bir iki ay içinde barışın geldiğini görebilecek miyiz?” diye de sormuştur.²⁷³

Hakimiyeti Milliye, “*23 Nisan'da Lozan'da içtima teklif ediyoruz*” diyerek, Vekiller Heyeti'nin dün gece ikinci kez toplanarak cevabi notamızı saptadığını yazmış ve bu yeni güçle birlikte mutlu bir sonuçla karşılaşmak dileğinde bulunmuştur.²⁷⁴

İleri, “*Konferans'ın 20 Nisan'da Lozan'da in'ikadı hükümetimizce kabul edilmiştir*” başlığı altında cevabi notamızın Türkiye'nin barıştan yana emellerini gösteren bir dille yazılmış olması dolayısıyla İtilaf devletlerinin bize karşı iyi niyetlerini kanıtlamaları gerektiğini söylemiştir.

Türk Hükümetinin 7 Nisan tarihli notasını aldıktan sonra, Çağrıcı devletler, Konferans çalışmalarının yeniden başlaması için 23 Nisan [1923] tarihinin saptanmasında, Türk Temsilci Heyetiyle görüş birliğinde olduklarını, Konferans

²⁷¹ TBMM ZC, Devre I, C: 29, İ: 26, (16.4.1339), s. 240.

²⁷² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Birinci Takım, C: IV, s. 66-67.

²⁷³ **Vakit**, 9 Nisan 1339, s. 1.

²⁷⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 8 Nisan 1339, s. 1.

Genel Sekreterliğine bildirmişlerdir. Genel Sekreterlik, bu durumu, 12 Nisanda, çeşitli Temsilci Heyetlerinin bilgisine sunmuştur.²⁷⁵

Barış görüşmelerinin çok yönlü bir diplomasi harekâtı olduğu Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'in 12 Nisan tarihli telgrafına yansımıştır. Lozan'da görüşmelere devam edilmesi üzerine mutabakata varılan o gün Rauf Bey Paris Temsilciliğine aşağıdaki telgrafi göndererek barış görüşmeleri yapmakta olan Türkiye'nin savaşa da hazır olduğu mesajını vermiştir:

“Hariciye Vekâletinden Paris Mümessilliğine Şifre Tel No: 1222 12 Nisan 1923

İsmet Paşa ordu kumandanlığı karargâhı umumîsine azîmet etmiştir. Karargâhtan cepheyi teşkil eden bilumum kıtaatı ziyaret ve teftiş ettikten sonra ve fakat Mayıs'ta Lozan'da bulunmak üzere seyahatine devam (edecektir). Bu malûmatın münasip tarzda matbuatı mahalliye ile mahiyeti resmîyede olmamak üzere neşr ve tamimime itina buyurulması. Hüseyin Rauf²⁷⁶

Lozan görüşmelerinin yeniden başlaması arifesinde basın konuyla ilgili açıklama ve demeçlere yer vermiştir.

Tanin, TBMM Birinci Başkan Vekili Ali Fuat Paşa'dan aldığı demeci yayınlamıştır:

“Ali Fuat Paşa Hazretleriyle Mülakat Yeni Türkiye devletinin istikbali ve şekli hükümeti meselesi – dahili ve harici vaziyetimiz – milletimizin istidad ve kabiliyetleri – sulh ve harp meseleleri – Miller Meclisi'nin tarihi hidemeti – Yeni Meclis nerede toplanacak? – Payitaht ve İstanbul meselesi – Teceddüdi intibahata karar verildi – Zabitanın terfihî”²⁷⁷

Ali Fuat Paşa, haberin alt başlığında verilen çeşitli konulardaki görüşlerini açıklarken “*Nasıl bir sulha kavuşmak istiyoruz? Harp ve sulh ihtimalleri hakkında fikri alilerini öğrenebilir miyim?*” sorusu üzerine de Lozan barış görüşmeleri hakkındaki görüşlerini aktarmıştır:

²⁷⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Birinci Takım, C: IV, s. 68.

²⁷⁶ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 195.

²⁷⁷ **Tanin**, 13 Nisan 1339, s. 1.

“Davayı Millinin mebbeinden bugüne kadar nasıl bir sulh istemiş olduğumuz bütün cihanca malumdur. Bütün arzularımızı telhis edecek olursak şu neticeye erişiriz: Milli hudutlarımız dahilinde bütün münasebetle her millet gibi hür ve müstakil kalmak! Hiç kimseye katiyen esir olamayız! İstiklali iktisadimize mani olmamak şartıyla her nevi ecnebi sermayesini kabule hazırız. Milli menfaatlerimizin ve ona istinad eden şeraiti katiyei istiklalimizin er geç beynelmilel bir senedle tevsik edileceğine eminim. Çünkü biz, her milletin mukadderatına bizzat hakim olarak istiklalini ve mevcudiyetini tanımağa amadeyiz. Bugün değilse mutlaka yarın, Avrupa'nın zihniyeti değişecektir. Fakat bunda biz de amil olmalıyız. Biz daima sulh istedik; harb istemek hatırımızdan geçmedi. Ancak evimize tecavüz vukuu bulunduğu için kendimizi müdafaa etmiştik. Zannederim ki kainatta bu müdafaadan daha meşru bir hal olamaz. Yine böyle bir tecavüze maruz kalırsak eskisinden daha ziyade kuvvetli olduğumuz için hakkı meşrumuzu daha ziyade muvaffakiyetle müdafaa edeceğimizden kimse şüphe etmemelidir.”²⁷⁸

İzmir’de barış görüşmeleri konusunda bir konuşma yapan İsmet Paşa’nın konuşması **Tevhidi Efkar**’da manşetten yer bulmuştur: “İsmet Paşa’nın sulh hakkında mühim beyanatı – Yeni münakaşat her halde pek çetin ve şiddetli olacaktır – Baş müzakerecimiz, memleketin çökmesini intaç edecek bir şeyi kabul etmemizin imkanı yoktur. Kararımızın yegane istinatgahı milletimizin vifak ve tesanüdü olacaktır diyor.”²⁷⁹

Tevhidi Efkar, İsmet Paşa’nın konuşmasına, “mesaili arziyye, Boğazlar meselesi, uhudı atika, mali iktisadi mesail, yeni münakaşat şiddetli olacak, yalnız kendi menfaatlerini düşünüyorlar, fena şeraitle sulh yapılmaz” alt başlıklarıyla geniş yer ayırmıştır.

Türk Heyeti’nin Lozan’a doğru yola çıkmak üzere İstanbul’a gelmeye başladığı haberlere yansımıştır: “Heyeti Murahhasamız dün şehrimize geldi. Rıza Nur Bey bu defa ya sulh ya harp diyor. Heyet, İsmet Paşa ile Hasan Beyin de iltihakından sonra Çarşamba günü Lozan’a müteveccihen hareket edecektir.”²⁸⁰

İstanbul’a gelmiş olan Delege Rıza Nur Bey’in ikinci devre görüşmeler öncesinde görüşleri de basında yer bulmuştur:

²⁷⁸ **Tanin**, 13 Nisan 1339, s. 1.

²⁷⁹ **Tevhidi Efkar**, 17 Nisan 1339, s. 1.

²⁸⁰ a.y.

“Murahas Rıza Nur Bey’in mülakatı – Avrupalılar hüsünîyet gösterirlerse dava derhal hal edilir. Merkezi hükümet Ankara’dadır ve orada kalacaktır.- Biliyorsunuz ki Türk milleti (Lozan)da gösterdiği anlaşmak arzusuyla hüsünîyetini ispat etmiştir. Sulha vasıl olmak için her mümkün olan şey yapılmıştır. Türk milleti üç senedir kan döktükten bu kadar mal ve can telef ederek, bi had ve hesap zararlara katlandıktan sonra kendisine her suretle hayatı istiklalini kurtarabilecek bir sulh sunulduğu takdirde bunu kabul edecektir. Avrupalılar da bizim gibi hüsünîyet gösterir ve bizim gibi sulha varmak istediklerini fiiliyatta ispat ederlerse dava derhal halledilmiş olur. Memlekete dönerken getireceğimiz şey ya harp veya sulh olacaktır. Zira dünya işlerinin bundan fazla sürüncemede kalmasına tahammül yoktur.”²⁸¹

Lozan görüşmelerinin ikinci dönemine giderken Türk delegasyonunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Başdelege ve delegeler aynı kalmak üzere birinci dönemde görev almış bazı danışman ve kâtiplere ikinci dönem delegasyonunda yer verilmemiş, onların yerine yeni katılımlar olmuştur.

İkinci dönem Lozan Heyetindeki değişikliği **Tevhidi Efkar** şöyle vermiştir: “Heyeti Murahhasamızın müşavirleri kimlerdir? Müşavirler bu defa yalnız Münir Hikmet, Tahir ve Şeref Beylerden mürekkeptir. Murahhasamız 18 Nisan’da İstanbul’dan hareket edecektir.”²⁸²

İkinci dönem Lozan Türk Delegasyonu şöyle oluşmuştur:

Başdelege: İsmet Paşa.

Delegeler: Rıza Nur, Hasan Beyler.

Danışmanlar: Münir [Ertegün], Zekâi [Apaydın], Şefik [Başman], Tevfik [Bıyıklıoğlu], Tahir [Taner], Nusret [Metya], Hikmet [Bayur], Fuat [Ağralı], Mustafa Şeref [Özkan].

Kâtipler: Ali [Türkgeldi], Rıfat, Nihat Reşat [Belger], Atıf [Esenbel], Sabri [Artuç]. İkinci dönem katılanlar: Naci [Kenter], Hamit [Eseniş], Ali Muhtar, Aziz [Topkaç], Hüsni [Özer].

Genel Sekreter ve Danışman: Tevfik Kâmil Bey [Koperler].

²⁸¹ **Tevhidi Efkar**, 18 Nisan 1339, s. 1.

²⁸² **Tevhidi Efkar**, 11 Nisan 1339, s. 1.

Fransa, İsviçre ve Almanya’da görevli hariciyecilerden Ferit [Tek], Cemal Hüsnü [Taray], Cevat [Üstün] ve TBMM Almanya-Avusturya basın temsilcisi ve Serveti Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan [Tokgöz] de bir süre Konferans çalışmalarına katılmışlardır. İkinci dönem delegasyonunda, ilk dönemdeki basın danışmanları yer almamışlardır.²⁸³

İsmet Paşa, Lozan Heyeti’ndeki değişikliği şöyle açıklamıştır:

“Lozan Konferansının ilk toplantısında buradan büyük bir heyetle gitmiştim. O Heyet şimdi gerek gazetecileri ile ve gerek muhtelif mesleklerden mütehassıslarıyla hemen hemen yarı yarıya inmiş bir durumdaydı. Konferans’ın birinci devrinde, istifadem olacak murahhasların, istifadem olacak müşavirlerin çalışma istikametleri az çok belli olmuştu. Bu itibarla muhtelif mesleklerden bu kadar çok mütehassısa artık ihtiyaç yoktu. Ona göre evvelce benimle giden mütehassıslarla yeni mütehassıslar arasında seçmeler yaptım. Bundan sonraki ihtiyaca uygun ve kâfi gelecek bir murahhas Heyet teşkil ettim.”²⁸⁴

İsmet Paşa, Konferans’ın ikinci evre görüşmelerine eşi Mevhibe Hanımla birlikte gitmiş ve anlarında bunu şöyle dile getirmiştir:

“Lozan’a ikinci gidişimde Bayan İnönü’yü de beraber götürdüm. İlk toplantıya giderken ne olacağımız belli değildi. Yabancı bir muhite gidiyordum. Onun için yalnız gitmişimdir. Bu sefer bildiğim bir muhite Bayan İnönü ile giderek Konferans’ın son safhasını beraber geçirmiş olduk.”²⁸⁵

Müttefik devletlerin ikinci notasıyla Lozan Konferans’ının toplanması gerçekleşince, İsmet Paşa, Konferans’ın ilk evresinde beraberinde olan Türk Heyetinden bir kısmını bırakıp bir kısmını yanına alarak İstanbul’a gelmiş ve 18 Nisan Çarşamba günü öğle üzeri saat yarımında Şark ekspresiyle Lozan’a hareket etmiştir.²⁸⁶

İsmet Paşa, görüşmelerin ikinci bölümü başlarken yurttaki ve Lozan’daki havayı sonradan şöyle aktarmıştır:

“Ankara’da ve İstanbul’da temas ettiğim basın çevreleri, vatandaşlar ve aydınlar umumi olarak Murahhas Heyetinin devam etmesini teveccühle karşıladılar ve aleyhimizde

²⁸³ 70. Yıldönümünde Lozan, s. 17.

²⁸⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 113.

²⁸⁵ a.e., s. 114.

bir cereyana müsait bulunmadılar. Aksine, iyi çalıştığımız ve Konferans'ı bir sulha vardirmek için bundan sonra da lazım olan gayreti gösterebileceğimiz inancı yaygın bir haldeydi. Bu bana çok huzur verdi. Böyle bir hava içinde Ankara'dan İstanbul'a geldik ve 18 Nisanda trenle Lozan'a hareket ettik. Yolda fevkalade bir hadise olmadı. İlkbaharın güzel günlerinde Lozan'a vardık. Bu sefer Lozan'da bulduğum hava ilk gidişimden çok farklı idi. Birinci seferinde yabancı bir muhite girmiştım. Kendimi İsviçre'de yabancı hissetmişim. Şimdi gördüm ki, bütün Cihan Harbi esnasında Türkler aleyhine birikmiş olan uzak, teveccühsüz hava, birinci Konferans' çalışmalarını süresinde büyük ölçüde yumuşamış. Bu defa, Türklere karşı bir teveccüh ve güven hasıl olmuş bir muhite girdiğimi derhal fark ettim.²⁸⁷

Lozan Barış Görüşmeleri Türk Delegasyonu, İsmet Paşa'nın yukarıda tanımladığı bir atmosfer içinde 21 Nisan 1923 günü Lozan'a varmıştır.²⁸⁸

Barış görüşmeleri 23 Nisan öğleden sonra yeniden başlamıştır.²⁸⁹

²⁸⁶ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 230.

²⁸⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 113.

²⁸⁸ Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 388.

²⁸⁹ Seha L Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: I, s. 1.

BÖLÜM IV: LOZAN KONFERANSININ İKİNCİ EVRESİ, ANTLAŞMANIN İMZALANMASI VE TBMM'DE ONAYLANMASI

4.1 Müttefik Delegasyonlarında Değişiklikler ve Komitelerin Oluşturulması

Lozan'da ikinci dönem görüşmeler için toplandığında Müttefik delegasyonlarının ilk dönemde olduğunun tersine zamanında Lozan'da hazır buldukları, İngiltere, Fransa ve İtalya Başdelegelerinin de değiştiği anlaşılmıştır.

İngiltere'nin, Lord Curzon'un yerine Başdelege olarak İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'u gönderdiği görülmüştür. Fransa, Barrère yerine Fransa'nın İstanbul'daki Olağanüstü Komiseri General Pellé'yi göndermiştir. İtalya delegasyonunda da Marki Garroni'nin yerine Montagna Başdelege olmuştur. Bu değişikliklerin yanı sıra, Fransız Heyeti içinde en çok güçlük çıkaran danışman Servius'un da Heyet'te bu defa yer almadığı belli olmuştur.¹

Bu değişiklikler, Lozan'daki gözlemcilerce, Müttefiklerin Türkiye'nin mizacını, koşullarını iyi bilen, daha uysal insanları göndermek suretiyle anlaşma istediklerinin bir nevi delili ve onlar açısından bir geri çekilme sayılmıştır.²

¹ Karacan, a.g.e., s. 233-234.

² a.e., s. 233.

Konferansın ikinci bölümünde en çok merak edilenler arasında Müttefiklerin bu devrede de ortak bir cephe halinde hareket edip etmeyecekleri gelmiştir. **İleri** gazetesi, İngiliz kaynaklarından alınan haberlere göre, Müttefiklerin yine tek bir ortak cephe halinde hareket edeceklerini yazmıştır.³

Bununla birlikte, Suphi Nuri Bey [İleri], **İleri**'de yayınlanan, Lozan'dan 24 Nisan'da gönderdiği “*Müttehid Cephe Devam Edecek mi?*” yazısında, delegasyonlardaki değişiklikleri olumlu yorumlamış, Lord Curzon, Barrere gibi Konferans'ın kesintiye uğramasında etkin olanların değişmesini Konferans'ın daha olumlu koşullarda başladığına işaret olarak görmüştür. Konferansın ilk bölümünde yaşananlar nedeniyle kolayca iyimser olunamayacağını söyleyen Suphi Nuri Bey [İleri], yine de “Türkler ciddi bir surette sulh taraftarı olduklarını ispat ediyorlar” diyerek Konferansın barışla sonuçlanacağına inandığını, yeni Büyük Millet Meclisi'nin de bu konuda olumlu etkisi olacağını umduğunu ifade etmiştir. **İleri**'nin aynı sayısında, yandaki sütunda “*Konferans'ın maruf simaları*” başlığı altında yayınlanan Mr. Horace Rumbold ve Sinyor Montagna'nın dış basından iktibas edilmiş karikatürlerinden yeni Başdelegelere sempati ile yaklaşılmasına bir örnek oluşturmuştur.⁴

İkdam ise, Konferans'ın ikinci devresi ile ilgili öngörülerini üzerine “*İlk İntibalar*” başlığı altında, genel izlenimlere göre tartışmaların hem zor hem de uzun olacağını yazmıştır.⁵

Bu arada Amerikan Heyeti'ne de, Child yerine, ilk dönem görüşmelerinde de bulunmuş olan Joseph Grew başkanlık etmeye başlamıştır.⁶

İlk devrede Konferans'a iştirak eden İspanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda delegeleri, bu devrede kapitülasyonların kaldırılması kararlaştırılmış olduğundan, ikinci devre toplantılarına katılmamışlardır. Polonya delegeleri görüşmelere sonuna kadar katılmışlar ve Antlaşmanın imzasına karar verildikten

³ **İleri**, 26 Nisan 1339, s. 1.

⁴ **İleri**, 29 Nisan 1339, s. 1.

⁵ **İkdam**, 25 Nisan 1339, s. 1.

⁶ Joseph C. Grew, **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume I**, s. 556.

sonra, onlar da Türkiye ile ayrı ikamet ve ticaret sözleşmeleri ve bir de dostluk antlaşması imzalamışlardır.⁷

Konferans'ta temsil olunan Devletlerin Temsilci Heyetleri, Lozan'da 23 Nisan 1923 tarihinde toplanmışlar ve aynı gün öğleden sonra yapılan yarı resmi oturumda Konferans çalışmalarının programını saptamışlardır.

Konferans'ın Genel Sekreteri R. Massigni'nin Konferans tutanaklarında yer alan notuna göre, Konferans'ın ikinci döneminde Türk karşı tekliflerinin incelenmesinin üç Komiteye ayrılması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde alt komitelere gerek görülmemiştir.

Birinci Komiteye Sir Horace Rumbold, İkinci Komiteye General Pellé, Üçüncü Komiteye M. Montagna başkanlık edecektir. Komitelerden her birinin yetkisi aşağıdaki gibi saptanmıştır:⁸

Birinci Komite: Antlaşma Tasarısı (17inci ve 19 uncu maddelerin 2 nci fıkrası dışında) Madde 1-44 ve 134-151, Trakya Konusunda Sözleşme, Genel Affa İlişkin Bildiri, Yabancılar Uygulanacak Rejime İlişkin Sözleşme (Madde 10-17 dışında) ve bu Sözleşmeye ek Bildiri.

İkinci Komite: Antlaşma Tasarısının 17 nci ve 19 uncu maddelerinin 2 nci fıkrasıyla, Madde 45-70 ve 129-131.

Üçüncü Komite: Antlaşma Tasarısı, Madde 71-117, Ticaret Rejimine İlişkin Sözleşme, Yabancılar Uygulanacak Rejime İlişkin Sözleşme, Madde 10-17.

Antlaşma Tasarısının 152 nci Maddesinden 159 ncu Maddesine kadar olan maddelerin incelenmesi geçici olarak ertelenmiştir. Sonradan, Birinci Komitenin, bu maddeleri incelemekle görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

İkdam, “*Üç Komisyon*” başlığı altındaki haberinde siyasi, mali ve iktisadi sorunlar için ayrı ayrı komiteler kurulduğunu yazarak komiteler hakkında bilgiler vermiştir.⁹

⁷ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 120.

⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: I, s. 1-2.

⁹ **İkdam**, 25 Nisan 1339, s. 1.

4.2 Toprak Sorunları ve Müttefiklerin Kapitülasyonlarda Israrı

Lozan Konferansı'nın ikinci bölümü, Lozan kentinin de içinde yer aldığı Vaud kantonunun ulusal bayramına rastgelen 24 Nisan günü, her tarafı bayraklarla süslenmiş kentte bando sesleri ve bayramı kutlayan Lozanlıların şarkıları eşliğinde başlamıştır.¹⁰

Birinci Komite, ilk iş olarak, Meriç, Suriye, Irak sınırlarını ve Merkep adacıklarını ele almıştır. Trakya sınırı ile ilgili olarak Talveg hattı meselesi üzerinde tartışmalar sürmüştür.

İkinci Komite, Osmanlı Devlet Borçlarının ne şekilde bölüştürüleceğini ve ödeneceğini ele almıştır.

Birinci Komitenin 25 Nisan'daki toplantısında Meis adası sorunu ile birlikte Adakale de Konferans gündemine girmiştir. Aynı gün Üçüncü Komite de ilk toplantısını yapmıştır. Ertesi gün, 26 Nisan'da da iktisadi konular ele alınmaya başlanmıştır. İktisadi sorunlarda, daha çok Fransızlar ve İtalyanlar Türk tarafının hassas olduğu sorunları bir pazarlık konusu olarak tekrar kurcalamaktan yarar ummuşlardır.¹¹

Montagna'nın, Müttefik tebaasının tazminat alma hakkını öngören, Konferansın birinci bölümünde takas edilerek ortadan kalkmış olan 79 uncu maddeyi okumadan 80 inci maddeye geçmesi üzerine İsmet Paşa bu maddenin tartışılmamış olduğunu hatırlatmıştır. Madde üzerinde tartışma yapılmaması maddenin mevcudiyetinin sürdüğü anlamına geldiği için İsmet Paşa'nın direnmesi üzerine Montagna 79 uncu maddenin tasarıdan çıkartılmış olduğunu resmen söylemek zorunda kalmıştır.¹²

İkinci Konferansın ilk haftası biterken General Pellé'nin Paris'e gideceği haberi heyecan yaratmış, anlaşmaya mı varıldığı yoksa bir kesintinin mi söz konusu olduğu tartışılmıştır. Birinci haftanın sonunda Komitelerdeki görüşmelerin süratle yürüdüğü izlenimi dışarı yansımıştır.¹³

¹⁰ Karacan, a.g.e., s. 242.

¹¹ a.e., s. 262.

¹² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: II, s. 7.

¹³ Karacan, a.g.e., s. 266; 271.

Konferansın ikinci haftası biterken ise konuşmalar henüz ilk safhada bulunmakta olup görüşülenlerin; ikinci derecede sorunlar, Müttefiklerin değiştirilmesine rıza gösterdikleri noktaların ise önemsiz ayrıntılar olduğu ortaya çıkmıştır. On beş günlük görüşmelerde, İstanbul'un tahliyesi, Meriç sınırı, Meis adası, İmtiyazlar, Faizlerin ödenme biçimi, Fransa ile yapılmış olan Ankara Sözleşmesi'nin antlaşmaya yazılıp yazılmaması gibi asıl anlaşmazlıkların bir bölümü görüşülmeye bile başlanmamış, bir bölümü de özel görüşmelere bırakılmıştır.¹⁴

4.3 Barış Görüşmelerinde Şiddet Gölgesi

Lozan Konferansının ikinci döneminde boğazlar sorununa ilişkin görüşmelerde Sovyet Rusyası'nı, birinci dönem görüşmelerde temsil eden Çiçerin'in yerine Sovyet Rusyası'nın Roma temsilcisi Vorovski temsil etmek üzere Lozan'a gelmiştir. Vorovski, Lozan'a güçlüklerle, Mayısın ilk haftasında varabilmiş ancak görüşmelere bir türlü davet edilmemiştir. Bir basın bildirisini yayınlayan Vorovski, durumu kendi açısından açıklamıştır.

Vorovski'ye göre, Konferans Genel Sekreteri Massigli, 12 Nisanda Moskova Hükümeti'ne bir mektup göndererek Sovyet Rusyası, eğer Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaya hazır ise ikinci Lozan Konferansı'na iştirak ettirileceğini bildirmiştir.¹⁵

Vorovski, böyle bir ultimatomu kabul edemeyeceğini, Sovyet Heyeti'nin keyfi olarak Konferanstan uzaklaştırılmayacağını, bu hareket tarzının Çağrıcı Devletlerin 14 Kasım'da Sovyet Rusya'ya gönderdikleri davetin ruhuna aykırı olduğunu İtalya Hükümeti'ne verdiği notayla belirtmiştir.

Vorovski, bu duruma rağmen Sovyet Delegesi olarak Lozan'a gelmiş, bu sefer de, Berlin'deki İsviçre Büyükelçiliğinin Sovyet diplomatik kuryesinin pasaportunu vize etmediğini haber almıştır.¹⁶ Bunun üzerine Berne'deki İsviçre Dışişleri Bakanlığının ilgili şubesine başvurmuş, bu daire Vorovski'ye sorununu Konferans Genel Sekreteri'ne anlatmasını öğütlemiştir. Vorovski, Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye başvurmuştur. Massigli, Sovyet Rus Delegenin yazılı başvurusuna telefonla cevap vererek 12 Nisan tarihli mektubuna cevap almadıkça başvuruyu

¹⁴ a.e., s. 266; 274.

¹⁵ a.e., s. 306.

¹⁶ a.e., s. 306.

yerine getiremeyeceğini, yani kuryeye vize verilmeyeceğini bildirmiştir. Vorovski, Massigli'ye, 12 Nisan tarihli mektuba cevap olarak İtalya Hükümeti'ne bir nota vermiş olduğunu ve sözünü ettiği idari sorun ile notanın konusunu oluşturan siyasi sorun arasında bir ilişki olmadığını savunmuştur. Vorovski, Massigli ile konuşmasından bir sonuç alamamış, Müttefiklerin Sovyet Rusyası'nı konferanstan uzaklaştırmak için zabıta olaylarına başvurduklarını söyleyerek telefonu Massigli'nin yüzüne kapatmıştır.¹⁷

Müttefikler, ısrarla, Sovyet Ruslara Boğazlar Sözleşmesi'ni imza edeceklerse gelmelerini söylemişlerdir. Hatta İsmet Paşa'nın, Sovyet Rus Delegationlarının de Boğazlar Sözleşmesinin imzasında hazır bulunmaları gerektiğini hatırlatmasına Sir Rumbold, imza edeceklerse gelebilecekleri karşılığını vermiştir. Bundan Müttefiklerin, Sovyet Rusya'dan Konferans'a gelip görüşlerini söylemelerini değil, sadece hazırlanan belgeyi imzalamalarını beklediği anlaşılmıştır. Sovyet Ruslar ise Konferans'a kabul edildikten sonra imza edip etmeyeceklerini söyleyeceklerinde ısrar etmişlerdir.

Boğazlar konusuna Sovyet Rusya'nın katılımı konusu askıda dururken, Vorovski Konferans'a çağrılmasını bekleyerek arkadaşlarıyla beraber Cecile Otelinde ikamet etmiştir. Bir Pazar günü İsviçre faşistleri Sovyet Rus delegelerinin kaldığı otele gitmişler, kendisini görmek istemişler, Vorovski bunları kabul etmemiştir. Vorovski, Lozan'da Türk Heyeti'nden başka kimsenin görmek istemediği bir kimse olarak kabul edilmiştir.

Bir Türk gazetecinin, Sovyet Rusya'nın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayıp imzalamayacağı konusundaki sorularına, henüz bir talimat almadığı cevabını veren Vorovski, bu demecinden bir gün sonra, 10 Mayıs 1923 günü akşam saat 9.00 da, Cecile Oteli'nde yemeğini yerken İsviçre uyruklu Alexi Konradi adlı birisi tarafından tabanca kurşunu ile öldürülmüştür. Olayda, Sovyet Rus Basın Ataşesi Arenski ile Kâtip Riyankovski de yaralanmıştır.¹⁸

Emniyet Müdürü'nün verdiği bilgiye göre, Alexi Konradi adındaki katilin İsviçre yurttaşı fakat Rus ordusunun eski bir subayı olduğu anlaşılmıştır. Konradi, cinayeti işlemek için o sabah Zürih'ten gelmiş ve cinayeti Rusya'da Bolşeviklerin

¹⁷ a.e., s. 307.

babasını, kayınbabasını, dayısını öldürmeleri ve servetine el koymaları nedeniyle intikam amacıyla işlediğini söylemiştir.¹⁹

Vorovski'nin İngilizler, Fransızlar ve İtalyanların katılmadığı cenazesi ertesi gün, Ruslar ve Türkler tarafından kaldırılmış, İsmet Paşa, Heyet adına üç büyük buket ile bir müşaviri cenazeye yollamış ayrıca yaralı Rusların hatırını sordurmuştur.²⁰

Alexi Konradi, sorgusunda, Konferans'ın ilk devresinde Çiçerin'i öldürmek üzere geldiğini ancak sıkı önlemler nedeniyle başarılı olamadığını söylemiştir. Bu da, suikastçının tedbirsizlikten, ya da tedbir eksikliğinden yararlandığını göstermiştir.²¹

İkdam, cinayet haberini “*Rus murahhasının Lozan'da katli*” başlığıyla vermiş, olayı anlatırken Vorovski'nin İsviçreli faşistler tarafından öldürüldüğünü ve olayın Lozan'da büyük heyecan yarattığını belirtmiştir.²² **İkdam**, ertesi gün ise “*Rus murahhası Vorovski'nin sebebi katli nedir?*” haberinde İsviçre polisinden alınan bilgi doğrultusunda katilin akrabalarının intikamını aldığını anlattığını ve tek başına hareket ettiğini söylediğini belirtmiştir.²³

İkdam, cinayet sonrasında, Fransız basınına atfen, Lozan faşistlerinin Sovyet Rusların Lozan'da bulunmalarını istemediklerini ve İsviçre'den çıkmalarını talep ettiklerini, ihtarları dikkate alınmadığında gerekli gördükleri eyleme geçmek düşüncesinde oldukları yolundaki önceki açıklamalarına yer vermiştir.²⁴

Buna karşılık **İleri**'de, İtalyan basınına atfen, Mussolini'nin Vorovski'nin katledilmesine üzüldüğü ve bunun faşistlere bağlanmasını anlayamadığı yazılmıştır. **İleri**, ayrıca Sovyet Rus delegesinin katledilmesinin Lozan'da çok kötü bir etki yarattığını ve İsviçre Hükümeti'nin şiddetli önlemler almak zorunda kaldığını da yazmıştır.²⁵

¹⁸ a.e., s. 309.

¹⁹ a.e., s. 313.

²⁰ a.e., s. 314.

²¹ a.e., s. 314-315.

²² **İkdam**, 11 Mayıs 1339, s. 1.

²³ **İkdam**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

²⁴ **İkdam**, 13 Mayıs 1339, s. 1.

²⁵ **İleri**, 15 Mayıs 1339, s. 1.

İleri, haberi “*Lozan’da Rus Murahhasının katli tafsilatı*” başlığı altında vermiş, katilin bir intikam meselesini öne sürmesine karşın cinayetin siyasi mahiyette olduğunu yazmıştır.²⁶

Tasviri Efkar, “*Sabık bir Rus yüzbaşısı Lozan’daki Rus müşahit Vorovski’yi öldürdü*” başlığı altında cinayeti vermiş ve Vorovski’nin iki arkadaşını da yaraladıktan sonra teslim olan katilin Bolşevikler tarafından öldürülen ağabeyinin intikamını aldığını söylediğini aktarmıştır.²⁷

Vakit, olayı “*Sulhu selamet akdi için toplanılan Lozan şehrinde kanlı bir hadise*” diye okurlarına duyurmuştur.²⁸

Hakimiyeti Milliye, “*Elim bir cinayet karşısında*” başlığı altında, cinayeti kınamış, ilk vazifemizin her türlü dostluk hisleriyle bağlı olduğumuz büyük Rus milletinin kederlerine ne kadar candan ve yakından iştirak etmekte olduğumuzu göstermek olduğunu yazmıştır.²⁹

İkdam, “*Lozan cinayeti*” başlığı altında, Sovyet Rusya’nın Lozan Konferansı Sekreterliği’ne ve İsviçre Hükümeti’ne verdiği nota ile Moskova Ajansı’nın bu konudaki tebliğini yayınlamıştır. Buna göre, Ruslar, cinayeti Sovyet Rusya’ya karşı uluslararası saldırının bir parçası olarak yorumlamışlardır.³⁰

Cinayetin Lozan gündeminde birinci sıraya oturduğu haberini veren Suphi Nuri Bey [İleri], “*gazetecilere iş çıktı*” diyerek Asım Bey’in [Us] 50 İsviçre frangı vererek Vorovski’nin bir karikatürünü yaptırdığını yazmıştır.³¹

Vakit, “*Maktul Rus mümessilinin cenaze merasimi*” haberinde cenaze töreninin basit ve sessiz bir biçimde yapıldığını yazmıştır. Haberin içinde ünlü karikatürist Derso’nun imzasını taşıyan, muhtemelen Suphi Nuri Bey’in sözünü ettiği Vorovski’nin bir karikatürü de yer almıştır.³²

²⁶ **İleri**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

²⁷ **Tasviri Efkar**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

²⁸ **Vakit**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

²⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 14 Mayıs 1339, s. 1.

³⁰ **İkdam**, 21 Mayıs 1339, s. 2.

³¹ **İleri**, 15 Mayıs 1339, s. 2.

³² **Vakit**, 16 Mayıs 1339, s. 1.

Cinayet, Türkiye’de endişe uyandırmış; Talât Paşa’nın Berlin’de öldürülmesini akıllara getirmiştir.³³

Vorovski olayından birkaç gün sonra İsviçre Hükümeti, bazı şüpheli kimselerin sınırı gizlice geçerek İsviçre’ye girdiklerini haber vermiş, bunların Kafkasya’dan gelen komiteci Ermeniler olduğu söylentileri yayılmıştır. Türk delegasyonunun kaldığı Lozan Palas Oteli’nde ve İsmet Paşa’nın dairesi çevresinde İsviçre polisi geniş tedbirler almıştır.

Bu sırada Lozan polisi, Türk Başdelegesinden, bir tedbir olarak otomobilinin önüne asılı olan küçük Türk bayrağının kaldırılması ricasında bulunmuş, İsmet Paşa, Lozan zabıtasının bu önerisine hemen Türk bayrağını taşıyan otomobile binip bir hastaneyi ziyaret etmek suretiyle cevap vermiştir.

Tanin, cinayetin Konferans çevrelerini olağanüstü etkilediğini yazarken Fransa Başdelegesi General Pellé’nin Paris’ten aldığı resmi tebliğe dayanarak, Türk Delegasyonu başkanı İsmet Paşa’ya karşı bir suikast düzenleneceği haberini Türk tarafına bildirdiğini duyurmuştur.³⁴

Aynı gün **İleri**, “*Paşa’ya suikast*” başlığı altında, İsmet Paşa aleyhine Ermeniler tarafından bir suikast düzenlendiğini Pellé’yi kaynak göstererek yazmıştır.³⁵ **İleri**’de ertesi gün de, İsmet Paşa’ya Rumlar tarafından suikast düzenleneceği konusunun İstanbul Temsilciliği aracılığıyla Fransa Yüksek Komiserliği’ne haber verildiği yazılmıştır. Aynı gün Ermeni Patrikhanesi’nin hiçbir Ermeninin böyle bir teşebbüse girmeyeceğini belirterek İsmet Paşa’ya suikast düzenleneceği haberlerini kınayan ve bu haberlerin barışı imzalamasını aceleye getirmek için çıkarıldığını belirten açıklaması da gazetede yer almıştır. İsviçre’nin İsmet Paşa’nın korunması için önlemler aldığını yazan **İleri**, “*Lozan şehri bundan sonra Konferans için müsait muhit olabilir mi?*” diye sormuştur.³⁶ **İleri** yine bu konuda, “*Ermeniler tarafından İsmet Paşa aleyhinde tertip ve hazırlanan suikast tasavvurati elhamdülillah akim kalmıştır*” diyen gazete Lozan’da kötü bir etki yaratan cinayet üzerine İsviçre Hükümeti’nin şiddetli tedbirler almak zorunda

³³ Karacan, a.g.e., s. 315.

³⁴ **Tanin**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

³⁵ **İleri**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

³⁶ **İleri**, 13 Mayıs 1339, s. 1.

kaldığını kaydetmiştir. Aynı sayıda, Pellé'nin cinayetin Konferans'ı uzatacağı tahminine de yer verilmiştir.³⁷

Tanin'de İsmail Müştak Bey [Mayokan], Lozan'dan barış haberleri beklerken cinayet haberi geldiğini, çoğu kimselerin patlayan tabancanın siyasi ve gizli bir parmak tarafından çekildiğine kani olduklarını yazmıştır. Yazar, Türklerin kara günlerinin yegane dostu olan Sovyet Rusya'nın değerli bir siyasi kişiliğini kaybetmekle duyduğu etkiye kayıtsız kalamayacaklarını da eklemiştir.³⁸

Konu bir süre Lozan'da ve Türkiye'de gündemde kalmıştır. **İleri**'nin "*İsmet Paşa aleyhine suikast fikri mel'unesiyle İsviçre hududlarını geçtikleri söylenen eşkiya hakkında İsviçre Hükümeti'nin tahkikatı*" başlığı altında verdiği gibi, Lozan Emniyet Müdürü, Türk gazetecilerine yaptığı açıklamada İsmet Paşa'nın muhterem bir misafirleri olduğunu ve konunun İsviçre Hükümeti için bir namus meselesi olduğunu söylemiş, bu konuda her türlü önlemin alındığını açıklamıştır. İsmet Paşa ise bu haberlere önem vermeyerek gülünç ve tiksindirici bulduğunu belirtmiştir.³⁹

4.4 Konferans'ın Hızlanması ve Ele Alınan Sorunlar

Vorovski cinayetinden sonra Konferans görüşmelerinde bir hızlanma görülmüştür.⁴⁰

Konferans'ın hızlanacağına ilişkin belirti, Fransız Başdelegesi Pellé'nin İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra ortaya çıkmıştır. Bu görüşmeden önce İngiltere Başdelegesi Rumbold ile İtalya Başdelegesi Montagna, General Pellé'yi ziyaret etmişler ve Konferans'ın her taraf için uygun bir biçimde sonuçlandırılması konusunda uzlaşmışlardır. Konferans'ın ikinci devresinin birinci ayının sonlarına doğru, o tarihe kadar Müttefiklerin henüz barışa yaklaşan bir tavırları olmadığını söyleyen İsmet Paşa, General Pellé ile üç saat süren bu görüşmeden sonra, özel görüşmelerin karşılıklı bir samimiyet havası içine girdiğini, General Pellé'nin askıdaki sorunların halli için iyi niyet gösterdiğini bildirmiştir. Konferans'ta her

³⁷ **İleri**, 16 Mayıs 1339, s. 1.

³⁸ **Tanin**, 15 Mayıs 1339, s. 1.

³⁹ **İleri**, 23 Mayıs 1339, s. 1.

⁴⁰ Karacan, a.g.e., s. 316.

kelimeyi tartarak konuşan İsmet Paşa'nın böyle söyleyebilmesi barış umudunun belirdiğine bir işaret sayılmıştır.⁴¹

4.4.1 Yunan Savaş Tazminatına Karşı Karaağaç

Faizler konusunda alacaklılarla görüşülüyor, kapitülasyonların kaldırılmasında anlaşılmış, siyasi komite birçok pürüzü ayıklamışken Yunanlıların tamirat konusunda müttefikleri sıkıştırdıkları ve konferansı bırakıp gitmek istediği; Meriç boyunda yığılmak yaptıkları haberleri yayılmaya başlamıştır.⁴²

Tamirat (savaş tazminatı) konusu Türk Heyeti'nin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu olmuştur. İsmet Paşa, tamirat konusunda kabul edilemez talepler olduğunu söylemiştir. **İleri**, Türkiye ile Yunanistan arasındaki tazminat sorununun çıkmaz bir aşamada olduğunu yazmıştır.⁴³

İkdam'da, "*Konferansta halli en müşkül görünen mesele*" başlığı altında İsmet Paşa'nın tamirat bedelinde ısrar ettiğini Venizelos'a bildirdiği haberi yer almıştır. Yakup Kadri Bey [Karaosmanoğlu], Yunanistan'ın yenilgi gibi manevi cezalardan çekeceği azabın yetersiz olduğunu, mutlaka maddi bir ceza verilmesini savunmuş "Müdafaaadan aciz ve açgözlü Yunanistan'ı mağlup etmek için elinden parası alınmalıdır! O ancak bu şekilde cezalandırılabilir" diye yazmıştır.⁴⁴ Yakup Kadri Bey, ertesi günkü "*Eğer kalmak istiyorlarsa*" yazısında da, Rumlar Türkiye'de kalmak istiyorlarsa Yunanistan'ın verdiği zararı tazmin ederek talep edilen tamirat bedelini ödemesi gerektiği aksi takdirde Türklerin bunun acısını yerli Rumlardan çıkaracağını söylemiştir.⁴⁵ **İkdam**, Yunanistan'ın tamirat sorunundan kurtulması için Fransız basınının savaş ihtimalini abarttıklarını eklemiştir.⁴⁶ **İleri** de aynı konuya "*Hem suçlu hem güçlü: Venizelos bizi protesto etmiş*" başlığı altında değinerek, İsmet Paşa'nın tamirat sorununun bir an önce halledilmesi gerektiğini bildirdiğini yazmıştır.⁴⁷

⁴¹ a.e., s. 317.

⁴² a.e., s. 332.

⁴³ **İleri**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

⁴⁴ **İkdam**, 20 Mayıs 1339, s. 1.

⁴⁵ **İkdam**, 21 Mayıs 1339, s. 1.

⁴⁶ **İkdam**, 24 Mayıs 1339, s. 1.

⁴⁷ **İleri**, 23 Mayıs 1339, s. 1.

Müttefiklerin verdikleri barış taslağında tamirat konusundaki 58 inci madde “Yunanistan ile Türkiye, tebaalarına karşı yapılan zarar ve ziyanın tediyesinden karşılıklı feragat ederler”⁴⁸ denmiştir. Türk karşı teklifinde ise bu madde “Yunan ordu ve memurlarının Anadolu’da ika ettikleri zarar ve ziyanın tamiri Türk ve Yunan Hükümetleri arasında halledilecektir. İtilâf hâsıl olamadığı takdirde Yunanistan’ın tediye edeceği meblâğ hakem vasıtasıyla tâyin olunacaktır”⁴⁹ biçiminde düzenlenmiştir.

Müttefiklerden bazıları bu anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti’ne veya Lahey Uluslararası Daimi Adalet Divanı’na havalesini telkin etmiş ancak Venizelos bunu da kabul etmemiştir. Yunanlılar, tazminattan kurtulmak için nümayişler yapmışlar, Konferans’ın uzamasına tahammülleri kalmadığı, askerî harekâta geçecekleri gibi tezahüratta bulunmuşlardır.⁵⁰ Yunanistan’da, savaş tazminatı ödemektense Türkiye’ye savaş ilanından söz edildiği haberlerini **İleri**, “*Yunanistan umumi seferberlik ilan etmiş? Böyle blöflerden hiç korkmayız*” başlığını atarak duyurmuştur.⁵¹ **İkdam** gazetesi, Yunanistan’daki havayı “*Yunanistan’ın sıkıştığı anlaşılıyor akıllarınca Lozan Konferansı’na tesir edecekler*” başlığı altında verirken bir yandan Yunan bakanlar barış isteklerinden söz ederken bir yandan Hükümet’in protesto notası hazırladığını yazmıştır.⁵²

Suphi Nuri Bey [İleri], “*Hakiki Sulh*” başlıklı yazısında, “*Yunan blöfünün artık foyası meydana çıktı. Yunan ordusunun palavralarına ehemmiyet veren yoktur. Tamirat meseleleri müttefiklerle birlikte hal ve feshedilecektir*” diye yazmıştır.⁵³

Tamirat konusunda Türkiye ile Yunanistan’ın arasını bulmak için Müttefiklerin İsmet Paşa’ya başvurmalarından sonra kararlaştırılan gizli oturum 26 Mayıs günü Uşi’de Şato Oteli’nde yapılmıştır. Akşam altıya kadar kapalı kapılar ardında süren görüşmelerin sonunda İsmet Paşa tazminattan vazgeçtiklerini belirterek “*Karaağacı aldık!*”⁵⁴; Venizelos da, “*Şunu söyleyeyim ki, artık sulh akdedilmiş sayılabilir*”⁵⁵ demiştir. Aynı gece geç vakit, İsmet Paşa Türk gazetecilerini çağırarak bir açıklama

⁴⁸ Karacan, a.g.e., s. 335.

⁴⁹ a.e., s. 335.

⁵⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Gl. Ali Fuat Cebesoy’un Siyasi Hatıraları**, s. 335.

⁵¹ **İleri**, 10 Mayıs 1339, s. 1.

⁵² **İkdam**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

⁵³ **İleri**, 23 Mayıs 1339, s. 1.

⁵⁴ Karacan, a.g.e., s. 340.

yapmış, tamirat sorununun aşıldığını, İstanbul'un tahliyesinin de hafta içinde ele alınacağını söylemiştir.⁵⁶

Karaağaç'ın Yunanistan tarafından Türkiye'ye terk edilmesinden sonra sınırın nasıl belirlendiği **Hakimiyeti Milliye**'de "*Tazminatla mukabil bize terk edilen arazi*" başlığı altında açıklanmış ve Karaağaç sınırının, Demirtaş ve Bosnaköy Türkiye'de kalacak şekilde saptandığı belirtilmiştir.⁵⁷

İsmet Paşa'nın, Karaağaç karşılığı tamirat bedelinden vazgeçilmesi konusundaki açıklamaları basında yer almıştır: İsmet Paşa, tazminat yerine toprak tavizini kabul etmekle barış adına büyük fedakarlık gösterdiklerini ancak tazminat sorununun diğer sorunlara bağlı olduğunu, tazminattan Karaağaç karşılığında vazgeçilmesinin diğer bütün sorunların sonuçlanmasından sonra kesinlik kazanacağını söylemiştir. İsmet Paşa, tazminat almamakla yıkımın imarı için harcanacak önemli bir bedelin yüklenildiğini, bunun getireceği mali yükün mali konulardaki görüşmelerde dikkate alınacağını mütteliklerce vaat edildiğini açıklamıştır.⁵⁸ Tamirat bedelinden Karaağaç bölgesi karşılığında vazgeçilmesi önerisine Türk basınında başta olumlu yaklaşılmamıştır. Örneğin **İleri**, bu konuda Atina'dan gelen ilk haberlere tepki göstermiştir.⁵⁹ Konu üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra ise tazminat sorununun çözülmesinin barış yolunu açacağı inancı basında ortaya konulmuş, Suphi Nuri Bey [İleri], "*Sulh haftası mı?*" makalesinde, bu tavizden sonra mali konularda da mütteliklerin ısrar etmemelerinin beklendiğini yazmıştır.⁶⁰ **İleri**, bir başka sayısında da, "*Yunanlılarla uyuştuk fakat yakılıp yıkılan yerlerimizi unutmuyacağız. Venizelos'un Türk dostluğuna aldanmayacağız*" demiş ve Yunanlılar tarafından yakılan Kasaba [Turgutlu] ve Söğüt'ün fotoğraflarını basmıştır.⁶¹

İkdam'da Ahmet İhsan Bey [Tokgöz], "*Tamirat Meselesinin Halli*" başlığı altında, Yunanlılardan istediğimiz tamirat bedeline karşılık Karaağaç'ı almanın manevi bir kazanç olduğu görüşünü öne sürmüştür. Ayrıca İsmet Paşa'nın bu taviz

⁵⁵ a.e., s. 340.

⁵⁶ a.e., s. 342.

⁵⁷ **Hakimiyeti Milliye**, 1 Haziran 1339, s. 1.

⁵⁸ **İkdam**, 28 Mayıs 1339, s. 1.

⁵⁹ **İleri**, 23 Mayıs 1339, s. 1.

⁶⁰ **İleri**, 30 Mayıs 1339, s. 1.

⁶¹ **İleri**, 29 Mayıs 1339, s. 1.

karşılığında mali konularda kolaylık sağlanacağı vaadini de aldığını eklemiştir. Savaş seçeneği tercih edilseydi, insan ve paraca yeni fedakarlıklar yapılması gerekeceğini belirten Ahmet İhsan Bey, konu etraflıca düşünüldüğünde yapılanın doğru olduğu sonucuna varmıştır. Ahmet İhsan Bey, Yunanlılar açısından ise, “*Yunanlıların imdadına yetişen durum ve yerin icabatıdır. Başka bir şey değildir. Yunanlıların evdeki hesapları çarşıya uymuştur*” yorumunu yapmıştır.⁶²

Tevhidi Efkar, “*Tamirat meselesinde fazla fedakarlık yaptık*” diye yazarak Fransızların mali konularda uyum göstereceklerini vaad etmediklerini söylediklerine göre “*o muazzam fedakarlığın heba olduğu*” görüşünü savunmuş, Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları müthiş tahribatın yanında verdikleri Karaağaç tavizinin ne kadar küçük olduğunu gösteren bir temsili resim [Edirne şehir planı] yayınlamıştır.⁶³

Tevhidi Efkar, “*Tamiratta fedakarlık Meis’de fedakarlık*” başlığını atıp “*Bir defa Mudanya’da aldandık bir de Lozan’da aldanmayalım*” diye yazmış ve “*Müttefiklerin sulhü pahalya satacakları vazih bir surette anlaşılmaktadır*” yorumunu yapmıştır.⁶⁴

Bir görüşe göre, Türk delegeleri, Karaağaç’ı daha kazançlı buldukları için değil, Yunanistan’ın savaşı göze alması, ya da öyle görünmesi nedeniyle kabul etmişlerdir. Bu görüşe kanıt olarak, İsmet Paşa ve diğer delegelerin, Türk teklifinde uzun süre direnmiş olmaları gösterilmiştir. Görüşmeler sonunda, gerek Rıza Nur, gerekse İsmet Paşa tamirat bedeli yüzünden bir savaşı göze alamadıklarından bu ısrarlarından vazgeçmişlerdir.⁶⁵

Kazım Karabekir, günlüklerinde; 28 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa’nın, İsmet Paşa’nın davranışını yanlış bulduğunu şöyle anlatmıştır: “*Yemeğe Gazi Paşaya gittik. Lozan Konferansı’nda Yunanlıların tehdidi karşısında İsmet Paşa’nın tarzı telakkisini yanlış buluyorlar. Dedim, Yunanlıların harp ihtimalini defetmek fikrinde*

⁶² **İkdam**, 2 Haziran 1339, s. 1.

⁶³ **Tevhidi Efkar**, 29 Mayıs 1339, s. 1.

⁶⁴ **Tevhidi Efkar**, 30 Mayıs 1339, s. 1.

⁶⁵ Temuçin Faik Ertan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Murahhas Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler (1922-1923)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1985), s. 61.

görülyüyor. Bundan sonra inkıta olsa dahi harp biz istesek olacağından mesuliyeti maddiye ve maneviyeden tevakki ediyor.”⁶⁶

Tamirat, tahliye ve kuponlar konularında Vekiller Heyeti ile Lozan Delegeleri arasındaki görüş ayrılığı bu dönem görüşmelerinde yazışmalara yansımıştır. İsmet Paşa, 25 Haziran’da Vekiller Heyeti Reisliği’ne çektiği 269, 270 numaralı telgraflarda “*aramızdaki bu mühim noktanın halli için âcizlerinin hemen Ankara’ya hareketim elzemdir*” demektedir ve Rauf Bey ile Maliye Vekilini Lozan’a gelerek sorumluluğu bizzat almaya çağırılmaktadır.⁶⁷ Bu telgrafa Rauf Bey’in verdiği uzun cevapta, “*buradan müdahale etmek gibi bir fikrin takibine taraftar yoktur*” denilmekte ve tahliye, kuponlar ve imtiyazlar konusunda “*Gazi Müşir Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin huzûrları ile müzakere*” edildiği vurgulanarak Hükümetin görüşü ayrıntılı olarak Lozan’a bildirilmektedir.⁶⁸

Tamirat sorununu çözümünüyle geriye, Adli usul (Montagna formülü), Osmanlı borçlarının faizleri (kuponlar), Yabancı şirketler (imtiyazlar) ve İşgal altındaki Türk topraklarının (İstanbul ve Boğazlar) tahliyesi gibi belli başlı dört ana sorun kalmıştır. Konferans bu aşamada açık (resmi) toplantılar yerine hususi görüşmelerle sürdürülmeye devam etmiş, İsmet Paşa, 11 Haziran günü müttefik delegelerine birer mektup göndererek şimdiye kadar yaptığı fedakarlıkları saymış ve meseleyi artık bitirmek isteğini ifade etmiştir.⁶⁹

4.4.2 Osmanlı Borçlarının Faizleri

Osmanlı Devlet Borçları sorunu, Müttefiklerin bu borçların faizlerinin altınla ödenmesi talebi, barışın önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Türkiye ise bütün borçlanmaların faizlerini Fransız frankı olarak ödemek eğilimini sürdürmüştür. Bulgaristan’ın Neuilly Antlaşması’ndan sonra faizleri frank ile ödemekte oluşu buna bir örnek oluşturmuştur. Konu, resmi görüşmelerde çözülemeyince Uzmanlar Komitesi’ne gönderilmiş, sorunun antlaşmadan çıkarılmak suretiyle ertelenmesi gündeme getirilmiştir.⁷⁰

⁶⁶ Kâzım Karabekir, **Günlükler**, 2. Cilt, s. 862.

⁶⁷ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 492.

⁶⁸ a.e., s. 494-496.

⁶⁹ Karacan, a.g.e., s. 353, 399.

⁷⁰ a.e., s. 278-300.

İkdam, bu konuda, “*Baş müzakerecimizin metaneti Müttefikleri düşündürüyor*” başlığı altında, İsmet Paşa’nın altınla ödemeyi taahhüt etmeyerek metin bir tavır sergilediğini yazmıştır.⁷¹

İleri de, “*Borçlarımızın faizlerini altın olarak veremeyiz*” başlıklı haberinde, Müttefiklerin faizlerin altın olarak ödenmesinde ısrarcı olduklarını, İsmet Paşa’nın karşılık olarak “*Veremeyiz!*” dediğini yazmıştır.⁷²

İleri, Fransızların bu konuda çelişkiye düştüklerini, bir yandan faizler sorununun Türk tarafıyla alacaklılar arasında özel bir sorun olduğunu öne sürdüklerini, öte yandan ise konuyu Antlaşma’ya sokmaya çalıştıklarını belirtmiştir.⁷³

Tevhidi Efkar, “*Faizlerin altınla tesviyesini kabul etmek esaret ve ölümdür*” başlıklı yazısında bunu kabul etmektense Konferans’ın kesilmesini hatta savaşı göze almayı önermiştir. Gazete, bir Türkü dev bir kerpetenle yakalamaya çalışan elleri gösteren bir illüstrasyonla da haberini süslemiştir.⁷⁴

Faizlerin ödeneceği para birimi konusunda, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey’in altınla ödemeye karşı çıkan ve Anadolu Ajansı tarafından basına dağıtılan açıklamasına “*Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey’in Vaziyet Hakkında Mühim Beyanati*” başlığıyla **İkdam**’da geniş yer verilmiştir.⁷⁵

Türk basınına yansıdığına göre, Türkiye ödeme konusunda üç seçenek sunmuştur: a) faizlerin ödeneceği para cinsini ve yıllık faiz toplamını saptamak; b) faizler konusunun Antlaşmadan çıkarılarak ileride kupon sahipleri ile çözülmesi; c) sözleşmeleri ve Muharrem Kararnamesi’ni kabul edip buna karşılık ödemenin altın veya İngiliz lirası ile yapılmayacağını ifade etmek.⁷⁶

⁷¹ **İkdam**, 3 Haziran 1339, s. 1.

⁷² **İleri**, 6 Haziran 1339, s. 1.

⁷³ **İleri**, 5 Haziran 1339, s. 1.

⁷⁴ **Tevhidi Efkar**, 5 Haziran 1339, s. 1.

⁷⁵ **İkdam**, 11 Haziran 1339, s. 1.

⁷⁶ **İkdam**, 19 Haziran 1339, s. 1.

Tamirat konusundan iki gün sonra Meis adası sorunuyla birlikte 12 adanın payına düşecek Osmanlı borçları hissesinin hangi tarihten başlayacağı üzerine anlaşmazlık çözülmüştür.⁷⁷

İleri bunu, “*Lozan Konferansı'nın muallak meseleleri bir bir hallediliyor*” başlığı altında duyurmuştur. Bir Ege haritasının bulunduğu haberde İtalyanlarla aramızdaki anlaşmazlığın başlıca unsuru olan Meis adası sorununun çözümlenmiş olduğu, İtalya'nın da buna karşılık işgal altında bulundurduğu adaların Düyunu Umumiye borçlarının bölüştürülmesine katılmasını kabul ettiği belirtilmiştir.⁷⁸

General Pellé, Osmanlı Devlet Borçlarının ödeneceği para cinsi konusunda Paris'le görüştüğten sonra İsmet Paşa'ya, hâmillere [Osmanlı Düyunu Umumiye borç kuponlarını ellerinde bulunduranlar] doğrudan görüşüldüğü takdirde Türk Heyeti'nce istenen kolaylığın elde edileceği kanaatini telkin etmiştir. Bunun üzerine Hasan Bey [Saka] ve Şefik Bey [Başman], 16 Mayıs akşamı, Osmanlı borçlarının hangi para birimiyle ödeneceği konusundaki anlaşmazlığı çözmeye yolunda, çoğunluğu Paris'te bulunan alacaklılarla görüşmek üzere Lozan'dan Paris'e gitmişlerdir. “*Hâmillere ancak düyunu umumiye kuponlarını en nihayet Fransız frankıyla ödeyeceğimiz söylenecek, bu hususta anlaşma hâsıl olursa hâmiller sendikasıyla veya mümessilleriyle icap eden konkordato yapılacak, imza edilecektir. Böyle bir anlaşmanın yapılması artık Konferans'ta Osmanlı borçları diye bir mesele bırakmamış, devletin büyük bir derdi ortadan kalkmış olacaktır.*”⁷⁹

Hasan Bey, Paris görüşmeleri üzerine yaptığı ve “*Hasan Bey'in faizler hakkında beyanati*” başlığıyla **İkdam**'da yer verilen açıklamasında, sorunun esasını kambiyo da seçme hakkı sorununun oluşturduğunu, bu hakka göre hamillerin kuponlarını hangi ülkede işleme koyarlarsa faizleri o ülkenin parasıyla alabileceklerini anlatmıştır. Hasan Bey bunun kabul edildiği dönemde her yerde geçerli rayicin altın para olduğunu, halbuki şimdi her ülkede kağıt para ile ödeme yapıldığını, altın para ile ülke parası arasındaki farkın da bir kambiyo farkı yarattığını söylemiştir. Hasan Bey, seçme hakkıyla Türkiye'ye altından kalkamayacağı bir yük bindirildiğine işaret ederek, mali durumumuzun buna uygun olmadığını, buna karşılık Türk parasıyla ödeme önermeyip Fark ile ödeme önerdiğimizi belirtmiştir.

⁷⁷ Karacan, a.g.e., s. 351.

⁷⁸ **İleri**, 30 Mayıs 1339, s. 1.

Hasan Bey, Müttefiklerin, ortada borçlu bir devlet olduğu, o devletin delegeleri olarak sözleşmeleri kabul ve tasdik edebileceğimizi söylediklerini, buna karşılık kendilerinin Türkiye'nin taleplerini kabul etmeye ve hamiller adına değiştirmeye yetkili olmadıklarını öne sürdüklerini ifade etmiştir.⁸⁰

Bu konuda yazan Suphi Nuri Bey, “*Konferans nihayet Düyunu Umumi faizleri meselesine kaldı*” dediği “*Son Müşkülât*” başlıklı yazısında, Konferans bu konu nedeniyle kesilirse sorumlunun Türkiye olmayacağı yorumunda bulunmuş ve Konferans'ın bu nedenle kesilmesi ihtimalinin az olduğunu yazmıştır.⁸¹

Hakimiyeti Milliye, “*Faizlerde itilaf hasıl olmamıştır*” başlıklı haberinde, faizler konusundaki resmi toplantıda İsmet Paşa'nın Düyunu Umumiye yıllık faizlerinin toplamının ne kadar olduğunun saptanmasını talep ettiğini, Müttefiklerin bu talebe yanaşmadıklarını yazmış, toplantıdan sonra Müttefiklerin İsmet Paşa nezdinde resmi olmayan görüşmeleri sürdürdüklerini ilave etmiştir. Gazete, Konferans'ın genel gidişinin barış yolunda ilerlediğini de söylemiştir.⁸²

İkdam yazarı Ahmet Cevdet Bey de, “*Altın faizler meselesi*” yazısında, Müttefiklerin altınla ödeme yapılması talebinin Türkiye'yi iktisaden kendilerine bağlı duruma sokmak niyetini güttüğünü öne sürmüştür.⁸³ **İkdam**, Haziran ortasında “*Faizler hakkında itilaf emareleri görünmeğe başladı*” başlığıyla çözüm ihtimalinin belirlediğini, İsmet Paşa ile Sir Rumbold'un sorunun halline kadar hamillere İstanbul'daki Düyunu Umumiye gelirlerinin ayrılması üzerinde anlaşmalarını yazmıştır.⁸⁴

Tanin, Rauf Bey'in faizler konusunda “*artık zerre kadar fedakarlık edemeyiz*” dediğini aktarmıştır.⁸⁵ Rauf Bey'in “*90 milyon varidatımızın 36 milyon lirasını yalnız borçlarımızın faizlerine tahsis edersek vatanımız müdafaasız, halkımız tahsilsiz, memleketimiz harap, milletimiz aç kalır*” sözleri basında yer almıştır. Aynı sayıda

⁷⁹ Karacan, a.g.e., s. 319.

⁸⁰ **İkdam**, 16 Haziran 1339, s. 1.

⁸¹ **İleri**, 3 Haziran 1339, s. 1.

⁸² **Hakimiyeti Milliye**, 12 Haziran 1339, s. 1.

⁸³ **İkdam**, 12 Mayıs 1339, s. 1.

⁸⁴ **İkdam**, 19 Haziran 1339, s. 1.

⁸⁵ **Tanin**, 11 Haziran 1339, s. 1.

Mustafa Kemal Paşa'nın, milli ve iktisadi istiklalimizin ancak faizlerin altınla verilmemesi ile kabil olduğu yolundaki demeci de yayınlanmıştır.⁸⁶

Mehmet Asım Bey [Us], “*Birinden diğerine*” yazısında, faizlerin ödeme biriminin değişmesiyle faizin 38 milyondan 15 milyona düşeceğini, Fransa'nın bu nedenle Türk önerisine karşı çıktığını yazmıştır.⁸⁷

İleri, henüz Mayıs başında, Düyunu Umumiye faizlerinin ödemesi sorununun Türkiye'nin istediği gibi Antlaşma'dan çıkarılıp barışın imzalanmasından sonra Paris'te müzakere olunacağı haberini vermiştir.⁸⁸ Ancak gerçekleşmeyen bu haberin ardından, **İleri**, Haziran başında “*Düyunu Umumiye faizleri meselesi hal edilemiyor*” başlığı altında sorunun henüz çözülemediği ancak Fransız Başdelegesi Pellé'nin çözüm için umutlu olduğunu söylediği belirtilmiş ve Pellé'nin konu üzerine şu sözlerine yer verilmiştir: “*faizler meselesinde hem Türkleri, hem de bizi memnun edebilecek bir sureti tesviye bulunacağına kaviyyen mutmainim.*”⁸⁹

İleri, Lozan Konferansı'nda anlaşma sağlandığı haberini “*Yeni Lozan Konferansı'nda aylar süren müzakeratın itilafla nihayetlenmesi*” başlığı ile verirken, Düyunu Umumiye borçları faizlerinin talebimize uygun biçimde Antlaşma'dan ayrılarak çözümlendiğini yazmıştır.⁹⁰

Vakit, kuponlar meselesinin Antlaşmadan çıkarılmak suretiyle halledildiğini İsmet Paşa'nın hamillerin yeni koşullarda Ankara'ya hak verecekleri açıklamasıyla duyurmuştur.⁹¹ Mehmet Asım Bey'in “*İlk Tebrikler*” makalesinde anlattığı üzere İsmet Paşa, gazetecilere bu konuda açıklamalar yapmış ve kendisi çok yorgun olduğu için gazeteciler daha sonra ayrıntılı açıklamaları Rıza Nur Bey'den almışlardır.⁹²

4.4.3 Adli Kapitülasyonlar

Lozan Konferansı'nın birinci döneminde İsmet Paşa, adli usul hakkında bir öneride bulunmuş, bunu Amerikalılar dışında diğerleri kabul etmemişlerdir.

⁸⁶ **Tevhidi Efkar**, 6 Haziran 1339, s. 1.

⁸⁷ **Vakit**, 23 Haziran 1339, s. 1.

⁸⁸ **İleri**, 10 Mayıs 1339, s. 1.

⁸⁹ **İleri**, 3 Haziran 1339, s. 1.

⁹⁰ **İleri**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

⁹¹ **Vakit**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

⁹² **Vakit**, 13 Temmuz 1339, s. 1.

Konferans'ın dağıldığı 4 Şubat akşamı, İtalyan delegesi Montagna Lozan Palas'a gelerek İsmet Paşa'ya Müttefikler adına bir teklif getirmiştir. Montagna'nın teklifini Türk Heyeti önce reddetmiş, bir gün sonra, Marki Garroni ile Bompard İsmet Paşa'yı ziyaret etmişler ve öneri ortaklaşa bir biçim almıştır. Bu metin Montagna formülü olarak adlandırılmıştır. 7 Şubat'ta Konferans Genel Sekreteri Massigli yeniden İsmet Paşa'ya gelerek Montagna formülünü teyit etmiş ve bu formülü kabul ederlerse Müttefiklerin barışı imzalayacaklarını söylemiştir.⁹³

Müttefiklerin, Konferans'ın İkinci bölümü başladığında bütün bunlara rağmen formülü inkar ettikleri, formülün sahibi Montagna'nın, '*yeniden konuşalım, çünkü konferans o zaman bitmişti*' dediği görülmüştür.⁹⁴

Müttefiklerin yeni teklifine göre, yabancı adli danışmanların maaşlarını Türk Hükümeti ve Lahey Uluslararası Daimi Adalet Divanı birlikte kararlaştıracaktır. Danışmanlar, kanuna aykırı görecekları hükümlerden dolayı savcılarını harekete geçirebilecekler, yapılacak şikayetler üzerine, Montagna formülünde sadece adliye vekilini haberdar etmek varken, ilgili makamlara başvurabileceklerdir. Yabancıların alıkonması ve evlerinin aranması suçüstü dışında ancak danışmanların oluruyla yapılabilecektir. Bu maddeler kapitülasyonların yeni bir biçimi olarak algılanmış, İsmet Paşa, bir krize neden olmaması için kendisine ricaya gelen Montagna'ya, kabul edilmiş, karara bağlanmış bir konuyu yeniden görüşmeyeceğini kesin biçimde ifade etmiştir.⁹⁵

İsmet Paşa, Barış Projesi'nde bu maddenin değişmediğini, Türkiye'de yabancıların tabi oldukları kapitülasyonların, kapitülasyonlarca verilmiş iktisadi ve adli ayrıcalıkların kaldırıldığını ısrarla belirtmiştir. **İleri**, bu konudaki görüşmeleri manşete çıkarmış ve "*Kapitülasyonlarla bunlardan mütevellit imtiyazatın ilgasında ısrar ediyoruz*" başlıklı haberinde konunun uzun bir tartışmadan sonra uzmanlar komitesine gönderildiğini yazmıştır.⁹⁶ **İleri** daha sonraki sayılarında da Türk Heyeti'nin Montagna formülünde ısrarını sütunlarına taşımıştır.⁹⁷

⁹³ Karacan, a.g.e., s. 290.

⁹⁴ a.e., 291.

⁹⁵ a.e., s. 299.

⁹⁶ **İleri**, 29 Nisan 1339, s. 1.

⁹⁷ **İleri**, 10 Mayıs 1339, s. 1.

Suphi Nuri Bey [İleri], Adli kapitülasyonlar sorunu ve Montagna formülüne “*Hakiki Sulh*” yazısında değinirken, Türkler’in Lozan’a barış yapmak için gittiklerini, Müttefiklerin ise Türkleri aralarına almama konusunda haçlı kafası ile harekete ettiklerini, Müttefiklerin üzerinde anlaşılamayan konuları sona saklayarak sonunda uygun gördüklerinde bizim görüşümüzü kabul edeceklerini, uygun görmezlerse Konferans’ı kesintiye uğratıp sorumluluğu Türkiye’nin üzerine atacaklarını savunmuştur.⁹⁸

Hakimiyeti Milliye gazetesi, 30 Mayıs günü yapılan toplantıda, Müttefiklerin Montagna formülünü değiştirerek kabul ettiklerini, hükümlerimize hanel getirmeyen bu küçük değişikliğe göre savcılarının yabancılar hakkında yakalama ve tutuklama kararının uygulanmasından sonra yabancı adli gözlemcileri durumdan haberdar edeceklerini yazmıştır.⁹⁹

Tevhidi Efkar, “*Heyeti Murahhasamızın mühim bir muvaffakiyeti*” başlığı ile Müttefiklerin, yabancıların tabi olacakları yargılama usullerinde son teklifimizi kabul ettiklerini duyurmuştur.¹⁰⁰

Ahmet Cevdet Bey [Oran], “*Adliye formülünün kabulü*” yazısında, konunun çözümünden duyduğu hoşnutluğu belirterek adliye konularında yabancı denetimine kesinlikle karşı çıkmış, Türk adliyesinin denetlenmesini kabul edilemez bulmuştur. Adli usulde, Müttefiklerin önerdiği gibi, yabancıların göz altına alınması veya meskenlerinin aranmasının yabancı adli müşavirlerce onaylanması önerisini bu uygulama beş yılla sınırlı olsa bile kapitülasyonların sürmesi olarak yorumlamıştır. Böyle bir yükümlülüğün devlet ve ülke için bir tehlike oluşturacağını söylemiştir.¹⁰¹

İleri’de de belirtildiği gibi, adli usul konusu, ilk beş yılda Türkiye’nin tarafsız devletler yurttaşı dört Avrupalı hukuk danışmanı seçerek Adliye Vekaletine bağlı olarak İstanbul ve İzmir’de istihdam etmesi şeklinde çözümlenmiştir.¹⁰²

⁹⁸ **İleri**, 23 Mayıs 1339, s. 1.

⁹⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 1 Haziran 1339, s. 1.

¹⁰⁰ **Tevhidi Efkar**, 31 Mayıs 1339, s. 1.

¹⁰¹ **İkdam**, 5 Haziran 1339, s. 1.

¹⁰² **İleri**, 7 Haziran 1339, s. 1.

4.4.4 Müttefik Şirketlerine Ayrıcalık İstenmesi Sorunu

Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti tarafından Müttefik Devletler şirketlerine verilmiş olan imtiyazlar Lozan'da tartışmaya açılmıştır. Müttefikler bu imtiyazların devam etmesini isterken, Türkiye geçersiz olduklarını savunmuştur. Müttefikler, Müttefik devletler sermayesine sahip Osmanlı şirketlerinin uğradıkları zararın tazmin edilmesini de Türkiye'den istemişlerdir. Konferans'ın ikinci devresi başlarken, bu konuda Osmanlı devleti tarafından imtiyaz verilmiş şirketlerle Hükümet yetkililerinin doğrudan görüşecekleri açıklanmış, Anadolu Ajansı'nın bu konudaki tebliği **İkdam**'da “*Şirketlerle doğrudan doğruya müzakere*” başlığı altında yer almıştır.¹⁰³

Müttefikler kendi şirketlerinin imtiyazlarının iadesi konusunda ısrarcıyken, Amerikan Chester şirketi ile Türk Hükümeti'nin anlaşma imzalaması Müttefikler arasında iyi karşılanmamıştır. **İleri**, Chester projesinden dolayı Fransa Hükümeti'nin Amerika'yı protesto edeceğini sürmanşetten yazmıştır.¹⁰⁴

İleri, Fransız başdelegesi Pellé'nin şirketlerin savaşta uğradıkları zararın karşılanması konusunda ısrarcı olduğunu, İsmet Paşa'nın ise bu konuda taahhüde girmeyeceğini ifade ettiğini aktarmıştır.¹⁰⁵

Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey de, “*Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'in mühim beyanati*” başlığı altında **İkdam**'da yer aldığı gibi, Tütün Rejisi ile ve sermayesi yabancı olan Türk şirketleri, İzmir Limanı, İzmit-Kasaba [Turgutlu], Bandırma-Soma, Şark Demiryolları, gaz, su, tramvay şirketleriyle yapılan görüşmelerin olumlu sonuçlandığını bildirirken, Hükümet'in hak, adalet ve iyi niyet temelinde şirketlerle görüştüğünü ve görüşeceğini açıklamıştır.¹⁰⁶

İkdam'ın “*Konferans'ta hâlâ faizlerle imtiyazat mesalesi*” başlıklı haberine göre, müttefikler ayrıcalıklar konusunda dört koşul öne sürmüşlerdir:

- 1) Şirketlere verilen ayrıcalıklar geçerlidir.
- 2) Bu ayrıcalıklar yeni koşullara göre değiştirilecektir.

¹⁰³ **İkdam**, 20 Nisan 1339, s. 2.

¹⁰⁴ **İleri**, 13 Nisan 1339, s. 1.

- 3) Ayrıcalık sahiplerinin savaş yüzünden uğradıkları zarar karşılanacaktır.
- 4) Hükümet ile şirketler arasında uyuşulamazsa sorun hakeme başvurma yoluyla çözülecektir.¹⁰⁷

Müttefiklerin, İngiliz ve Fransız şirketlerine Osmanlı döneminde verilmiş ayrıcalıkların sürmesi yönündeki isteklerinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki çıkarlarıyla çeliştiği **İkdam** gazetesinde yayınlanmış olan “*Amerika'nın imtiyazlar meselesinde noktai nazari*” başlıklı haberden anlaşılmıştır. Haberde, Amerika'nın görüşünün Turkish Petroleum şirketine imtiyaz verilmesi konusunun antlaşmadan çıkarılması yönünde olduğunu yazmıştır. Amerikalı yetkili, İngiltere'nin imtiyazları antlaşmaya dahil etmek istemesinin Amerika'nın Doğu'daki açık kapı siyasetine aykırı olduğunu belirtmiştir. **İkdam** muhabiri Mecdi Sadrettin, Amerikan gözlemcisi Mr. Grew'un Türk Heyeti'ni bu konuda devamlı ziyaret ettiğini de eklemektedir.¹⁰⁸

Hakimiyeti Milliye gazetesi de, bunu öngörerek şirket imtiyazları konusunda müttefiklerin Amerika'nın desteği olmadan taleplerini gerçekleştiremeyeceklerini savunarak bu konuda Türkiye ile Amerika'nın bir cephe oluşturmasını savunmuştur.¹⁰⁹

Vakit, Hükümet'in imtiyazlar konusunda azami fedakarlığı gösterdiğini, adil bir biçimde şirketlerle görüşülüp anlaşıldığını, buna karşılık müttefiklerin imtiyazlar konusunu antlaşmaya koyma ısrarının görüşmeleri kesintiye uğratmayı amaçladığını yazmıştır.¹¹⁰

İleri, bu konuda, “*Sulh takarrür ettiği halde yeniden çıkarılan aksilikler*” başlığı altında müttefiklerin barışı ertelemeye çalıştıklarını savunmuştur.¹¹¹

Konu üzerinde anlaşmaya varıldığını haber veren gazeteler, yabancı şirketlere iş verilmesi söz konusu olduğunda iki şirkete (Vickers-Armstrong ve Regié

¹⁰⁵ **İleri**, 30 Mayıs 1339, s. 1.

¹⁰⁶ **İkdam**, 11 Haziran 1339, s. 1.

¹⁰⁷ **İkdam**, 17 Haziran 1339, s. 1.

¹⁰⁸ **İkdam**, 16 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁰⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 9 Mayıs 1339, s. 2.

¹¹⁰ **Vakit**, 2 Temmuz 1339, s. 1.

¹¹¹ **İleri**, 17 Temmuz 1339, s. 2.

Generale) beş yıl süre ile öncelik tanınması konusunda anlaşılmış, Chester projesinde rakip olan, Turkish Petroleum şirketi ise söz konusu edilmemiştir.¹¹²

Hakimiyeti Milliye, Vickers-Armstrong, Regié Generale ve Turkish Petroleum şirketlerinin barış antlaşması ile bir ilgilerinin olmadığını savunarak, bu konunun antlaşma dışında çözülmesini başarı olarak nitelemiştir.¹¹³

4.4.5 İstanbul'un ve İşgal Altındaki Toprakların Tahliyesi

Lozan görüşmeleri devam ederken, Müttefik devletlerin asker, gemi ve uçakları İstanbul'da bulunmaktaydı. Mudanya Sözleşmesi, işgal birliklerinin çekilmesini barış antlaşmasına bırakmıştır.

Lozan Konferansı'nın ikinci devresinde işgal birliklerinin çekilmesi konusu ele alınmıştır. Türk tarafının 8 Mart 1923 tarihli notasında Antlaşma TBMM'de onaylanır onaylanmaz, öteki devletlerce onaylanmasını beklemeksizin Türk ülkesinin Müttefik devletlerin işgali altında bulunan bütün parçalarının derhal boşaltılmasını öngörmüştür. Konferansın ikinci devresinde İngiltere Başdelegesi Horace Rumbold'un, işgal birliklerinin çekilmesinin Antlaşmanın Türkiye ve Müttefik devletlerince onaylanmasından sonra yürürlüğe girmesini önermesi, Müttefiklerin onaylamayı geciktirerek tahliyeyi de geciktirebilecekleri kuşku uyandırmıştır.¹¹⁴

Tahliye konusunda, Mehmet Asım Bey, "*İstanbul'un tahliyesi*" başlıklı makalesinde, General Harrington'un bu konuyu ele almak üzere Londra'ya gittiğini söylemiş ve Türkiye'nin görüşünün tahliyenin Antlaşmanın TBMM'de onaylanmasıyla başlaması olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁵

İngiliz tarafının, anlaşmanın Müttefik devletler tarafından onaylanmasından sonra tahliyeye başlanması görüşünde olduğu **Vakit**'te "*Küçük ihtilaflar*" yazısında, Asım Bey tarafından ifade edilmiştir.¹¹⁶ Buna karşılık **İkdam**, "*Tahliye meselesi*" başlığı altında, Fransızların, Temmuz ayında meclislerinin dağılacağı gerekçesiyle,

¹¹² **Vakit**, 21 Temmuz 1339, s. 2.

¹¹³ **Hakimiyeti Milliye**, 18 Temmuz 1339, s. 1.

¹¹⁴ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 100-101.

¹¹⁵ **Vakit**, 25 Mart 1339, s. 1.

¹¹⁶ **Vakit**, 16 Temmuz 1339, s. 1.

barış anlaşmasının imzalanmasının ardından kendi meclislerinde onaylanmayı beklemeden tahliye karar verdiklerini yazmıştır.¹¹⁷

Görüşmelerin tahliye konusunda uzadığı günlerde Mehmet Asım Bey, işgal edilmiş yerlere Müttefikler tarafından rehine muamelesi yapıldığını yazmıştır.¹¹⁸ Mehmet Asım Bey ayrıca, Müttefiklerin çekilmeyi yalnızca kara birlikleriyle sınırlama girişimlerine karşı “*Menafii hususiye*” makalesinde tahliye gemilerin ve uçakların da dahil olmasını savunmuştur.¹¹⁹

Suphi Nuri Bey de, “*Hakiki sulh*” makalesinde, Türklerin Lozan’a barış yapmak için geldiklerini, buna karşılık İngiltere’nin gizli siyaset izlediğini söyleyen Suphi Nuri Bey, İngilizlerin Fransızların asabiyetinden yararlandıklarını savunmuştur. Tahliye sıra gelmemesi için görüşmelerin uzatıldığı görüşünü ileri süren Suphi Nuri Bey, gerçek barışın ancak tahliyenin tamamlandığı gün sağlanacağını yazmıştır.¹²⁰

Sonuç olarak, işgal güçlerinin çekilmesinin Barış Antlaşması’nın Türkiye tarafından onaylanmasıyla başlayarak altı hafta içinde tamamlanması, ayrıca deniz ve hava güçlerinin de aynı süre içinde ülkeyi boşaltmaları bir protokolle sağlanmıştır.¹²¹

İleri, tahliye konusunda anlaşmaya varıldığını, İstanbul ve Gelibolu’daki Müttefik kıtalarının Antlaşmanın imzalanmasından sonra altı ay içinde tahliye edileceğini yazmıştır. Bu sayıda ilginç bir illüstrasyon da yayınlanmıştır. İllüstrasyonda bir elinde zeytin dalı tutan Yunan mitolojisinden alınma bir kız çocuğu öteki eliyle bir obüs topunun namlusunu kapatmaktadır. İllüstrasyonun üzerinde “*Artık yeter!*” yazılıdır.¹²²

Tahliye protokolü üzerinde anlaşmaya varılması, **İkdam**’da, “*Mukaddes topraklarımızın tahliye zincirlerinden sıyrılmasının şekli kararlaştırıldı*” başlığıyla haber yapılmış ve yazıda protokole yer verilmiştir.¹²³ **Vakit** de, 7 maddelik tahliye

¹¹⁷ **İkdam**, 5 Haziran 1339, s. 3.

¹¹⁸ **Vakit**, 2 Temmuz 1339, s. 1.

¹¹⁹ **Vakit**, 17 Temmuz 1339, s. 1.

¹²⁰ **İleri**, 23 Mayıs 1339, s. 1.

¹²¹ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 101.

¹²² **İleri**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

¹²³ **İkdam**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

protokolünü “*Tahliye protokolü metni*” başlığı altında ilk sayfasında okurlarına vermiştir.¹²⁴

4.5 Barış Antlaşması Üzerinde Uzlaşılması

Konferans'ta bazı konularda anlaşılmasına karşın üzerinde uzlaşılamayan konular nedeniyle görüşmelerin uzaması eleştiri konusu olmuştur. **Tanin**'de İsmail Müştak Bey [Mayokan], “*İki rahmetin biri*” yazısında, Konferans'ta her iki tarafın da ayrı dillerden konuştuğunu, birinin söylediğini diğerinin anlamadığını, her iki tarafın da olaya kendi açısından bakarak görüşünü kabul ettirmeye çalıştığını ve ilk cevabı karşı taraftan beklediğini bu nedenle görüşmelerin uzadığını ifade etmiştir.¹²⁵

İsmet Paşa, 2 Temmuz günü öğleden sonra müttefik delegelerine birer nota vererek görüşmelerin hızlandırılmasını, barışa engel olan başlıca sorun olarak ortada kalan kupon faizleri sorununun bir an önce çözülmesini istemiştir. Bu nota Türk Başdelegesinin o ana kadarki sözlü başvurularının resmen ve yazılı olarak ifade edilmesi olmuştur. Bununla birlikte nota müttefik çevrelerinde güçlü bir etki yapmıştır.¹²⁶

Delege Hasan Bey, 7 Temmuz günü, müttefiklerin Türk Heyeti'ni üç konunun aynı toplantıda ve birbiri ardına görüşülmesi için özel konferansa çağırdıklarını bildirmiştir.¹²⁷ Görüşmeler 8 Temmuz günü uzmanlar toplantısıyla devam etmiş, özel görüşme saat beş buçukta başlamış uzun toplantı sonunda salondan ilk çıkan İsmet Paşa olmuştur. Kısa bir açıklama yapan İsmet Paşa, “*Kabul ettiler. İtilâf ettik. Sulh olmuştur. Gece on birde toplanarak teferruatını tesbit edeceğiz*”¹²⁸ demiştir.

Müttefikler bu sefer de üç yabancı şirkete bir tercih hakkı verilmesi meselesini ortaya çıkarmışlardır. Bu konu 11 ve 12 Temmuz günleri ele alınmış, ayrıca Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar üç devlet adına ikişer kruvazörün İstanbul'da kalması önerilerini de Türk Heyeti asla kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.

¹²⁴ **Vakit**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

¹²⁵ **Tanin**, 14 Haziran 1339, s. 1.

¹²⁶ Karacan, a.g.e., s. 423.

¹²⁷ a.e., s. 435.

¹²⁸ a.e., s. 439.

Müttefikler 15 Temmuz günü imtiyazlar konusunun yeniden görüşülmesini teklif etmişler, 16 Temmuz sabahı uzmanların toplantısından sonra on iki saat süren delegeler toplantısının ardından İsmet Paşa “*Artık pürüz falan kalmadı. Bütün ihtilâflar halledildi*”¹²⁹ müjdesini vermiştir. Müttefikler bütün itilâf filolarının Marmara’yı ve Boğazları bütünüyle tahliye etmesini de kabul etmişlerdir.

İsmet Paşa’nın durumu TBMM Hükümeti’ne bildirmesi üzerine Ankara’da bütün Türkiye’ye hitaben şu resmi tebliğ yayınlanmıştır:

“Resmî Tebliğ Ankara 17 Temmuz (Anadolu Ajansı) – Başmuraşhasımız İsmet Paşa Hazretlerinden bugün Hükümete gelen telgrafnamede İtilâf Devletleri muraşhaslariyle heyeti muraşhasamız arasında ihtilâflı bulunan şirketler ve İstanbulun bahri kuvvetlerden tahliyesi meselelerinin dün gece sabaha kadar devam eden muraşhaslar içtimanda millî menfaatlerimize muzır olmayacak iktisadi istiklâlimizi ihlâl etmeyecek makbul bir şekilde irca suretiyle hal ve intacedildiği ve kararların yarın komitelerden geçirileceği ve artık resmî celse akdedilmiyerek sulh muahedenamesinin birkaç güne kadar imzasının muhtemel bulunduğu bildirilmiştir.”¹³⁰

Lozan Konferansı komitelerinin son ve tarihî toplantısı 17 Temmuz Salı günü saat beşte ‘Şato’da yapılmıştır.

17 Temmuz 1923 Salı günü saat 17.00 de, Birinci Komite Sir Horace Rumbold’un başkanlığında açılmıştır. İşgal altındaki Türk topraklarının boşaltılmasına ilişkin Protokol, Karaağaç ile İmroz ve Bozcaada’nın Türkiye’ye transferi, Yerleşme Sözleşmesi, Genel affa ilişkin Bildiri üzerinde son görüşmeler yapılmıştır.¹³¹

Humbold, Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalamak için Sovyet Rusya Hükümeti’nin isterse Lozan’a temsilciler göndermeğe çağırılması konusunda Konferans Genel Sekreteri’ne izin verilmesini Komite’ye teklif etmiştir. Sovyet Rusya Hükümeti’nin Lozan’a temsilci göndermeyi istememesi varsayımını göz önünde tutarak Sovyetler Hükümeti’ne Sözleşme’yi İstanbul’da imzalamak üzere üç haftalık bir süre tanınmış

¹²⁹ a.e., s. 443.

¹³⁰ a.e., s. 444.

¹³¹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: I, s. 186-193.

ve Çiçerin'e Komite'ye sunulan tasarı metnine uygun bir telgraf gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹³²

Ele alınan konuların olumlu biçimde sonuçlandırıldığına ortaya çıkması üzerine Sir Horace Rumbold, Birinci Komite gündeminin bitirilmiş olduğunu söylemiştir.

Bir teşekkür konuşması yapan Rumbold, altı ay süren görüşmelerden sonra bir Barış Antlaşmasının düzenlenebileceğini görmekten İngiliz Temsilci Heyeti'nin duyduğu memnuniyeti açıklayarak “*Bu memnurluk duygusu, vaktiyle İngiltere'nin dostu olmuş Türkiye ile yeniden barış durumu içine girmekten başka bir şey istemeyen İngiliz İmparatorluğu Hükümeti ve halklarınca paylaşılmaktadır*”¹³³ demiştir.

İsviçre makamlarına, teşekkür eden Sir Horace Rumbold, konuşmasının sonunda Türk Temsilci Heyeti'ne görüşlerini sunarak, bir Devletin, özgürlük ve hoşgörü ilkelerinden esinlenmesi ve bir Çin Seddi'nin arkasına sığınarak dünyadan kendini yalıtması öğütlerinde bulunmuştur. İsviçre'ye gelenlerin hüküm süren hoşgörü, düzen ve örgütlenme ruhu karşısında şaşkınlığa uğradığını söyleyen Rumbold'un “*yeni Türk Devleti de, neden İsviçre'yi kendisine örnek alsın*”¹³⁴ sözleriyle Birinci Komite toplantısına 18.00 de son verilmiştir.

İkinci Komite toplantısı saat 18.00 de General Pellé başkanlığında açılmış, Osmanlı Devlet Borçları üzerine maddeler ele alınmıştır.¹³⁵ Konuşulan konular üzerinde uzlaşmaya varılmasının ardından General Pellé, bir teşekkür konuşması yapmıştır. General Pellé'nin barışın sürekli olması ve imzalanacak Antlaşmanın kendi ülkesiyle Doğu arasında verimli bir işbirliği dönemi açması dileklerinin ardından İkinci Komite toplantısına saat 19.00 da son verilmiştir.¹³⁶

Üçüncü Komite toplantısı, M. Montagna'nın başkanlığında saat 19.00 da açılmıştır. Ticaret Sözleşmesi, Ayrıcalıklara ilişkin Protokol, Osmanlı Bankası'nın ayrıcalık süresi, Türkiye'deki yabancı ortaklıklar konuları ele alınmıştır. Üçüncü

¹³² a.e., s. 193.

¹³³ a.e., s. 194.

¹³⁴ a.e., s. 195.

¹³⁵ a.e., s. 313-318.

¹³⁶ a.e., s. 319.

Komisyon toplantısında uyuşma sağlanmasının ardından İsmet Paşa şu konuşmayı yapmıştır:

“Lausanne Konferansının ilk açılış toplantısı gününden bu yana aşağı yukarı dokuz ay geçmiş bulunmaktadır. Görüşmeler, temsil edilen Devletler arasında eşitlik düzeyinde yürütülmüştür. Bu görüşmelerin mutlu bir sonuca varmış olması, bu ilkedен esinlenmiş görüşmelerin vardıkları verimli sonucun parlak bir kanıtıdır. Türk Temsilcileri, ülkelerinin ve Uluslarının, bütün uygar ülkelerin ve ulusların yararlandıkları tam ve kısıtlamasız bağımsızlığa lâyık olduğunu, her fırsatta belirtmekten geri kalmamışlardır. Andlaşmayı, bu ilkelere esinlenmiş olma duygusuyla imzalayacağız. Andlaşmayı, dürüstçe uygulamak iradesiyle imzalayacağız. Burada temsil edilen Devletlerin de, bu andlaşmayı, böylesine içten bir barış isteğiyle imzalayacaklarından şüphe etmemekteyiz.

İngiliz Temsilci Heyetine içten teşekkürlerimi sunmak isterim. İngiliz Temsilci Heyeti, Ülkelerimiz arasındaki eski dostluğu hatırlatmak inceliğini göstermiştir. Bu, bizler için, büyük bir memnuluk konusudur. Eski dostluk duyguları ve bu dostluğun anıları Türk halkında çok yanlı ve sürekli olarak yaşamaktadır. Türkiye ile Fransa arasında yüzyıllardır varolan dostça duygularla dolu ilişkileri hatırlatmış olan Fransız Temsilci Heyetine de, aynı duyguyla, teşekkür etmek isterim. İlişkilerimizde, bu dostluğun anılarını, her zaman saklı tuttuk.

Türk halkının İtalya Ulusu ile ilişkileri, her zaman, yüreğten ve büyük bir dostluğun izlerini taşımaktadır.

Son olarak, değerli işbirliğinde bulunan bütün Temsilci Heyetlerine de, özellikle teşekkür etmekteyiz.

Konferans Başkanlarının gösterdikleri hayranlık verici çabaları, her zaman saygı dolu duygularla hatırlayacağız. Tartışmalarımız sırasında ortaya çıkan çetin sorunlara çözüm yolları araştırmaktan geri kalmamış olan uzmanlarla hukuk danışmanlarına ve Konferansın Genel Sekreterliğine teşekkürlerimizi sunarız. Sözlerime, bizlere, dokuz aydır, en geniş, en yüreğten bir konuk severlik göstermiş olan, İsviçre Konfederasyonuna, Vaud Kantonuna ve Lausanne Kentine en içten gönül borcu duygularımızı ileterek, son veriyorum.”¹³⁷

Bu konuşmanın ardından Üçüncü Komite Başkanı Montagna konuşmuştur.

¹³⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: II, s. 131-132.

M. Montagna, Konferans'ın çalışmalarının sona ermesinden mutluluk duyduğunu söylemiş, barışın şimdiden yapılmış sayılabileceğini, Andlaşma ve Andlaşma'ya ekli Senetlerin 24 Temmuz günü, Lozan'da imzalanacağını belirtmiştir.

M. Montagna, İtalyan Temsilci Heyeti adına, kendi Hükümetinin, bu Antlaşmanın uygulanmasında tam bir iyi niyetle ve gönülden bir istekle davranacağına inanılmasını resmen bildirmiştir.

M. Montagna, Andlaşmada, Türk Temsilci Heyetini özellikle sevindirecek bir noktanın belirtilmesi gerektiğini, Lozan Barış Andlaşması'nın tam bir eşitlik düzeyinde görüşüldüğünü, Türkiye'nin egemenliğini kullanmasına ve bağımsızlığına ilişkin özelemlerin, tam olarak gerçekleştiğini söylemiştir.

Bulgaristan adına, Stancioff'un okuduğu bildirinin ardından, M. Montagna, Çağırın Devletlerin, İsviçre Federal Meclisinden, 24 Temmuz törenine, üyelerden birinin başkanlık etmesini istemek niyetinde olduklarını bildirmiş, Komite bu teklifi oybirliğiyle kabul etmiş ve oturuma saat 19.40 da son verilmiştir.¹³⁸

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönem müzakereleri sırasında daha çok gayriresmi temaslar ağırlık kazanmış, Heyetler daha çok ikametgahlarında baş başa yapılan toplantılarda mesafe kaydetmeye gayret etmişlerdir.

Konferansın ilk döneminde, Birinci Komisyon 25, İkinci Komisyon 32, Üçüncü Komisyon 41 olmak üzere toplam 98 oturum yapılmıştır. Buna karşılık, ikinci dönemde toplam oturum sayısı 33'dür. Bu oturumların 13'ü Birinci Komite, 9'u İkinci Komite ve 11'i Üçüncü Komite tarafından gerçekleştirilmiştir.¹³⁹ Bu da Lozan Konferansı'nın ikinci devresi çalışmalarının daha çok resmi olmayan görüşmelerle yürütüldüğünü göstermektedir.

İsmet Paşa, Konferansın üç Komitenin son toplantılarını yapmalarıyla sona erdiğini ve Barış Antlaşması üzerinde karara varıldığını aynı gün 344 numaralı telgrafla Vekiller Heyeti Reisliğine bildirmiştir.¹⁴⁰

¹³⁸ a.e., s. 132-133.

¹³⁹ M. Cemil [Bilsel], a.g.e., s. 499-501.

¹⁴⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 581.

Ankara'dan cevap bekleyen İsmet Paşa, “*gerek 16 Temmuz gerekse 17 Temmuz tarihli raporlarına [Vekiller Heyeti'nce] bir cevap verilmemesi üzerine telaşlanarak*”¹⁴¹, 18 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve Hükümet'e gönderdiği telgrafa cevap alamadığını; bir tereddüt olup olmadığını sormuştur.¹⁴²

Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuz günü İsmet Paşa'ya gönderdiği cevabi telgrafta “*hiç kimsede tereddüd yoktur. İhrâz eylediğiniz muvaffakiyeti en hârr ve samîmi hissiyâtımızla tebrik etmek için usûlen vaz'ı imzâ olunduğunun iş'ârına muntazırız kardeşim*”¹⁴³ demiştir.

Hüseyin Rauf Bey de aynı gün [19 Temmuz 1923] İsmet Paşa'nın 17 Temmuz günü gönderdiği 334 numaralı telgrafa karşılık “*Bugün Hey'eti Vekilede görüşüldü. İş'ârı devletlerine nazaran her üç mes'elenin hallinde yapılacak yapılmış olduğundan 24 Temmuzda mukarrer bulunduğu üzere imza buyurulması muvâfık görülmüştür Efendim*” cevabını göndermiştir.

İsmet Paşa, bu telgraflardan sonra 20 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi çekmiştir: “*Her dar zamanda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azâbı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbûtiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, azîz şefim.*”¹⁴⁴

Lozan'da uzlaşmaya varılması Türk basınında heyecanla karşılanmıştır.

Lozan'da uzlaşmanın umulduğu günlerde Hüseyin Cahit Bey [Yalçın], “*Sulh olacak mı*” makalesinde, yaklaşan Temmuz ayı dolayısıyla yakın tarihte yaşanan iki Temmuz ayını, 1920 yılı Temmuzunu ile 1923 yılı Temmuzunu karşılaştırmıştır. Yazar, 1923 Temmuzunda kapitülasyonlardan, iktisadi gelişmemizin önünde yüzyıllardan beri duran engellerden kurtulduğumuzu, 1920 Temmuzunda Sevr Antlaşması'nı kayıtsız şartsız imza etmemizi söyleyen devletlerin şimdi bizi karşılarına alıp eşit koşullarda görüşüklerini vurgulamıştır.¹⁴⁵

¹⁴¹ Temuçin Faik Ertan, a.g.e., s. 66.

¹⁴² Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 582-584.

¹⁴³ a.e., s. 584.

¹⁴⁴ a.e., s. 586.

¹⁴⁵ **Tanin**, 18 Haziran 1339, s. 1.

Tanin, “*Lozan Sulh müzakeratı Son Vaziyet*” başlığı altında, İsmet Paşa’nın “*nihayet hallettik*” dediğini ve “*arzumuz gibi, istediğimiz gibi hallettik*” diye eklediğini yazmıştır.¹⁴⁶

Vakit, “*Sulh Lozan afakından görüldü*” başlığını atmış ve antlaşmanın imzasının bir gün meselesi olduğunu yazarak okurlarını kutlamıştır. Lozan’da üç büyük anlaşmazlığın giderildiğini yazan gazete, varılan uzlaşmanın Vekiller Heyeti’nce onaylandığını ve kabul etmesi için Başdelegemize yetki verildiğini belirtmiştir. **Vakit**, Antlaşma’nın 17 Temmuz günü imzalanacağını söylediğini de belirtmiştir. Haberde, İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Beyler ile görüşmelerin yapıldığı Şato Oteli salonunun fotoğrafları da kullanılmıştır.¹⁴⁷

Hakimiyeti Milliye, “*Her şey hazırdır yalnız bir şey eksik: Türk istiklali iktisadisinin temini arzusu!*” başlığını atmış ve aynı günkü başyazısına “*Nihayet*” başlığını koymuştur.¹⁴⁸ Aynı gazete bir hafta sonra da, “*Lozan’da en nihayet her noktada tam bir itilaf hasıl olmuştur*” başlığıyla çıkmıştır. Günün başyazısının başlığı “*Beklediğimiz netice*”dir. **Hakimiyeti Milliye**, Antlaşmanın 24 Temmuz’da imzalanmasının muhtemel olduğunu da başka bir haberinde duyurmuştur.¹⁴⁹

“*Mukaddes topraklarımızın tahliye zincirlerinden sıyrılmasının şekli kararlaştırıldı*” başlığını atan **İkdam**, gelen bu haberler üzerine İstanbul’un şanlı bayraklarımızla donatıldığını duyurmuştur.¹⁵⁰ **İkdam**, iki gün sonra da, “*Türkiye nihayet şerefli bir sulha kavuştu*” diye yazmıştır.¹⁵¹

İleri, barış haberlerini “*senelerden beri beklediğimiz şerefli sulh, Lozan’da aylarca devam eden çetin münakaşalardan sonra, artık bir emri vaki olmuştur*” diye yorumlamıştır.¹⁵²

İkdam, Komitelerin 17 Temmuz günkü son toplantılarını “*Lozan Konferansı’nda sulhu tahakkuk ettiren en son tarihi celse*” başlığıyla vermiştir.

¹⁴⁶ **Tanin**, 13 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁴⁷ **Vakit**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁴⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 11 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁴⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 18 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁵⁰ **İkdam**, 10 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁵¹ **İkdam**, 13 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁵² **İleri**, 20 Temmuz 1339, s. 1.

Haberde, toplantılar anlatılmış ve toplantılarda yapılan konuşmaların geniş bir özeti verilmiştir.¹⁵³

Vakit, “17 Temmuz’da siyasi, mali, iktisadi Komiteler birbirlerini müteakip içtima etmişler ve aylardan beri sürüklenen davalara bir hal neticesi vermişlerdir” başlığıyla çıkmış ve Siyasi Komite Başkanı Rumbold’un konuşmasına ilk sayfada yer vermiştir.¹⁵⁴ Habere ikinci sayfada devam eden **Vakit**, Mali Komite Başkanı Pellé’nin, İktisadi Komite Başkanı Montagna’nın ve cevaben İsmet Paşa’nın yaptığı konuşmaları burada okurlarına iletmiştir.¹⁵⁵

4.6 Barış Antlaşmasının İmzalanması

*“İsmet Paşa’nın otomobili saat üçe beş kala Rumini sarayının kapısında durdu. Merdivenlerin üzerinde başları silindir şapkalı protokol memurları, federal meclisi âzası, askerî erkân Türk heyeti murahhasasını karşıladılar.”*¹⁵⁶

Lozan Barış Antlaşması’nı imzalamak üzere, 24 Temmuz 1923 günü Lozan’da, Rumine Sarayı’nda, Üniversitenin Tören salonunda (Aula) şunlar hazır bulunmuştur:

İngiltere İmparatorluğu: Sir Horace George Montagu Rumbold, İstanbul’da Yüksek Komiser; Fransa: Korgeneral Maurice Pellé, Fransa Büyükelçisi, Cumhuriyet’in Doğu’da Yüksek Komiseri; İtalya: Marki Camille Garroni, Krallık Senatörü, İtalya Büyükelçisi, İstanbul’da Yüksek Komiser; Jules César Montagna, Atina’da Olağanüstü Temsilci ve Tamyetkili Ortaelçi; Japonya: Kentaro Otchiai, Roma’da Olağanüstü ve Tamyetkili Büyükelçi; Yunanistan: Eleftherios Veniselos, Eski Başbakan; Démètre Caclamanos, Londra’da Tamyetkili Ortaelçi; Romanya: Constantin İ. Diamandy, Tam Yetkili Ortaelçi; Constantin Contzesco, Tamyetkili Ortaelçi; Türkiye: İsmet Paşa [İnönü], Dışişleri Bakanı, Edirne milletvekili; Doktor Rıza Nur Bey, Sağlık İşleri ve Sosyal Yardım Bakanı, Sinop milletvekili; Hasan Bey [Saka], Eski Bakan, Trabzon milletvekili; Bulgaristan: Bogdan Morphoff, Demiryolları, Posta ve Telgraf İşleri eski Bakanı; Dimitri Stancioff, Hukuk Doktoru, Londra’da Olağanüstü Temsilci ve Tamyetkili Ortaelçi; Belçika: F. Peltzer, Bern’de

¹⁵³ **İkdam**, 22 Temmuz 1339, s. 3.

¹⁵⁴ **Vakit**, 22 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁵⁵ a.e., s. 2.

¹⁵⁶ Karacan, a.g.e., s. 464.

Olağanüstü Temsilci ve Tamyetkili Ortaelçi; Portekiz: Antonio Bartholomeu Ferreira, Bern’de Olağanüstü Temsilci ve Tamyetkili Ortaelçi.

Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri adına, Joseph C. Grew, Amerika Birleşik Devletleri’nin Bonn Ortaelçisi, Amerikan Özel Temsilci Heyeti Başkanı da hazır bulunmuştur.

Oturum, saat 15.00 de, İsviçre Konfederasyonu Başkanı Scheurer’in başkanlığında açılmış; Konfederasyonun Başkan yardımcısı Chuard ile Federal Meclis Üyesi Schulthess de toplantıda hazır bulunmuşlardır.¹⁵⁷

Barış Antlaşması, Sözleşmeler, Protokoller, Bildiriler ve Antlaşma Nihai Senedinden oluşan aşağıdaki senetler imzaya açılmıştır:

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Barış Antlaşması;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Boğazlar’a uygulanacak rejime ilişkin Sözleşme;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Trakya sınırına ilişkin Sözleşme;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Yerleşmeye [ikamet] ve Yargısal yetkiye ilişkin Sözleşme;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Ticaret Sözleşmesi;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Genel Affa ilişkin Bildiri ve Protokol;

¹⁵⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: II, s. 267-269.

Yunanistan Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Yunanistan'da Müslümanların taşınmaz mallarına (emlâkine) ilişkin Bildiri;

Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Sağlık sorunlarına ilişkin Bildiri;

Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Yargı yönetimine ilişkin Bildiri;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Osmanlı İmparatorluğunda verilmiş birtakım ayrıcalıklara [imtiyazlar] ilişkin Protokol ile, Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak Bildiri;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Lausanne'da imzalanmış Senetlerin kimi hükümlerine Belçika'nın ve Portekiz'in katılmalarına ilişkin Protokol ile, Belçika Tamyetkili Temsilcisince ve Portekiz Tamyetkili Temsilcisince, ayrı ayrı imzalanacak, Belçika'nın ve Portekiz'in katılma Bildirileri;

İngiltere İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin işgal etmiş buldukları Türk topraklarının boşaltmasına ilişkin Protokol ile, Türkiye Tamyetkili Temsilcilerinin imzalayacakları Bildiri;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, ve Türkiye Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Karaağaç toprak parçasına [arazisine] ve İmroz adasıyla Bozcaada'ya ilişkin Protokol;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya ve Yunanistan Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Yunanistan'da azınlıkların korunması konusunda Başlıca Müttefik Devletlerle Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde yapılmış Antlaşmaya ve aynı Devletler arasında aynı tarihte, Trakya'ya ilişkin olarak yapılmış Antlaşmaya ilişkin Protokol;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Bulgaristan Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin imzalamasına ilişkin Protokol;

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz Tamyetkili Temsilcilerince imzalanacak, Konferansın Son [Nihâî] Senedi.

“Saat üçü beş geçe, İsviçre Hükümeti namına konfederasyon Reisi Mösyö Scheurer, reis vekili sıfatıyla Mösyö Şvarts ve Mösyö Chultess, önlerinde beyaz mantolu, elinde, içine kalem konmuş hokka taşıyan bir merasim hademesi, içeri girdiler. Ayağa kalkıldı. Bu üç zat kürsünün önüne geldiler ve oradaki üç koltuğa yerleştiler. ... İsviçre federal meclisi reisi ayağa kalktı ve ağır bir sesle, muahedelerin, mukavelelerin, beyannamelerin, protokollerin adlarını saydıktan sonra: — Efendiler, buyurunuz, imza ediniz! diye murahhasları imzaya çağırdı. ... Reisin imzaya daveti üzerine, konferans umumî kâtibi Mösyö Massigli yerinden kalkarak İsmet Paşaya doğru geldi, kendisini selâmladı ve: — Buyurunuz, evvelâ zatı devletiniz imza edeceksiniz, dedi. Bu ilk imza devletler tarafından Türkiyeye karşı bir şeref olarak takdim edilmekte idi.”¹⁵⁸

İsmet Paşa, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Antlaşma'yı imzalamak üzere kendisine gönderdiği tarihi kalemle, saat üçü dokuz geçe imzasını atmıştır. İsmet Paşa'nın bir tarafında Hasan Bey, bir tarafında Rıza Nur Bey olduğu halde, bir İngiliz kâtibi imzalanacak vesikaları evvelâ Massigliye vermiş ve Massigli önce İsmet Paşa'ya imzalattıktan sonra Hasan Bey imzalamış, onlardan sonra Fransız kâtip Nogara elindeki kurutma kâğıdıyle kurutmuştur. Türk Heyeti'nin Antlaşma ile eklerini, protokolları imzalaması yedi dakika sürmüştür.¹⁵⁹

Belgeleri, Türkiye Tamyetkili Temsilcilerinin ardından, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz Tamyetkili Temsilcileri imzalamışlardır.

Başkan imzaların atılmış olduğunu saptayarak, bir kapanış konuşması yapmıştır. Konferans için Lozan'ın seçilmesinden ve kapanışa çağrılı olmalarından duyduğu hoşnutluğu ileten Başkan konuşmasına şöyle son vermiştir:

¹⁵⁸ Karacan, a.g.e., s. 467.

¹⁵⁹ a.e., s. 467-468.

“Bütün ayrılıklara rağmen, barış ve dostluk içinde yaşamının ve böyle yaşayışta, bir ilerleme ve uyumlu gelişme kaynağı bulmanın mümkün olduğunu da bilmekteyiz.

Barışın yapılmasına katılmış bulunan bütün uluslar için, geleceklerinin, bu umut verici dersi doğrulamasını, yürekten dilemekteyiz. Silâhların çarpışması insanlara en büyük acılar yükler; düşüncelerin çarpışması ışık fişkırtır.

Dünyada hiçbir ulus, insanlığın iyiliği yolunda işbirliği etme hakkından yoksun bırakılmayacağı gibi, böyle davranma görevinden de kendisini sıyıramaz. Tarih, bize, Yakın-Doğu halklarının, uygarlığın gelişmesine çok büyük ölçüde katkıları için, ne büyük bir gönül borcumuz olduğunu öğretmektedir. Bugün, uzun yıllar süren kahramanca bir savaştan sonra, bu uluslar, silâhlarını bırakmaktadır.

Yaralarını sarmış ve barışçı çalışmalarına yeniden başlamış olacakları vakit, onların, daha önceleri böylesine bir cömertlikle insanlığa saçtıkları iyiliklerden yeniden yararlanabileceğimizi dilemekteyiz. Aralarında yarışma [rekabet] süregidecektir; şu var ki, bu yarışma, barış işareti altında ve kutsal niteliği olan iş alanında süregidecektir.

Bu gelişmeyi, özellikle, temsilcileri bugün barış imzalayan uluslar için, yürekten dilemekteyiz. Dilerim ki, bu gelişme bütün dünyaya yayılsın ve hepimizi baskı altında tutan bu kısıtılmışlıktan bizi kurtarsın.

Konferansı bu sözlerle kapatıyorum. Bugünün, her zaman, bütün uluslara bir mutluluk ve nimet kaynağı olarak görünmesini dilerim.”¹⁶⁰

Konferans Genel Sekreteri R. Massigli'nin tutanaklarda yer alan notuna göre, gündem bittiğinden oturuma 15.50 de son verilmiştir.¹⁶¹

İsmet Paşa, Lehistan ile Dostluk Antlaşması ile Ticaret ve İkamet Sözleşmeleri'nin 23 Temmuz öğle vakti imza edildiğini 23 Temmuzda; Lozan Antlaşması'nın da 24 Temmuz günü saat üç ile dört arasında imzalanmış olduğunu 24 Temmuz günü Ankara'ya çektiği telgraflarla bildirmiştir.¹⁶²

İmzanın ertesi günü, 25 Temmuz'da Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya ulusun ve Hükümet'in vermiş olduğu yeni görevi başarıyla tamamladığını bir dizi ülkeye yararlı hizmetlerden oluşan ömrünü bu kez de tarihi bir başarıyla

¹⁶⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: II, s. 270-271.

¹⁶¹ a.e., s. 271.

taçlandırdığını belirten; Rıza Nur ve Hasan Beylerle bütün Delege Heyeti üyelerini tebrik eden bir telgraf göndermiştir. İsmet Paşa, Doktor Rıza Nur ve Hasan Hüsnü Beyler aynı gün Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine cevabi telgrafla ayrı ayrı teşekkür etmişlerdir.¹⁶³

Hüseyin Rauf Bey de 25 Temmuz günü İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Beylerle Danışmanları kutlayan bir telgraf çekmiştir.¹⁶⁴

İleri, imza törenini ve katılımcıları okurlarına duyurmuştur.¹⁶⁵ **Vakit**, Lozan delegasyonumuzun toplu bir resmini basmış, ilk sayfada imza törenini ayrıntılı olarak anlatmış, salondaki havayı yansıtmıştır. Barışın imzalanmasının yurttaki yankılarını da, imza töreninin Kurban Bayramı'na tesadüf etmesine gönderme yaparak, “*imza merasimi de dün hitam bulmuştur ve Bayram içinde Bayram yapan İstanbul bu defa sulhu ilan eden top sesleriyle sarsılmıştır*” diye vermiştir.¹⁶⁶

İleri, ertesi gün de “*İki Sulh ve iki Muahedename*” başlığı altında Sevr ve Lozan Barış Antlaşmalarını karşılaştırmıştır. “*Sevr'den Lozan'a bu öyle bir merhaledir ki onu ancak Türk atlayabilir ve atladi*” denen yazıda, Lozan'da imzalanan Barış Antlaşmasıyla Yakın Doğu'da dokuz yıldan bu yana süren savaş durumunun resmen sona erdiği belirtilerek 24 Temmuz 1923 tarihinin ülkemiz için olduğu kadar dünya siyasi tarihinde de yeni bir devrin başlangıcı olduğu ifade edilmiştir. Antlaşma'nın imzalanması sırasında İstanbul'da yapılan kutlamaların anlatıldığı yazıda, Bayram nedeniyle sokaklarda bulunan halkın Bayramlaşma ile birlikte birbirlerini Barış nedeniyle de kutladıklarını, imza saatinde 101 adet barış topu atıldığını ve gemilerin düdüklarını saat beş buçuktan altıya kadar çaldıklarını aktarmıştır.¹⁶⁷

İmza töreninde İsviçre Cumhurbaşkanı'nın yaptığı konuşma **Vakit**'te yer almıştır. Mehmet Asım Bey [Us], “*Sulhu nasıl imzalandılar*” yazısında, Müttefiklerin barışı içtenlikle, isteyerek değil, başka bir şey yapma olanakları kalmadığı için

¹⁶² Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 606.

¹⁶³ a.e., s. 607, 609.

¹⁶⁴ a.e., s. 608.

¹⁶⁵ **İleri**, 24 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁶⁶ **Vakit**, 25 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁶⁷ **İleri**, 25 Temmuz 1339, s. 1.

imzaladıklarını savunmuştur.¹⁶⁸ **Vakit**, sonraki sayısında Türk Heyeti'nin antlaşmayı Mustafa Kemal Paşa'nın özel olarak gönderdiği altın kalemle imzaladığını yazmıştır.¹⁶⁹

İleri, imza töreninden çıkan İsmet Paşa'nın gazetecilere, “*mektepte imtihan verdik ve muvaffakiyetle çıkıyoruz*” dediğini yazmıştır.¹⁷⁰

Hakimiyeti Milliye, “*Bayram içinde Bayram: Bugün dört senedir beklediğimiz günde yaşıyoruz*” başlığının altında Mustafa Kemal Paşa'nın Bayram mesajını, “*Büyük Gazi'den Orduya, Müdafaayi Hukuk ve Belediye riyasetlerine*” diye okurlarına duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa mesajlarında, Bayramı ve barışa ulaşılmasını kutlayarak Bayram ve barış güneşlerinin birlikte doğduğunun görüldüğünü belirtmiştir.¹⁷¹

İkdam, İstanbul'da top sesleri ve vapur düdükleleriyle başlayan barış şenliklerini aktarmıştır.¹⁷² **İkdam** yazarı Ahmet Cevdet Bey, “*Lozan muahedesi bizden ne bekliyor*” yazısında yeni Türkiye için manen ve ahlaken güçlenmek ve iktisadi tedbirler almanın önemine işaret etmiştir.

Vakit, Kurban Bayramı'nın yaşandığı günlerde Kurtuluş Savaşı'nın Kurtuluş Bayramı'na dönüştüğünü yazmıştır. Gazete “*On senedir Bayramlar nasıl geçti*” başlığı altında yakın dönemde yaşananları yıl yıl özetleyerek bugünün önemini vurgulamıştır.¹⁷³ Ünlü gazeteci ve hikayeci Ahmet Rasim¹⁷⁴ Bey, “*güzel yüzlü, güzel sözlü, güzel kanatlı*” milleti “*esselam, esselam, yalnız sana selam*” diye selamladıktan sonra Lozan'ın Türkiye ve Dünya açısından önemine değinmiş ve Türklerin azmi sayesinde Müttefiklerin amaçlarına ulaşamadıklarını söylemiştir.¹⁷⁵

Tevhidi Efkar'da, İngiltere'nin önceki Başbakanı David Lloyd George'un yazdığı bir makalede Mudanya Sözleşmesi'nin bir geri çekilme, Lozan

¹⁶⁸ **Vakit**, 29 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁶⁹ **Vakit**, 31 Temmuz 1339, s. 2.

¹⁷⁰ **İleri**, 29 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁷¹ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁷² **İkdam**, 25 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁷³ **Vakit**, 24 Temmuz 1339, s. 1, 3.

¹⁷⁴ Ahmet Rasim Bey 1932 yılında vefat ettiğinden soyadı alamamıştır.

¹⁷⁵ **Vakit**, 30 Temmuz 1339, s. 1.

Antlaşması'nın ise bir hezimet [bozgun] olduğunu söylediği aktarılarak düşmanlara bozgun günlerini gösteren Cenabı Hakka şükürler edilmiştir.¹⁷⁶

Yine **Tevhidi Efkar**'da Ebuzziyazade [Abdurrahman Velid Ebuzziya], "*Sulhu nasıl imza ettirdik*" başlıklı yazısında, Müttefiklerin barışı azim ve sebatımız sayesinde imza etmek zorunda kaldıkları, niyetlerinin barışı pahalıya satmak olduğunu bu nedenle zayıf yanımızı kolladıklarını, bu tutumda olmasalar barışın daha erken sağlanmış olacağını yazmıştır. Velid Ebuzziya Bey, İzmir zaferi ve Mudanya Konferansı'ndan sonra Avrupa'nın zaman kazanma siyaseti izleyerek zaferimizin doğurduğu güç ve itibarımızı azaltmaya çalıştıklarını söylemiş ve bunda da başarılı olduklarını belirtmiştir. Avrupa'nın kendi içinde birlik olmada da başarılı olsaydı bugünkü barışın elde edilemeyeceğini ve görüşmelerin kesilmiş olacağını öne süren Velid Ebuzziya Bey, Müttefiklerin kendi çıkarları için rekabet halinde bulunmalarının dirençlerini zayıflattığını söylemiştir.¹⁷⁷

4.7 Polonya ve A.B.D. ile Antlaşmalar İmzalanması

Çağrıcı Devletler, Antlaşma'daki ticaret sözleşmesi hükümlerinin imzacı devletler arasında bulunmamakla birlikte başvuran müttefiklerini de kapsamasını teklif etmiş İsmet Paşa bunu reddederek ticaret sözleşmesi yapmak isteyen devletlerin Türkiye'ye başvurmalarını, onlarla ayrıca görüşmeler yapıp sözleşme imzalanacağını bildirmiştir.¹⁷⁸

İsviçre'deki Lehistan [Polonya] büyükelçiliği, Hükümeti adına ayrı bir ticaret sözleşmesi yapmak üzere görüşmelere başlamak için Mayıs ayında İsmet Paşa'ya başvurmuş böylece Lehistan [Polonya] Hükümeti bu konuda başvuran ilk Hükümet olmuştur.

Polonya ile Türkiye arasında, ticari, diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulması amacıyla Türk – Polonya konferansı 25 Mayıs 1923 Cuma günü saat 4.30 da Lozan Palas'ta resmen açılmış ve Lozan Barış Konferansı'nın yanısıra sürmüştür.¹⁷⁹

¹⁷⁶ **Tevhidi Efkar**, 2 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁷⁷ **Tevhidi Efkar**, 7 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁷⁸ Karacan, a.g.e., s. 325.

¹⁷⁹ a.e., s. 325.

Türkiye – Polonya görüşmelerinin sonuçlandığı haberi, **İkdam**'da “*Türk-Leh müzakeratı neticelendi muahede hazırdır*” haberiyle duyurulmuştur.¹⁸⁰

Türkiye ile Lehistan Arasında Mün'akit Muhadenet Muahedenamesi [Türkiye - Polonya Dostluk Antlaşması] 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanmıştır. Antlaşma, 1 Aralık 1923 tarihinde 382 sayılı Kanun ile onaylandıktan sonra 1 Nisan 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁸¹ (Yürürlüğe giriş tarihi diğer bir kaynakta 1 Haziran 1924 olarak belirtilmiş ve karşılıklı Elçilerin 1924 Haziranında güven mektuplarını sundukları kaydedilmiştir.¹⁸²)

Barış Antlaşmasının imzasından bir gün önce, 23 Temmuz 1923 günü, Türkiye-Polonya Antlaşmasının, Lozan Palas salonlarında sade bir törenle imzalanmasının adeta ertesi günkü Lozan Konferansı imza töreninin bir provası gibi olduğu belirtilmiştir.¹⁸³

Türkiye ile Konferansa gözlemci sıfatıyla katılan ve antlaşmaya imza atmayacak olan Amerika Birleşik Devletleri arasında ayrı bir antlaşma imzalanması amacıyla her iki ülke Heyetleri arasında gayri resmi görüşmeler 1922 Kasımında başlamıştır. Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa, 5 Mayıs 1923 günü A.B.D. ile resmi görüşmelerin başlatılmasını talep etmiştir. Amerikan Heyeti Başkanı Joseph Grew, daha önce, 1 Mayıs 1923 günü Sir Horace Rumbold ile yaptığı konuşmada, Türkiye Müttefikler ile bir barış antlaşması imzalamadıkça, Amerikanın da Türkiye ile bir antlaşma imzalamayacağını Müttefik devletler temsilcilerine bildirmiştir.¹⁸⁴

Bununla birlikte, Türk ve Amerikan delegasyonları arasında toplantılara Haziran 1923 başlarında başlanmış ve Grew ile İsmet Paşa, 21 Temmuz ile 1 Ağustos tarihleri arasında muntazaman toplanmışlardır. Yürütülen müzakereler sonunda, 6 Ağustos 1923 tarihinde, Lozan'da 32 maddelik Genel Antlaşma ile 12 maddelik Suçluların İadesi Antlaşması imzalanmıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ **İkdam**, 17 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁸¹ A. Gündüz Ökçün, Ahmet R. Ökçün, a.g.e., s. 15.

¹⁸² İsmail Soysal, a.g.e., s. 246.

¹⁸³ Karacan, a.g.e., s. 462-463.

¹⁸⁴ Joseph C. Grew, **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume I**, s. 588.

¹⁸⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 89.

İsmet Paşa, Amerika ile bir genel antlaşma ile suçluların geri verilmesi antlaşmasının 6 Ağustos öğleden sonra saat dörtte Lozan'da imza edildiğini, Vekiller Heyeti Başkanlığına, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve İstanbul'da bulunan Hariciye Temsilcisi Adnan Bey'e [Adıvar] aynı gün telgrafla bildirmiştir.¹⁸⁶

Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında imzalanan antlaşma¹⁸⁷ ile, 20 Nisan 1917'de Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında kesilmiş olan siyasi ilişkiler yeniden kurulmak ve Lozan Antlaşması ilkelerine uygun biçimde, siyasi, oturma, ticaret ve öteki alanlarda ilişkiler düzenlenmek istenilmiştir.¹⁸⁸

Amerika Türkiye görüşmeleri Türk basınına yansımıştır. Mehmet Asım Bey [Us], Lozan salonlarının artık boşalmış olduğunu yazdığı "*Lozan'da son günler*" makalesinde Amerika ile süren görüşmelerin önemine işaret etmiş ve bu görüşmelerle Türkiye'nin dünyanın yarısı ile kesilmiş olan ilişkilerini yeniden kurma olanağı vereceğini belirtmiştir.¹⁸⁹ Mehmet Asım Bey, görüşmelerin içeriğine değindiği "*Amerikalıların talepleri*" yazısında, Amerika'nın beş yıl Amerika'da ikamet etmiş olan Amerikan uyruklarının Türkiye'ye geri dönmeleri halinde Türk-Amerikan uyruğunda sayılmalarını istediğini yazarak Amerikalıların bu öneriyi Türkiye'den gitmiş olan Rum ve Ermenilerin geri dönebilmeleri için yaptıklarını savunmuştur.¹⁹⁰

İleri, Amerikalıların bir takım kapitülasyonlar istemeleri nedeniyle görüşmelerin kesilebileceğini yazmıştır.¹⁹¹ Sorunların aşıldığı ve görüşmelerin sonuçlandığı **Vakit**'in aynı günkü manşetine yansımıştır: "*Amerika ile müzakerat muvaffakiyetle neticelendi.*" Haberde durumun Ankara'ya acil telgrafla bildirildiği ve imza için cevap beklendiği yazılmıştır.

İleri de, antlaşmanın imzalanmasını Amerikan Cumhurbaşkanı Calvin Coolidge ile Amerikan Heyeti Başkanı Joseph Grew'un fotoğraflarıyla süslediği

¹⁸⁶ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 629-631.

¹⁸⁷ **Türkiye ile Amerika Düveli Müttehidesi Beyinde Mün'akid Muahedename ve İadei Mücrimin Muahedenamesi**, TBMM Hariciye Vekaleti, 6 Ağustos 1923-1339, b.a.

¹⁸⁸ İsmail Soysal, a.g.e., s. 320.

¹⁸⁹ **Vakit**, 31 Temmuz 1339, s. 1.

¹⁹⁰ **Vakit**, 2 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁹¹ **İleri**, 1 Ağustos 1339, s. 1.

manşetinde “*Türkiye ile Amerika arasındaki muahede de imzalanınca Türkiye artık bütün dünya ile sulh akdetmiştir*” başlığıyla duyurmuştur.¹⁹²

İkdam, “*Lozan’da akd ve imza edilen üçüncü bir muahede*” başlığı altında Türk Amerikan antlaşmasının imzalandığını okurlarına duyurmuştur.¹⁹³

Hakimiyeti Milliye, “*Türk - Amerikan muahedesinin esasları*” yazısında Antlaşmanın dört bölüm ve bir özel maddeden oluştuğunu belirtmiştir. Haberde Antlaşmanın bölümleri şöyle sayılmıştır: Siyasi ilişkilerin yeniden kurulması, konsolosluk ilişkileri, ticaret ilişkileri ve her iki taraf yurttaşlarına karşılıklılık esasına dayanan uygulamalar. Bunlardan ayrı olarak bir de suçluların geri verilmesi sözleşmesinin imzalandığı da belirtilmiştir. Ayrıca kapitülasyonların ortadan kaldırıldığının da bir özel madde ile antlaşmada yer aldığı yazılmıştır.¹⁹⁴

Vakit, gazetesi, Türk - Amerikan antlaşmasına bir tam sayfa ayırarak antlaşma metnini yayınlamıştır.¹⁹⁵ **Vakit**, ertesi gün de “*Türk-Amerikan İsmet Paşa’nın irat ettiği nutuk*” başlığı altında İsmet Paşa’nın imza törendeki konuşmasını özetleyerek aktarmıştır.¹⁹⁶

İkdam’ın, “*Amerika Boğazlar*” başlıklı haberinde, Amerika ile imzalanan antlaşma ile imza sırasında İsmet Paşa’nın yaptığı konuşma özetlenmiş, ayrıca Amerikan gemileri ile uçaklarının Marmara Denizi ve Boğazlardan geçişlerinin bu antlaşma ile düzenlendiği, Amerika’nın Lozan ile oluşturulan Boğazlar Komisyonu’nda hiçbir sorumluluk almayacağı belirtilmiştir.¹⁹⁷ **İkdam**, daha sonraki “*Türk - Amerikan muahedenamesinin imza merasimi*” başlıklı haberinde İsmet Paşa ile Amerikan Heyeti başkanı Joseph Grew’un imza töreni sırasındaki konuşmalarına yer vermiştir.¹⁹⁸

Hakimiyeti Milliye, bu antlaşma ile ilgili olarak “*ermenî amali zirü zebil oldu*” [emelleri alt üst oldu] yorumunu yapmıştır.¹⁹⁹

¹⁹² **İleri**, 8 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁹³ **İkdam**, 8 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁹⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 8 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁹⁵ **Vakit**, 8 Ağustos 1339, s. 2.

¹⁹⁶ **Vakit**, 9 Ağustos 1339, s. 2.

¹⁹⁷ **İkdam**, 9 Ağustos 1339, s. 1.

¹⁹⁸ **İkdam**, 11 Ağustos 1339, s. 3.

¹⁹⁹ **Hakimiyeti Milliye**, 9 Ağustos 1339, s. 2.

Söz konusu antlaşma Amerikan Kongresi'nde yeterli oyla kabul edilmediği için yürürlüğe girememiştir. “Fakat Amerika’da bu anlaşma aleyhine bir cereyan hasıl oldu; bu mesele Amerikan siyasi partileri arasında münakaşa konusu haline geldi ve Lausanne’da yapılan bu Türk-Amerikan muahedesinin Senatoca tasdiki boyuna gecikti. ... [Antlaşma] Senatoda gayet az bir çoğunlukla 18 Ocak 1927 tarihli oturumda reddedilmiştir.”²⁰⁰

Lozan Barış görüşmelerinin ilk döneminde Amerikan delegasyonunda olan, ikinci devresinde ise Amerikan delegasyonuna başkanlık eden Joseph Grew, daha sonra Ağustos 1927’de Ankara’ya Amerika Birleşik Devletleri’nin Büyükelçisi olarak gelmiş ve Mart 1932’ye kadar bu görevde kalmıştır. Joseph Grew, anılarında, antlaşmanın Amerika Birleşik Devletleri’ne başka hiçbir Müttefik ülkeye tanınmamış ayrıcalıklar tanınması dolayısıyla antlaşmanın reddedilmesinden Türk Hükümeti’nin rahatsızlık duymadığını öne sürmüştür.²⁰¹

4.8 İmzalanan Barış Antlaşmasının Sevr Antlaşması ve Mondros Silah Bırakışması ile Karşılaştırılması

Lozan Barış Antlaşması’nın, hazırlanışı, imzalanışı ve içeriği açısından özellikler taşıdığı çeşitli kaynaklarca, örneğin Oran tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Lausanne Barış Antlaşmasının Türkiye açısından 3 büyük önemi vardır:

Birincisi, Lausanne bir eşitlik belgesidir. Başta Sèvres olmak üzere, Birinci Dünya Savaşını bitiren barış antlaşmaları, karşılıklı müzakere yapılmadan, ilgili devlete dayatılmak suretiyle imzalatılmıştır. Müttefiklerin çizdikleri Savaş sonu düzenini yansıttıklarını simgelemek için de, tümünün başına Milletler Cemiyeti Misakı konmuştur. Lausanne bunun tek istisnasıdır. Gerçek bir müzakere süreci sonucu imzalanmıştır, başında da Milletler Cemiyeti Misakı yer almamıştır. Karşılıklı pazarlıkla ortaya çıkan bir uzlaşma metni olduğu için de, Savaş’ı bitiren antlaşmalar içinde halen bir tek o uygulanmaktadır; diğerleri ortadan kalkmıştır.

İkincisi, Lausanne bir iktisadi bağımsızlık belgesidir ve iktisadi millileştirmenin ilk adımıdır. Kapitülasyonların kaldırılması ve Düyun-ı Umumiye borcu ödemesinin bir plana

²⁰⁰ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 43

²⁰¹ Joseph C. Grew, *Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume II*, s. 798.

bağlanarak, 1954'te bitecek biçimde devlet tarafından ödenmesi, Türkiye'nin dışı iktisadi bağımlılıktan kurtulmak için ihtiyaç duyduğu alt yapıyı kurmaya yönelmiştir.

Üçüncüsü, Lausanne bir siyasal bağımsızlık belgesidir. Türkiye'yi (... birtakım kısıtlamalar dışında) bağımsız bir devlet olarak tanıyan ve bunu uluslararası planda tescil eden belgedir. Bu nedenle, Antlaşma Türkiye devletinin kurucu belgesidir (bir rejim olan cumhuriyetin kurulması ise 3 ay sonra, 29 Ekim 1923'te gerçekleşecektir). Lausanne'ın asıl önemi buradadır.²⁰²

Bir önsöz ve 143 maddeden oluşan²⁰³ Lozan Barış Antlaşması ve eklerinin belli başlı maddeleri şöyle özetlenebilir:

Lozan'da öncelikle toprak sorunu ve sınırlar ana başlık olarak yer almıştır. Sovyet Rusya sınırı, 1921 Antlaşmasıyla²⁰⁴; İran sınırı Kasrı Şirin Antlaşmasıyla belirlendiği için Lozan'da söz konusu edilmemiştir. Türkiye Bulgaristan sınırına ilişkin olarak da 1913'te Türkiye ile Bulgaristan arasında akdedilen Barış Antlaşmasına (1915'te Dimetoka'nın Bulgaristan'a bırakılma düzeltmesi dahil) atıfta bulunulmuştur.

Türkiye - Yunanistan kara sınırı, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'ın sınırlarının birleştikleri noktadan Arda ve Meriç'in birleştikleri yere kadar Arda'nın akım yolu, Bosnaköy'ü Türkiye'de bırakarak Ege Denizi'ne kadar Meriç akım yolunu izlemiştir. Nehirlerde sınır, ulaşım elverişli olmayan nehirlerde orta hat; ulaşım elverişli nehirlerde ana gidiş geliş yolunun orta çizgisi olarak saptanmıştır. Türk Heyeti, Konferansın kesilmesinden önce, Müttefiklerce verilen barış projesinde, Karaağaç'ın Yunanistan'da kalmasını kabul etmiştir. Ancak, Yunanistan'ın tamirat borcu meselesinden ikinci devrede çıkan ve bir ara iki devlet arasında yeniden harbi tutuşturacak bir önem kazanan anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için, Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi ve Türkiye'nin tamirat bedeli istemekten vazgeçmesi kararlaştırılmış ve böylece Karaağaç Türk topraklarına girmiştir. Karaağaç, Edirne durağı ve Bosna köyü Türkiye'ye verilmiştir.²⁰⁵

²⁰² Baskın Oran, **Türk Dış Politikası C:1 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 222.

²⁰³ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 1-49.

²⁰⁴ İsmail Soysal, a.g.e., s. 27-38.

²⁰⁵ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 27.

Türkiye-Bulgaristan-Yunanistan sınırının her iki yanındaki yaklaşık 30 kilometrelik bir bant, ‘Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme’ ile askerden arındırılmıştır. Bu bant, daha sonra 1938’de yapılan bir antlaşmayla, karşılıklı olarak kaldırılmıştır.²⁰⁶

Türkiye – Yunanistan deniz sınırı, İmroz [Gökçedada], Tenedos [Bozcaada] ve Tavşan adaları Türkiye’ye bırakılmıştır. Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adaları ile Balkan Savaşı’nda Yunanistan’ın eline geçmiş diğer Ege adaları Yunanistan’da kalmıştır. Asya kıyısına 3 milden yakın olan adalar Antlaşma’da aykırı bir hüküm olmadıkça Türk egemenliği altında kalmıştır. Sisam, Sakız, Nikarya, Midilli adları silahtan arındırılmıştır.

Türkiye – İtalya sınırı: İtalya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Lozan’da 15-18 Ekim 1912’de imzalanmış olan Uşi Antlaşmasına²⁰⁷ göre Osmanlı egemenliğinde olduğu tanınan ancak İtalyan işgali altında kalmış olan²⁰⁸ Rodos, Cezirei isnâ-aşer [On İki Ada] ve Meis adası İtalya’ya bırakılmıştır.

Terk edilen topraklar ve Adakale sorunu: Türkiye dışında kalmış Irak, Hicaz, Mısır ve Suriye’nin kendilerine uygun olan idareyi serbestçe seçmek hakkını haiz oldukları resmen belirtilmiştir. Tuna üzerinde bir ada olan Adakale²⁰⁹, Türk tarafının 8 Mart tarihli karşı teklifinde “*Türkiye’nin Tuna’daki Adakale adacığı üzerindeki egemenliğinin olduğu gibi tutulduğunun*” ifade edilmesiyle Konferans gündemine girmiştir. Meclis’te bazı mebuslardan gelen baskı üzerine, “Ankara’nın Adakale konusunda ısrar etmesi, İsmet Paşa’nın, savunması güç olan bir konuyu savunmak durumunda bırakmıştır. Sonunda, İsmet Paşa Ankara’dan aldığı talimat üzerine, Haziran ayında bu ihtirazî kayıttan vazgeçtiğini bildirmiştir.²¹⁰ Böylece Türkiye, Adakale üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmiştir. Bu haber, **Tevhidi Efkar**’da, Adakale’nin bir fotoğrafı eşliğinde “*Adakale’den de fadakarlık ettik*” diye yayınlanmıştır.²¹¹

²⁰⁶ Baskın Oran, a.g.e., s. 223.

²⁰⁷ BOA, MHD 418.

²⁰⁸ Ali Kurumahmut, **Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, Ek-9.

²⁰⁹ Sabahattin Özel, “Tuna’da Bir Türk Adası ‘Adakale’”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:1 (Yıl:1/2002), s. 227-250

²¹⁰ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 41.

²¹¹ **Tevhidi Efkar**, 6 Haziran 1339, s. 1.

Türkiye – Suriye sınırı: Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması²¹² ile saptanan sınır kabul edilmiştir. Lozan görüşmeleri yapıldığı sırada Ankara Antlaşması henüz Fransız meclislerinden geçmemiş olduğu için Antlaşmanın Lozan’da teyid edilmiştir.²¹³ Sınır, Hatay Sancağı’nı (İskenderun, Antakya) dışarıda bırakarak Akdeniz’e kavuşmuştur. Suriye içindeki Süleyman Şah’ın mezarı (Caber Kalesi) Türk toprağı olarak kabul edilmiştir. [Hatay 1939’da Türkiye’ye katılmıştır.]

Türkiye – Irak sınırı: Bu sınıra ilişkin uyuşmazlığın çözümlenmesi daha sonraya bırakılmıştır. Türkiye ile İngiltere 9 ay içinde anlaşamadıkları takdirde sorunun Milletler Cemiyeti’ne götürülmesi konusunda uzlaşmıştır. Sınır, 1924-1925’de sonuçsuz kalan görüşmelerin ardından Milletler Cemiyeti’ne gitmiş, Milletler Cemiyeti Musul’u Irak’ta bırakan kararını vermiştir. “Milletler Cemiyetinin kararını kabul etmeyen Türkiye bir müddet bekledikten sonra, yapabileceği her şeyi yapmış olduğunu düşünerek, ve Türkiye ile Irak arasındaki gelecek ilişkileri göz önüne alarak, meseleye Cemiyetin kararına göre değil, fakat İngiltere ile imzaladığı bir mukavele ile son vermiştir.²¹⁴ Böylece Türkiye-Irak sınırı, 5 Haziran 1926’da Ankara’da Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında, Türkiye’nin Musul petrollerinden pay alması²¹⁵ hükmünü de içeren Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması’nın²¹⁶ imzalanması ile çizilmiştir.

Lozan Antlaşması’nın 20 inci maddesi “Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen, Kıbrıs’ın İngiltere’ye katılımını tanıdığını bildirir” biçimindedir. Ayrıca Türkiye’nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçişinin, 5 Kasım 1914 tarihinden başlayarak yürürlüğe girdiği 17 inci madde ile hükme bağlanmıştır.²¹⁷

Kapitülasyonlar sorunu: Antlaşmanın 28 inci maddesiyle Türkiye’de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı kabul edilmiştir.

²¹² İsmail Soysal, a.g.e., s. 48- 60.

²¹³ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 28.

²¹⁴ a.e., s. 35.

²¹⁵ Hikmet Uluğbay, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Petropolitik**, üçüncü baskı, Ankara, 2008 s. 349-388.

²¹⁶ İsmail Soysal, a.g.e., s. .

²¹⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 7.

Azınlıklar sorunu: “Bu konu, Sevr Antlaşması’nın aksine, ayrı bir bölüm olarak değil, daha az önemsendiğini gösterir biçimde, Siyasal Hükümler içinde bir Kesim (md. 37-45) olarak yer almıştır.²¹⁸ Lozan Antlaşması’yla Müslüman olmayan azınlıkların varlığı kabul edilmiştir. Antlaşmanın 39 uncu maddesi, Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklarını hükme bağlamıştır. Bunun dışında, Müslüman azınlık ya da dil veya ırk esasında bir topluluk tanımlanmamıştır.

Patrikhane: Lozan Antlaşması’nda bu konuda hüküm yoktur. “Türk tarafı önceleri Patrikliğin de mübadele ile İstanbul dışına çıkarılmasını savunmuşsa da Patrikliğin, sadece dinsel işlerle uğraşma garantisinin alınmasından sonra İstanbul’da kalmasına razı olmuştur.”²¹⁹

Boğazlar sorunu: İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi’nin durumu, Boğazlar rejimine ilişkin Sözleşme ile tanzim edilmiştir.²²⁰ Sözleşme’nin ilk maddesi serbest geçiş ilkesini getirmektedir. Ticaret gemileri ve askeri olmayan uçaklar, barışta gündüz ve gece geçebileceklerdir. Kılavuz alma mecburiyeti konmamıştır. Savaşta, Türkiye’nin tarafsız olması durumunda geçişler aynen barıştaki gibi olması, Türkiye’nin savaşta olması durumunda ise, tarafsız gemi ve uçakların düşmana yardım etmemek koşuluyla serbestçe geçebilecekleri öngörülmüştür. Türkiye bunları isterse denetleyebilecektir. Düşman gemi ve uçakları konusunda Türkiye istediği önlemi almakta serbest olacaktır. Savaş gemileri ve askeri uçaklar barışta gece ve gündüz geçebilecek, ancak Karadeniz’de kıyısı olmayan bir devlet Karadeniz’in en güçlü devletinden daha büyük kuvvet geçiremeyecektir. Bununla birlikte, her zaman, her biri 10000 tonu aşmayan en çok 3 gemilik bir kuvvet gönderebilecekleri kararlaştırılmıştır. Savaşta, Türkiye’nin tarafsız olması halinde geçişler barıştaki gibi serbestçe yapılacaktır. Türkiye’nin savaşta olması halinde, barıştaki kısıtlama geçerli olmak koşuluyla, tarafsız gemilere tam serbestlik uygulanması öngörülmüştür. Tarafsız askeri uçaklara Türkiye denetim

²¹⁸ Baskın Oran, a.g.e., s. 225.

²¹⁹ H. Cevahir Kayam, Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 27, C: IX (Temmuz-Kasım 1993), s. 605.

²²⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 50-59.

uygulayabileceği, Türkiye ile barış halindeki denizaltıların su yüzünden geçecekleri Sözleşme’de yer almıştır.²²¹

Sözleşme’nin dördüncü maddesiyle, Karadeniz Boğazının her iki kıyısından 15’er kilometre, Gelibolu yarımadası, Çanakkale Boğazı’nın Asya kıyısından 20 kilometre, Marmara Denizi’ndeki Emir Ali²²² [İmralı] adası dışındaki adalar Ege Denizi’ndeki Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları askersizleştirilmiştir.²²³ Bölge içinde polis ve jandarma birliklerinin yanı sıra 12 000 kişilik bir kuvvet bulundurulabilecektir. Askersizleşme Türkiye için sakınca ve tehlike teşkil edebileceğinden, imzacı devletler böyle bir tehlike teşkiline engel olmak amacıyla garanti vermişlerdir. Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan ve görevi, “her türlü düzenleme ve yargılama yetkisini hariç tutan, sadece bir haber alma, istatistik toplamaktan ibaret”²²⁴ olan Komisyon bir Türk temsilcinin başkanlığında çalışacak ve Milletler Cemiyeti’ne bilgi vermekle sınırlandırılmıştır.

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Türkiye tarafından 24 Temmuz 1923 günü Lozan’da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi’ne katılması için Sovyet Rusya’ya çağrı yapılmış; Konferans Birinci Komitesi 17 Temmuz 1923 günkü toplantısında kabul ettiği telgraf metnini Rus Temsilci Heyeti Başkanı Çiçerin’e göndermiştir. Bu telgrafta, Sovyet Rusya, Boğazlar’a uygulanacak rejime ilişkin Sözleşmeyi, Lozan’da 24 Temmuz 1923, ya da İstanbul’da, en geç, 14 Ağustos 1923’te imzalamak istemekteyse bu isteği bildirmeye çağrılmıştır. Çiçerin, 19 Temmuz tarihinde telgrafla verdiği cevapta, Boğazlar Sözleşmesini imzalamakla İtalya’daki Sovyet Temsilci Heyetinin Başkanı Nikolas İvanoviç Yordanski’nin yetkili kılındığını ifade etmiştir. Yordanski, Boğazlar Sözleşmesi’nin asıl nüshasını, Sovyet Rusya adına, Roma’da, 14 Ağustos 1923 de imzalamıştır.²²⁵

Boğazlar rejimi, Türkiye’nin yaptığı çağrıya uyan Lozan Antlaşmasının (İtalya dışındaki) imzacılarının katılımıyla İsviçre’nin Montrö kentinde 22 Haziran 1936

²²¹ Baskın Oran, a.g.e., s. 232-233.

²²² **Lozan Sulh Muahedenâmesi. Mukavelât ve Senedâtı Saire 24 Temmuz 1339 – 1923**, s. 63; **Düstur Üçüncü Tertip**, C: 5, s. 146.

²²³ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 55-56.

²²⁴ **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923**, s. 57.

²²⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: I, Kitap: II, s. 272.

günü başlayan Boğazlar Konferansı sonunda 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi²²⁶ ile bugünkü biçimini almıştır.²²⁷

Savaş Tazminatı: Lozan'da tamirat adı altında ele alınan savaş tazminatı konusu, Türkiye ile Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve Türkiye ile Yunanistan arasında olmak üzere iki yönlüdür.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, Türkiye'den tazminat istemişler, buna işgal masraflarını, kendi uyruklarının zarar ve ziyanlarını da eklemişlerdir. Savaş içinde Almanya'da borç karşılığı rehin bulunan beş milyon altın ile savaşın hemen öncesinde İngiltere'ye sipariş edilip bedeli ödenmiş ancak Osmanlı Devletine teslim edilmemiş bulunan iki savaş gemisi tazminat karşılığı tutulmuştur.

Lozan Antlaşması'nda Yunanistan'a savaş yasa ve geleneklerine uymadığı belirtilerek sorumluluk yüklenmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın savaşın devamından ve bunun sonuçlarından doğan mali durumunu dikkate alarak tamirat [tazminat] konusundaki her türlü taleplerinden Karaağaç ve havalisinin Türkiye'ye bırakılması şartı ile vazgeçmiştir.²²⁸

Mali Hükümler: Bu başlık altında Osmanlı Devlet Borcu yani Düyunu Umumiyei Osmaniye ele alınmıştır. 1854'ten başlayarak Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden Osmanlı Devlet Borçları, Birinci Dünya Savaşında yapılan borçlanmalar dahil büyük bir meblağa erişmiştir. Yetmiş yılda borçlanılan 220 milyon altın akçeye karşılık, 170 milyon ödendiği halde 140 milyon borç kalmıştır. Lozan Barış Antlaşması sonunda borçların faizleri ile birlikte yıllara göre bölünerek taksimi yerine sermaye üzerinden borcun bölüştürülmesi ile esas borç 87 milyona azaltılmıştır. Bu borçlar, madde 46'ya göre, Türkiye; Balkan Savaşları sonucu kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan topraklar katmış ülkeler; Antlaşmanın 12. ve 15. maddelerinde belirtilen adalarla, 46. maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası [Batı Trakya] kendilerine bırakılmış ülkeler; Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan devletler olmak üzere dörde bölünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a olan borçları bu devletlerle yapılan antlaşmalarla Birinci Dünya

²²⁶ Seha L. Meray, Osman Olcay, **Montreaux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, b.a.

²²⁷ **Boğazlar Statüsü**, T.C. Dışişleri Bakanlığı BMKY Dairesi Genel Müdürlüğü, [y.y.], [t.y.], s. 21.

²²⁸ **70. Yıldönümünde Lozan**, s. 51.

Savaşı'nın galiplerine devredilmiştir. İtilaf Devletlerinin borcun altın veya sterlin olarak ödenmesi talepleri kabul edilmemiş ve borcun Fransız Frangı veya Türk Lirası olarak ödenmesi kabul edilmiştir.²²⁹ Büyük çoğunluğu oluşturan Fransız alacaklarla varılan 1928 ve 1933 çözümleri sonucu Osmanlı devlet borcunun son taksiti 25 Mayıs 1954'te ödenmiştir.²³⁰

Nüfus değişimi: 30 Ocak 1923'te imza edilen ve Lozan Barış Antlaşmasının ekleri içinde yer alan Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol ile Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, karşılıklı olarak zorunlu değiştirilmesi kararlaştırılmıştır.²³¹

Sözleşmenin 2inci maddesiyle İstanbul'un Rum ahalisi ile Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi kapsam dışında tutulmuştur.²³² Ayrıca 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının 14 üncü maddesi mübadelenin İmroz ve Bozcaada halklarına uygulanmamasını hükme bağlamıştır.²³³

Ticaret: İmzalanan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan mal (ağırlığı veya miktarı) üzerinden [spesifik] gümrük tarifelerini beş yıl süreyle uygulamayı kabul etmiştir. Ticaret Sözleşmesi'nin beşinci maddesi Türkiye'ye kabotaj hakkı tanımıştır. Gümrük Vergilerindeki kısıtlama beş yılın sonunda ortadan kalkmıştır.²³⁴

Adli Yargılama: Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine ilişkin Sözleşme'ye göre, yerleşme ve yargı yetkisi, geçici bir süre Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak tarafsız ülkelere mensup yabancı danışmanlar çalıştırılması biçiminde uluslararası düzenlemeye tabi tutulmuştur. Sözleşme, yürürlüğe girişinden itibaren 7 yıllık bir süre için yapılmış, süre sonunda kendiliğinden sona ermiştir.²³⁵

²²⁹ a.e., s. 51.

²³⁰ Baskın Oran, a.g.e., s. 222.

²³¹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, İkinci Takım, C: II, s. 82.

²³² a.e., s. 82.

²³³ a.e., s. 6.

²³⁴ Baskın Oran, a.g.e., s. 236.

²³⁵ a.e., s. 235.

Sağlık: Sağlık sorunlarına ilişkin Bildiriyle, Türk Hükümeti'nin beş yıl süreyle sınırlarının Sağlık Yönetiminin Danışmanı olarak, Avrupalı üç hekim atayacağı hükme bağlanmıştır. Bu hekimler Türk memurları olarak ve Sağlık Bakanlığına bağlı bulunacaklardır. Bu hüküm de 5 yıl sonra ortadan kalkmıştır.²³⁶

Yargılama: Yargı Yönetimi ilişkin Bildiri ile Türk Hükümeti, beş yıldan çok olmamak üzere gerekli göreceği bir süre için, hizmetine Avrupalı hukuk danışmanları almak niyetini belirtmiştir. Bunlar Türk memurları olacak ve Adalet Bakanlığına bağlı olarak hukuk reformları komisyonlarının çalışmalarına katılacaklardır. Bu bildiri de 5 yıldan sonra geçerliliğini kaybetmiştir. Bu süre zarfında hukuk reformlarının en önemlileri zaten yapılmıştır.²³⁷

İmtiyazlar: Osmanlı döneminde verilen imtiyazları tanıyan Osmanlı İmparatorluğunda verilmiş bir takım ayrıcalıklara ilişkin Protokol ve Bildiri uyarınca İngiltere, Fransa ve İtalya'ya verilen mektuplarla, 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne göre yapılmış imtiyaz sözleşmeleri ve bunlara ilişkin olarak sonradan yapılmış anlaşmalar geçerli tutulmuştur. Böylece imtiyaz sözleşmeleri konusu bir yükümlülüğe girmeksizin çözüme kavuşturulmuştur.²³⁸

Lozan Antlaşması, çeşitli dönemlerde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye (Osmanlı İmparatorluğu'na ve TBMM Hükümeti'ne) sunulmuş olan önceki barış önerileriyle karşılaştırılmıştır. Örneğin, Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**'ta İtilaf Devletlerinin Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, Türkiye'ye üç kez barış koşulları önerdiklerini belirtmiştir.

Bunların birincisi, 10 Ağustos 1920'de Meclisi Mebusan'ın kapatılmış olduğu bir dönemde, Osmanlı Hükümeti temsilcilerince imza edilen Sevr'dir.²³⁹ TBMM, Sevr'i kabul edilemez bulmuş ve tartışılmaya değer görmemiştir.

İkinci barış önerisi, Birinci İnönü savaşından sonra, toplanan Londra Konferansı'nın bitiminde, 12 Mart 1921'de yapılmış ve İkinci İnönü Savaşı'nın başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

²³⁶ a.e., s. 236.

²³⁷ a.y.

²³⁸ a.e., s. 237.

²³⁹ **Devleti Aliye ile Sulh Muahedesi**, b.a.; Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, b.a.

Üçüncü barış önerisi 22 Mart 1922 de, yani Sakarya Savaşı ve Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarınca yapılmıştır.

Bu üç antlaşma önerisinin ardından Lozan Antlaşması müzakere edilip imzalanmıştır.

Kemal Atatürk, üçü tasarı halinde kalmış olan söz konusu dört barış tasarı ve antlaşmasını **Nutuk**'ta ele alarak ayrıntılı biçimde karşılaştırmıştır.²⁴⁰

Lozan ve Sevr Antlaşmalarının bir başka mukayesesini Baskın Oran yapmıştır:

Sevr'in en önemli ve en sivri noktalarını Lozan ile karşılaştırdığını belirten Oran'a göre, Sevr'in en önemli özelliği olan '(...) Osmanlı İmparatorluğu bu konuda ileride getirilecek hükümleri şimdiden kabul etmiş sayılır' biçimindeki açık çek Lozan'da yer almamıştır. Kürdistan, Ermenistan ve İzmir konusunda Lozan'da hüküm bulunmamaktadır ve kapitülasyonlar, Maliye Komisyonu ve özerk Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır.

Azınlıklar konusunda, gerek Sevr, gerek Lozan Antlaşmaları'nda yer alan azınlıklarla ilgili hükümler 1919 tarihli 'şablon' Polonya Azınlıklar Antlaşmasından kaynaklandığı halde, iki Antlaşma arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Lozan'da azınlıklar Sevr'de olduğu gibi bir bağımsız bölüm değil, bir kesimdir. Lozan'da azınlık tanımında; 'soy, dil, din' ölçütleri değil, Müslüman olup olmamak ölçütü dikkate alınmıştır. Ermenilerin dönüşüne ilişkin herhangi bir madde yoktur. Soy azınlıklarının orantılı temsiline dayanan seçim sistemi hükmü kaldırılmıştır. Okullarla ilgili olarak, "[resmi makamlar] hiçbir biçimde karışmaksızın" ibaresi Lozan'da yer almamıştır. Türkiye artık yabancı okul diplomalarını tanımak ve sahiplerinin Türkiye'de serbestçe çalışmalarını kabul etmek zorunda değildir. Türkiye, kilise, okul, adalet konularında özel buyruk ve fermanlarla verilmiş ayrıcalık ve bağışıklıkları tanımak zorunda değildir. Uluslararası güvence bakımından Büyük Devletlere açık çek kalkmıştır; anlaşmazlık halinde Uluslararası Daimi Adalet Divanına gidilecektir.²⁴¹

²⁴⁰ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev II. Cilt**, s. 999-1023.

²⁴¹ Baskın Oran, a.g.e., s. 237-238.

4.9 Lozan Heyetinin Yurda Dönüşü

İsmet Paşa ve Lozan Heyeti'nin yurda ne zaman döneceği basının ilgisini çekmiştir. **İkdam**, Heyetin dönüşüyle ilgili çeşitli haberler karşısında “*murahhaslar sulh imzalanmadan dönmeyecekler*” haberini vermiştir.²⁴² Lozan Barış Antlaşması'nın ardından sürdürülen Türkiye-Amerika görüşmeleri sonuçlanırken Lozan Heyeti'nin dönüşü hakkında haberler yayınlanmıştır. Daha Ağustos başında şanlı bir barış imzalayan İsmet Paşa'nın İstanbul'a geleceğini müjdeleyen²⁴³ **Hakimiyeti Milliye**, Heyetimizin Amerikalılarla antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından 7 Ağustos günü yola çıkacağını “*İsmet Paşa dün hareket eylemiş bulunacaklardır*” diye duyurmuş, İsmet Paşa'nın Cuma sabahı şehrimize varacakları haberini vermiştir.²⁴⁴

İleri de, “*İsmet Paşa Cuma günü sabahı şehrimize vasıl olmuş olacaktır*” haberini vermiş, Celal Nuri Bey'in [İleri] kaleminden “*İsmet Paşa geliyor*” makalesiyle İsmet Paşa'nın Lozan'daki başarılarını değerlendirmiştir. Celal Nuri Bey [İleri], makalesinde, “*Osmanlı'nın kozmopolit, bizim halk hükümetimizin ise bize ait bir devlet*” olduğunu yazarak, Lozan'dan dönen delegelerin bağımsız ve milli bir devletin dünyaca onaylanmış belgesini getirdiklerini söylemiştir.²⁴⁵

İkdam, “*İsmet Paşa'nın sureti istikbali*” haberinde İsmet Paşa'nın nasıl karşılanacağını ayrıntılarını aktarmış ve ertesi gün olan Cuma sabahı saat 8'de İsmet Paşa'nın Sirkeci istasyonuna varacağını haber vermiştir.²⁴⁶ **Vakit** de, İstanbul'un İsmet Paşa'yı karşılamaktan mutlu olduğunu yazarken “*Muzaffer harb kumandanımızın başında büyük sulhun ve istiklalin tacı var*” demiştir.²⁴⁷

Mehmet Asım Bey, “*İsmet Paşa geliyor*” yazısında İsmet Paşa'nın kişisel özelliklerini övmüş ve arkadaşlarıyla birlikte Batı'nın en maharetli entrikacı diplomatları tarafından hazırlanan planlarına karşı mücadele ettiğini ve iyi bir barış imzalamayı başarabildiğini söylemiştir.²⁴⁸

²⁴² **İkdam**, 17 Temmuz 1339, s. 1.

²⁴³ **Hakimiyeti Milliye**, 1 Ağustos 1339, s. 1.

²⁴⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 8 Ağustos 1339, s. 1.

²⁴⁵ **İleri**, 10 Ağustos 1339, s. 1.

²⁴⁶ **İkdam**, 9 Ağustos 1339, s. 1.

²⁴⁷ **Vakit**, 10 Ağustos 1339, s. 1.

²⁴⁸ a.e., s. 1.

Lozan'da görev yapan Türk Heyeti, Edirne'de gösterilerle karşılanmıştır. Tren, Çorlu'ya geldiğinde tezahürat yapan ve alkışlayan halka İsmet Paşa bir konuşma yapmıştır.²⁴⁹

İstanbul'da törenlerle karşılanan İsmet Paşa'nın karşılanışını **Vakit**, “*Üç yıl evvelki 10 Ağustos'ta Sevr kemendine boynunu uzatanlar Babıali'den çıkmıştır. Milletine bir istiklal sulhu yazan kumandan 10 Ağustos'ta İstanbul'un mesud tezahüratı içinde Babıali'ye ayak bastı*” diye aktarmıştır.²⁵⁰

İkdam, Türkler için şerefli bir barışa imza atan İsmet Paşa'ya, İstanbul halkının her tabakasının “*sefa geldiniz*” dediğini yazarak halkın coşkusunu okurlarına yansıtmıştır.²⁵¹

İsmet Paşa, İstanbul'da Darülfünun'u [Üniversite] ziyaret etmiştir. “*Darülfünun'da mühim ve tarihi bir gün*” başlığıyla verilen habere göre İsmet Paşa, öğrencilere hitap etmiş, onlarla görüşmüş ve Lozan Antlaşması'nın imzaladığı kalemi Darülfünun'a armağan etmiştir.²⁵² İsmet Paşa, yurda dönmeden önce, 6 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Lozan Antlaşması'nın Mustafa Kemal Paşa'ya bir okulun armağan ettiği, onun da İsmet Paşa'ya verdiği kalemle imzalamış olduğunu, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin de İsmet Paşa Lozan'a gitmeden önce başka bir kalem armağan etmiş olduklarını, bu nedenle Lozan Antlaşması'nın imzaladığı “*Başkumandanın kalemini*” İstanbul Üniversitesi'ne “*Gazi Başkumandanın hediyesi*” olarak vermek istediğini yazmıştır.²⁵³

İstanbul'da, İsmet Paşa'yı Müttefik kuvvetleri komiserleri ziyaret etmişlerdir. İstanbul'daki görüşmeler **İleri**'de “*İsmet Paşa, dün hemen Müttefik generalleri ile temasa başlamıştır*” diye duyurulmuştur. Bu görüşmede General Harrington İsmet Paşa'yı kutlamış, kendisini övmüş ve Kırım'da yan yana çarpışan Türk ve İngiliz ordularından söz ederek dostluğun yeniden kurulmasını istediklerini belirtmiştir. Fransız General Charpy de İsmet Paşa'yı övmüş, İtalyan Monbelli, İtalyan ordusunun Türkiye'de gördüğü dostça muameleyi anlatmıştır. İsmet Paşa, cevaben, Mudanya'da başlayan dostluğun değerli bir anı bıraktığını söyleyerek tahliye

²⁴⁹ **Vakit**, 11 Ağustos 1339, s. 1.

²⁵⁰ a.e., s. 1.

²⁵¹ **İkdam**, 10 Ağustos 1339, s. 1.

²⁵² **Tanin**, 12 Ağustos 1339, s. 1.

²⁵³ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 630.

meselesinin en uygun biçimde gelişeceğini umduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa ve Müttefik generallerinin konuşmaları **İleri**'de ayrıntılı biçimde yer almıştır.²⁵⁴

İsmet Paşa, daha sonra Ankara'ya gitmiş ve orada da sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. **Vakit**, Ankara'daki törenlere yer vermiştir. Şehrin, Kale'den İstasyon'a kadar bayraklarla süslendiğini yazan gazete, İstasyon'a giden caddenin iki yanında askeri birliklerin selam kıtası düzeninde dizildiklerini yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım, Vekiller, Mebuslar, Paşaların karşılamak üzere İstasyonda yer aldıklarını, trenin saat dokuz kırkta geldiğini anlatmıştır. **Vakit**, İsmet Paşa'nın trenden inince Mustafa Kemal Paşa ile kucaklaştığını sonra İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi [Çakmak] Paşa, Kazım [Özalp] Paşa, Kazım [Karabekir] Paşa'nın bir saf oluşturarak Meclis'e kadar yürüdüklerini arkadan halk ve vekillerin geldiğini betimlemiştir.²⁵⁵

4.10 Lozan Barış Antlaşmasının TBMM'de Görüşülmesi

Lozan'da imzalanmış olan Barış Antlaşması ve ekler, TBMM tarafından, 21, 22 ve 23 Ağustos 1923 günleri Kanun teklifi biçiminde ele alınmış, görüşülerek onaylanmıştır. TBMM'nin son toplantısını yaptığı 16 Nisan 1923 gününden sonra, gerek TBMM yapılan seçimlerle yeniden oluşmuş, gerekse yeni Meclis tarafından yeni İcra Vekilleri Heyeti seçilmiş olduğundan önce yeni Meclis ve yeni Hükümet konusunda kısa bilgi verilecektir.

4.10.1 TBMM'nin İkinci Devresinin Özellikleri

TBMM, 1 Nisan 1923 günü seçimlerin yenilenmesi kararını almış, 3 Nisan 1923 tarihinde İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatı'nda değişiklikler yapan 320 sayılı Kanun kabul edilmiş ve TBMM 1. Dönemi 16 Nisan 1923'de son toplantısını yapmıştır. Yeni Seçimler, Haziran ve Temmuz 1923 aylarında yapılmıştır.²⁵⁶ Ancak, bazı seçim bölgelerinde seçimlerin tamamlanması Ağustos ayını bulmuştur.²⁵⁷ Seçimlere gidilirken gerek Hıyaneti Vatanîye Kanunu'ndaki değişiklikler, gerekse İkinci Grup'un seçimlere grup olarak katılmama kararı seçim sonuçları üzerinde

²⁵⁴ **İleri**, 11 Ağustos 1339, s. 1.

²⁵⁵ **Vakit**, 14 Ağustos 1339, s. 2.

²⁵⁶ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler**, Ankara, TESAV Yayınları, 2003, s. 87.

²⁵⁷ a.e., s. 318.

etkili olmuştur.²⁵⁸ Yine de eski İkinci Grup üyelerinin bazıları ve Birinci Grup listesi dışında kalan bazı adayların İstanbul'da, Bursa'da, Balıkesir'de, Trabzon'da muhalif adaylar çıktığı belirlenmiştir.²⁵⁹

TBMM'nin İkinci Devresi, 11 Ağustos 1339 [1923] Cumartesi günü En Yaşlı Üye Abdurrahman Şeref Bey'in konuşmasıyla açılmıştır.²⁶⁰

Homojen ve denetlenebilir bir Meclis gereksinmesi ile gidilen 1923 seçimleri sonuçlarından seçimlerin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Birinci Grup'un belirleyiciliği altında geçtiği anlaşılmıştır.²⁶¹

İkinci Meclis üyelerini Birinci Meclis ile karşılaştırdığımızda, 437 Birinci Meclis üyesinden 125'inin İkinci Meclis'e seçildikleri görülmüştür. İkinci Meclis'e seçilenlerin 114'ünün Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi, 5'inin bağımsız, 6'sının ise Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den önce Meclis'le ilişkisi kesilen mebuslardan oldukları belirlenmiştir. Meclis'in Birinci Devresindeki İkinci Grup üyelerinden hiçbiri İkinci Meclis'e seçilememiştir.²⁶²

İkinci Grup, seçimlere katılmama kararı almış, [Birinci] Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden Ankara'da kurulan bir seçim bürosu Mustafa Kemal Paşa ile birlikte toplanarak aday listelerini hazırlamıştır.²⁶³ Gümüşhane'den Zeki Bey'in [Kadirbeyoğlu] bu listenin dışından seçilmesi önemli bir olay olmuştur.²⁶⁴

İkinci Meclis'in homojen görünen bu yapısına karşın Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri tam bir uyum içinde görüşülüp oybirliğiyle onaylanmamıştır.

Seçimin yapılıp Meclis'in açılmasından sonra 13 Ağustos günü yapılan Başkanlık seçiminde oylamaya katılan 197 üyeden 196'sının oyunu alan Ankara mebusu Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] TBMM Başkanlığına yeniden seçilmiştir.²⁶⁵ Ertesi gün yapılan İcra Vekilleri Heyeti seçimi sonunda ise Sivas mebusu Hüseyin

²⁵⁸ Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, s. 28-29.

²⁵⁹ Işıl Çakan, a.g.e., s. 427-428.

²⁶⁰ **TBMM ZC**, Devre: 2, C: 1, İ: 1, (11.8.1339), s. 2.

²⁶¹ Işıl Çakan, a.g.e., s. 46-48.

²⁶² Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, s. 584.

²⁶³ a.e., s. 571.

²⁶⁴ a.e., s. 574-581.

²⁶⁵ **TBMM ZC**, Devre: 2, C: 1, İ: 3, (13.8.1339), s. 36.

Rauf Bey [Orbay] Başkanlığındaki Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti'nin görevi sona ermiştir.²⁶⁶ Meclis'te yapılan Vekiller Heyeti seçimleri sonunda İstanbul mebusu Ali Fethi Bey başkanlığındaki Beşinci İcra Vekilleri Heyeti 14 Ağustos 1923 günü göreve başlamıştır. Edirne mebusu İsmet Paşa bu İcra Vekilleri Heyeti'nde de Hariciye Vekilliğine seçilmiştir.²⁶⁷

Aslında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Lozan Heyeti Türkiye'ye gelmeden, Ağustos ayı başında, Ankara'dan ayrılmıştır. Rauf Bey bu durumu İsmet Paşa'ya Anadolu içinde seyahat amacıyla yola çıktığından, yokluğunda yerine Hariciye Vekaleti Vekilliğini Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın [Çakmak] yürüteceğini 2 Ağustos tarihli bir telgrafla bildirmiştir.²⁶⁸ İsmet Paşa'nın, Vekiller Heyeti Başkanlığına hitaben yazarak Rauf Bey'in seyahat nedenini sorduğu 4 Ağustos tarihli telgrafa, Fevzi Paşa [Çakmak] aynı gün Rauf Bey'in çok yorgun olduğu için "*fikren istirahat etmek*" ve eski seçim bölgesini ziyaret etmek üzere Sivas'a gittiği cevabını vermiştir.²⁶⁹

4.10.2 Lozan Barış Antlaşması'nın Onaylanması Hakkındaki Kanun Teklifi

TBMM'nin İkinci Devresinin yedinci birleşiminin ikinci oturumu 21 Ağustos 1923 günü Reisisani Ali Fuad Paşa başkanlığında açılmış ve gündem maddesi olarak Lozan'da imzalanan Barış Antlaşması, ekindeki Sözleşmeler ile Senetlerin onaylanması hakkındaki kanun tasarısı ve Dışişleri Encümeni mazbatasını ele alınmış, Lozan Barış Antlaşması ile ekli Sözleşme, Protokol ve Bildiriler okunmuştur.²⁷⁰ Ardından Lozan Barış Antlaşmasına bağlı olarak karşılıklı verilen mektuplar okunmuştur.²⁷¹

Lozan'da imzalanan Antlaşma'nın onaylanmasına ilişkin dört kanun tasarısı Dışişleri Encümeni mazbatasını ile Meclis'e sunulmuştur. Birinci Kanun tasarısı, Lozan Barış Antlaşması, Boğazların Yönetimi hakkında Sözleşme, Trakya Sınırı hakkında Sözleşme, Türk ve Rum ahalinin Mübadelesi hakkında Sözleşme, Genel

²⁶⁶ İsmail Arar, **Hükümet Programları**, İstanbul, Burçak Yayınları, 1968, s. 498.

²⁶⁷ **TBMM ZC**, Devre: 2, C: 1, İ: 4, (14.8.1923), s. 61.

²⁶⁸ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, s. 624.

²⁶⁹ a.e., s. 628-629.

²⁷⁰ **TBMM ZC**, Devre: 2, C: 1, İ: 7, (21.8.1339), s. 111- 197.

Affa ilişkin Beyanname ve Protokol, Belçika ve Portekiz Devletlerinin katılımına ilişkin Protokol, Türk arazisinin tahliyesi hakkında Protokol, Karaağaç arazisi ile Bozcaada ve İmroz adaları hakkında Protokol ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti tarafından Barış Antlaşmasının imzası hakkında Protokolü kapsamaktadır. İkinci Kanun tasarısı, ikamet ve adli yetkiye dair sözleşmeyi, Üçüncü Kanun tasarısı Ticaret Sözleşmesini, Dördüncü Kanun tasarısı da Osmanlı Devleti tarafından verilmiş bazı imtiyazlar hakkındaki protokolleri içermiştir.²⁷²

Oturum Başkanı Ali Fuat Paşa, Vekiller Heyeti Reisi'nin okunan dört Kanun lâyihasının acil olarak görüşülmesini önerdiğini, bunun tasarının bir kez görüşülmesi anlamına geldiğini söyleyerek öneriyi oya sunmuştur. Öneri kabul edilince ilk söz, açıklamalar yapmak üzere, Dışişleri Komisyonu Başkanı Sinop mebusu Yusuf Kemal Bey'e [Tengirşek] verilmiştir.²⁷³

Yusuf Kemal Bey, Lozan Antlaşması'nın yeni Türkiye Devleti'nin Antlaşma'ya taraf diğer ülkelerle karşılıklı ilişkilerini düzenlediğini belirterek, Antlaşma'nın geneline ve ruhuna bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı antlaşmalara göre bir yenilik görüldüğüne; Lozan Antlaşması'nda Türkiye'ye diğer ülkeler gibi davranıldığına ve Türkiye'nin eşit tutulduğuna dikkati çekmiştir.²⁷⁴

Yusuf Kemal Bey, Doğu Sorunu'ndan başlayarak Osmanlı İmparatorluğunun durumunu, Genel Savaş sonucu Osmanlı İmparatorluğunun parçalanışını, "Sivas Kongresi'nin kararı üzerine Misakı Milli'nin yapıldığını anlatmış Kurtuluş Savaşı'nı özetlemiştir.

Yusuf Kemal Bey, Antlaşmanın ayrıntılarını Komisyon Yazmanı'nın sunacağını belirterek sözü Dışişleri Komisyonu Mazbata Yazmanı İzmir milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey'e [Aras] bırakmıştır.²⁷⁵ Tevfik Rüştü Bey de, Lozan Antlaşması'nı, bölüm bölüm, önemli gördüğü maddeleri tek tek ele almak suretiyle özetlemiş ve Meclis'ten dört Kanun teklifinin kabulünü istemiştir.²⁷⁶

²⁷¹ a.e., s. 197- 211.

²⁷² a.e., s. 218.

²⁷³ a.y.

²⁷⁴ a.y.

²⁷⁵ a.e., s. 219-221.

²⁷⁶ a.e., s. 223.

4.10.3 Güney Sınırı Üzerine Eleştiriler

Antlaşma üzerinde ilk sözü Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu] almıştır. Niyazi Bey, tarihi bir gün yaşandığını belirttikten sonra bu Antlaşma'nın ulusal emelimizi tam olarak yansıttığı, ulusal sınırlar içinde bu devlete tam bağımsızlık verdiği görüşüne katılmadığını söylemiştir. Bazı mebusların Antlaşma'yı Sevr ile karşılaştırdıkları için fazla alkışladıkları görüşünü ifade eden Niyazi Bey, Antlaşma'yı şöyle eleştirmiştir: “bir muahedename tasavvur edilsin ki, mülkün bir kısmında birçok efradı milleti güldürüyor, yine hududu Millînin diğer bir kısmında birçoklarını ağlatıyor. O muahede heyeti umumiyesiyle nakıstır, tam değildir”.²⁷⁷

Niyazi Bey, Antlaşma'nın 16 ıncı maddesini eleştirerek bu maddenin Antlaşma'da yazılı sınırlar dışında kalan arazi üzerindeki haklardan feragat edilmesiyle İmparatorluğumuzun öz Türk memleketlerinin mukadderatlarını da tehlikeye attığını söylemiştir.²⁷⁸

Hiçbir yabancı toprağına saldırmadığımızı, işgal ve tahrip etmediğimizi, kimsenin ocağını yıkmadığımızı, kimsenin toprağında gözümüz olmadığını belirten Niyazi Bey, öz yurdumuzu, öz toprağımızı istediğimizi belirtmiştir.²⁷⁹

Niyazi Bey, Adana vilayeti ve Antep Sancağı'nın Güney'inde kalan Türk sakinlerle Reyhaniye, İskenderun, Antakya ve civarı halkından temsilcilerin 15 Kasım 1921 tarihinde TBMM'ne çekmiş olduğu, Ankara Antlaşması'nca çizilen sınırların dışında kalmış olmalarından yakınan bir telgrafi okumuştur.²⁸⁰ Niyazi Bey, Antlaşmanın bu şekli ile kabul edilemez olduğunu söyleyerek sözlerine son vermiştir.

Yedinci birleşimin üçüncü oturumunda söz alan Yahya Kemal [Beyatlı] Bey, özellikle Güney sınırından söz edeceğini belirterek konuşmaya başlamış ve Güney sınırının böyle çizilmesinden iki yıl önce imzalanan Ankara Antlaşması'nı sorumlu tutmuştur. Yahya Kemal Bey [Beyatlı], Niyazi Bey'in [Ramazanoğlu] Güney

²⁷⁷ a.y.

²⁷⁸ a.e., s. 223-224.

²⁷⁹ a.e., s. 227.

²⁸⁰ a.e., s. 232.

sınırları konusundaki yaklaşımını destekleyerek Ankara İtilafnamesi'nde akli selim hakim olmuş olsaydı Güney sınırının yara gibi kanamayacağını söylemiştir. Yahya Kemal Bey, sınırı kendi görüşüne göre tanımlayarak sınırın Fırat'tan geçmesinin gerektiğini savunmuştur. Antakya ve İskenderun için hiçbir zaman veda saatleri olmadığını söyleyen Yahya Kemal Bey, “*mefkûremizi hiçbir şey durduramayacaktır*” diye sözlerini tamamlamıştır.²⁸¹

4.10.4 Batı Trakya Konusundaki Eleştiriler

Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], Antlaşma'nın içerdiği maddeler arasında esas haklarımızı, meşru haklarımızı, bir kısım ırkdaşlarımızın hayat ve huzurunu tehdit eden birçok madde olduğunu söylemiştir. Gelibolu'daki mezarlıkların gelecekte siyasi ihtiraslar için tecavüz maksatları için kullanılma tehlikesi olduğu görüşünü ileri süren Faik [Öztrak] Bey, Trakya'nın Türk olduğu ve sonsuza kadar Türk kalacağını vurgulamıştır. Trakya'nın bir bütün olduğuna inanan ve Batı ve Doğu Trakya diye ikiye ayrılmasına karşı olan Faik Bey, Lozan'da Trakya konusunda Misakı Milli'nin gereklerinin yerine getirilmediğini savunmuştur. Faik Bey sözlerini, “*Ben kendi hesabıma söylüyorum ki, milletin yaptığı fedakârlıkla mütenasibolmayan bu Muahedeye verilecek benden kırmızıdan başka hiçbir şey yoktur*” diyerek tamamlamıştır.²⁸²

Lozan Antlaşması'nı Misakı Milli açısından yetersiz bulan Menteşe mebusu Şükrü Kaya²⁸³ Bey, konuşmasına şöyle başlamıştır:

“Efendiler! Cihan tarihinin hiçbir millet hesabına kaydetmediği büyük fedakârlıklarla elde ettiğimiz bu büyük zaferden Hükümetimin beklediği netice gayet basit ve mütevazıdır. Misakı Millî dediğimiz Mukaveleyi Milliye ile âleme ilan ettiğimiz mevaddı mütalebat bir cümle ile hulâsa edilebilir (Milli hudutlarımız dâhilinde hür ve müstakil bir Devlet halinde yaşamak). Dünyada her millet için tanılan bu hak evvelleri bizden çok esirgeniyordu. Maatteessüf bu sefer de Lozan'da yine esirgenmiştir. Sekiz ay devam eden bu Lozan Konferanslarının safahati hak ile tegallübün mücadelesi ile malâmaldır. Her zaman olduğu gibi bu defa da hakkın müdafaası yine biz Türklere düşmüştür. Heyeti Murahhasamız bu vazifesini cihanın takdirini celbedecek bir kiyaset ve azim ve metanetle yaptı. Fakat

²⁸¹ a.e., s. 233-234.

²⁸² a.e., s. 241.

²⁸³ Şükrü Kaya Bey, soyadı kanunundan sonra “Kaya” soyadını almıştır.

maatteessüf beklenen neticeyi elde edemedi. Eğer Heyeti Murahhasamız bu neticeyi elde edememiş ise emin olunuz ki, bunun mesuliyeti doğrudan doğruya henüz bize karşı zihniyetlerini değiştirmiyen, hak ve adalet mefhumlarını bize karşı başka türlü taşıyan ve Şark'ta hâlâ emperyalizm fikirlerini taşıyan Garp diplomatlarına aittir.”²⁸⁴

Lozan Antlaşması'nın esaslı anlaşmazlıklar doğuracak tehlikeli hükümler içerdiği görüşünde olan Şükrü Kaya Bey, Batı Trakya'nın Yunanistan ya da Bulgaristan'a ait olmadığını, Türk olduğunu ve olması gerektiğini söylemiştir. Bize yine sulh ve sükûn vermeyecekleri endişesini dile getiren Şükrü Kaya Bey Antlaşma'yı reddetmek mecburiyetinde olduğunu açıklamıştır.

4.10.5 Boğazlar ve Kapitülasyonlar Üzerine Eleştiriler

İzmir mebusu Mustafa Necati Bey²⁸⁵ [Uğural], 22 Ağustos 1923 Çarşamba günü sekizinci birleşimde söz aldığı anda, Antlaşma hakkındaki görüşünü söylemeden önce üç yıl geriye gitmek istediğini belirtmiş ve “*bizi felâketli günlerden saadetli günlere, sevinçli günlere yetiştiren ulu ve aziz milleti bu Kürsü Muallâyı Milletten tizizi ediyorum, takdis ediyorum*” demiştir.²⁸⁶

Mustafa Necati Bey, Antlaşmayı eleştirirken ölmez bir hürmetle bağlı olduğu Delegeler Heyeti'ni değil Batılı diplomatları hedef aldığını belirtmiştir. Eksik olduğunu öne sürdüğü Antlaşma'da kuponlar sorununun çözülmediğini, Musul için bir karar verilmediğini söylemiş, millî iktisadımızın sağlanamadığını savunmuş, Osmanlı Devlet borçlarının çoğunun Türk milletine yüklendiğini savunmuştur. Sağlık danışmanları ve adlî danışmanlar çalıştırılmasının kabulünü eleştiren Mustafa Necati Bey, mezarlıkların tasarrufunun İmzacı Devletlere terk edilmesini garip olarak niteleyerek oyunu kırmızı olarak açıklamıştır.²⁸⁷

Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], bu muazzam eser ve sonucun, yani Barış Antlaşması'nın daha dün düşman ayakları altında çiğnenen yurtlarımızın tekrar bize, bayrağımıza kavuşması olduğunu belirtmiştir. Vasıf Bey, “*bu büyük eser Dumlupınar'da düşmanı bağırtarak kovalıyan kahraman ordunun ve onun arkasında*

²⁸⁴ TBMM ZC, Devre: 2, C: 1, İ: 7, (21.8.1339), s. 235-236.

²⁸⁵ Mustafa Necati Bey, Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce vefat ettiği halde TBMM kayıtlarında ailesinin sonradan aldığı “Uğural” soyadı ile anılmaktadır.

²⁸⁶ TBMM ZC, Devre: 2, C: 1, İ: 8, (22.8.1339), s. 245.

²⁸⁷ a.e., s. 245-249.

kadınıyla, çocuğıyle volkanlardan çıkan alevler gibi yürüyen, düşmanı yakarak ilerliyen bu Türk'ündür. Bu Muahede bize İzmir'i, İstanbul'u, Trakya'yı iade etmiştir. Fakat bunlar bizim sarih haklarımızdır"²⁸⁸ demiştir.

Vâsıf Bey, tekrar kavuştuğumuz bu yerlerin bize geri gelmesinden hissettiğimiz mutluluğu ifade ettikten sonra, Antlaşma'nın geri kalan bölümlerini daha sakin olarak ve itidal ile incelemek gerektiğini söylemiştir. Vasıf Bey, karma mahkemelerin kabulünü eleştirmiş, malî, iktisadî maddelerde, Ticaret Sözleşmesi'nde, Kabotaj sorununda, Osmanlı Devlet Borçları, şirketler ve imtiyazlar konusunda iktisadî ve malî bağımsızlığın güvencede olmadığını söylemiştir. Boğazlarda askersiz ve tarafsız alanlar kabul edilmesini de eleştirmiştir. Draman'dan itibaren Yunan idaresi altındaki Türklerin mübadele ile buraya geldikten sonra ıstırap duyacaklarını, Batı Trakya'daki Türklerin de çok kötü bir Antlaşma ile yerlerinde bırakıldıklarını savunmuştur. Yanan, yıkılan yerlerimize karşılık tazminat alınmamasından duyduğu rahatsızlığı dile getiren Vâsıf Bey Antlaşma'ya "*kabul oyu vermekte mâzur olduğunu*" belirtmiştir.²⁸⁹

4.10.6 Barış Antlaşma'sını Destekleyici Konuşmalar

Bozok mebusu Avni Bey [Doğan], kürsüye geldiğinde konunun önemine karşılık sıraları boş gördüğü için teessürünün zapta geçmesini isteyerek söze başlamıştır.²⁹⁰ Avni Bey, Mondros Mütarekesi'nden bu yana durumu özetlemiş, "*Ve yalnız efendiler, size rica ederim. Bu kahraman, itaat, sabır ve sebatın timsali olan bu kahraman Türk'e, harbettiği müddet kadar sarf ettiği kanlarını toplayacak kadar sulh bahşediniz, sulh! Binaenaleyh şu sözleri söylerken bizim için mümkünüstihsal olan her şeyi tamamen istihsal ettiğine kani olduğum Heyeti Murahhasamıza bütün milletin arkamda olduğunu zannederek beyanı teşekkür eder ve kürsüyü terk ederim*"²⁹¹ demiştir.

²⁸⁸ a.e., s. 249.

²⁸⁹ a.e., s. 252.

²⁹⁰ a.e., s. 254.

²⁹¹ a.e., s. 255.

Avni Bey'in bu sözlerine karşılık, Menteşe mebusu Esad Efendi [İleri], kaybedilen topraklarda yaşayanları hatırlatarak “*Ah Antakya, Trakya. Allah yardım ede sana*”²⁹² diye seslenmiştir.

Başkan Ali Fuat Paşa'nın [Cebesoy] verdiği on dakika aradan sonra sözlerine devam eden Karesi mebusu Ahmed Süreyya Bey [Örgeevren], dünyada hiçbir şeyin mutlak olmadığını söyleyerek Antlaşma'yı ona göre değerlendirmek gerektiğine işaret etmiş, kapitülasyonların kaldırılmasının önemini vurgulamıştır. Hislere yenilmeden muhakeme yürütüp mantıklı düşünmek gereğini söylemiş, bağımsız bir devlet doğurma üzerine kurulmuş olan bir Antlaşma'ya ölü doğmuş çocuk muamelesi yapılmamasını istemiştir.²⁹³

Ahmed Süreyya Bey sözlerini “*Meclisi Celilin bugünkü vazifesi bu Muahedenameyi tasdik ederek onu temin için kanını döken, hayatını feda eden, bütün meşak ve mezahime, bir lûtuflu âlûlâl gibi aguşunu açan millete, müvekkillerimize, henüz kanı kurumıyan yaralarını, sızısı bitmiyen cerihalarını tedavi edebilmek imkânını bahşediniz. Vekili olduğumuz millete, onların pek çok müstahak olduğu bu hakkı vereceğinizden emin olarak sözlerime hâtime veriyorum*”²⁹⁴ diyerek bitmiştir.

21 Ağustos günü Yedinci İçtimada, Yahya Kemal Bey'den [Beyatlı] sonra söz alan İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey [Tanrıöver], Delegeler Heyeti'nin Lozan'dan getirdiği Barış Antlaşması'nın eski bir vasiyet yerine konmuş bir hayat, bir ümit belgesi olduğunu söyleyerek Lozan Antlaşması'nı kabul eden ve onaylayanlardan biri olduğunu açıklamıştır.²⁹⁵

Antlaşma'nın bazı zayıf noktaları olduğunu belirterek eleştirmekten de geri durmayan Hamdullah Suphi Bey, sınırimızın Güney bölgesinde kalan kardeşlerimize yerlerini, yurtlarını terk etmemelerini söyleyerek bir gün geldiğinde eskiden olduğu gibi yarın da ulusal bayrağın gölgesinde beraber yaşamak yolunu bulacaklarını ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.

²⁹² a.y.

²⁹³ a.e., s. 256-257.

²⁹⁴ a.e., s. 258.

²⁹⁵ **TBMM ZC**, Devre: 2, C: 1, İ: 7, (21.8.1339), s. 234-235.

22 Ağustos günkü sekizinci birleşimde, Antlaşma aleyhinde konuşan Vasıf Bey'in [Çınar] ardından söz alan, İstanbul mebusu Süleyman Sırrı²⁹⁶ Bey, Antlaşmanın Avrupa basınında bizim için zafer, burada arkadaşların konuşmalarında ise tamamen aleyhimize yapılmış bir Şey olarak sunulmasının çelişki olduğunu belirtmiştir. Süleyman Sırrı Bey, kendisince Antlaşma'nın ne zafer ne de bir mahkumiyet belgesi olduğunu söylemiştir. Antlaşma'nın, Türk Milletinin dökmüş olduğu kanın büyük bir başarısı olduğunu ifade etmiştir. Antlaşma'nın hiçbir zaman tek taraflı tartışılmaması gerektiğini, her Antlaşma'nın iki taraflı olduğunu bu nedenle Antlaşma'yı ona göre değerlendirmek gerektiğini belirtmiştir. Süleyman Sırrı Bey, kendisinin bu görüş açısına göre, arkadaşlarının eleştirdiği maddeleri zetleyeceğini söylemiştir.²⁹⁷ Antlaşma'yı olumlu açıdan değerlendiren Süleyman Sırrı Bey, konuşmasını "*Binaenaleyh; arz ettiğim gibi bu Muahedenamenin en ziyade kuvvetini, en ziyade merkezi sıklitini teşkil eden kapitülasyonların lğvı suretiyle ve diğer mevaddın lehimizde bulunması dolayısıyla bu Muahedeyi akdedenlere arzı teşekkür ederiz, kendilerini takdir ve tebcil ederiz Gerek Şarkta ve gerek Garpta, Őimalde, Cenupta imanlı göğüsleriyle çarpışan kumandanları tebcil ve takdir ederiz. Ordunun Őehitlerini daima takdis ederiz. Geçen Meclisin azim ve sebatıyla elde ettiğimiz bu Muahede dolayısıyla onları da tebrik ederiz ve binaenaleyh Muahedenin kabulü taraftarı olduğumu arz ederim*"²⁹⁸ diye bitirmiştir.

İstanbul mebusu Abdurrahman Őeref²⁹⁹ Bey, devletimizin elli yıllık geçmişinde her akşam yarın daha iyi olur ümidiyle yattığını ancak ertesini günü daha kötü bulduğunu anlatmıştır. Abdurrahman Şeref Bey, elli yıl önce coğrafya derslerine başlarken memleketin bir ucunun Bosna'da bir ucunun Basra Körfezi'nde olduğunu hatırlatmış, Sevr sonrasında ise Silivri yoğurdandan gümrük alındığını çünkü orasının yabancı, Yunan toprağı olduğunu belirterek "*elimize bir Sulh Muahedenamesi geldi. Arkadaşlar Kırmızı Kitap dediler. Vakaa kabı kırmızı, fakat ii beyaz elhamdlillh*" diyerek Antlaşma'yı desteklediğini ilan etmiştir.³⁰⁰

Abdurrahman Şeref Bey'in ardından söz alan Dışışleri Komisyonu Mazbata Yazmanı Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey [Aras], ülkenin en büyük tarihçisi

²⁹⁶ Süleyman Sırrı Bey 15.12.1925'te vefat ettiğinden soyadı almamıştır.

²⁹⁷ TBMM ZC, Devre: 2, C: 1, İ: 8, (22.8.1339), s. 252-253.

²⁹⁸ a.e., s. 254.

²⁹⁹ Abdurrahman Şeref Bey 19.2.1925'te vefat ettiğinden soyadı almamıştır.

³⁰⁰ TBMM ZC, Devre: 2, C: 1, İ: 8, (22.8.1339), s. 259.

ve kendisi de bizzat canlı tarih olan Abdurrahman Şeref Bey'in Antlaşma'yı övmesinden duyduğu hoşnutluğu dile getirmiş, eleştirilere cevap vermiş ve Türk'ün menfaatinin Antlaşma'yı reddetmemekte olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlamıştır.

4.10.7 İsmet Paşa'nın Konuşması ve Barış Antlaşma'sının Onaylanması

TBMM'nin İkinci Devresinin dokuzuncu birleşimi 23 Ağustos 1923 Perşembe günü oturum Başkanı Ali Fuad [Cebesoy] Paşa, ilk sözü Dışişleri Vekili Malatya mebusu İsmet Paşa'ya vermiştir.

İsmet Paşa, 1914 yılında patlayan Genel Savaşı Türkiye için kapatan Antlaşma'yı sunduğunu söyleyerek sözlerine başlamıştır. İsmet Paşa, Dünya Savaşı'ndan Lozan'a kadar geçen dönemi kısaca özetlemiş, Lozan Konferansı'nı milletimizin Avrupa'nın ortasında davet olunduğu büyük bir sınava benzetmiştir. Lozan Heyeti'nin özenle seçilmiş olduğunu söyleyerek Heyet üyelerine teşekkür eden İsmet Paşa, daha sonra, Lozan Antlaşması'nı ele alarak özellikle eleştirilen noktaları kendi yönünden açıklamıştır.

İsmet Paşa, Osmanlı Devlet Borçları üzerine açıklamaları sırasında, edindiği düşünceye göre borç alanın bir kere aldıktan sonra sürekli verdiğini ve elli yıl sonra borç aldığı kadar borcu olduğunu gördüğünü söylemiş ve yetmiş yılda alınan paralarla bir tek Doğu demiryolunun yapılmış olduğu görüşünü savunmuştur.

Verilen aranın ardından ikinci oturumda açıklamalarını sürdüren İsmet Paşa, Delegation Heyeti'nin yalnız hasımlarıyla değil hasımların telkinlerini ülke içinde yayan ve duyuranlarla da mücadele ettiğini öne sürmüştür. Barış döneminin geldiğini söyleyen İsmet Paşa, mebuslardan ulusun büyük bir geleceğe doğru yürümesi için olanak vermelerini istemiştir.³⁰¹

İsmet Paşa, "... gerçi fakir ve harabız. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarın veya öbür gün behemehal bunları açabilir ve behemehal açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, takati beşer harici değildir. Ve semadan da

³⁰¹ TBMM ZC, Devre: 2, C: 1, İ: 9, (23.8.1339), s. 273-281.

inecek değildir. Bu vasıta muayyen bir hedefe doğru yılmayarak mütemadiyen çalışmaktır. Ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir. Muhterem Vekiller! Mücâdelâtı milliyemizin neticei hâsılasını tâyin edecek olan reylerinizi izhar ediniz. Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir”³⁰² diyerek kürsüden inmiştir.

Başkan, görüşmenin yeterli olduğu ve maddelere geçilmesi yolundaki önergeyi oya koymuş, önerge kabul edilmiştir.

Komisyon Yazmanı Tevfik Rüştü Bey, Komisyona gelen Kanun teklifinin Komisyon tarafından dört ayrı kanun teklifi olarak Meclis’e sunulduğunu izah etmiş ve Kanunlar madde madde işaret oyuyla oylanarak maddeler kabul edilmiştir. Her bir kanunun bütünü, maddelerinin kabul edilmesinden sonra ad okunarak oya sunulmuştur.

Bu arada Çatalca mebusu Şakir Bey [Kesebir] ve arkadaşlarının konferans zabıtlarının kitap olarak yayınlanması hakkındaki önergesi;

Denizli mebusu Mazhar Müfid Bey [Kansu] ve arkadaşlarının Lozan Konferansında görevlerini zeka ve uyanıklıkla yerine getiren Delege, Danışman ve Uzmanlara Meclis adına teşekkür edilmesi hakkındaki önergesi;

Sivas Mebusu Rahmi Bey [Katoğlu] ve arkadaşlarının Hariciye Vekili İsmet Paşa’nın Meclis’te yaptığı son konuşmanın Türkçe ve Fransızca olarak bastırılması hakkındaki önergesi okunmuş ve her üç önerge de oylanarak kabul edilmiştir.³⁰³

Oylama sonuçları geldiğinde, Lozan Barış Antlaşması’nın kabulüne dair birinci kanunun oylamasına 227 kişinin katıldığı, 213 kabul, 14 ret oyu çıktığı anlaşılmıştır. İkinci kanunun oylamasına 220 kişinin katıldığı, 206 kabul, 14 ret oyu çıktığı görülmüştür. Üçüncü kanunun oylamasına 221 kişinin katıldığı, 208 kabul, 13 ret oyu çıktığı belirlenmiştir. Dördüncü ve son kanunun oylamasına 225 kişinin katıldığı 212 kabul, 13 ret oyu çıktığı saptanmıştır.

Sonuçların alınmasından sonra, Başkan Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, dört Kanunun da kabul edilip onaylandığını ilan etmiştir.

³⁰² a.e., s. 281.

Ertuğrul mebusu Fikret Bey [Onuralp] ve arkadaşlarının barışın elde edilmesinde en büyük etken olan şanlı ve kahraman ordumuza Meclis'in selam ve şükranlarının gönderilmesi önergesi oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Bozok mebusu Süleyman Sırrı Bey'in [İçöz] Antlaşma'nın tasdiki dolayısıyla, zaferin kazanılması uğrunda şehit olanların ruhlarına, 23 Nisan 1920 günü Meclis'in açılış duasını yapan Bursa mebusu Mustafa Fehmi Efendi'nin [Gerçekler] dua okuması önergesi oy birliğiyle kabul edilmiş, Mustafa Fehmi Efendi kürsüye gelerek dua ve Fatiha okumuştur. Bunun ardından, Başkan Ali Fuad Paşa saat 5,55'te birleşime son vermiştir.³⁰⁴

4.10.8 Lozan Barış Antlaşması'na Muhalif Oy Kullanan Mebuslar

TBMM'nin İkinci Devresi'nde, Birinci Meclis'te oluşmuş olan ve İkinci Grup adıyla tanınan muhalif milletvekilleri yeniden seçilemeyip Meclis'in İkinci Devresinde yer almadıkları halde, üyeleri titizlikle seçilen bu meclisin açılmasının üzerinden sadece 12 gün geçmiş olmasına karşın, bazı mebuslar dört kanun olarak görüşülen Lozan Antlaşması'nın reddedilmesi yönünde oy kullanmışlardır.³⁰⁵

Lozan Sulh Muahedesi'nin kabulüne dair birinci kanun'a 14 ret, ikinci kanun'a 14 ret, üçüncü kanun'a 13 ret, dördüncü kanun'a 13 ret oyu çıkmıştır.

On üç mebus, Mentеше mebusu Hoca Esat Efendi [İleri], Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey [Kılıç]³⁰⁶, Adana mebusu Zamir Damar Bey [Arıkoğlu], İzmir mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural], Gaziantep mebusu Mehmet Ali Bey [Cenani], Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı], Mardin mebusu Necip Bey [Güven], Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu], Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran], Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin], Mentеше mebusu Şükrü Bey [Kaya], Mersin mebusu Besim Bey [Özek] dört kanuna da ret oyu vermişler, buna karşılık Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], birinci ve ikinci

³⁰³ a.e., s. 284.

³⁰⁴ a.e., s. 285.

³⁰⁵ Ahmet Demirel, "TBMM'de Lozan görüşmeleri", **Toplumsal Tarih**, S: 115 (Temmuz 2003), s.

81.

³⁰⁶ Kılıç Ali Bey, "Kılıç" lakabını soyadı olarak almıştır.

kanunlara ret oyu vermiş, üçüncü ve dördüncü kanunların oylamasına ise katılmamıştır.

Red oyu verenlerden, İzmir mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural], Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı], Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu], Mentеше mebusu Şükrü Bey [Kaya] ve Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], Meclis kürsüsüne gelerek Antlaşma'yı eleştirmişlerdir. Mentеше mebusu Hoca Esat Efendi [İleri] ise, söz alıp kürsüye çıkmamakla beraber, görüşmeler sırasında, oturduğu yerden Antlaşma'yı birkaç kez eleştirmiştir.

Buna karşılık, Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey [Kılıç], Adana mebusu Zamir Damar Bey [Arıkoğlu], Gaziantep mebusu Mehmet Ali Bey [Cenani], Mardin mebusu Necip Bey [Güven], Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran], Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin], Mersin mebusu Besim Bey [Özek], söz alıp konuşmamışlar ancak oylamada red oyu kullanmışlardır.

Lozan Barış Antlaşması'na ret oyu kullanan on dört mebusun kısa özgeçmişleri şöyledir:

Mentеше mebusu Hoca Esat Efendi [İleri], 1882 Gümölcine doğumludur. Medrese eğitimi görmüş olup idadi ve medrese öğretmenidir. TBMM'de, Birinci Dönem Aydın, İkinci Dönem Mentеше milletvekili olarak bulunmuştur.³⁰⁷

Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey [Kılıç], 1889 İstanbul doğumludur. İdadi eğitimi görmüş olan Kılıç Ali Bey, asker olup Maraş ve Antep Havalisi Kuvayı Milliye Kumandanlığı tapmıştır. TBMM'de, Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Dönem Gaziantep milletvekili olarak bulunmuş ve 14.7.1971 tarihinde vefat etmiştir.³⁰⁸

Adana mebusu Zamir Damar Bey [Arıkoğlu], 1883 Adana doğumlu olup ticaret ve çiftçilikle uğraşmıştır. TBMM'de, Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Dönem Adana, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Dönem Seyhan milletvekilliği yapmış ve 8.4.1969 tarihinde vefat etmiştir.³⁰⁹

³⁰⁷ TBMM Albümü 1920–1991, s. 4.

³⁰⁸ a.e., s. 20.

³⁰⁹ a.e., s. 1.

İzmir mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural], 1892 İzmir doğumludur. Hukuk eğitimi görmüş olan Mustafa Necati Bey, Avukatlık, Öğretmenlik, Gazetecilik yapmıştır. TBMM’de, Birinci Dönem Saruhan, İkinci ve Üçüncü Dönem İzmir milletvekili olarak bulunan, – Mübadele, İmar ve İskan ve Adalet Vekillikleri yapan Mustafa Necati Bey, Maarif Vekilliği görevinde Harf İnkılabı’nın uygulanmasına, Millet Mektepleri’nin kurulmasına katkıda bulunmuş, bu görevdeyken 1.1.1929’da apandisit ameliyatı sonrasında vefat etmiştir.³¹⁰

Gaziantep mebusu Mehmet Ali Bey [Cenani]³¹¹, 1872 İstanbul doğumlu olup, çiftçilik yapmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci ve İkinci Dönem Halep, Üçüncü ve Dördüncü Dönem Antep; TBMM, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Gaziantep Milletvekilliğinde ve Ticaret Bakanlığında bulunmuş, 5.12.1934 tarihinde vefat etmiştir.³¹²

Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar], 1892 İzmir doğumludur. Hukuk eğitimi gören Vasıf Bey, İzmir Maarif Müdürlüğü, yazarlık, daha sonra da, Prag, Peşte, Moskova, Roma Büyükelçiliği yapmıştır. TBMM’de, İkinci Dönem Saruhan (istifa: 26.10.1925), Üçüncü Dönem (Ara seçim, İstifa: 1.6.1932) ve Dördüncü Dönem İzmir milletvekilliği, TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği ve Başkanvekilliği ile Eğitim Bakanlığı yapmış, 3.6.1935 tarihinde vefat etmiştir.³¹³

Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı], 1884 Üsküp doğumlu olup Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Tarih Bölümü mezunu, Darüşşafaka Tarih ve Edebiyat öğretmeni, İstanbul Darülfünunu Müderrisi, Şair ve Yazardır. Varşova, Madrid, Lizbon Orta Elçiliği görevlerinde bulunmuştur. TBMM’de, Üçüncü Dönem (İstifa: 23.5.1926), Dördüncü Dönem Yozgat, Beşinci ve Altıncı Dönem Tekirdağ, Yedinci Dönem İstanbul milletvekilliği yapmış olup 1.11.1958 tarihinde vefat etmiştir.³¹⁴

³¹⁰ a.e., s. 41.

³¹¹ Mehmet Ali Cenani Bey “Cenani” lakabını soyadı olarak almıştır.

³¹² **TBMM Albümü 1920–1991**, s. 20.

³¹³ a.e., s. 68.

³¹⁴ a.e., s. 72.

Mardin mebusu Necip Bey [Güven], 1876 Mardin doğumludur. Mardin Ziraat Bankası Şube Müdürlüğü yapmış olan Necip Bey, TBMM’de, Birinci ve İkinci Dönem Mardin milletvekilliği yapmış ve 10.1.1960 tarihinde vefat etmiştir.³¹⁵

Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu], 1889 Tarsus doğumlu, Mülkiye mezunu olup, Hariciye Vekâleti Müşavirliği yapmıştır. TBMM’de, İkinci Dönem Mersin Milletvekilliği yapmış ve 20.5.1965’de vefat etmiştir.³¹⁶

Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran], 1870 Edirne doğumludur. Rüştüye mezunu olup ziraatle uğraşmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Dönem Edirne mebusu, TBMM, Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Dönem Edirne milletvekili, TBMM Başkanvekili olarak görev yapmış, 2.1.1948’de vefat etmiştir.³¹⁷ Faik [Kaltakkıran] Bey, Trakya-Paşaeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti kurucusu ve idare heyeti üyesidir.³¹⁸

Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin], 1866 Urfa doğumludur. Medrese eğitimi görmüş olan Saffet Efendi, Urfa Halveti Dergâhı Postnişinidir. Osmanlı Meclisi Mebusanı Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem Urfa mebusu, TBMM, 2. Dönem Urfa milletvekili olup 27.10.1950 tarihinde vefat etmiştir.³¹⁹

Menteşe mebusu Şükrü Bey [Kaya], 1883 İstanbul doğumlu olup, Galatasaray ve Hukuk Mektebinde eğitim görmüş, Fransa’da ihtisas yapmış, İzmir Belediye Başkanı olmuştur. TBMM’de, İkinci Dönem Mentşe, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Dönem Muğla milletvekili, Tarım, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları yapmıştır. 10.1.1959 tarihinde vefat etmiştir.³²⁰

Mersin mebusu Besim Bey [Özek], 1882 Tarsus doğumludur. İstanbul Hukuk Mektebi’nde okuyan Besim Bey, Dava Vekilliği, Bidayet ve İstinaf Mahkemesi Azalığı, Sulh Hukuk Hakimliği ve Savcılık yapmış, TBMM’de İkinci Dönem Mersin Milletvekilliğinde bulunmuştur. Vefatı, 21.1.1965’dir.³²¹

³¹⁵ a.e., s. 37.

³¹⁶ a.e., s. 66.

³¹⁷ a.e., s. 14.

³¹⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, C:1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 124-125.

³¹⁹ **TBMM Albümü 1920–1991**, s. 71.

³²⁰ a.e., s. 66.

³²¹ a.y.

Tekirdağ mebusu Faik Bey [Öztrak], 1882 Malkara doğumludur. Mülkiye eğitimi görmüş olup, Dahiliye Vekaleti Teftiş Kurulu Genel Müdürlüğü yapmıştır. TBMM’de, Birinci Dönem Cebelibereket, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Dönem Tekirdağ Milletvekilliğinde, TBMM Başkanvekilliği ile Dahiliye Vekilliğinde bulunmuş, 30.5.1951 tarihinde vefat etmiştir.³²²

Barış Antlaşmasını onaylayan kanunlardan dördüne de ret oyu veren mebuslardan, Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi olan Mardin mebusu Necip Bey [Güven] ile Menteşe mebusu Hoca Esat Efendi [İleri], İkinci Meclis'ten sonra bir daha milletvekili seçilememişlerdir. Birinci Meclis'te mebus olmayan Mersin mebusu Besim Bey [Özek], Mersin mebusu Niyazi Bey [Ramazanoğlu] ve Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi [Yetkin] de İkinci Meclis'ten sonra bir daha seçilememişlerdir.

Buna karşılık, Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi olan İzmir mebusu Mustafa Necati Bey [Uğural] Üçüncü Dönemde de mebus seçilmiş ve Maarif Vekili görevini sürdürürken 1929'da vefat etmiştir. Birinci Meclis'te mebus olmayan Saruhan mebusu Vasıf Bey [Çınar] de Üçüncü ve Dördüncü Dönemlerde de seçilmiş ve mebusluğu sürerken 1935'te vefat etmiştir.

Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi olanlardan, Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey Üçüncü Dönem sonuna (1931); Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey Beşinci Dönem sonuna (1939); Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran] Altıncı Dönem sonuna (1943); Adana mebusu Zamir Bey [Arıkoğlu] Yedinci Dönem sonuna kadar (1946) mebusluklarını aralıksız sürdürmüşlerdir.

Birinci Meclis'te mebus olmayan Menteşe mebusu Şükrü Bey [Kaya] mebusluğunu Beşinci Dönem sonuna (1939); Urfa mebusu Yahya Kemal Bey [Beyatlı] ise Yedinci Dönem sonuna kadar (1946) sürdürmüşlerdir.

Kanunların ilk ikisine ret oyu verip üçüncü ve dördüncü kanunun oylanmasında oy kullanmayan, Faik Bey [Öztrak], Birinci Meclis'te (Cebelibereket mebusu olarak) Birinci Grup üyesidir ve mebusluğunu Tekirdağ milletvekili olarak Sekizinci Dönem sonuna (1950) kadar aralıksız sürdürmüştür.

³²² a.e., s. 10.

4.11 Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de Kabulünün Türk Basınına Yansımaları

İkdam gazetesi, “*Meclisin açılması arifesinde*” yazısında, milletin, milli bir zafer olarak görüp imzalanmasını alkışlarla karşıladığı Lozan Barış Antlaşması'nın Meclis tarafından da alkışlarla onaylanmasını beklediğini, bunun işgal altındaki toprakların tahliyesini de çabuklaştıracağını yazmıştır.³²³ **İkdam**, daha sonra, “*Yeni Meclis yarın sabah 1.30'da küşad edilecektir*” haberinde Meclisin Lozan Antlaşması'nı Pazartesi günü ele alacağını yazmıştır.³²⁴

Vakit'te Asım Bey [Us], “*Meclis açılıyor*” yazısında Yeni Meclis'in önünde İsmet Paşa'nın birkaç gün içinde Ankara'ya getireceği Antlaşma'yı ele almak görevi bulunduğunu belirterek Meclisin bu görevi başarıyla yerine getirmesini yani Antlaşmayı onaylamasını beklediğini yazmıştır.³²⁵

Meclis'in açılışı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı ve Lozan Antlaşması ile elde edilen kazanımlara değindiği konuşma “*Büyük Millet Meclisi'nin riyasetine bilittifak Gazi Paşa Hazretleri intihab olunmuşlardır*” manşetiyle çıkan **Vakit**'te okurlara sunulmuştur.³²⁶

Hükümet'in Lozan Antlaşması'nın onaylanmasıyla ilgili olarak sunduğu kanunlar ve bu kanunlara ilişkin Hariciye Encümeni Mazbatası, gazetelerde yer bulmuştur. **Vakit**, “*Mustafa Kemal Paşa, bu muahede senin eserindir*” başlığını attığı haberde Meclis'teki toplantıyı ve Hariciye Encümeni Mazbatasını ele almıştır. Hariciye Encümeni Mazbatasını Katip Ruşen Eşref Bey'in [Ünaydın] okuduğunu, sonra Hariciye Encümeni Reisi Yusuf Kemal Bey [Tengirşek] ile Mazbata Muharriri Tevfik Rüştü Bey'in [Aras] kanunlar lehinde konuştuklarını yazmıştır. İlk gün, Mersin Mebusu Niyazi Bey'in [Ramazanoğlu] Antakya, Musul konularını ve Osmanlı dışında kalan ülkelerin topraklarının terk edilmesini eleştiren ve Lozan Antlaşması'nın reddettiğini belirttiği konuşması da **Vakit**'te duyurulmuştur. **Vakit**, Güney sınırları dışında kalan Türklere duygusal bir biçimde seslenen Hamdullah Suphi Bey [Tanrıöver] ile, yine Güney sınırları dışında kalanlardan söz eden Yahya

³²³ **İkdam**, 7 Ağustos 1339, s. 1.

³²⁴ **İkdam**, 10 Ağustos 1339, s. 1.

³²⁵ **Vakit**, 11 Ağustos 1339, s. 1.

³²⁶ **Vakit**, 14 Ağustos 1339, s. 1.

Kemal Bey'in [Beyatlı] konuşmalarına ikinci sayfasında yer vermiştir. Trakya sınırı konusunda eleştirileri olan Şükrü Kaya Bey'in "Trakya'da 1913 hududunun bile temin edilemediğini" söylediği konuşması da bu sayfada yer bulmuştur.³²⁷

Hakimiyeti Milliye, Hariciye Encümeni'nin Antlaşma hakkındaki dört kanunu benimseyerek Genel Kurula gönderdiğini manşete çıkarmış, Hariciye Encümeni mazbatasını ve Meclis'te yapılan konuşmaları zabıtlardan okurlarına duyurmuştur.³²⁸

İkdam da, çerçeve içine aldığı "*Encümeni Hariciye Mazbatası hakkında tafsilatı mütemmin*" yazısıyla mazbata hakkında okurlarına ayrıntılı bilgi vermiştir.³²⁹

Vakit, Meclis görüşmelerini zabıtlardan ayrıntılı biçimde vermeye ertesi gün de devam etmiştir. Saruhan Mebusu Vasıf Bey'in [Çınar], Lozan Antlaşmasına yönelttiği Düyunu Umumiye, Batı Trakya, Antakya ve Yunanlıların yıkımına karşılık tazminat alınmaması konularındaki eleştirileri ve kabul oyu vermeyeceğini açıklaması **Vakit**'te yer almıştır. **Vakit**, İzmir mebusu Mustafa Necati Bey'in [Uğural], Antlaşma'nın eksik olduğu yönündeki eleştirilerine ve "*Ben yangın içinde felaketleri gözüyle gören milyonlarca Türkün bu felaketi karşısında kalbi itireyen arkadaşınızdan onun için (muahedeyi göstererek) bu maddeleri saran kırmızı kabin renginde oydan başka bir şey yok*" sözlerine yer vermiştir. Antlaşma lehinde konuşan İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey, Bozok mebusu Avni Bey [Doğan] ve İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey'in Antlaşma lehindeki konuşmaları ile Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri Tevfik Rüştü Bey'in [Aras] Antlaşma'nın onaylanması yönündeki konuşması **Vakit**'in bu sayısında yer bulmuştur.

Vakit muhabiri, Osmanlı döneminin son vakanüvisti, Tarihi Osmani Encümeni'nin ilk Başkanı Abdurrahman Şeref Bey'in konuşması sırasında Meclis'i şöyle betimlemiştir:

"Abdurrahman Şeref Bey, kürsüye çıkmış, İsmet Paşa, iyi işitebilmek için hitabet kürsüsünün basmağına çıkıp orada dinlemeyi yeğlemiştir. Abdurrahman Şeref Bey, hislenerek ağladı. Bunun üzerine kitabet vazifesini ifa eden Ruşen Eşref Bey kendini zabt edemeyerek gözlerinden yaşlar boşandı. Yusuf Akçora Beyle diğer birçok mebuslar da teessürlerinden ağladılar. Abdurrahman Şeref Bey'in gözyaşları arasındaki nutku çok defa

³²⁷ **Vakit**, 22 Ağustos 1339, s. 1-2.

³²⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 22 Ağustos 1339, s. 1.

³²⁹ **İkdam**, 23 Ağustos 1339, s. 1.

alkışlandı. İsmet Paşa da dinliyor, ara sıra küçük not defterine önemli noktaları ileride cevaplamak için yazıyordu. Mustafa Kemal'in kaşlarının çatıklığı birinci içtimada olduğu gibi devam ediyordu".³³⁰

Vakit, aynı sayısında ilginç bir iktibasa da yer vermiştir. Londra'da yayınlanan **The Daily Telegraph** gazetesinin 18 Ağustos 1923 Cumartesi günkü sayısının birinci sayfasının klişesini basan **Vakit**, **The Daily Telegraph** gazetesinin İstanbul özel muhabirinin "*Türk Meclisi - İhtilaf İşaretleri- Mustafa Kemal'in dalkavukları*" başlıkları altında 217 mebusun 185'inin asker olduğunu ve ordunun oylamadaki tavrını daha belirlemediğini söyleyen, Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir anlaşmazlık olduğunu öne süren yazısı üzerine **Vakit**, "*İstanbul'u nelerden tahliye edeceğiz?*" diye sormuş ve "*Bir İngiliz gazetesinin İstanbul'da aramızda oturan muhabiri Hükümetimizi ve milletimizi nasıl tahkir ediyor*" demiştir.³³¹

İkdam gazetesi, "*Meclis'te Muahede*" başlıklı yazısında, Lozan Barış Antlaşması'nı eleştiren mebusların sınır bölgelerinden olduklarına değinmiş ve şöyle yazmıştır: "*itirazları dermeyan eden mebuslardan birçoğunun o hudutlar üzerinde bulunan seçim daireleri mebusları ve o ahalimiz vekilleri oldukları itirazlarındaki samimiyete ve iddialardaki sıhhat ve isabete inanmamak mümkün olmaz.*" **İkdam**, bu mebusların konuşmalarından Meclis'in ruh halinin Lozan Antlaşması ile belirlenen sınırların her yerinin isteklerimizi karşılamadığı kanaatini yansıttığı sonucuna varmıştır.³³²

Görüşmelerin son günü İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma, **Hakimiyeti Milliye**'de İsmet Paşa'nın fotoğrafı eşliğinde verilmiştir. Gazete "*Büyük Millet Meclisi dün Hariciye Vekilinin belîğ bir nutkundan sonra Muahede'yi kabul ve tasdik eyledi*" başlığını atmıştır.³³³

Aynı konuşma **Anadolu'da Yenigün** gazetesinde, "*İsmet Paşamız dünkü muahedenin tasdikinden evvel tarihi nutkunu irad eyledi*" başlığı altında ve İsmet Paşa'nın üniformalı bir fotoğrafı ile yayınlanmıştır.³³⁴

³³⁰ **Vakit**, 23 Ağustos 1339, s. 1-2.

³³¹ **Vakit**, 23 Ağustos 1339, s. 1.

³³² **İkdam**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

³³³ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

³³⁴ **Anadolu'da Yenigün**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

İkdam da, İsmet Paşa'nın konuşmasını “*Dün Hariciye Vekili İsmet Paşa Muahede hakkında Meclis'te beyanatta bulundu*” başlığıyla vermiştir.³³⁵

“*İsmet Paşa Hazretlerinin irad ettiği cevabi nutkun*” Türk milletini selamet ve saadete götüren bir rehber olduğunu yazan **Vakit**, nutuk sırasında Büyük Millet Meclisi'ndeki havayı şöyle betimlemiştir: “... Localar erkenden işgal edilmişti. Latife Hanımefendiyle diğer Türk Hanımları Ankara'da bulunan ecnebler ve gazeteciler misafir localarında sulhu yapan muzaffer kumandanın bu tarihi celsede söyleyeceği tarihi sözleri dinlemek için hazırlanmışlardı. ... İsmet paşa kürsüye geldiğinde sarı çantası kolundaydı. İçinden Sulh Muahedenamesi'ni çıkarmış, sonra not defterini karıştırarak yüksek bir sesle nutkuna başlamıştır. Yüzünde hâlâ yorgunluk ifadesi gitmemişti. Sol elini pantolonun cebine sokmuş, sağ elinin işaretlerini sözlerine terfik ediyordu. Gazi Mustafa Kemal, kahverengi kalpağını giymiş yanında ise Rıza Nur oturuyordu. İcra Vekilleri Heyetinin üyeleri ön sırada oturmuşlar, Paşa'yı tüm dikkatleriyle dinliyorlar ve not alıyorlardı. Nutkun devamı müddetince hürmetkar bir sessizlik hakim olmuştu. Bugün Büyük Millet Meclisi tarihi anlarından birini yaşamıştır. İsmet Paşa'nın sözleri zaman zaman şiddetli alkışlar ve tasvibkar seslerle karşılanmıştır.”³³⁶

İsmet Paşa'nın konuşması ertesi gün **Vakit**'te ilk sayfada “*İsmet Paşa'nın Muahede hakkındaki nutkunun tam ve resmi metni*” başlığı altında başlamış, ikinci sayfanın tamamını kapladıktan sonra üçüncü sayfada sona ermiştir.³³⁷

Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylandığı **Tevhidi Efkar**'da “*Millet Meclisi dün tarihi bir celsede mücahedei millimizin beratu zaferi olan sulh muahedesini kabul etti*” diye verilmiştir. Haberde, Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin dört kanundan ikisinin 14 muhalif oya karşılık 208 oyla, ikisinin de 13 muhalif oya karşılık 205 oyla kabul edildiği yazılmıştır. **Tevhidi Efkar**, Antlaşma'nın kabulünden sonra, Bursa mebusu Mustafa Fehmi [Gerçeker] Efendi'nin dua ederek memleketin selametini temin uğrunda canlarını feda edenlerin ruhuna fatiha ithaf eylediğini yazmıştır.³³⁸

³³⁵ **İkdam**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

³³⁶ **Vakit**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

³³⁷ **Vakit**, 25 Ağustos 1339, s. 1.

³³⁸ **Tevhidi Efkar**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

TBMM kararı, **İleri**'de çerçeve içinde “*Muahedenin Meclisimiz tarafından tasdiki*” başlığı altında duyurulmuştur. **İleri**, İsmet Paşa'nın “askeri hareketle kazanacağımızı, kan dökmeden kazandık. Lozan Konferansı Avrupa'nın karşısında, milletimiz için bir imtihandı” dediğini aktarmış, İsmet Paşa'nın, dünyanın oylama sonucunu beklediğini söylediğini belirterek, Antlaşma'nın 14 muhalife karşı 213 oyla kabul edildiğini yazmıştır.³³⁹

Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de kabulünün ardından TBMM'nin İstanbul Temsilcisi Adnan Bey'in [Adıvar], Müttefik temsilcilerine Hariciye Vekaleti'nin notasını vererek tahliyenin başlatılmasını istediği, **Vakit**'te “*Muahedenin tasdiki Müttefiklere tebliğ edildi*” haberiyle çerçeve içinde duyurulmuştur. Aynı sayfada Bostancı ve Maltepe'deki İngiliz kıtalarının toplarının gemilere yüklendiği ve boşaltılan yerlerin bugün teslim edilmesine başlanacağı da haber verilmiştir.³⁴⁰

Vakit'in “*İngiliz kıtaatı Anadolu cihetinin tahliyesini süratle ikmal ediyorlar*” haberine göre İstanbul Kumandanı Selahattin Adil³⁴¹ Paşa ile İngiliz İşgal kuvvetleri Komutanı General Harrington, tahliye konusunu görüşmüşlerdir.³⁴²

İkdam, “*Tahliye muntazam devam etmektedir*” başlıklı haberinde tahliyeye en önce İngilizlerin başladıklarını, en son da İtalyanların tahliyeyi gerçekleştireceklerini ve tahliyenin mutlaka belirli sürede tamamlanacağını yazmıştır.³⁴³

İleri, “*Dört sene on buçuk aydan beri şehrimizde bulunan müttefikler bir daha Türkün hürriyetine baş sokmamaya ahd etseler yeridir*” başlığıyla İşgal kuvvetlerinin tahliyesinin tamamlandığını haber vermiştir.

Tahliyenin sona erdiğini **Vakit**, “*Bugün istiklal şehitlerinin kanlarıyla kızaran vatan ufuklarında esaret zincirinin son halkasını eriten güneşler doğuyor*” başlığıyla duyurmuştur.³⁴⁴

³³⁹ **İleri**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

³⁴⁰ **Vakit**, 24 Ağustos 1339, s. 1.

³⁴¹ Selahattin Adil Paşa, Soyadı Kanunu'ndan sonra “Adil” soyadını almıştır.

³⁴² **Vakit**, 25 Ağustos 1339, s. 1.

³⁴³ **İkdam**, 25 Ağustos 1339, s. 1.

³⁴⁴ **Vakit**, 2 Ekim 1339, s. 1.

İkdam da “*İstanbul halkı artık hürriyetine kavuştu, işgal ve esaret kalktı*” başlığını atmıştır.³⁴⁵

Türk ordusunun İstanbul’a girişini **Hakimiyeti Milliye**, “Muzaffer Türk orduları yarın sabah hürriyetine kavuşan İstanbul’a giriyor. Türk askerinin Hicri 857’de ilk defa fethettiği İstanbul, genç Türkiye’nin muzaffer orduları Hicri 1342’de ikinci ve son defa İstanbul’u fethediyorlar. Cihan ve tarih için bu olay çok önemlidir” diye haber vermiştir.³⁴⁶

İkdam, sevincini şu sözlerle sayfalarına yansıtmıştır: “*İstanbul bugün şanlı kurtarıcılarına kavuşuyor. Bütün İstanbul halkı, kendilerinin esaretten kahramanane bir surette kurtaran muzaffer orduya, tek bir vücut gibi bir hisle, bir lisanla arzı şükran ve minnet ediyor. İkdam da halkın bu hissine tercüman ve onunla hep bir dille kahraman kurtarıcılarına hoş geldin diyor.*”³⁴⁷

İkdam, İstanbul’un kurtuluşunu yaşadktan sonra, ertesi gün de şunları yazmıştır: “*İstanbul, kendi kurtarıcılarını pek derin bir samimiyet ile ve pek büyük bir merasimle istikbal etti. Esaretin her nevi cevr ve zilletlerini görmüş olan İstanbul halkı, kendisini o esaretten kurtarmış olanlara karşı dün minnet ve şükranının asarını gösterdi.*”³⁴⁸

Kurtuluş sevinci **Vakit** sütunlarına da şöyle yansımıştır: “*Beş yıl vatansız kalan İstanbul Türkleri alkışlar içinde kahramanların elinden ebedi istiklal ve ebedi şeref beratını aldı.*”³⁴⁹

³⁴⁵ **İkdam**, 3 Ekim 1339, s. 1.

³⁴⁶ **Hakimiyeti Milliye**, 5 Ekim 1339, s. 1.

³⁴⁷ **İkdam**, 6 Ekim 1339, s. 1.

³⁴⁸ **İkdam**, 7 Ekim 1339, s. 1.

³⁴⁹ **Vakit**, 7 Ekim 1339, s. 1.

SONUÇ

Türk Ordusu'nun, İzmir'i geri alması ve Çanakkale'den İzmit'e Anadolu'yu düşman kuvvetlerinden temizlemesiyle Kurtuluş Savaşı zafere ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum, Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri devam eden savaş halinin Türkiye bakımından hukuken sonuçlandırılması gereğini doğurmuştur. Bu amaçla bir Barış Konferansı toplanmasının ilk gündeme gelişinden başlayarak TBMM'nin başat konularından biri Barış Konferansı olmuştur. Resmi adıyla “*Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı*”; öncesi, Konferans'ın ilk evresi ile kesinti dönemi ve Konferans sonrasında TBMM gündeminde yoğun olarak yer almıştır.

TBMM'deki Lozan görüşmelerinin belirgin özelliği, Konferans'ın açılmasından önce, Konferans'a gidecek delegeler ve onlardan beklentilerin belirlenmesi, 20 Kasım 1922'de açılan Konferans'ın ilk evresinde Konferans'ın gidişatı hakkında bilgi edinmek, Konferans'ta Müttefiklerin tutumunun eleştirilmesi ve ele alınan konular hakkında mebusların kendi görüşlerini belirtmeleri olarak ortaya çıkmıştır. Konferans'ın 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramasından sonra TBMM'de, Konferans'ın kesintiye uğramasına neden olan Müttefik tasarısı ile Konferans'ın ilk evresinde Türk Heyeti'nin uygulamaları ele alınmış, Müttefik tasarısına karşı savlar ve öneriler mebuslarca öne sürülmüştür. TBMM tarafından Hükümet'e onay verilmesinin ardından TBMM'nin seçim nedeniyle çalışmalarına son vermesi nedeniyle Konferans'ın 23 Nisan 1923'de başlayan ikinci evresinde TBMM'de Lozan üzerine tartışma söz konusu olmamıştır. Hükümet, Birinci Meclis'ten aldığı güvenoyu ile Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamış ve seçimlerden sonra oluşan yeni Meclis'in karşısına onay için getirmiştir. Lozan görüşmelerinin ikinci evresinde Meclis'in çalışma halinde olmayışı, Hükümet'in Lozan Konferansı'nda daha serbest davranmasını sağlamış ve barışı imzalamasını bir ölçüde kolaylaştırmıştır.

TBMM'de Barış Konferansı konusu, daha 18 Ekim günkü gizli oturumda, Barış Konferansı'na katılacak delegeler henüz belirlenmemişken, İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliği'ne getirilmesinden de bir hafta önce, Barış Konferansı'na katılacak delegelere

verilecek Talimat'ın çerçevesinin çizilmesi hakkında Malatya mebusu Sıtkı Bey [Gür] tarafından verilen bir önergeyle Meclis kürsüsüne taşınmıştır. Bu oturumda Lozan görüşmeleri boyunca Meclis-Hükümet yetki tartışması olarak belirecek tartışmaların bir erken örneği yaşanmıştır.

Barış'ın ilk söz konusu olmasından başlayarak mebuslar Barış Konferansı'ndan beklentilerini TBMM'de ifade etmeye başlamışlar; Konferans'ta olup bitenler hakkında hemen ve etraflıca bilgi edinmek istemişler ve bu isteklerini sözlü ve yazılı soru önergeleriyle TBMM Başkanlığı ile TBMM Hükümeti'ne iletmışlerdir. Hükümet ise, dönem boyunca, mebuslara cevap vermek için Lozan'dan bilgi gelmesini beklemiş, Lozan'dan kesin bilgi gelmeden açıklama yapmaktan kaçınmıştır.

Konferans'ın yapıldığı dönemdeki haberleşme koşullarının yetersizliği TBMM görüşmelerini etkilemiştir. Lozan müzakereleri boyunca Lozan ile Türkiye arasındaki iletişim ciddi bir sorun olmuştur. Telgraf haberleşmesi, daha güvenli olacağı gerekçesiyle Romanya üzerinden yapılmış, yine de ulaşmayan, geç ulaşan ve okunamayacak biçimde ulaşan telgraflar yüzünden aynı telgraf tekrar tekrar gönderilmek zorunda kalınmıştır. Uzun yazışmalar birden fazla telgrafa bölünerek çekilmiş, karşı tarafta birleştirilmiştir. Bir bölümü eksik olduğu için tamamlanamayan telgraflar için defalarca yazışma yapılmıştır. Telgraf haberleşmesinin bu sakıncaları karşısında kuryeler devreye sokulmuş; Lozan Heyeti'ndeki kuryeler Lozan İstanbul arasında yazışmaları bizzat taşımışlardır. Kuryelerin devreye sokulmasından sonra da haberleşmenin temelini telgraf oluşturmaya devam etmiş, telgraf haberleşmesinden görüşmelerin sonuna kadar vazgeçilememiştir.

Telgraf haberleşmesinin bir sakıncası da, telgrafların karşı taraf tarafından okunma riski olmuştur. Her ne kadar telgraflar şifreli çekilse de, Lozan'daki Türk Heyeti ile Türkiye arasında karşılıklı gönderilen telgrafların (en azından bazılarının) İngilizler tarafından okunduğu sonradan açıklanan İngiliz gizli belgelerinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Henderson, 26 Mayıs 1923 günü İstanbul'dan Londra'ya, İngiliz Dışişleri Bakanlığına, Marquess Curzon'a hitaben çektiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey imzalarıyla İsmet Paşa'ya tazminatlar hakkında çekilen telgrafın içeriği hakkında bilgi vermiştir. Henderson, burada Rauf Bey'in 25 Mayıs 1339 tarih ve 155, 156 numaralı ve Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Mayıs 1339 tarih ve 165 numaralı telgraflarından söz etmiştir.

Henderson'un Lozan'da Sir Rumbold'a gönderdiği ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na da iletilmiş olan 30 Mayıs 1923 tarihli telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, tazminatlar konusunda Vekiller Heyeti'nin İsmet Paşa'nın davranışı karşısında son derece rahatsız olduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya durumunun ciddi ve kritik olduğunu söyleyerek dikkatli olmasını istediği yazılmıştır.

Henderson'un telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan 27 Mayıs 1339 tarih ve 176 numara ile Lozan'daki İsmet Paşa'ya çektiği ve "Gazi Müşir Mustafa Kemal" diye imzaladığı telgrafın İngilizler tarafından okunup anında değerlendirildiğini göstermiştir.

Ankara Hükümeti, görüşmeler konusunda TBMM'de açıklama yapmak için Lozan'dan resmi ve tam bilgi gelmesini beklerken ve bilgi gelişi yukarıda ele alınan koşullar nedeniyle zaman zaman aksarken mebuslar bir an önce bilgilendirilme taleplerinin karşılanmasını beklemişler ve Hükümet'i kendilerini yeterince bilgilendirmemekle suçlamışlardır. Bu gecikmeler bazı mebusların, Hükümet'in Meclis'ten habersiz işler yaptığı izlenimi edinmelerine yol açmış ve görüşmeler boyunca sürecek bir Hükümet-Meclis yetki çekişmesi tartışmasına da zemin hazırlamıştır.

TBMM görüşmelerinde, daha ilk oturumdan başlayarak Misakı Milli'ye göndermeler yapılmış ve Misakı Milli'ye uygun bir barış arzusu mebuslar tarafından defalarca dile getirilmiştir. Söz alan hemen hemen her mebus, özellikle sınır illerinden gelenler, Misakı Milli başlığı altında kendi topraklarının geleceğine ilişkin kaygılarını ifade etmişlerdir. Lozan, görüşmeleri ilerledikçe özellikle, Batı Trakya, İskenderun-Hatay, Musul konularında umulan sonucun çıkacağı yolunda ümitleri zayıflayan mebuslar eleştirilerini TBMM kürsüsüne taşımışlardır. Bu arada, Kıbrıs, Mısır, Adakale gibi önceden kaybedilmiş toprakların yeniden kazanılma ümitleri de kürsüden ifade edilmiş, bu ümitler de bazı mebusların Konferans beklentileri arasına katılmıştır.

Lozan üzerine yapılan tartışmalarda mebusların toprak konusundaki hassasiyetleri öne çıkmıştır. Sık sık Misakı Milli'ye gönderme yapan mebusların Misakı Milli salt toprak taleplerinden oluşmadığı halde (istisnalar dışında) sınırlar ve toprak konularını öne sürdükleri gözlenmiştir. Batı Trakya, Antakya-İskenderun ve Musul konuları açıldığında grup ayrımı olmaksızın mebuslar hoşnutsuzluklarını ifade etmişlerdir. Kapitülasyonlar, mali ve iktisadi konular bazı mebuslarca dile getirilmekle birlikte ikincil planda kalmıştır.

TBMM Birinci Devresi'nin homojen olmayışı Lozan görüşmelerine yansımış ve tartışmaları etkilemiştir. İkinci Grup, Lozan görüşmelerinde etkili bir muhalefet grubu şeklinde çalışmıştır. Çeşitli oylamalar sonucu azınlıkta olduğu belirlenmiş olan İkinci Grup, zaman zaman görüşmeleri yönlendirmiş ve arzu ettiği gibi uzatmıştır. Bunda, Hükümet'in zihinlerde soru işareti kalmayacak biçimde tartışmaların yapılıp sonuçlandırılması yanlısı olması da bir etken sayılabilir.

İkinci Grubun, Lozan görüşmelerindeki itirazları ve ısrarları sadece Lozan görüşmelerinin içeriğiyle sınırlı olmamıştır. İkinci Grup, Lozan konusunda (ayrıntılarda dahi) Meclis'in yetkili olduğunu ve kararların Meclis'te alınması gerektiğini savunmuştur. Dönemin Anayasası'na göre Vekillerin doğrudan Meclis'e karşı sorumlu oldukları düşünülürse bu savın dayanaksız olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna karşılık Hükümet, yetki konusunu, Meclis'in Hükümet'e verdiği yetki çerçevesinde görüşmeleri Lozan Delegeler Heyeti eliyle yürütmek ve sonra TBMM'ne bilgi vermek şeklinde anlamış ve uygulamıştır.

İkinci Grup, ayrıca Lozan tartışmalarında söz hürriyeti konusunda da talepkar olmuştur. İkinci Grup üyeleri, konuşmak isteyen bütün mebusların, söz alarak diledikleri süre konuşabilmelerini istemişlerdir. Bu nedenle görüşmelerin devamının sonraki oturuma ve sonraki güne kaldığı olmuştur. Süre konusunda olduğu gibi, Meclis kürsüsünde "her şeyin" dile getirilebileceğini de söz hürriyeti bağlamında açıkça ifade etmişlerdir. Hükümet, bu konuda, Lozan'da Müttefik çevrelere ulaşan bazı haberler nedeniyle, tartışmaların dışarı yansımından duyulan kaygıyı kendi açısından birkaç kez ifade etmiştir. Bu kaygılar karşısında İkinci Grup önde gelenleri "sert eleştirilerin" sadece gizli celselerde yapılacağını, tartışmaların açık celselere yansımayacağını ifade etmişlerdir. Gerek açık celselerde gerekse **Tan**'ın yayınlarında buna uyulduğu gözlenmiştir.

İkinci Grup'un bir diğer hassasiyeti de, Meclis'ten bilgi gizlendiği savı üzerine olmuştur. Görüşmelerin, Hükümet ile Lozan Heyeti arasında kararlaştırıldığı ve Meclis'in dışlandığı izlenimi İkinci Grup'ta hakim olmuştur. Bu izlenim büyük ölçüde, haberleşme tekniği nedeniyle Hükümet'in doğrulamış bilgiyi belli bir süre sonra edinebilmesi, basının ise taze fakat doğrulanmamış haberleri hemen yayımlaması farkından doğmuştur.

Konferans'ın kesilmesinin ardından, son beşi ardı ardına günlerde olmak üzere dokuz gizli TBMM oturumunda Lozan üzerine saatlerce tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalarda,

her ne kadar çoğunlukla İkinci Grup mensupları ile onlara yakın görünen bağımsız mebuslar söz alıp konuşmuşsa da, Birinci Grup üyeleri de görüşlerini ve eleştirilerini ifade etmekten geri durmamışlardır. Bu görüşmelerin sonunda yapılan oylamada, TBMM’de, oylamaya katılan 190 mebustan 170’inin oyuyla Hükümet’e güven belirtilmiştir. Bu oylama, bütün sert tartışmalara ve eleştirilere karşın, Lozan’da izlenen barış siyasetinin genel anlamıyla mebuslarca benimsendiğini ortaya sermiştir. Birinci Meclis’teki tartışmalar ve oylama sonucu ayrıca Birinci Meclis’te geniş bir “sessiz çoğunluğun” varlığına da işaret etmiştir.

Lozan görüşmeleri, Birinci Grup-İkinci Grup çelişmesini, giderek Kemalistler-Kemalist karşıtları çelişmesini olgunlaştırmıştır. Her ne kadar TBMM’nin İkinci Devresinde İkinci Grup yer almamış olsa da, Lozan görüşmeleri muhalefetin somutlaşmasında işlev taşımıştır.

Aynı biçimde, Lozan görüşmeleri (henüz sadece yurt dışında böyle adlandırılrsa da) Kemalist Grubun önce Birinci Grup olarak kenetlenmesine giderek de Cumhuriyet Halk Fırkası olarak somutlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Seçim nedeniyle Konferans’ın ikinci evresinin TBMM eleştirisinden uzakta sürdürülmüş olması Hükümet’e bir konuda yarar sağlamıştır. Konferans’ın ikinci evresinde ilki Düyunu Umumiye borçlarının ödenmesi konusunda olmak üzere TBMM Hükümeti ile Lozan Heyeti arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde TBMM’nin çalışmıyor olması, tartışmaların TBMM’ne yansıma ve böylece yayılarak büyüme olasılığını ortadan kaldırmıştır.

Antlaşma’nın imzalanmasının sonrasında, seçimler sonunda oluşan ve toplanan yeni TBMM, ilk iş olarak Antlaşma’yı görüşüp onaylamak üzere ele almıştır. Henüz işgal altında bulunan İstanbul ve Gelibolu’nun tahliyesi Antlaşma’nın Türkiye Parlamentosu’nda kabulüyle işlerlik kazanacağından onay acil bir konu olarak görüşülmüştür. Barış Antlaşması, yeni Meclis’te de derinlemesine incelenmiş ve eleştirilmiştir. Özellikle, sınırlar dışında kalan topraklara mensup mebuslar Antlaşma’yı kıyasıya eleştirmişlerdir. Batı Trakya ile Hatay-Suriye’nin sınırlar dışında kalması ve Musul’un durumunun İngiltere ile görüşülmek üzere ertelenmiş olması eleştiri konusu edilmiştir. Üç gün süren tartışmaların ardından yapılan oylamada on dört mebus (biri dört yasadan yalnızca ikisine ret verip diğer iki oylamaya girmemekle birlikte) Antlaşma’ya karşı oy kullanmışlardır. Antlaşma’ya ret oyu veren mebuslar hakkındaki ilginç bir saptama da, bu mebusların ret oyu vermekle “muhalif”

damgası yememiş olmalarıdır. Bu mebusların bazıları ilerde bakanlık görevlerine getirilmişler ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşları arasında yer almışlardır.

Araştırma kapsamında üç Ankara ve altı İstanbul gazetesi taranmıştır. Taranan üç Ankara gazetesinden **Hakimiyeti Milliye** ve **Anadolu'da Yenigün**, Milli Mücadele'nin sözcüleri gibi çalışmışlar, Lozan görüşmeleri boyunca da Hükümet'in, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerinin kamuoyuna yansıdığı gazeteler olmuşlardır. Üçüncü Ankara gazetesi **Tan**, TBMM'de oluşan İkinci Grup'un yayın organı konumundadır. İkinci Grup, Meclis'in Birinci Devresi boyunca, Lozan görüşmelerinin öncesinde, ilk evresinde ve kesinti döneminde TBMM'de sert bir eleştiri yürütürken bu sertlik **Tan** sayfalarına yansımamıştır. **Tan**, Lozan konusunda itidalli bir dil kullanmaya özen göstermiştir. İkinci Grup'un, gizli celselerde yapılan eleştiriler dışında “dışarıya karşı” bir muhalefetin var olduğu görüntüsünü vermeme özeni, TBMM'de ifade edildiği gibi **Tan** sayfalarında da yansımalarını bulmuştur.

İstanbul basınına gelince, Mütareke dönemi İstanbul gazeteleri siyasi tercihlerini açıkça belirtmişlerdir. Ya Kuvayı Milliye'ci ya da karşıtıdır. **Tevhidi Efkar**, **Vakit**, **İleri**, **İkdam**, **Akşam** Anadolu yanlısı olmuşlardır. **Tanin**, milli bir yaklaşımı olmasına karşın anti-Kemalist sayılmıştır. **Tercümanı Hakikat** siyasi olarak taraf tutmazken, **Peyamı Sabah**, **Alemdar**, **Serbesti** Anadolu karşıtı yayın yapmışlardır. **Takvimi Vekayi**, resmi gazete olarak ayrı konumlandırılmıştır.

Araştırma kapsamında kullanılan İstanbul gazeteleri, biri dışında Milli Mücadele'yi desteklemişlerdir. Anadolu'dan cephe haberleri ilk olarak **İleri** gazetesinde yayınlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele sırasında, duyulmasını istediği haberleri 1919 yılında kurulan **İleri**'ye ulaştırmış ve bu yazılar gazetede başka adlarla yayınlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'deki bir resmi ve biyografisi ilk olarak **Tasviri Efkar** [**Tevhidi Efkar**] gazetesinde yayınlanmıştır. **Tasviri Efkar**, Aydın cephesine muhabir göndererek savaş haberleri vermiştir. Velid Ebüzziya, işgal altındaki İstanbul'da sevk edildiği mahkemede “*meşru hükümet Anadolu'dadır*” demek cesaretini göstermiştir.

1908 Meşrutiyetinden beri yayınını sürdüren **Tanin**'i çıkaran Hüseyin Cahit Bey [Yalçın] Mütareke döneminde işgal güçlerince tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. **Tanin**, 31 Teşrinievvel 1334 [Ekim 1918] tarihli ve 3550 numaralı sayısında yayımına ara vermek zorunda kalmıştır. Hüseyin Cahit Bey, yirmi üç ay sonra serbest bırakılınca altı ay

Avrupa'da kalıp İstanbul'a dönerek 14 Teşrinievvel 1338'de [14 Ekim 1922] **Tanin**'i (numarasını "1"den başlatarak) yeniden çıkartmaya başlamıştır.

İkdam, Milli Mücadele'yi destekleyen ve halkın ıstıraplarını dile getiren yazılara yer vermiş, Yakup Kadri Bey'in [Karaosmanoğlu] kaleminden İstanbul Hükümeti'nin bitkisel hayatta olduğunu yazabilmiştir.

Ahmet Emin Bey'in [Yalman] Malta'ya sürgün edilmesinden sonra Asım Bey'in [Us] yönetimine kalan **Vakit**, Milli Mücadele'yi destekleyen İstanbul gazeteleri arasındadır.

Milli Mücadele karşıtı **Peyamı Sabah** da 14 Eylül 1922'ye kadar varolan sayılarıyla incelenmiştir. Ali Kemal Bey'in **Peyamı Sabah**'ı Anadolu'daki Milli Mücadele'ye sürekli olarak karşı çıkmış buna karşılık İzmir'in kurtuluşunda İzmir'e giren Türk ordusunu selamlayan bir manşet atmıştır.

Lozan görüşmelerinin ilk evresinde, **İkdam**'dan Ahmet Cevdet Bey [Oran], **Vakit**'ten Ahmet Şükrü Bey [Esmer], **Tanin**'den Hüseyin Cahit Bey [Yalçın]; ikinci evresinde ise **Tevhidi Efkar**'dan Velit Ebuzyiya Bey, **Vatan**'dan Ahmet Şükrü Bey [Esmer], **İleri**'den Suphi Nuri Bey [İleri], **Tanin**'den Hüseyin Cahit Bey [Yalçın], **Akşam**'dan Ali Naci Bey [Karacan], **Hakimiyeti Milliye**'den Kerami Bey [Kurtbay], **İkdam**'dan Mecdi Sadrettin Bey [Sayman], **Anadolu'da Yenigün**'den Kemal Salih Bey [Sel], **Vakit**'ten Asım Bey [Us], **Öğüt**'ten Ahmet Hidayet Bey [Reel] Barış görüşmelerini Lozan'da yerinden takip etmişlerdir.

Lozan Konferansı, Türk basınında dönem boyunca genellikle manşetten görülmüştür.

Gazete yönetici ve yazarlarının devletler karşısındaki kişisel tavırları gazetelerinin Lozan görüşmeleri sırasındaki tutumuna yansımıştır. Örneğin, **İleri**'de Suphi Nuri Bey [İleri] Konferans başlamadan önce Fransa'nın Türk dostluğundan emin olduğunu ve bu dostluğun Konferans'ı etkileyeceğini birden çok kez yazmıştır. Suphi Nuri Bey, Fransa övgüsünü zaman zaman İtalya'yı da kapsayacak biçimde tekrarlamıştır. Suphi Nuri Bey'in İngiltere konusunda görüşleri ise hiç olumlu olmamıştır. Suphi Nuri Bey, Konferans'ın Fransızların mali konularda direnmesiyle Konferans'ın kesintiye uğraması sırasında Fransızların dostluğu konusunda umutsuzluğa kapılsa da Fransız dostluğundan yarar ummayı sürdürmüştür.

İkdam'dan Ahmet Cevdet Bey [Oran], Suphi Nuri Bey'den farklı olarak Fransa'nın Lozan'daki tutumunu zaman zaman ağır biçimde eleştirmiş, Fransa olmasa Türkiye'nin İngiltere ile barışı imzalamış olacağını öne sürmüştür.

Hakimiyeti Milliye'nin, Konferans'ın kesilmesinden tek sorumlu olarak Fransa'yı göstermiş olması Ankara'da bu görüşün hakim olduğunun bir göstergesi olmuştur. Aynı günlerde **İleri**'de Suphi Nuri Bey, İngiliz düşmanlığı ve Fransız dostluğundan söz etmeyi sürdürmüştür.

Vakit'ten Ahmet Emin Bey [Yalman], Konferans'ın kesilmesinden, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı ayrı ayrı sorumlu tutmuş, devletler arasından birini temize çıkarmaya çalışmamıştır.

Basın, zaman zaman da görüş ve eğilimlerine göre olguları değil de olmasını istediklerini vermiştir. Gazetelerde yer alan Fransa'nın Müttefiklerinden ayrı olarak Türkiye ile tek başına barış antlaşması imzalayacağı, ya da İtalya'nın Oniki ada konusunu Türkiye ile doğrudan görüşeceği haberleri gerçekleşmek bir yana somut temeli olmayan haberler olmuştur. Bu tür haber ve yazılar, basının arzularını yansıtan yazılar olarak sıklıkla gazetelerde yer almış, kamuoyunda beklentiler oluşturmuş ancak gerçekleşmemiştir.

Avrupa fikir gazetelerinde olduğu gibi fotoğrafsız ve durağan bir sayfa düzeni kullanan **Tanin**, nadiren üç sütunun üzerinde manşet atmıştır. Gazetenin yapısına bağlayabileceğimiz bu durum, **Tanin**'in Lozan sürecinde kamuoyu coşkusunun dışında kaldığı biçiminde yorumlanmamıştır.

Tevhidi Efkar, Velid Ebüzziya Bey'in muhafazakar yapısından kaynaklanarak, Lozan görüşmeleri sırasında da Halife ile ilgili haber ve demeçlere sıkça yer vermiş, dini bayram ve kandillerde günün bu özelliği manşette ve renkli desenler eşliğinde Lozan haberlerinin önünde yer almıştır.

Konferans'ın kesilmesiyle birlikte Türk basınında barış umutları azalmış, Türk ordusu ile ilgili yazı, resim ve fotoğraflar artmıştır. Gazetelerde, orduyu göreve çağıran ve çıkar yol olarak savaşa devam etmeyi öneren manşetler atılmıştır. Bu tür manşetlere en çok **Tevhidi Efkar**'da ve **İleri**'de rastlanmıştır.

Türk basını, Lozan görüşmeleri sırasında, Heyet'in uğurlanma ve karşılanmaları, Antlaşma'nın imzalanması ve onaylanması sırasında yaşanan coşkulu anları sayfalarına taşımış, aynı coşku ve duyguları okuyucularına aktarmıştır. Gazeteler, özellikle Barışın imzalanmasından ve Barış Antlaşması'nın TBMM'de kabulünden sonra yaşanan sevinci, televizyonun olmadığı, sinemanın yaygınlaşmadığı ve gazetelerde fotoğraf kullanımının

henüz sınırlı olduğu bir ortamda, edebiyattaki tasvir sanatını kullanarak okurlarına tüm canlılığıyla iletmişlerdir.

Lozan görüşmelerinin, TBMM'ne yansması ile basında ele alınışı arasında önemli bir ayırım gözlenmiştir. TBMM'de, Hükümet çeşitli teknik aksaklıkları aşarak resmi yazışmalardan elde ettiği bilgileri Meclis'e ve kamuoyuna sunmaya çalışmıştır. Burada, doğru ve teyit edilmiş bilgi esas alınırken zamanın teknik koşullarının doğurduğu zorunluluklarla zaman kaybı yaşanmıştır. Türk basını ise, Lozan'da yapılan açıklamaları, duyulan haberleri, edinilen izlenimleri ve yabancı basından yapılan iktibasları hemen merkeze iletmiş, bunlar bir an önce yayınlamıştır. Bu durumda, basın, yayınlananların doğruluğu sorgulanmaksızın zaman açısından ilk bakışta hep resmi açıklamaların bir adım önünde olmuştur. TBMM'de bu durum sürekli eleştiri konusu yapılmış, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Lozan'dan resmi açıklama beklendiğini belirtirken mebuslar gazetelerde çıkan haberleri göstererek Hükümet'in bilgi gizlediği şüphelerini ifade etmişlerdir. Aslında basında aceleyle yazılan haberlerin bir bölümünün sonradan doğrulanmadığı, bazı haberlerin yanlış anlama sonucu çıktığı sonradan görülmüştür. Bazı haberlerin ise yabancı basının yönlendirici haber ve yazılarından etkilenecek verildiği yine sonradan ortaya çıkmıştır.

Ülkeden binlerce kilometre uzakta cereyan eden, ülkenin geleceği için hayati önem taşıyan Lozan görüşmelerini aylarca izleyip kamuoyuna yansıtmak Türk basını ve basın mensupları için eşsiz bir deney olmuştur.

Lozan Barış görüşmeleri üzerine TBMM'de yapılan tartışmalar, değişik fikirlerin alabildiğine ifade bulduğu bir devre olarak tarihe geçmiş olan TBMM Birinci Devresi'nin ve önüne gelen Barış Antlaşması'nı sessizce onaylamak yerine günlerce tartışan TBMM İkinci Devresi'nin birer çok sesli ve özgür tartışma ortamı olarak anılmasını getirmiştir.

KAYNAKÇA:

★ Resmi Yayınlar

Düstur Üçüncü Tertip, Cilt: 5, İstanbul, 1931.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Dördüncü Devrei İntihabiye, Birinci İçtima, İstanbul, Meclisi Mebusan Matbaası, 1336.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C: 1, Ankara, TBMM Basımevi, 1992.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt:3, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt:4, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

TBMM'nin 23 Nisan 1336 (1920) tarihinden 16 Nisan 1339 (1923) tarihine kadar devam eden Birinci Devre Umûmî Fihristi, Ankara, 1962.

TBMM'nin Devre II Müzakeratını havî zabıt ceridelerine mahsus UMÛMÎ FİHRİST, 11 Ağustos 1923- 26 Haziran 1927, Ankara, 1990.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre II, İçtima Senesi 1, 11 Ağustos 1339 (1)- 8 Eylül 1339 (15), Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 17, Devre I, İçtima Senesi 2, 18 Şubat 1338 (161)-28 Şubat 1338 (167), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 18, Devre I, İçtima Senesi 3, 1 Mart 1338 (1) – 4 Nisan 1338 (20), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 19, Devre I, İçtima Senesi 3, 6 Nisan 1338 (21)- 6 Mayıs 1338 (40), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 20, Devre I, İçtima Senesi 3, 9 Mayıs 1338 (41)- 22 Haziran 1338 (60), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 21, Devre I, İçtima Senesi 3, 24 Haziran 1338 (61)- 26 Temmuz 1338 (80), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 22, Devre I, İçtima Senesi 3, 27 Temmuz 1338 (81)- 11 Eylül 1338 (100), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 23, Devre I, İçtima Senesi 3, 13 Eylül 1338 (101)- 16 Ekim 1338 (121) , Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 24, Devre I, İçtima Senesi 3, 18 Teşrinievvel 1338 (121)-18 Teşrinisani 1338 (140), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, Devre I, İçtima Senesi 3, 20 Teşrinisani 1338 (141)- 21 Kanunuevvel 1338 (160), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 26, Devre I, İçtima Senesi 3, 23 Kanunuevvel 1338 (161)-25 Kanunusani 1339 (180), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, Devre I, İçtima Senesi 3, 27 Kanunusani 1339 (181)- 28 Şubat 1339 (201), Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 28, Devre I, İçtima Senesi 4, 1 Mart 1339 (1) – 4 Nisan 1339 (20), Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 29, Devre I, İçtima Senesi 4, 9 Nisan 1339 (21)- 16 Nisan 1339 (26), Ankara, 1961.

★ *Kitaplar*

70. Yıldönümünde Lozan, 3. Basılış, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1994.

A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Arar, İsmail, **Hükümet Programları**, İstanbul, Burçak Yayınları, 1968.

Arar, İsmail, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1969.

Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1977, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1977

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev I. Cilt**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev II. Cilt**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev III. Cilt**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Ayhan, Bünyamin, **Milli Mücadele'de Basın**, Konya, Tablet Yayınları, 2007.

Beyoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2009.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, İkinci Kitap, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1933.

Boğazlar Statüsü, [y.y.], T.C. Dışişleri Bakanlığı BMKY Dairesi Genel Müdürlüğü, [t.y.].

Can, Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1908-1923**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Cebesoy, Ali Fuad, **Misak-ı Millî**, İstanbul, 1989.

Cebesoy, Ali Fuat, **Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1957.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, [y.y.], Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1960.

Conférence de Lausanne sur les Affaires du Porvhe-Orient (1922-1923), Recueil des Actes de la Conférence. Paris, Imprimerie Nationale, 1923.

Çakan, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Demirel, Ahmet, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Demirel, Ahmet, **İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Demirel, Meral, **Tam Bir Muhalif Abdülkadir Kemali Bey**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2006.

Denker, Arif Cemil, Davran, Bülent, **Almanca-Türkçe Büyük Lûgat**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1973.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1998.

Devleti Aliye ile Sulh Muahedesi, Konya, Öğüt Matbaası, 1920-1336.

Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım Cilt 3**, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1968,

Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları, Dördüncü Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999.

Duman, Hasan, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)**, 3 Cilt, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

Erdem, Tarhan, **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, İstanbul, 1982

Ertan, Temuçin Faik, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Murahhas Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler (1922-1923)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1985).

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2020.

Ezherli, İhsan, **TBMM (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998.

Gencer, Ali İhsan, Özel, Sabahattin, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Girgin, Atilla, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’deki Yerel Basının Gelişmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

Grew, Joseph C., **Lozan Günlüğü**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2001.

Grew, Joseph C., **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume I**, Boston, Houghton Mifflin Company, 1952.

Güneş, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1985.

Hüseyin Kâzım Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, Dördüncü Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

İnönü, İsmet, **İstiklal Savaşı ve Lozan (23 Ekim 1922 tarihli konferans)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

İnuğur, Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, İ.İ.T.İ.A. Yayınları, 1978.

Kal, Nazmi, **İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarım**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.

Karabekir, Kâzım, **Günlükler**, 2. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, 1. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.

Karahan, A. Kadir, “Mondros’tan Lozan’a Türk Basını”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995).

Kili, Suna, Gözübüyük, A. Şeref, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, İş Bankası, 2006.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Kurat, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, Ankara, 1959.

Kurumahmut, Ali, **Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998.

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923 Records of Proceedings and Draft Terms of Peace, London, Printed and Published by His Majesty’s Stationary Office, 1923.

Lozan Barış Antlaşmasının 70. Yıldönümü, [y.y.], T.C. Dışişleri Bakanlığı, [t.y.].

Lozan Konferansında Düveli Mutelife Murahhasları Tarafından Türkiye Heyeti Murahhasasına Tevdi Olunan Sulh Muahedesi Projesi, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1339-1341.

Lozan Sulh Muahedenâmesi. Mukavelât ve Senedâtı Saire 24 Temmuz 1339 – 1923, İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekâleti, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339-1923.

Lozan Sulh Muahedenâmesine Merbût Olarak Teati Edilen Mektuplar, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti, İkdam Matbaası, 1339.

Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 8 Cilt, 2001.

Meray, Seha L., Olcay, Osman, **Montreaux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1976.

Meray, Seha L., Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.

Misakı Millî ve Lozan Sulh Muahedenamesi 24 Temmuz 1923, Traite de Paix Sign” A Lausanne Le 24 Juillet 1923, [y.y.], Dışişleri Bakanlığı K.T.Y.M. Bürosu Yunan İşleri Şubesinde hazırlanmıştır, 1966.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası C:1 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Ökçün, A. Gündüz, Ökçün, Ahmet R., **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.

Özel, Sabahattin, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

Özel, Sabahattin, **Casustur Casus**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009.

Öztürk, Fatih, “Hasan Saka (1885-1960)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2006).

Parlatır, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Yargı Yayınevi, 2006.

Sonyel, Salahi R., **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Sonyel, Salahi R., **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Ankara, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983.

Steuerwald, Karl, **Almanca Türkçe Sözlük**, Wiesbaden, İstanbul, Otto Harrassowitz, ABC Yayınevi, 1974.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 1. Cild, Konferansın Umûmî İçtimâları Protokolları ve Birinci Komisyonun Zabıtnâme ve Raporları “Arzî ve Askerî Mesâlî”, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1340.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 1. Cild, [2. Kitap], Konferansın Umûmî İçtimâları Protokolları ve Birinci Komisyonun Zabıtnâme ve Raporları “Arzî ve Askerî Mesâlî”, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1340.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 2. Cild, İkinci Komisyon ve Tâli Komisyonlar Zabıtnâmeleri "Ecnebilerin Tâbi Olacağı Usûl", İstanbul, İkdâm Matbaası, 1340.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 3. Cild, Üçüncü Komisyon ve Bu Komisyona Merbût Tâli Komisyonların Zabıtnâme ve Raporları, İstanbul, Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, Birinci Takım, 4. Cild, Müzâkerâta Mûte'allik Vesâik «1 Şubat'dan 22 Nisan 1923 Tarihine Kadar», İstanbul, Vatan Matbaası, 1340.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, İkinci Takım, 1. Cild, Konferansın İkinci Kısımına Mûte'allik Zabıtnâmelerle Vesîkalar, 23 Nisan - 24 Temmuz 1923, İstanbul, Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1341.

Şarkı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 Konferansda Tezekkür Olunan Senedât Mecmu'ası, İkinci Takım, 2. Cild, 30 Kânûni Sâni ve 24 Temmuz 1923 Tarihinde Lozan'da İmzâ Edilen Senedât, İstanbul, Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 4 Ekim 1921 – Ekim 1922**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk C: 5 Ekim 1922 – Aralık 1925**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I 1922-1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları II Şubat-Ağustos 1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994.

Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

Tarihi Gelişim İçinde Türk Boğazları ve Yeni Oluşumların Işığında Geleceği, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1993.

Temiz, Ahmet, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)**, İstanbul, BDS, 2000.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, İstanbul, Tarih Vakfı, 2005.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923, Haz. Gülden Hacaloğlu, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı, [1973].

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, T.C. M.S.B. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, 1962.

Türk İstiklal Harbi İnci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 4üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1995.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, II. Cilt, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 17

Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970, Haz. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, İstanbul, 1973

TBMM Albümü 1920-1973, Haz. Kâzım Öztürk, Ankara, 1973.

TBMM Albümü 1920-1991, Ankara, 1994.

TBMM Bir Tarihçe ile Meclis Azayı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Ankara, Himayei Etfal Cemiyeti, [t.y.].

TBMM ile Amerika Düveli Müttehidesi Beyninde Mün'akid Muahedename ve İadei Mücrimin Muahedenamesi, [y.y.], Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, 6 Ağustos 1923-1339.

Uluğbay, Hikmet, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik**, Üçüncü Baskı, Ankara, DeKi Yayınları, 2008.

Yakın Doğu Meseleleriyle İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Birinci Takım, Birinci Cilt, İkinci Kitap, Haz. Ahmet Yavuz, [y.y.], Dışişleri Bakanlığı, 1968.

Yakın Doğu Meseleleriyle İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Birinci Takım, İkinci Cilt, Haz. Ahmet Yavuz, [y.y.], Dışişleri Bakanlığı, 1972.

Yakın Doğu Meseleleriyle İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Birinci Takım, Üçüncü Cilt, Haz. Ahmet Yavuz, [y.y.], Dışişleri Bakanlığı, 1975.

★ *Sürelî Yayınlar*

★★ *Gazeteler*

Anadolu'da Yenigün.

Hakimiyeti Milliye.

İkdam.

İleri.

Peyamı Sabah.

Tan.

Tanin (Renin).

Tevhidi Efkâr.

Vakit.

★★ *Makaleler*

Demirel, Ahmet, "TBMM'de Lozan görüşmeleri", **Toplumsal Tarih**, S: 115 (Temmuz 2003), s. 78-81.

İlkin, Selim, "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi", **Cumhuriyetin Harcı**, Haz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 233-270.

Kayam, H. Cevahir, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı 27, (Temmuz-Kasım 1993), s. 581-608.

Özel, Sabahattin, "Tuna'da Bir Türk Adası 'Adakale'", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:1 (Yıl:1/2002), s. 227-250.

Tunaya, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, **Birinci Meclis**, Haz. Cemil Koçak, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 1998, s. 3-21.

Unat, Faik Reşit, “Misak-ı Milli (Ahd-ı Milli Beyannamesi)”, **Aylık Ansiklopedi**, C: 1, (1945), s. 92-93.

EK 1

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİ OTURUMLARI VE ELE ALINAN KONULAR

- 20 Kasım 1922 Açılış Töreni – İsviçre Konfederasyonu Başkanı'nın, Lord Curzon'un ve İsmet Paşa'nın konuşmaları
- 21 Kasım 1922 Konferans'ın resmî dilleri, Genel Sekreter'in atanması, İçtüzük, Birinci Komisyon: [Başkan Lord Curzon] Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu; Boğazlar Rejimi Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu
Azınlıklar Alt Komisyonu
Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu
Neully Antlaşması'nın Bulgaristan'a Ege Denizi'nde Ekonomik bir Çıkış Yolu Verilmesine İlişkin Maddesini Uygulama Yol ve Yöntemlerini İncelemekle Görevli Alt Komisyon
İkinci Komisyon: [Başkan Marki Garroni] Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon (Yerleşme hakkı ve yargı rejimi bakımından Türkiye'de yabancı gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumu)
İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon (Ekonomik rejim konusunda yabancıların durumu)
İkinci Komisyon Üçüncü Alt Komisyon (Uyrukluk sorunları - Arkeolojik araştırmalara ilişkin sorunlar)
Üçüncü Komisyon: [Başkan M. Barrère] Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu; limanlar ve demiryolları; sağlık sorunları
Üçüncü Komisyon Maliye Sorunları Alt Komisyonu
Üçüncü Komisyon Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu
Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu
Üçüncü Komisyon Sağlık İşleri Alt Komisyonu
Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu
- 22 Kasım 1922 Birinci Komisyon Trakya sınırı; Bulgaristan'ın Ege çıkışı, Batı Trakya'da taşınmaz mallar
- 23 Kasım 1922 Birinci Komisyon Trakya sınırı; Yunan iddialarının İsmet Paşa tarafından reddi
- 24 Kasım 1922 Birinci Komisyon Batı Trakya sınırının askerlikten arındırılması
- 25 Kasım 1922 Birinci Komisyon Trakya sınırı; Ege Denizi adaları
- 27 Kasım 1922 Üçüncü Komisyon (İktisat ve Maliye Sorunları) Çalışmaların düzenlenmesi - Alt komisyonlar kurulması
- 28 Kasım 1922 Üçüncü Komisyon Türk Temsilci Heyetinin maliye sorunları üzerinde açıklaması
- 29 Kasım 1922 Birinci Komisyon Adalar sorunu

- 29 Kasım 1922 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Alt Komisyonu – Türkiye'nin ticaret rejimi
- 30 Kasım 1922 Üçüncü Komisyon Maliye sorunları Alt Komisyonu Osmanlı Devlet Borçlarının bölüştürülecek tutarı
- 30 Kasım 1922 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Alt Komisyonu genel görüşme
- 30 Kasım 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu - Başkan seçimi
- 1 Aralık 1922 Birinci Komisyon Savaş tutsaklarının ve halkların mübadelesi
- 1 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Alt Komisyonu - Fransız tasarısı
- 1 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu - maddeler tasarısı
- 2 Aralık 1922 İkinci Komisyon (Yabancılara Uygulanacak Rejim) kapitülasyonlar sorunu, üç Alt Komisyon kurulması
- 2 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Maliye Alt Komisyonu Osmanlı Devlet Borcunun bölüştürülmesi
- 2 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Alt Komisyonu - Türk karşı teklifi
- 2 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu - müttefik teklifleri
- 4 Aralık 1922 Boğazlar Rejimi Komisyonu Genel Görüşme
- 4 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Alt Komisyonu Türk karşı teklifi
- 4 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu müttefik teklifleri
- 5 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Maliye Alt Komisyonu Osmanlı Devlet borcunun bölüştürülmesi
- 6 Aralık 1922 Boğazlar Komisyonu Genel görüşmeye devam
- 6 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Alt Komisyonu gemicilik rejimi
- 7 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon Başkan seçilmesi
- 8 Aralık 1922 Boğazlar Komisyonu Müttefik tasarısının görüşülmesine devam; Türk karşı tekliflerinin tartışılması
- 8 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Ulaştırma ve taşıma işleri Alt Komisyonu raporu
- 9 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon sorulara Türk heyetinin cevabı
- 9 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Maliye Alt Komisyonu Osmanlı Devlet borcunun bölüştürülmesi
- 9 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu müttefik teklifleri
- 11 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon yabancıların yerleşmesi
- 11 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Maliye Alt Komisyonu savaş zarar-giderimleri
- 11 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu - Türk karşı teklifi
- 12 Aralık 1922 Birinci Komisyon Azınlıkların korunması
- 13 Aralık 1922 Birinci Komisyon Azınlıklar konusu devam

- 13 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon Türkiye’de yabancılara uygulanacak yargı rejimi
- 13 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu Romanya ve Sırbistan teklifleri
- 14 Aralık 1922 Birinci Komisyon Azınlıklar konusu devam
- 14 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu Başkan seçimi
- 14 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon yargı rejiminin incelenmesine devam
- 14 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu sözleşmelere ilişkin tasarının görüşülmesi
- 15 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu Çalışma programı ve genel görüşme; genel af, azınlıklar için genel güvenceler
- 15 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon (Ekonomik Rejim Bakımından Yabancıların Durumu) Başkan seçimi
- 15 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu görüşmelerin devamı
- 16 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu görüşmelerin devamı
- 18 Aralık 1922 Boğazlar Komisyonu Boğazlar rejimi, Müttefik teklifleri
- 18 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu Genel görüşmenin devamı
- 18 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon Fransız heyetinin ön tasarısı
- 18 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu Türk karşı tekliflerinin sunulduğu
- 19 Aralık 1922 Boğazlar Komisyonu Rus karşı tasarısının reddi; Türk karşı tasarısının görüşülmesi
- 19 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu Genel görüşmenin devamı; Müttefik tasarısı; Türk karşı tasarısı
- 19 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Maliye Alt Komisyonu askeri işgal giderlerinin ve savaş zararlarının ödenmesi
- 20 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu maddelerin tartışılmasına devam “azınlıklar”, “Müslüman olmayan azınlıklar”
- 20 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Alt Komisyon yargı rejiminin incelenmesi tartışmanın sonuç vermeden süregitmesi
- 20 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu Müttefik heyetlerinin yeni metni
- 20 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon Sağlık işleri Alt Komisyonu Alt Komisyonun çalışma programı
- 21 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu maddelerin tartışılmasına devam
- 21 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon yabancılara uygulanacak vergi rejimi
- 22 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu maddelerin tartışılmasına devam Genel affa ilişkin Türk tasarısı
- 22 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon vergi rejimi bağışıklıklar
- 22 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Alt Komisyonu Başkanın raporu
- 23 Aralık 1922 Azınlıklar Alt Komisyonu maddelerin tartışılmasına devam
- 23 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Alt Komisyon vergi rejimi servet vergisi

- 26 Aralık 1922 Azınlıklar Altkomisyonu maddeler tasarısının yeniden incelenişi ve kararları
- 26 Aralık 1922 İkinci Komisyon Üçüncü Altkomisyon (Uyrukluk- Arkeolojik Araştırmalar) Uyrukluk ve seçme hakkı
- 27 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon Türkiye’de geçici bulunan yabancılara uygulanacak rejim
- 28 Aralık 1922 İkinci Komisyon Birinci Altkomisyon raporunun okunuşu; yabancılara uygulanacak yargı rejimi
- 28 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Altkomisyonu 22 Aralık raporunun gönderilişi
- 29 Aralık 1922 Boğazlar Komisyonu İsmet Paşa’nın konuşması
- 29 Aralık 1922 Azınlıklar Altkomisyonu 26 Aralık tarihli tasarının incelenişi kişisel durum ve aile durumu
- 29 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon ortaklıklarla uygulanacak rejim
- 29 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Altkomisyonu ayrıcalıklar konusundaki görüşmeler
- 30 Aralık 1922 Azınlıklar Altkomisyonu önceki görüşmelerin devamı - Genel Affa ilişkin Müttefikler bildirisi
- 30 Aralık 1922 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon Türk çekinceleri
- 30 Aralık 1922 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Altkomisyonu – imtiyazlar konusu - endüstri yapıtları mülkiyeti
- 2 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu kişisel durum ve aile durumu – Genel affa ilişkin bildiri
- 2 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Altkomisyonu müttefiklere göre ayrıcalıklara ilişkin maddeler
- 3 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu Genel Affa ilişkin bildirinin incelenmesine devam
- 4 Ocak 1923 İkinci Komisyon Üçüncü Altkomisyon yabancı uyrukluk ediniminin Türkiye’ce tanınması; arkeolojik araştırmalar
- 4 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon Maliye Altkomisyonu Osmanlı Devlet Borçlarıyla ilgili Türk çizelgesi
- 6 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu azınlıkların dinsel statüsü
- 6 Ocak 1923 İkinci Komisyon Genel görüşmenin devamı; İsmet Paşa’nın Türkiye’ye eşit düzeyde işlem yapılmasını isteyişi
- 9 Ocak 1923 Birinci Komisyon Azınlıklar Altkomisyonu raporunun görüşülmesi
- 9 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon oturumların yeniden açılışı
- 10 Ocak 1923 Birinci Komisyon Nüfus Mübadelesi Altkomisyonu raporunun görüşülmesi
- 10 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon en çok gözetilen ulus kuralı, vergi bağışıklıkları
- 10 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Altkomisyonu sözleşmeler, süre aşımaları, mahkeme kararları
- 10 Ocak 1922 Üçüncü Komisyon Sağlık işleri Altkomisyonu Müttefikler tasarısı
- 11 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu Genel Affa ilişkin bildiri –savaş tutsakları; sivil rehinelere durumu
- 12 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu tutsakların yurtlarına gönderilişi; nüfus mübadelesi

- 12 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon vergi bağışıklıkları Türk heyetinin erteleme isteği
- 12 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon İktisat Sorunları Altkomisyonu yeni müttefik teklifleri
- 13 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon Ulaştırma ve taşıma işleri Altkomisyonunun ikinci raporu
- 13 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon Gümrük ve Ticaret rejimi Altkomisyonu Altkomisyona sunulmuş maddeler tasarısı
- 15 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon Amerikan heyetinin bildirisi
- 15 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon Maliye Altkomisyonu Osmanlı Devlet Borçlarının bölüştürülmesi biçimi
- 16 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesi – Nüfus mübadelesi
- 17 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu görüşmelerin devamı
- 18 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu görüşmelerin devamı
- 19 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu görüşmelerin devamı; kamulaştırmaya ilişkin tedbirler
- 20 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu görüşmelerin devamı mali güvenceler sorunu
- 22 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu görüşmelerin devamı Rum din tesislerinin malları
- 23 Ocak 1923 Birinci Komisyon Türkiye'nin Asya'da güney sınırları; Musul sorunu
- 24 Ocak 1923 Azınlıklar Altkomisyonu görüşmelerin sonu Türk-Yunan anlaşması imza tutanağı
- 24 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon Altkomisyonun ek raporu
- 25 Ocak 1923 İkinci Komisyon Üçüncü Altkomisyon ayrılan ülkelerin yerli halkından olan kimselerin uyrukluğı
- 26 Ocak 1923 Neuilly Antlaşması maddeleri Altkomisyonu Dedeğaç'a ilişkin sözleşme tasarısı
- 26 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyon İngiliz-Fransız-İtalyan heyetlerince sunulan tasarı
- 27 Ocak 1923 Birinci Komisyon Gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesi; savaş tutsaklarının mübadelesi
- 27 Ocak 1923 İkinci Komisyon İkinci Altkomisyonun üç raporunun sunuluşu
- 27 Ocak 1923 Üçüncü Komisyon Sağlık işleri Altkomisyonu raporu
- 31 Ocak 1923 Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu ile İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonlarının ortak oturumu
- 31 Ocak 1923 Yabancılara Uygulanacak Rejim Komisyonu ile İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonlarının ortak oturumu
- 1 Şubat 1923 Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu Boğazların serbestliğı sorunu
- 3 Şubat 1923 İngiliz-Fransız-İtalyan Heyetlerince Antlaşma tasarısıyla ekli Sözleşmeler tasarılarında yapılmış değişiklik teklifleri
- 4 Şubat 1923 İngiliz-Fransız-İtalyan Heyetlerinin teklifleri
- 4 Şubat 1923 İngiliz Heyetinin teklifi (144 ncü Maddeye ek)
- 4 Şubat 1923 Türk Temsilci Heyetince İngiliz-Fransız-İtalyan Heyetlerine gönderilen mektup (13.30)

- 4 Şubat 1923 Bir Türk isteğine ilişkin İngiliz bildiri tasarısı (17.30)
- 4 Şubat 1923 İngiliz-Fransız-İtalyan Heyetlerinin teklifi (17.30)
- 4 Şubat 1923 Yunanistan ile Türkiye'nin karşılıklı istemlerinin çözüme bağlanmasına ilişkin Türk karşı teklifi (17.30)
- 4 Şubat 1923 Muharrem kararnamesinin doğrulanmasına ilişkin nota (17.30)
- 4 Şubat 1923 Yargı yönetimine ilişkin bildiri konusunda Türk karşı tasarısı (17.30)
- 4 Şubat 1923 İngiliz Heyeti'nin Lausanne'dan ayrılması Görüşmelerin kesintiye uğraması

(Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: I, Kitap: I; I. Takım, C: I, Kitap: II; I. Takım, C: II; I. Takım, C: III)

EK 2

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN KESİNTİ DÖNEMİNDE TEATİ EDİLEN MEKTUPLAR İLE İKİNCİ DÖNEM OTURUMLARI VE ELE ALINAN KONULAR

- 8 Mart 1923 Antlaşma ve Sözleşme tasarılarında yapılması Türkiye’ce istenilen değişiklikler – Türk karşı teklifleri
- 28 Mart - 1 Nisan 1923 Çağrıcı Devletler Dışişleri Bakanlarının Türkiye Dışişleri Bakanı’na gönderdikleri eş mektuplar
- 8 Nisan 1923 Türkiye Dışişleri Bakanı’nın Çağrıcı Devletlerin notalarına karşılığı
- 12 Nisan 1923 Konferans Genel Sekreterliğinin çalışmaların 23 Nisan’da yeniden başlaması üzerinde görüş birliği olduğunu açıklaması
- 23 Nisan 1923 Barış Konferansı görüşmelerinin yeniden başlaması
Konferansın ikinci döneminde Türk karşı tekliflerinin incelenmesinin üç Komiteye bölüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Altkomitelere gerek görülmemiştir.
Birinci Komite: Antlaşma Md. 1-44 (17 ve 19/2 hariç) 134-151; Trakya; Genel Af; Yabancılar rejimi (10-17 hariç) (Başkan Sir Horace Lumbord)
İkinci Komite: Md 17, 19/2, Md 45-70; 129-131(Başkan General Pellé)
Üçüncü Komite: Md. 71-117; Ticaret rejimi; Yabancılar rejimi Md 10-17(Başkan M. Montagna)
- 24 Nisan 1923 Birinci Komite - Meriç sınırı; Suriye sınırı; Irak sınırı; Merkeb adacıkları
- 24 Nisan 1923 İkinci Komite Ekonomik ve Mali sorunlar: Borçlanmalar, Devlet borcu
- 25 Nisan 1923 Birinci Komite Meis sorunu; Adakale
- 25 Nisan 1923 Üçüncü Komite Komitenin çalışma planı
- 26 Nisan 1923 Üçüncü Komite Antlaşma tasarısı; mallar, haklar, çıkarlar; sözleşmeler, süre aşımaları, mahkeme kararları
- 27 Nisan 1923 Birinci Komite Kapitülasyonlara son verilmiş; Gelibolu mezarlıkları
- 28 Nisan 1923 Üçüncü Komite sözleşmeler; sigortalar; ayrıcalıklar; hakemlik karma mahkemesi
- 1 Mayıs 1923 Birinci Komite Yabancılar rejimi; göç, yerleşme, ekonomik ve hukuki sorunlar; okullar
- 2 Mayıs 1923 İkinci Komite Kambio; Osmanlı Devlet borcu
- 3 Mayıs 1923 Üçüncü Komite Türk karşı tekliflerinin tartışılması
- 4 Mayıs 1923 Birinci Komite Türkiye’de Adaletin yönetimi; genel af
- 7 Mayıs 1923 Üçüncü Komite İktisat uzmanlarının 3 Mayıs raporları;
- 8 Mayıs 1923 Birinci Komite Trakya sınırı sözleşmesi ek madde; Yabancılar rejimi
- 9 Mayıs 1923 İkinci Komite Osmanlı Devlet borcu; borç senetleri
- 10 Mayıs 1923 Üçüncü Komite Ticaret Sözleşmesi; Gemicilik
- 11 Mayıs 1923 Birinci Komite Türk heyetince teklif edilen ek maddeler
- 14 Mayıs 1923 İkinci Komite sağlık işleri; sivil rehineler ve savaş tutsakları hk. Kızılhaç Komitelerine teşekkür
- 15 Mayıs 1923 Üçüncü Komite İktisat uzmanlarının 12 Mayıs raporları;
- 16 Mayıs 1923 Birinci Komite Antlaşma tasarısının görüşülmesi; Trakya sınırı; din ve eğitim kurumları, hastaneler

- 18 Mayıs 1923 İkinci Komite sağlık işleri Altkomite raporu; mali hükümler
- 19 Mayıs 1923 Birinci Komite Antlaşma tasarısının tartışılmasının sürdürülmesi; din, eğitim kurumları
- 26 Mayıs 1923 Birinci Komite Antlaşma tasarısının tartışılmasının sürdürülmesi; yerleşme ve yargı yetkisi
- 28 Mayıs 1923 İkinci Komite onarımlar sorunu; Karaağaç sınırı
- 31 Mayıs 1923 Üçüncü Komite Antlaşma Tasarısı
- 4 Haziran 1923 Birinci Komite Antlaşma tasarısının tartışılmasının sürdürülmesi
- 22 Haziran 1923 Üçüncü Komite Antlaşma tasarısı
- 23 Haziran 1923 Çağrıcı Devlet Heyetleriyle Türk Heyeti arasında Ouchy'de yapılan toplantı
- 25 Haziran 1923 İkinci Komite Mali hükümler
- 26 Haziran 1923 Birinci Komite Antlaşma tasarısının tartışılmasının sürdürülmesi
- 3 Temmuz 1923 İkinci Komite Antlaşma tasarısı; sağlık işleri
- 3 Temmuz 1923 Üçüncü Komite Antlaşma tasarısı
- 7 Temmuz 1923 Çağrıcı Devlet Heyetleriyle Türk Heyeti arasında Ouchy'de yapılan toplantı
- 8 Temmuz 1923 Çağrıcı Devlet Heyetleriyle Türk Heyeti arasında Ouchy'de yapılan 2 toplantı (17.00 ve 23.00)
- 11 Temmuz 1923 Çağrıcı Devlet Heyetleriyle Türk Heyeti arasında Ouchy'de yapılan toplantı
- 12 Temmuz 1923 Çağrıcı Devlet Heyetleriyle Türk Heyeti arasında Ouchy'de yapılan 2 toplantı
- 16 Temmuz 1923 Çağrıcı Devlet Heyetleriyle Türk Heyeti arasında Ouchy'de yapılan toplantı
- 17 Temmuz 1923 Birinci Komite Antlaşma tasarısının tartışılmasının sürdürülmesi; Protokoller
- 17 Temmuz 1923 İkinci Komite Balkan Devletlerine düşecek borç payları;
- 17 Temmuz 1923 Üçüncü Komite Ticaret Sözleşmesi Protokoller
- 24 Temmuz 1923 Genel Oturumu Müttefik Devletlerle Türkiye arasında Barış'ın ve Konferans Son Senedi'nin İmzalanması

(Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C: IV; II. Takım, C: I, Kitap: II; II. Takım, C: I, Kitap: I; II. Takım, C: I, Kitap: II)

EK 3

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI İLE EK SÖZLEŞME VE PROTOKOLLER

- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Barış Antlaşması
 - Siyasal Hükümler (Madde 1- 45)
 - Mali Hükümler (Madde 46- 57)
 - Ekonomik Hükümler (Madde 64)
 - Mallar, Haklar, Çıkarlar (Madde 65- 72)
 - Sözleşmeler ve süre aşımaları (Madde 73- 83)
 - Borçlar (Madde 84-85)
 - Endüstri, edebiyat ya da sanat yapıtları mülkiyeti (Madde 86-91)
 - Hakemlik Karma Mahkemesi (Madde 92-98)
 - Antlaşmalar (Madde 99-100)
 - Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları
 - Ulaşım Yolları (Madde 101-113)
 - Sağlık Sorunları (Madde 114-118)
 - Çeşitli Hükümler
 - Savaş Tutsakları (Madde 119-123)
 - Mezarlar (Madde 124-136)
 - Genel Hükümler (Madde 137-143)
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Ticaret Sözleşmesi
- 30 Ocak 1923de imzalanan, Türk Yunan Halklarının Mübadele Sözleşmesi
- 30 Ocak 1923de imzalanan, Sivil Rehinelerin; Savaş Tutsaklarının İadesi Türk-Yunan Anlaşması
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Genel Affa İlişkin Bildiri ve Protokol
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Yunanistan'da Müslümanların taşınmaz mallarına İlişkin Bildiri
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Osmanlı İmparatorluğunda verilmiş birtakım ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Bildiri
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Lausanne'da imzalanmış senetlerin kimi hükümlerine Belçika'nın ve Portekiz'in katılmalarına İlişkin Protokol ile, bu iki Devletin söz konusu katılmaya İlişkin bildirimleri
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin işgal etmiş buldukları Türk topraklarının boşaltmasına İlişkin Protokol ve Bildiri
- Karaağaç toprak parçası arazisi ile İmroz ve Bozcaada adalarına İlişkin olarak, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye'nin, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladıkları Protokol
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Yunanistan'da azınlıkların korunması konusunda Başlıca Müttefik Devletlerle Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde, Sévres'de yapılmış Antlaşmaya ve Trakya konusunda, aynı tarihte, aynı Devletler arasında yapılmış Antlaşmaya İlişkin Protokol
- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin imzalamasına

İlişkin protokol

- 24 Temmuz 1923 de imzalanan, Lausanne Konferansı Nihai Senedi

(Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, II. Takım, C: II)

EK 4

KONFERANS ÖNCESİNDE TBMM'NDE LOZAN GÖRÜŞMELERİ

- 4 Teşrinievvel 1338, 112. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 23, s: 264-277)
Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Meclise harbin tafsilatına dair beyanat vermesi.
- 11 Teşrinievvel 1338, 117. İçtima (TBMM ZC, Devre: I, C: 23, s: 349-354)
Hariciye Vekili Yusuf Kemal B., Meclise Mudanya Mukavelei Askeriyesi hakkında bilgi vermesi.
- 18 Teşrinievvel 1338, 121. İn'ikat, 3. celse, (TBMM GCZ, C:3, s: 972-977)
Sulh Konferansına iştirak edecek murahhaslarla, bunlara verilecek talimatın hutut-ı esasiyesinin tespitine dair Malatya Mebusu Sıtkı Bey ve rüfekasının takriri.
- 26 Teşrinievvel 1338, 127. içtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 24, s: 198-200)
Yusuf Kemal Bey'in istifasıyla boşalan Hariciye Vekilliği için yapılan seçimde İsmet Paşa'nın seçilmesi.
- 30 Teşrinievvel 1338, 129. içtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 24, s: 269-298)
Sadrazam Tevfik imzasıyla gelen telgraflar üzerine Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatı ve Hilafet meselesi hakkında açılan müzakere. Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun varisi bulunduğuna ve Makamı Hilafetin esaretten kurtulacağına dair takririnin oylanıp kabul edilmesi. Çoğunluk olmadığından oylamanın Çarşamba günü tekrarına karar verilmesi.
- 1 Teşrinisani 1338, 130. içtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 24, s: 305-317)
Rıza Nur Beyle arkadaşlarının teklifi üzerine Şer'iyeye, Adliye ve Kanunu Esasi Encümenlerince iki madde halinde düzenlenen kanunun açık oyla kabulü.
- 2 Teşrinisani 133, 131. in'ikat, 2,3,4. Celseler, (TBMM GCZ, C:3, s: 980-1006)
Sulh Konferansına iştirak edecek murahhas heyeti ile, bunlara verilecek tahsisata dair mazbata.
- 3 Teşrinisani 1338, 132. İçtima, 1, 2,3, celseler , (TBMM ZC, Devre: I, C: 24, s: 326-334; 334-386)
Heyeti Murahhasanın mesarifi için Hariciye Vekaleti bütçesine tahsisat ilavesine dair kanun layihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasının görüşülmesi; Sulh konferansına izam edilecek olan mebuslar meyanından intihab edilmiş bulunan zevat hakkında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresinin okunması.
- 18 Teşrinisani 1338, 140. içtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 24, s: 562-566)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyin, Halife Vahidüddin Efendinin bir İngiliz harb gemisine binerek İstanbul'dan ayrılmış olduğuna dair beyanati, Şeriye Vekili'nin fetvası, Şehzade Abdülmecid Efendinin Makamı Hilafeti İslamiyeye intihabı.

(TBMM ZC, Devre: I, C:23,C: 24, C: 25; TBMM GCZ, C:3)

EK 5

KONFERANS'IN İLK DÖNEMİNDE TBMM'NDE LOZAN GÖRÜŞMELERİ

- 29 Teşrinisani 1338, 147. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 25, s: 112-120)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Bey'in ahvali hariciye hakkındaki beyanâtı (Yeniğün gazetesinde çıkan haberler).
- 2 Kânunuevvel 1338, 149. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 25, s: 157)
Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in, düşman tarafından götürülen sivil üseranın bir an evvel iadeleri için İsmet Paşa'ya talimat verilmesine dair takriri.
- 9 Kânunuevvel 1338, 153. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 25, s: 278-279)
Adakale Nahiyesi memurininin hissiyatı tazimat-kâranelerini bildiren telgrafın Meclise takdim olduğuna dair Dahiliye Vekâleti tezkeresi
- 16 Kânunuevvel 1338, 157. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 25, s: 409-418)
Saruhan Mebusu Avni ve Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Beyler'in suali üzerine Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Bey'in Lozan Sulh Konferansı hakkında beyanâtı
- 25 Kânunuevvel 1338, 162. İnikat, 3. Celse, (TBMM GCZ, C:3, s: 1146-1163)
Lozan konferansı hakkında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'in izahatı
- 27 Kânunuevvel 1338, 163. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 26, s: 55; 58-60; 80-81)
Lozan Heyeti Murahhasası masarifi için Hariciye Vekaleti bütçesine yüz bin liralık tahsisat vaz'ına dair Kanun.
- 1 Kânunusani 1339, 166. İnikat, 2, 3. Celseler, (TBMM GCZ, C:3, s: 1169-1197)
Lozan konferansı hakkında Ankara'ya avdet etmiş bulunan konferans azasından Trabzon Mebusu Hasan Bey'in izahatı.
- 3 Kânunusani 1339, 167. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 26, s: 141-172)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Beyin Lozan Sulh Konferansında cereyan eden müzakerata dair beyanâtı.
- 4 Kânunusani 1339, 168. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 26, s: 176-182)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Beyin Lozan Sulh Konferansında cereyan eden müzakerata dair beyanâtı üzerine açılan müzakere.
- 25 Kânunusani 1339, 180. İçtima, 1. Celse, (TBMM ZC, Devre: I, C: 26, s: 504-511)
Lord Curson'un Lozan Konferansındaki beyanâtı üzerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyin beyanâtı ve bu hususta cereyan eden müzakere.
- 25 Kânunusani 1339, 180. İnikat, 2. Celse, (TBMM GCZ, C:3, s: 1220-1228)
Lozan Konferansı ve Avrupa vaziyeti hazırası hakkında müzakere.
- 28 Kânunusani 1339, 182. İnikat, 2,3. Celseler, (TBMM GCZ, C:3, s: 1236-1263)
Lozan Konferansında müzakere safahatı ve vasıl olunan son şekil hakkında Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Beyin izahatı
- 29 Kânunusani 1339, 183. İnikat, 1. Celse, (TBMM GCZ, C:3, s: 1266-1271)
Lozan Konferansında bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşaya gönderilen anlaşma esaslarını muhtevi cevap.

- 29 Kânunusani 1339, 183. İçtima, 3. Celse, (TBMM ZC, Devre: I, C: 27, s: 44-55)
Yeni Gün gazetesinde intişar eden bir makale hakkında Büyük Millet Meclisi Riyaseti Saniyesi tezkeresinin görüşülmesi.
- 31 Kânunusani 1339, 184. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 27, s: 71-73)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Beyin Lozan Sulh Konferansı hakkında beyanatı. İsmet Paşaya Meclisin itimat ve teşekküratının iblağ olunmasına dair müşterek takdir.
(TBMM ZC, Devre: I, C: 25, 26, 27; TBMM GCZ, C: 3)

EK 6

KONFERANS'IN KESİNTİ DÖNEMİNDE TBMM'NDE LOZAN GÖRÜŞMELERİ

- 5 Şubat 1339, 187. İnikat, 2. Celse, (TBMM GCZ, C:3, s: 1274-1278)
Lozan Konferansının vaziyet-i ahiresine dair Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan mevрут telgraf. Cebelibereket Mebusu Faik Beyin; Yunanlıların Meriç sahilindeki taksidatına ve jandarmalarımıza vaki tecavüzat hakkında Düvel-i mütelifeye verilen notaya cevap gelip gelmediğine dair suali ve Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Beyin cevabı. Burdur Mebusu Soysallı İsmail Suphi Beyin, Trakya'dan çekilen Yunanlıların götürdükleri emvali, İzmir yangınına ve şaki Ethem'in Rumeli'deki hareketına dair suali ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Beyin cevabı.
- 7 Şubat 1339, 188. İnikat, 3. Celse, (TBMM GCZ, C:3, s: 1284-1288)
Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan gelen Lozan konferansı ile alakalı telgraflar.
- 21 Şubat 1339, 196. İnikat, 2,3. Celseler, (TBMM GCZ, C:3, s: 1290-1301)
Lozan Konferansından avdet etmiş bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşanın konferansın safahatı ve inkıta sebeplerine dair izahatı.
- 27 Şubat 1339, 200. İnikat, 1,2. Celseler, (TBMM GCZ, C:3, s: 1304-1325)
Hariciye Vekili İsmet Paşanın; Lozan Konferansının hudutların tespiti ile alakalı izahatı ve münkati bulunan konferansın tekrar açılması halinde Heyeti Murahhasça takip olunacak strateji esaslarının tespiti.
- 2 Mart 1339, 2. İnikat, 3. Celse, (TBMM GCZ, C:4, s: 2-28)
Sulh muahedesinin fasıl, fasıl müzakeresi.
- 3 Mart 1339, 3. İnikat, 1,2,3. Celseler, (TBMM GCZ, C:4, s: 30-71)
Lozan Konferansı'nda takip olunacak iktisadi ve mali mesail-i arziye ve siyasiyedeki esasat hakkında müzakerat.
- 4 Mart 1339, 4. İnikat, 1,2. Celseler, (TBMM GCZ, C:4, s: 74-104)
Lozan Konferansındaki tekalif-i sulhiye üzerinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Hariciye Vekili İsmet Paşa ve Sulh Heyet-i Murahhasa müşavirlerinden Diyarbekir Mebusu Zülfü Beyin izahatı.
- 5 Mart 1339, 5. İnikat, 1,2,3,4. Celseler, (TBMM GCZ, C:4, s: 106-147)
Lozan Konferansındaki tekalif-i sulhiye üzerinde müzakerat
- 6 Mart 1339, 6. İnikat, 1,2,3. Celseler, (TBMM GCZ, C:4, s: 150-191)
Lozan Konferansındaki tekalif-i sulhiye üzerindeki müzakerat ve İcra Vekilleri Heyetine itimat takririnin kabulü.
- 29 Mart 1339, 13. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 28, s: 226-233)
Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin gaybubeti ve bu münasebetle geçen müzakere.
- 1 Nisan 1339, 15. İçtima, 1. Celse, (TBMM ZC, Devre: I, C: 28, s: 293)
Seçim kararı alınması
- 2 Nisan 1339, 16. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 28, s: 304-310)
Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin hadisei şahadeti münasebetiyle İcra Vekilleri Reisi Rauf Beyin beyanatı ve bu hususta cereyan eden müzakere
- 3 Nisan 1339, 17. İçtima, (TBMM ZC, Devre: I, C: 28, s: 317)

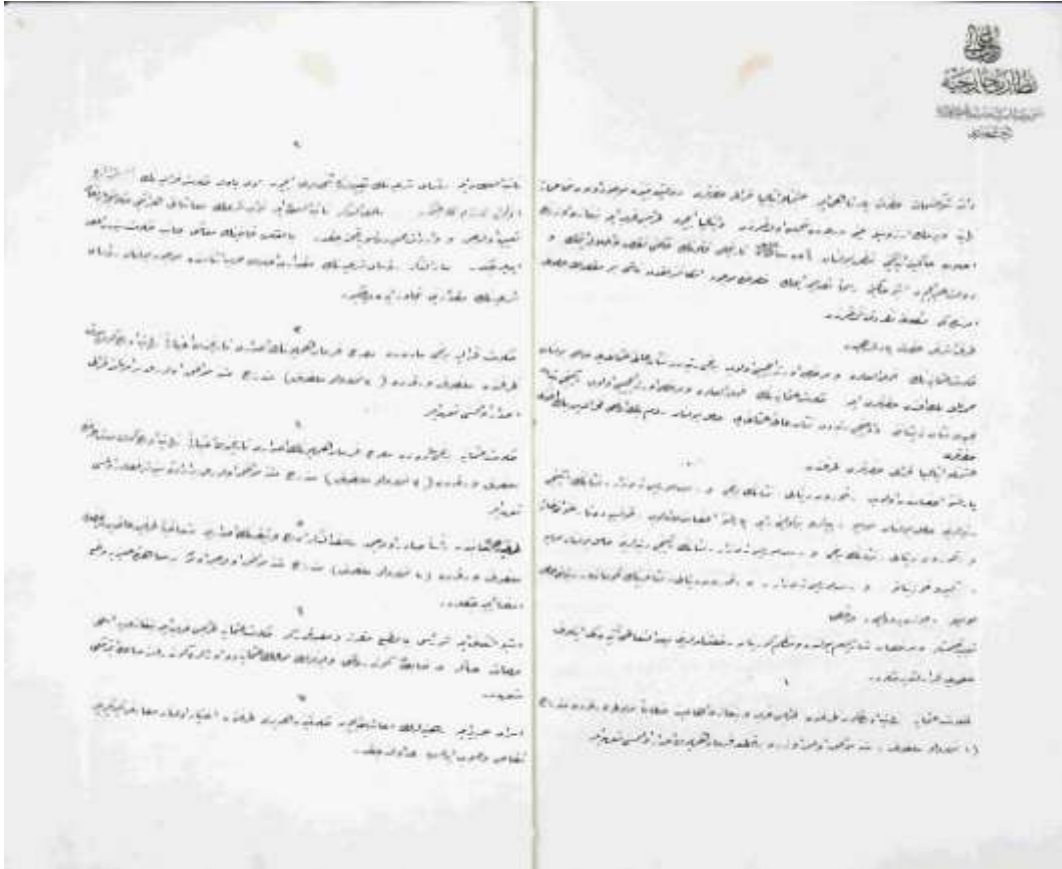
Merhum Ali Şükrü Beyin naşını bulan Jandarma Mülazimi Kemaleddin Efendinin rütbesinin terfi ettirilmesi hakkında takrirlerin Heyeti Vekileye gönderilmesi.

- 16 Nisan 1339, 26. İçtima, 1. Celse, (TBMM ZC, Devre: I, C: 29, s: 226-229, 234)
Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey Merhumun çocuklarıyla zevcesine nakdi yardım yapılmasına ve çocuklarının leylî bir mektepte meccanen tahsil ettirilmelerine dair kanun teklifinin maddelerinin kabulü ve heyeti umumiyesinin tayini esami ile reye konulması. Reye iştirak edenlerde nisap olmadığının anlaşılması.
- 16 Nisan 1339, 26. İçtima, 2. Celse, (TBMM ZC, Devre: I, C: 29, s: 240)
Nisabı ekseriyet hâsıl olmadığından ikinci celse açılmamış ve içtimai âti 21 Mayıs 1339 tarihine bırakılmış, o gün de nisab olmadığından Meclis açılmamış ve 11 Ağustos 1339 tarihinde İkinci Devre faaliyete başlamak üzere Birinci Devre kapanmıştır.
(TBMM ZC, Devre: I, C: 28,29; TBMM GCZ, C: 3, 4)

EK 7

KONFERANS'IN İKİNCİ DÖNEMİNDE TBMM'NDE LOZAN GÖRÜŞMELERİ

- 11 Ağustos 1339, 1. İçtima, (TBMM ZC, Devre: II, C: 1, s:)
Reisi Sani İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey'in, İkinci Devrei İntihabiyeye küşat nutkuAzayı kiram muamelatı, Azayı kiram tahlifi.
- 21 Ağustos 1339, 7. İçtima, (TBMM ZC, Devre: II, C: 1, s: 111-242)
Lozan'da münakid Sulh Muahede, Mukavele ve senedatın tasdikine dair kanun layihası ve Hariciye Encümeni mazbatası (1/4)
- 22 Ağustos 1339, 8. İçtima, (TBMM ZC, Devre: II, C: 1, s: 245-261)
Lozan'da münakid Sulh Muahede, Mukavele ve senedatın tasdikine dair kanun layihası ve Hariciye Encümeni mazbatası (1/4)
- 23 Ağustos 1339, 9. İçtima, (TBMM ZC, Devre: II, C: 1, s: 264-291)
Lozan'da münakid Sulh Muahede, Mukavele ve senedatın tasdikine dair kanun layihası (1/4) ve Hariciye Encümeni mazbatası.
Lozan Sulh Muahedesinin kabulüne dair Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kanunların oylanması. (TBMM ZC, Devre: II, C: 1, s: 282-284)
Sulhün istihsalinde en büyük amil olan şanlı ve kahraman ordumuza Meclisin selam ve şükranlarının iblağ edilmesinin müttefikan kabul edilmesi.
Rey neticelerine ait esami listeleri. (TBMM ZC, Devre: II, C: 1, s: 286-291)
(TBMM ZC, Devre: II, C: I)



EK 8

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 15 Teşrinievvel 1328'de imzalanmış olan Uşi Barış Antlaşması'nın ilk sayfası. (BOA, MHD 418)



EK 9

“Ahdi Milli Programı”, **Tasviri Efkâr**, 16 Şubat 1336, s. 1.

عصري براداره متطبه شكلده تدوير امورده موفق اوله ييليك ايجون هر دولتي زمهه تاين اسباب انكشافاتزوه استقلال و برنجي نامه مظهر اوله من اس اساس حيات و نظام در . (شدن آل قيشلر)
 جوسيه سياسي ، عدلي ، مالي و سائر انكشافاتزوه مانع نيوده
 نفاقين . (دوامي و سوزمكي آل قيشلر)
 محقق ايدهمك ديوانتوك شرالط نسويهده واساساته مفاير
 اوله جقدرد . ۲۸ كانون ثاني ۱۳۳۶

انقديار .

۲۸ كانون ثاني ۱۳۳۶ تاريخده يوتون تورك و عثماني تحدي تشكيل ايدين افراد ملك اهاب يه يورايه كوندريكي و يوتون همشرته ، يوتون ناموس دول و ملت و دين مدامه و محافظه ايجون انجمن و اتقان ايدين عموم آرقداشلك يورده كوندريكي حزم و ايمن ، توفيقات الهيه ، دائما قبول ايدهمك ، دائما دائما موفق ايدهمك . (سوزمكي آل قيشلر)

رئيس — يوتون ايديور ميكر انتم ۲ (همراه و متقلاً قبول صداري) اوحظه اهاب ايدين محامه بليغ ايدهمك انتم ، ودا تور بك (سيوب) — انتم يو مناسبته بشه كوز شدي برنجي خطر لائق ايته يورم . وده حركه ايتملسندن بري و قومه كئي اولان نبي مهم خلافت و سوزلرد . حركه ايدهمك لطفده انكتره ودهه باش وكي يولان . ميسر آسكويه انكتره بار ايتوسده بر نطق سويلور ايدي و يورودي كه : تراكي و استانبول ايه جواري و آماطولي ، توركوك مهديدر . حركه نصف انجمنده يته انكتره دولك باش وكي اولان . ميسر لوئيد جورج و برنطق سويلور ايدي و بولاني ، فليبورخ آسويه شين ، دولكاريت سولوش ايدي و اورده دول مؤتلفه مك مقاصد حريمسي ، حرب فاهريش ايضاح ايديور ايدي ، اوون ايضاح ايديركن خوله سويلور ايدي : ۲۰ نه توركيه يانجندن ، آسياي سفراودي زكيين مانكارلردن ودهه تراكيان محروم ايتمك ايجون حرب ايتمك ايته مهور . بر اقسام ، اظامه تورك شرقيه مسكونار ، و كذبات . ميسر لوئيد جورج ، ۲۸ كانون ثاني ۱۹۱۳ تاريخده ، ترمدا يوتون دن كوندريش محامه بر نطق سويلور ايدي و اولطفده ديور ايدي كته آي دكزي قزه دكزيرلشدين بو طارلر بين المللي طرف طابق شرطيه يز . تورك شرقيه مسكون اولان مذككردنه عثماني ايجر اطوارلنك محافظت و استابوك اونترك پاي نئجي اولاري قالدته معارض دكاز . آخري هرستانه مهز و پاكيا ، سور و فلسطين اسكي ساحاريت ااده ايتمك تكم اولانلار . ايته يولونچ و نيقه انكتره دولته ماندا اولان و نيقه در . يوردين شقه و نيقه لورده وار ديكر دول ائتلافه باش ايتاري بر جاساسه سي حركه مختلف زمانلورده مختلف خطرده هر آنك و يكر بان اولاري شون سويلورلري : ۲۰ ، مليت برنجي ايجون ، يوتون ملارك حريمي و اساييت و مديت ايجون حرب ايديور . ديكر و نيقهده

يان مل اولوق اولورده يوتون مجلس ميونخه تشكيل ايدين عموم وقتاي همزه ملكه مده ايتاري شوي اولان مل شدي اولوقه جويويك يوتون مشغوب برنجيه و يوم حضور ورمك ايجون بر جمال مهم ميدان كئيون و نهايت قائلرك تبعهده السالري جيكنه مك و اسير ولسا نئجي ايته مذكري اعلان ايدين يوتون اولوقه دول مده ميسي پالمسورنه نئجتي تظليل ايديورم : (برادرو صداري ، آل قيشلر)

• عهد مل • بيان ميسي سوزي

• عثماني مجلس ميونخه اصداري استقلال دولك و استقلال مئك و حقل و دولتي بر سلسله نكبت ايجون اختيار ادهمك جي هما كارتك حد اعطيسني ماضن اولان اسامات آتويه تامي زمانته ممكن تاين اولديني و اسامات مذكوره نئجده ايدار بر عثماني سلطنت و جيقك دوام وجودي هر كئي يولديني قبول ولسا نئجي ايتارلر :

برنجي موده — دولت عثمانيه مك منصرف اعراب اكتره ميسكون اولوب ۳۰ نئرين اول ۱۹۱۸ تاريخل شتر كئيكه حين عئدهده قاسم اوردولك ائشلي آتسه قان اسامك مفسران اهل استكسروسجه يسان ايدهمكزي آتزه توفيقاً نئجين ايتمك لازم كئيكندن مذكور خطه مارك داخل و نئجده دسا ، عرفاً ، املات منجه و كئيكسره قارشي سرت منقابه و فداكارلي حيايتيه مشغون و محتول شرقيه و اسامه يارله شرالط محييطلرته نايك زمانتكار عثماني اسلام اكتره ميسكون يوشان اسامك حيث مجموعسي حيقه و با حكماً هيج رسنه تعريف قبول ايتارلر (آل قيشلر)

ايكس موده — اعاليهي ايتسوسمت فاقه قري زمانده آزاي دايمله آت وده اتعاق ايتش اولان الويه نك ايجون نئسي ايتارلر تكرار سرانجه آزاي مانجه مراجعت ايملني قبول ادهوز .

اوجس موده — تركيا مانجه نطق ايديلان هر يول تراكي و صحت حقوقيدن نئجده سئكس مئك كال حريمه بيان ايدهمكزي آزايه نئجا واقع اولديدر . (برادرو صداري)

دورنجي موده — مفر خلافت اسلاميه و پاي نئجت سلطنت سئيه و مركز حكومت عثمانيه اولان استابول شهره مرمره و كوزنك لئجين هر يول خلقن مسون اولانلير . و اساس محفوظ قانق شرطيه آق دكزور قردكز و نئجرك نئجرتون مافات مانه كئادي مقدمه زمه ساريا مهور علاقه يارديونك متفقاً يورم مذكري نئجرتون ميسر . (آل قيشلر)

نئجس موده — دول اتلافه ايه محامدري و بعض مشاركاري آرمسده قرر ايدين اسامات موده فارمسهه ايتارلر حقوق — مئك منجاور مده يي عدلان اهل ايتكده حين حقوقن اسفاده ايتاري ايسهيه . طرفزون تاين و تاين ايدهمك .

EK 10

Ahdı Milli'nin parlamento ve umum matbuata tebliğ edilmesinin Meclisi Mebusan'da kabul edilmesi.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, Onbirinci İnikad, İstanbul, Meclisi Mebusan matbaası, 1336, 17 Şubat 1336 Salı, İkinci Celse, s. 115.

Zabı Hürriyet-i Milliyesi ve Hükümet-i Milliyesi esas meclis mebusanları hakkında 13 Kasım 1335 tarihli Kararnameye ilişkin Kararname üzerine Mirvazıne Encümeni mazbatası.

İçişleri muallimeleri meclis mebusanları velayata muavenet fahşadan tahvili hakkında İstanbul Mebusan Hürriyet Beyin teklifi kanunisi üzerine Layiha Encümeni mazbatası.

Şam Tıbbiye Mektebinin Şihs'a nakli hakkında Şam Mebusan Ziya Beyin teklifi üzerine Layiha Encümeni mazbatası.

Mebusanın temini devamı zümünde Nizamnamesi Dahiliye bazi mevaddının tasili hakkında Tunah Efendi ve Ezurum Mebusan Hüseyin Avni Beylerin teklifi üzerine Layiha Encümeni mazbatası.

Bunlar tab ve tevzi olunarak ruznameye ihaf edilecektir.

Emekli marifet bunlardan ibarettir.

2. — Meclis-i Milliye madde-i müstakilesinin temini.

REİS — Muvazene buyurur iseniz, Meclis-i Milliye meclisi müstakilesi olarak kabul edilerek kararnama evrakı 12-12 verilen ve hemis Heyeti Aliyemede okunmayan maddeyi okuyorum :

Makale-i Müstakile

Harbi umumiye tesit eden bahranlardan başlayarak Meclis'in küsedine kadar harbi iştirak ve harbi emek ve idarete ve alimlerin siyaseti dahiliye ve haricisinde husret ve kıyasatla hareket emmerek devlet ve milletin menafii alyusini uzar ve felakati fazlaxıy utag eden Heyeti Vükela ile müfarkelerinin mesuliyetlerini ihtarri, takip ve teccize sureti katlyyuda matlubumuzdur.

29 Kasım 1336

IV. — SUALLER VE İSTİZAHLAR

Sualler ve Cevaplar

1. — *Karahisarşarki Mebusan Ömer Fevzi Efendi'nin dört madde hakkında Dahiliye Nezaretinden sul takriri.*

REİS — Karahisarşarki Mebusan Ömer Fevzi Efendi Hazretlerinin dört madde üzerinde Dahiliye Nezaretinden sual talebini havi bir takriri var. Sahteyin sual takripleri hakkında birçok müzakere cereyan etti. Neticede tahakkuk eden karar, seamile cepiniz. O vakit teammil hakkında Abdullah Azmi Efendi Hazretleri izahat vermişlerdi. Sualden maksat, sual ile mesul arasında mahum olan bir keyfiyetin efkama imnede tazvihis olduğunu beyan buyurmuşlardı. Bundan maksat zannederim; mebusan sureti müzahabede nazirlerle görüşecek. Ondan sonra icaz eder ve mesulün tavazzubu esbabının istikmalı için Meclis teşebbüsatta bulunacaktır.

İMAM KEMAL BEY (Çorum) — Her sual öyle olamaz.

REİS — Zabı aliniz sualine ait değildir.

ÖMER FEVZİ EFENDİ (Karahisarşarki) — Takrires okusun.

REİS — Zabı aliniz bir defa bu teammile riayetin Nazir Beyefendi ile emlakat ve temas etseniz de ondan sonra icaz ederse takririniz Mecliste okunsun.

ÖMER FEVZİ EFENDİ (Karahisarşarki) — Efendim, arz edeceğim. Nizamname mucibince muammale istau talep ediyorum.

OSMAN NURİ BEY (Lazistan) — Biz bu meseleyi bilmiyoruz.

FERİT BEY (İstanbul) — Nizamname gayet serilidir efendim. Meclis'in Nizamnamesine riayet edilmek lüzum eder. Meclis'in Nizamnamesi mucibince bir mebusan vükeladan birerinden sual talep emğünde takriir metnini mese takdim eder. Reis de derhal takriiri ait olduğu nezarete tebliğ eyler ve üç gün zarfında zabıt ceridesinin somna ayınen derç ettirir. Nazir cevabına tahriren Riyasette ita eder. Şimdiye kadar bu kabil takriir hiç okunmamıştır.

REİS — Şu halde bu sual ayınen tebliğ edilecektir. Tabii buraya bir cevap gelecektir.

ÖMER FEVZİ EFENDİ (Karahisarşarki) — Bendeniz mevaddı kifahi istiyorum.

REİS — Tahriiri olarak bir cevap aliyedir. Ne cevap gelirse.

ÖMER FEVZİ EFENDİ (Karahisarşarki) — Nizamname serilidir. Bendeniz kifahi cevap istiyorum.

REİS — O halde Nizamname bu hususa dair maddenin okuyunuz efendim.

FERİT BEY (İstanbul) — Okusun bakalım.

REİS — Buyurunuz Ömer Fevzi Efendi, okuyun.

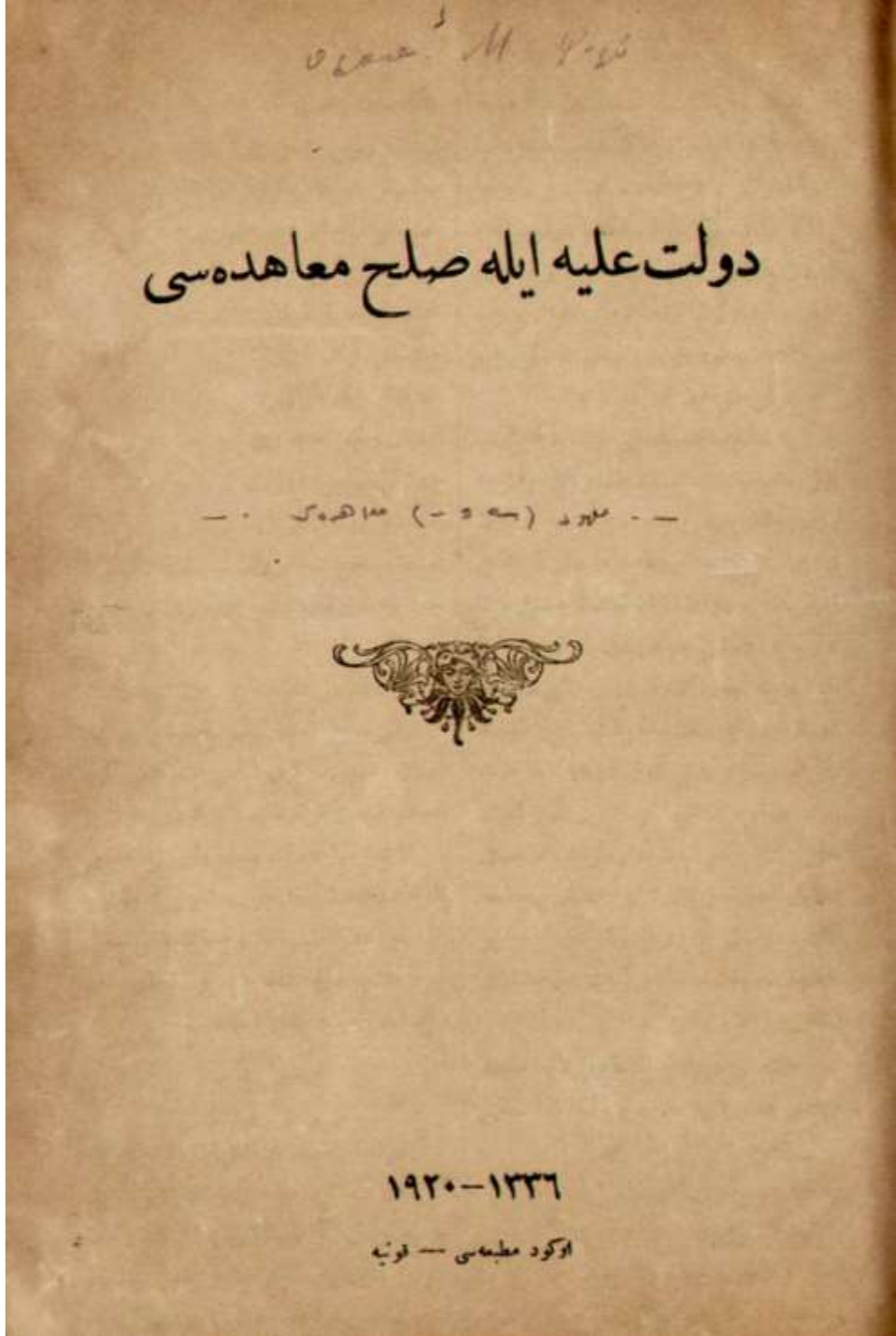
ÖMER FEVZİ EFENDİ (Karahisarşarki) — Yürümseniz maddeyi okuyorum : «Vicahi sualler matnini ushrihin Riyasette tevdi olunur. Riyaset bunları nazir ailine tebliğ ile beraber zabıt ceridesinin nihayetine derç ettirir ve etisi celahatın ruznamesine tevdi istau ile ihaf eyler» bendeniz de bunu istiyorum.

REİS — Yeni Nizamname Dahiliye mucibince muammale icaz ederiz.

EK 11

Ahdı Milli'nin madde-i münferidesinin [ek maddesinin] Meclisi Mebusan'da kabul edilmesi.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, Yirmiikinci İnikad, 11 Mart 1336 (1920) Perşembe, T.B.M.M. Basimevi, 1992, s. 435.



EK 12

Sevr Antlaşması: **Devleti Aliyye ile Sulh Muahedesi**, Konya, Öğüt Matbaası, 1336, 1920.



EK 13

Birinci Meclis'ten üç mebus: Ankara mebusu Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e iltihak tarihi: 23 Nisan 336; Aydın mebusu Esad Efendi, Meclis'e iltihak tarihi: 1 Teşrinievvel 336; Aydın mebusu Emin Efendi, Meclis'e iltihak tarihi: 5 Temmuz 336.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ile Meclis Azayı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Ankara, Yenigün Matbası, 1335.



EK 14

“Düveli Müttahide ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Yunanistan arasında akdedilen Askeri Mukavele” [Mudanya Silah Bırakışması], **İkdam**, 12 Teşrinievvel 1338, s. 1.



EK 15

“Ordu'muzun pişdar kıtaatı sevgili İzmirimize dahil oldular”, **Peyami Sabah**, 9 Eylül 1938, s.1.



EK 17

“Dünden itibaren Trakya’da Milli idaremiz teessüs etmiştir”, **Vakit**, 31 Teşrinievvel 1338, s.1.

Table with 2 columns: Year (سال) and Volume (جلد). Rows: 1341, 1342, 1343.



تاریخچه سه تومر - 768 - سیاسی - خبری - فرهنگی
Hakimiyeti Milliye
Milletin Hakkında

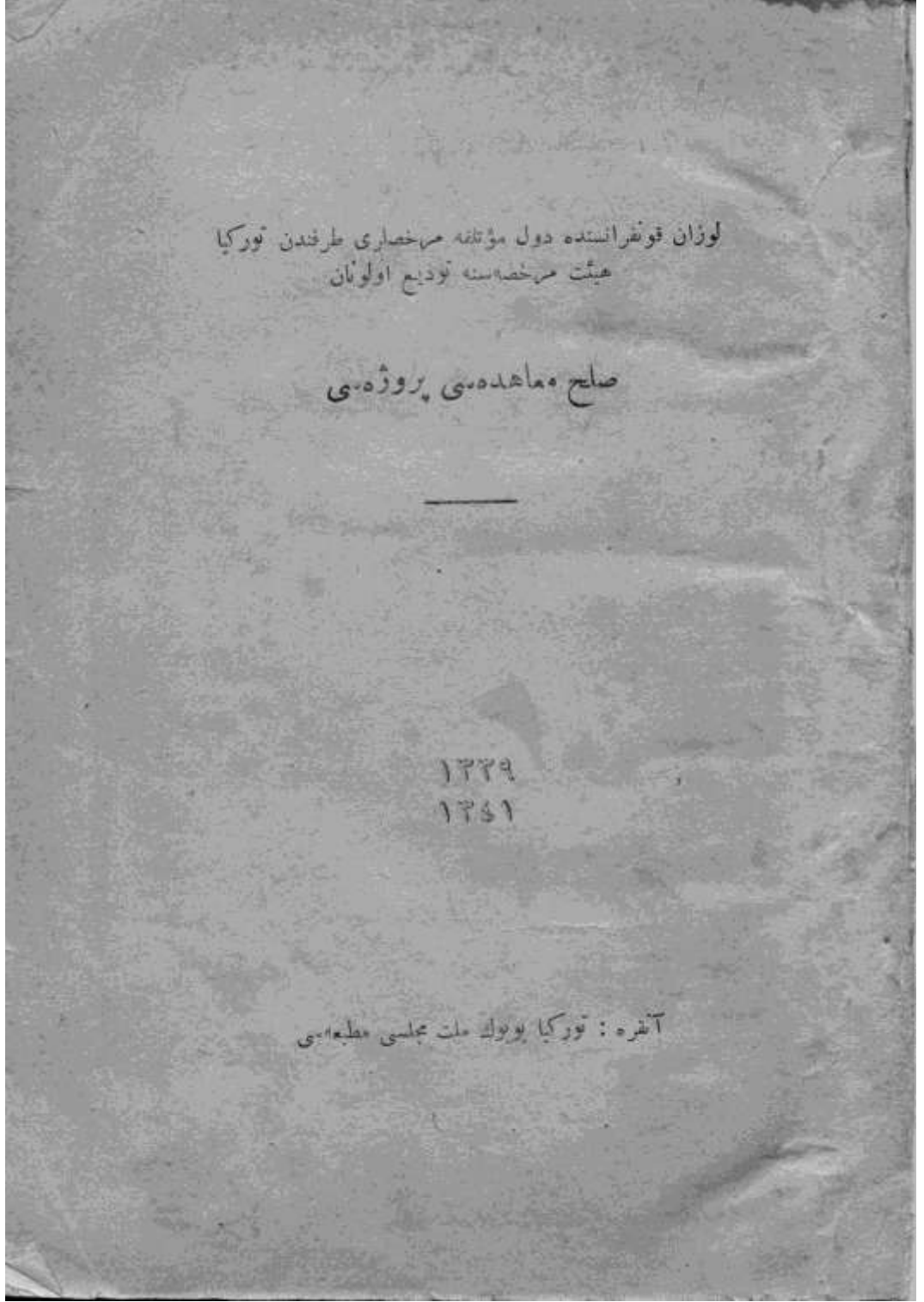
ی اولو ملت، جهناک ایره ندیکی ظفریکی چکه مه بن، آقیتدیفک قائلرک مکافاتیمی طوبلامغه مانع اولتی ایستین «سرای» واونک واسطه احتراصی «باب عالی» سکار کره دها خیانت ایدیبور بو، کندیسینی مزاره کوتورن صوبک خیاتی اولمشدر...

حالاته اوصا نمادیرلی ؟
باب عالی قونفرانسه کلک ایسته بور، فقط ملت اونتی لغو ایدیبور !

برقی «توفیق پاشا» اک بربورک بر جرم و بیقرسی عد اولناهه گستاخان بر تلغ افند یلدر بردی، حکومتمزایه بودوقنی مزایه قونفرانسی ایدول ایرده بر حرکت عد ایدیبور فقط مجازن بر اوندن تبرک عد برقی یلدر بردی

دو روز پیش ملت و بیست و نه ساله...
بنا که آقیتدیفک قائلرک مکافاتیمی طوبلامغه مانع اولتی ایستین «سرای» واونک واسطه احتراصی «باب عالی» سکار کره دها خیانت ایدیبور بو، کندیسینی مزاره کوتورن صوبک خیاتی اولمشدر...
دو روز پیش ملت و بیست و نه ساله...
بنا که آقیتدیفک قائلرک مکافاتیمی طوبلامغه مانع اولتی ایستین «سرای» واونک واسطه احتراصی «باب عالی» سکار کره دها خیانت ایدیبور بو، کندیسینی مزاره کوتورن صوبک خیاتی اولمشدر...

“Babali Konferans’a gelmek istiyor, fakat Millet onu lağvediyor”, Hakimiyeti Milliye, 31 Teşrinievvel 1338, s.1.



EK 23

Lozan Konferansında Düveli Mutelife Murahhasları Tarafından Türkiye Heyeti Murahhasasına Tevdi Olunan Sulh Muahedesi Projesi, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1339-1341.

دنیای کی خبریں

دونکی مهم خبریں : لوزانہ مذاکرات منقطع اولمشر ، قونفرانس قاپاندینی تقدیردہ : سوز محمد جھککدرہ

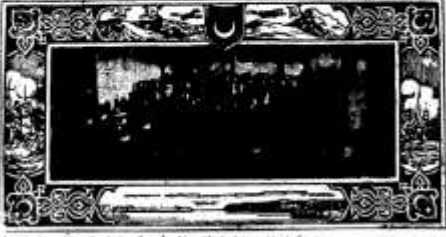
استانبول مجاہدین دوگی خرافانہہ دیبرگ : مذاکرات ایوج منقطع اولفند برابر آفرانسک قاپاندینہ دارا فعلی برامادہ مشاہدہ ایبرمکدورہ ، هنوز ایبرم زانی اولامشرہ * لورد کورنولونہ لوزانہہ مفارقت ایشدرہ .



انقطاع ...

انقطاع اصل باشلادی ، ناصل اولدی ؟

... عہد - پشاور روزنامہ کنگ انسانی تکلیف ایشدی ، دوماہدک جلسہ ترک ایشدی پر ہادی ویا اقلک اولرہ کر خودی اہل پرش اولوق دوماہی ...



بروک ملت جیشدہ علی جلسہ ...

مدانیہ مقالہ نامہ سی آرتی معتبرہ ؟

دول نمبرہ مرتدین فتح اولر ایشدی قدر مذاکرات قاپری قاپاندین ...

صوگ جلسہ لہر ، خصوصی اجتماع لہر

مقتدین پرورسی شہدک ایش اولر ایشدی و موصل مناسی ...



مہم سوگ کنگلار تالی ...

ایکٹینی مہینہ ہندہ : ک سوگ

... ہندہ ک کنگلار تالی ...

... لوزانہ مذاکرات منقطع اولمشر ، قونفرانس قاپاندینی تقدیردہ : سوز محمد جھککدرہ ...

“Dünkü mühim haberler: Lozan’da müzakerat münkati olmuştur, Konferans kapandığı takdirde söz Mehmetçigindir”, Anadolu’da Yenigün, 6 Şubat 1339, s. 1.

وضعیت باک مهله شدی - سوک و نهائی قرار بازار اترسی کونی و برهله جک معجزه نرک اکثر بی و اتره و محافل سیاهی سی

پوتون خلق بحاسک او کنده طولانیور... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339



بنا عظمی خلق و کوندر او سوک و نهائی قرار بازار اترسی کونی و برهله جک معجزه نرک اکثر بی و اتره و محافل سیاهی سی

اوتوغایلم که دشمن او یومیور او توغایلم که دشمن (قرماغاج) دودر

دودر که کافر و کوندر او توغایلم که دشمن (قرماغاج) دودر



اوتوغایلم که دشمن او یومیور او توغایلم که دشمن (قرماغاج) دودر... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

اجرا و کیلاری هییتی قرار بی وردی

هییتی قرار بی وردی... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

سهایی قرار بازار اترسی کونی و برهله جک

سهایی قرار بازار اترسی کونی و برهله جک... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

ملت و معوتلر من معاهده نك علینده

ملت و معوتلر من معاهده نك علینده... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

مجلس نرک قرار بی عتوی سوطه بکه نیور

مجلس نرک قرار بی عتوی سوطه بکه نیور... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

لوندرد و مجلس نرک قرار بی خاج خاله بکه نیور

لوندرد و مجلس نرک قرار بی خاج خاله بکه نیور... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

روسلر مدش بر حرمی حاضر لانیور

روسلر مدش بر حرمی حاضر لانیور... ۱۳۳۹... ۲۳ Nisan 1339

اومر و نهائی قرار بازار اترسی کونی و برهله جک معجزه نرک اکثر بی و اتره و محافل سیاهی سی

وضعیت باک مهله شدی - سوک و نهائی قرار بازار اترسی کونی و برهله جک معجزه نرک اکثر بی و اتره و محافل سیاهی سی



EK 29

“İmtiyazlar meselesinin tehiri ve Fransızların, Düyunu Umumiye faizlerinin altında tesviyesi meselesinin muahadeden tefrikinin talep etmeleri Lozan’da sulh ümitlerinin ve nikbinliğin artmasını mucip olmuştur”, **Tasviri Efkar**, 23 Nisan 1339, s. 1.

روزنامه سحر - شماره ۸۳۳ - مشهد - ۱۱ شهریور

شماره ۸۳۳ - ۱۱ شهریور - ۱۳۳۹

حاکمیت ملی



حاکمیت ملی - آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...

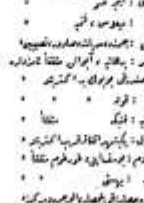
عناصیر ملیت در سر کشور را چه زود
تعمیر و تقویت کنیم تا آنکه ما کرامت
آزادمان را...

انتخابات، بر قاجار گونه قدر صوک صفحه سه داخل اولیور

بر قاجار گونه ایمنده، بر بروج ملت مجمنده بر اکثریت تشکیل ایده جک اعضا

میدان جید مقدره، یکیده پاک جوی قضا را قابل بری بینه مملور

آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...



آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...



آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...

منفقلر کندی آرلر ننده او بوشامایورلر

بونده و ولوبی آده لنده کی مذاکرات منقطع اولنده

لفظ «مدریه» نقرانی دوام ایتمورد

آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...

نوط خیر آیه، شفاهای ویرجک او زوشامایورلر

آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...

نورک هیئت مرخصی صلی مشدر

فرانز مرزی نظیر اتمک قراء ویرمشر

آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...

آنچه در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...
در این باره از آنگر چه حاکمیت ملی علیه اولاد ما...

وقت
پسینة

آیا وطنک دوقوز سنلک یاس باغی بوکوده جوز و توخوره ۲۴ نوز گندی توردمده گندی وارتمیزر باشیاغمنور دورملک مبدلدر.

توردمده گندی وارتمیزر باشیاغمنور دورملک مبدلدر.

۱۰ خرداد ۱۳۹۱ - شماره ۲۱ - ۱۳۹۱

توردمده گندی وارتمیزر باشیاغمنور دورملک مبدلدر.

توردمده گندی وارتمیزر باشیاغمنور دورملک مبدلدر.



توردمده گندی وارتمیزر باشیاغمنور دورملک مبدلدر.

توردمده گندی وارتمیزر باشیاغمنور دورملک مبدلدر.





















EK 32

“Anadolu’nun dokuz senelik yas bağı bugün çözülüyor”, **Vakit**, 24 Temmuz 1339, s. 1.

حاکمیت ملیه

شماره ۱۳ - ۱۸۷۸ - ۲۷ - ۱۹۳۳

ایک نازم، بر معاویه

۱۳ تموز ۱۸۷۸ - ۲۷ تموز ۱۹۳۳

بایرام ایچینده بایرام، بو کول دوت سنه در تکله دیکمیز کونده باشا پورتز

صکرتک و بیست سار سنه که طمیر یسار از سنم شوخ ماغزینده ۱۰ پار و طمیر نره هابوندا بیه بیکده



Mustafa Kemal Atatürk



İsmail Hakkı Paşa



A Soldier



بو بوک تاز جند اردویه، مفادمه حقوق وبلده ریاستلرینه

بازار و بایرام، بو کول دوت سنه در تکله دیکمیز کونده باشا پورتز

صکرتک و بیست سار سنه که طمیر یسار از سنم شوخ ماغزینده ۱۰ پار و طمیر نره هابوندا بیه بیکده

EK 33

“Bayram içinde bayram: Bugün dört senedir beklediğimiz günde yaşıyoruz”,
Hakimiyeti Milliye, 24 Temmuz 1339, s.1.

مجلسی نامین اصناف و پلر

مجلسی نامین اصناف و پلر... (Text describing the assembly and its members)

استقر این داخلی نك فائضری

استقر این داخلی نك فائضری... (Text about the meeting and its agenda)



Portrait of a man in a suit, likely a member of the assembly.

خاری و صحت بانا ز وقت آفرین روزنگار

خاری و صحت بانا ز وقت آفرین روزنگار... (Text about health and daily life)

لوزانه صلحنامه امضا مراسم قایت ساده اولمشقر

مراسم امضا صلحنامه لوزانه... (Text about the signing ceremony in Lozan)



Photograph of the signing ceremony in Lozan.

مراسم اول

مراسم اول... (Text describing the first ceremony and its details)



Photograph of a man in a suit, possibly a participant in the ceremony.



Photograph of a man in a suit, possibly a participant in the ceremony.

عزیزان و عزیزان

عزیزان و عزیزان... (Text about family and community matters)

EK 36

Lozan Antlaşması'nın imza töreninden bir fotoğraf: "Lozan'da Sulhumuzun imza merasimi gayet sade olmuştur", Vakit, 29 Temmuz 1339, s.1.



EK 38

“Dün Hariciye Vekili İsmet Paşa Muahede hakkında Meclis’te beyanatta bulundu. Meclis bu izahatından sonra Muahede’yi ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul ve tasdik etti”, **İkdam**, 24 Ağustos 1339, s.1.



تاریخچه ۱۳۳۴ - ۱۳۳۵

شماره ۱۳۳۵ - ۱۳۳۶

تاریخچه ۱۳۳۴ - ۱۳۳۵

شماره ۱۳۳۵ - ۱۳۳۶

بکی نورگیا

بکی نورگیا (پارسی) نامی است که در تاریخ ایران در زمان ساسانیان و در زمان صفویان و قاجاریان به کار رفته است. این نام در اصل از زبان گرجی می‌آید و به معنی «نور» و «گیا» است. در دوره ساسانیان، بکی نورگیا یکی از نامهای رایج برای پادشاهان و شاهزادگان گرجی بود که در ایران زندگی می‌کردند. در دوره صفویان، این نام نیز به کار می‌رفت و به معنی «شاهزاده» یا «پادشاه» تفسیر می‌شد. در دوره قاجاریان، این نام به ندرت به کار می‌رفت و بیشتر به عنوان یک نام خانوادگی یا لقب به کار می‌رفت.

بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی

۶۶ آستانه... طریحی از پر و پاره... بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی... در این شعر، شاعر به یاد خاطرات گذشته می‌افتد و به زیبایی به توصیف آن می‌پردازد. شعر با «بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.



بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی

گوناگون هم خبری

بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

نخایه به اناطولی خط فاصل مندن باشاندی

بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «بوی که شعر ضمیر چکن سه بون باسلام شدی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

غازی باشانک رهنلی غزیه جی بیانی

غازی باشانک رهنلی غزیه جی بیانی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «غازی باشانک رهنلی غزیه جی بیانی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

غازی باشانک رهنلی غزیه جی بیانی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «غازی باشانک رهنلی غزیه جی بیانی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

عذلیه ایچمنده

عذلیه ایچمنده... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «عذلیه ایچمنده» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

ایران سفیری

ایران سفیری... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «ایران سفیری» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

طیبلک قیلمسی - محمدیه هوشده یقیدی

طیبلک قیلمسی - محمدیه هوشده یقیدی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «طیبلک قیلمسی - محمدیه هوشده یقیدی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

عزیمه اعظارته قاشی

عزیمه اعظارته قاشی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «عزیمه اعظارته قاشی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

کلیبولی شمیری تمامه ایلدلی

کلیبولی شمیری تمامه ایلدلی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «کلیبولی شمیری تمامه ایلدلی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

عزیمه اعظارته قاشی

عزیمه اعظارته قاشی... در این بخش، شاعر به بیان وقایع روزمره و اتفاقات زندگی می‌پردازد. شعر با «عزیمه اعظارته قاشی» شروع می‌شود و با «وینک وزلی آتیهی زمان آتله پشلاویز...» ختم می‌گردد.

“Büyük Taarruz geçen sene bugün başlamıştı”, Anadolu’da Yenigün, 26 Ağustos 1939, s.1.

تذکرہ
وزارت خارجہ عثمانیہ

لوزان

صلح معاهدة انجمن

مقاولات و سبکدوش و سبکدوش

۲۴ ترموز ۱۳۳۹ - ۱۹۲۳



استانبول

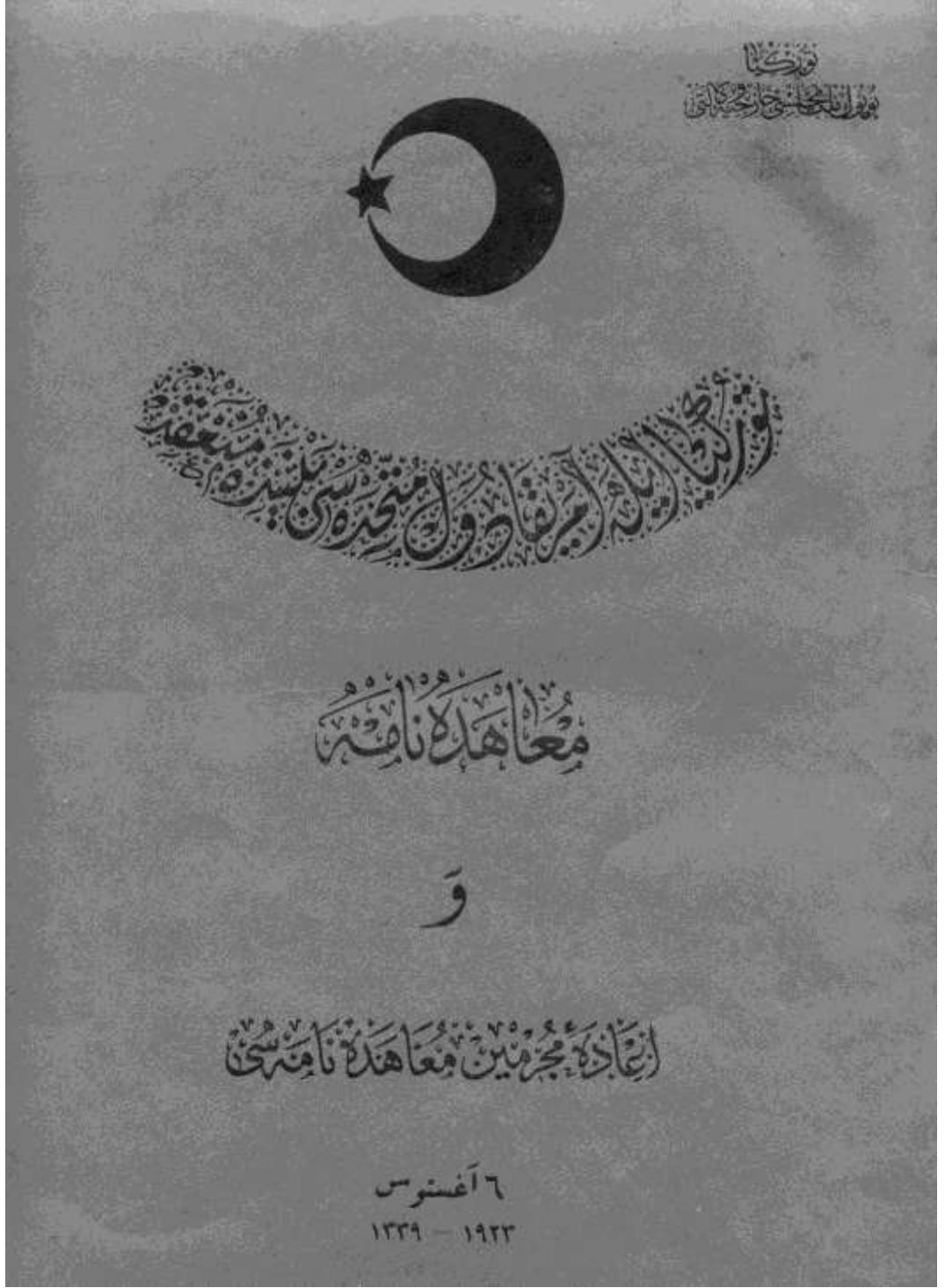
مطبعہ عثمانیہ

حدیثت عثمانیہ

۱۳۳۹

EK 41

Lozan Sulh Muahedenamesi Mukavelât ve Senedatı Saire 24 Temmuz 1339 – 1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, İstanbul, Ahmed İhsan Şürekası Matbuatı Osmanî Şirketi, 1339.



EK 42

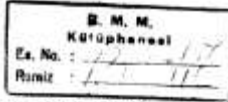
Türkiye ile Amerika Düvel-i Müttehidesi Beyninde Mün'akid Muahedename ve İade-i Mücrimin Muahedenamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, 6 Ağustos 1923-1339.

DÜSTUR

ÜÇÜNCÜ TERTİP

Kanunları, Tefsirleri, ve B. M. M. si Kararlarını,
Nizamname ve Muahede ve Umumi hizmetlere
ait Mukaveletü muhtevirdir.

CİLT
5



11 ağustos 1339 — 19 teşrinievvel 1340

Başvokâlet, Mâdevenat Müdiriyyeti tarafından
tahvîstirilmiştir.



İstanbul
Necmi İstiklal Matbaası
1931

No: 7 — Lozan Sülh Muahedemesinin
kubûlüne dair kanunlar [4]
10 Muharrem 1342 ve 23 Ağustos 1339

Kanun No: 340

MADDE 1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya Hükümetlerinin saltihyettar murahhasları arasında 1339/1923 senesi temmuzun yirmi dördüncü günü Lozanda akıt ve imza olunan Sülh Muahedemesiyle berveğhi zir tadat olunan Mukavelet ve Senedat Türkiye Büyük Millet Meclisine kabul ve tasdik olunmuştur.

1 — Boğazların usulî idaresine dair 24 temmuz 1923 tarihinde Lozanda imzalanan Mukavelename.

2 — Trakiya hududuna dair 24 temmuz 1923 tarihinde Lozanda imzalanan Mukavelename.

3 — Türk ve Rum ahalinin mübahalesine dair 30 kânunı 1923 tarihinde Lozanda imza olunan Mukavelename.

4 — Afî umumîye dair 24 temmuz 1923 tarihinde Lozanda imzalanan Beyanname ve Protokol.

5 — Lozanda imza edilen Senedatin bazı ahkâmına Belçika ve Portekiz Devletlerinin ilhakına dair 24 temmuz 1923 tarihinde Lozanda imza olunan Protokol.

6 — Britanya, Fransa, İtalya kutatı tarafından legal edilen Türk arazisinin tahliyesine dair 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda imza olunan Protokol.

[1] Kanun lâyhasının tevdi tarihi: 21 ağustos 1339

Müzakeresi tarihi 22, 23, ağustos 1339

Zabıt ceridesi Cilt — 1

Sahife — 104 ten 257 ye 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249 dan 277 ye kadar.

EK 43

Düstur Üçüncü Tertip, Cilt: 5, İstanbul, Necmi İstiklal Matbaası, 1931.

LOZAN

Lozan, büyük bir eserin,
ancak bir sayıfasıdır. Eseri
yaratana bağlılığımız ebe-
didir.

İSMET PAŞA

BİRİNCİ CİLT

Hukuku Düvel Profesörü

M. CEMİL

İSTANBUL
Ahmet İhsan Matbaası Ltd.
1933

EK 44

M. Cemil [Bilsel], **Lozan**, Birinci Cilt, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1933.

TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI: 3

Ali Naci KARACAN

LOZAN KONFERANSI
VE
İSMET PAŞA



MAARİF MATBAASI, İSTANBUL, 1943

EK 45

Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.

Turbulent Era

A Diplomatic Record of Forty Years

1904-1945

Joseph C. Grew

EDITED BY WALTER JOHNSON

Assisted by Nancy Harvison Hooker



VOLUME I

HOUGHTON MIFFLIN COMPANY BOSTON

The Riverside Press Cambridge

1952

EK 46

Joseph C. Grew, **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Volume I**, Boston, Houghton Mifflin Company, 1952.

Yakın Doğu Meseleleriyle İlgili
LOZAN BARIŞ KONFERANSI
TUTANAKLARI

21 Kasım 1922 - 24 Temmuz 1923

BİRİNCİ TAKIM

Birinci Cilt, İkinci Kitap

Derleyen
Ahmet Yavuz

Dışışleri Bakanlığı
1968

EK 47

Yakın Doğu Meseleleriyle İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları Birinci Takım Birinci Cilt İkinci Kitap, [Derleyen: Ahmet Yavuz], Ankara, Dışışleri Bakanlığı, 1968.